COMMENTAAR

OP DE

HANDELINGEN DER APOSTELEN

DOOR

Dr. J. M. S. BALJON,

Hoogleeraar te Utrecht.

UTRECHT,
J. VAN BOEKHOVEN
1903.

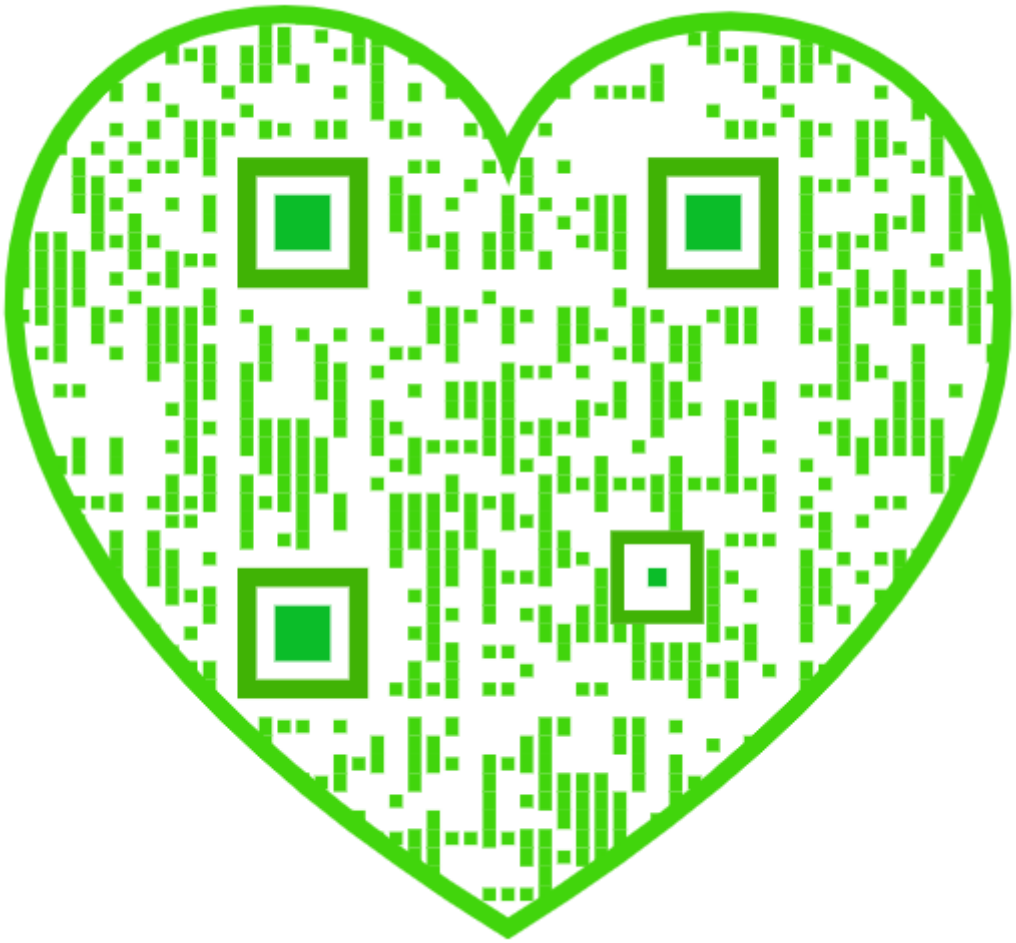

VOORREDE.

Getrouw aan mijne belofte van het vorige jaar geef ik thans mijnen commentaar op de Handelingen der Apostelen. Mijne methode is dezelfde gebleven als die van mijne vorige commentaren. De Grieksche tekst is die van mijn Novum Testamentum graece. De Inleiding laat ik weg, omdat men die vinden kan in mijne „Geschiedenis van de Boeken des N. V." 1901. Mijnen trouwen medehelpers, Dr. A. VAN VELDHUIZEN, predikant te Almeloo, en Dr. H. VAN GELDER, lector alhier, betuig ik mijnen hartelijken dank voor hunne hoog gewaardeerde hulp bij het nazien van de drukproeven.

Het volgend jaar verschijnt D. V. mijn commentaar op de Katholieke Brieven, die ongeveer denzelfden omvang hebben zal als deze commentaar. Zooveel mogelijk zal ik zorgen, dat ieder jaar een deel van mijnen commentaar op het N. T. verschijnt. Misschien zal ik de evangeliën van Markus en Lukas in één deel samenvatten, daar ik hierbij nog al eens verwijzen kan naar het gezegde in mijnen commentaar op Mattheus. Bij de brieven zal het mij gemakkelijker vallen, twee of meer in één deel van niet al te grooten omvang te doen verschijnen. Mocht de belangstelling van het Godgeleerd Nederland van dien aard zijn, dat ik in staat zij, mijn ideaal te bereiken: Te geven eenen Hollandschen Commentaar op het Nieuwe Testament.

J. M. S. BALJON.

UTRECHT, Juni 1903.

De Handelingen der Apostelen.

HOOFDSTUK I.

Vss. 1—11. Het eerste verhaal heb ik opgesteld van alles, o Theophilus! wat Jezus begonnen is te doen en te leeren, tot op den dag, toen Hij opgenomen is, nadat Hij door den Heiligen Geest aan de apostelen bevelen gegeven had, die Hij uitverkoren had, aan wie Hij ook, nadat Hij geleden had, zich levend vertoond heeft met vele kenteekenen, daar Hij gedurende veertig dagen zich aan hen vertoonde en sprak over hetgeen het koninkrijk Gods betreft. En toen Hij met hen samenkwam, beval Hij hun, zich niet van Jeruzalem te verwijderen, maar af te wachten de belofte des Vaders, welke gij (zeide Hij) van mij gehoord hebt. Want Johannes doopte wel met water, maar gij zult met den Heiligen Geest gedoopt worden niet lang na deze dagen. Zij dan, samengekomen, vroegen Hem zeggend: Heer! herstelt gij in dezen tijd het koninkrijk voor Israel? Hij sprak tot hen: Het komt u niet toe, de tijden of gelegenheden te weten, welke de Vader in zijne eigene macht gesteld heeft. Maar gij zult kracht ontvangen, nadat de Heilige Geest op u gekomen is, en gij zult mijne getuigen zijn te Jeruzalem, in geheel Judea en Samaria en tot aan het uiterste der aarde. En nadat Hij dit gezegd had, werd Hij opgenomen, terwijl zij het zagen, en eene wolk nam Hem weg voor hunne oogen. En toen zij naar den hemel staarden, terwijl Hij heenvoer, zie twee mannen stonden bij hen in witte kleederen, die ook zeiden: Galileesche mannen! wat staat gij naar den hemel te zien? Deze Jezus, die van u in den hemel is opgenomen, zal op dezelfde wijze komen, als gij Hem naar den hemel zaagt heengaan.

De schrijver geeft eene soort inleiding (vss. 1—3), waarin hij

den losgelaten draad van het derde evangelie wil opvatten, en deze nieuwe bijzonderheid mededeelt, welke wij in het derde evangelie missen, dat veertig dagen tusschen Jezus' opstanding en hemelvaart verloopen zijn. Hij verhaalt Jezus' afscheid en hemelvaart. Vgl. Lk. 24: 36—53. Het verschil in tijd tusschen opstanding en hemelvaart, dat wij in het derde ev. en de Hand. vinden, wordt niet hierdoor weggenomen, dat Lk. 24: 51 alleen διέστη staat en ἀνεφέρετο εἰς τὸν οὐρανόν onecht is, alsof διέστη op een vroeger afscheid (niet op zijn laatste) zou kunnen slaan. Ἀνελήμφθη evenwel (1: 2) wijst er duidelijk op, dat het derde evangelie tot de hemelvaart gegaan is. Een ander verschilpunt is, dat volgens Lk. 24: 50 Jezus bij Bethanië ten hemel vaart, en hier van den Olijfberg. Om het verschil te verklaren, kan men aannemen, dat de auteur der Hand. bij het schrijven van dit boek aangaande tijd en plaats der hemelvaart beter ingelicht was dan bij het schrijven van het derde evangelie. Maar ook op andere gronden (vgl. mijne Gesch. B. N. V. 1901, bl. 421, 422) lijkt mij waarschijnlijk, dat de redactor der Hand. een ander is dan de auteur van het derde evangelie en dan is het verschil het gemakkelijkst te verklaren.

Vs. 1. Op μέν volgt geen δέ, zooals men verwachten zou (vgl. 3: 13, 14), eene ongelijkmatigheid, die meer voorkomt. Πρῶτος staat hier voor πρότερος, dat in den zin van de eerste van twee niet in het N. T. gevonden wordt. De dualisvorm zooals ook πότερος, ἑκάτερος, οὐδέτερος verdween uit het populaire spraakgebruik in den tijd van het N. T. Ongemotiveerd is dus de opmerking van ZAHN (Einl. II, S. 369, 389), dat uit πρῶτος blijken zou, dat Lukas nog een derde boek wilde schrijven. — Λόγον ποιεῖσθαι = λέγειν, bericht geven, een verhaal opstellen (vgl. 2 Makk. 2: 30; λογοποιός = ἱστορικός). Λόγοι zijn de afzonderlijke boekrollen van een samenhangend werk. — Theophilus, aan wien ook het derde evangelie gewijd werd, is blijkbaar een deftig man blijkens κράτιστε (vgl. Lk. 1: 3). — Ὧν staat hier per attractionem voor ἅ. — Ὁ (ontbreekt B D) Ἰησοῦς = de uit het derde evangelie bekende Jezus. — Op ἤρξατο moet men geen al te sterken nadruk leggen, alsof alleen gedacht zou zijn aan wat Jezus in het begin zijner werkzaamheid gedaan of gesproken had. Wij hebben vs. 1b eene populaire uitdrukking voor Jezus' werkzaamheid in haar geheel, dus geen tegenstelling met eene latere werkzaamheid van Jezus door de apostelen. Vgl. voor

dit spraakgebruik Lk. 3: 8, 4: 21, 5: 21, 7: 15, 24, 38, 49, Hand. 18: 26, 24: 2, 27: 35, zooals wij zeggen: gaan schrijven, gaan wandelen voor schrijven, wandelen.

Vs. 2. Vgl. Lk. 24: 47—49. De tekst is eenigszins gewrongen. Taalkundig ongeoorloofd is, hier eene inversie aan te nemen, in welk geval διὰ πν. ἁγ. bij het volgende zou behooren. De uitverkiezing tot het apostolaat wordt hier verlegd naar de hemelvaart. Vgl. Mt. 28: 18—20, Mk. 16: 15, Joh. 20: 21—23. Geen noodzakelijkheid bestond hier uit te drukken, dat Jezus den apostelen bevelen gaf door den Heiligen Geest, maar de schrijver kon het doen. Aan Lk. 6: 12—19 is daarbij niet gedacht, want van een bevel om te prediken, is daar geen sprake en nog veel minder van den Heiligen Geest. D en andere getuigen (zie mijn N. T.) lezen ἀνελήμφθη vóór ἐντειλάμενος en D, syr.$^{p\ mg.}$ voegen καὶ ἐκέλευσε κηρύσσειν τὸ εὐαγγέλιον na ἐξελέξατο, klaarblijkelijk eene latere verduidelijking van den tekst. Den (β) tekst van BLASS vindt men in mijn N. T. Hij leest ἐν ᾗ ἡμέρᾳ op gezag van Augustinus. Maar Augustinus leest ook „usque in diem quo apostolos elegit per spiritum sanctum". Vgl. TISCHENDORF, octava major. De grond, waarop ἐν ᾗ ἡμέρᾳ bij BLASS rust, is dus zeer zwak. J. BELSER (Beiträge zur Erklärung der Apostelgeschichte, 1897, S. 13) leest zijnen Westerschen (β) tekst als wij lazen (N. T.), maar voegt κηρύσσειν τὸ εὐαγγέλιον vóór ἀνελήμφθη. A. HILGENFELD (Acta apostolorum, Graece et Latine secundum antiquissimos testes, 1899, p. 1) geeft uit: ἄχρι ἧς ἡμέρας ἀνελήμφθη ἐντειλάμενος τοῖς ἀποστόλοις, διὰ πνεύματος ἁγίου οὓς ἐξελέξατο, καὶ ἐκέλευσε κηρύσσειν τὸ εὐαγγέλιον. Hier zijn naar het vaststaand spraakgebruik van de Hand. de apostelen = de twaalven. Alleen 14: 4, 15 vindt men daar het oudere, ruimere spraakgebruik (vgl. 1 Kor. 15: 5, 7), zoodat ook Barnabas onder de apostelen gerekend wordt.

Vs. 3. Hij, die bevelen gegeven heeft, is ook degene, die zichzelven levend aan zijne jongeren vertoond heeft. Vgl. Lk. 24: 39—43. — Τεκμήριον kenteeken, bewijs, alleen hier in het N. T. — Δι' ἡμερῶν τεσσεράκοντα = gedurende 40 dagen (vgl. διὰ νυκτός 5: 19). Het klassieke gebruik zou zijn: na verloop van veertig dagen (vgl. 24: 17, Gal. 2: 1). De veertig dagen tusschen opstanding en hemelvaart komen alleen hier in het N. T. voor en behoeven niet ontleend te zijn aan de veertig dagen van

Mozes (Ex. 34: 28), van Elia (1 Kon. 19: 8) of van Jezus' verzoeking in de woestijn. — Ὀπτάνομαι, van den stam ΟΠ, Hellenist. Praesensvorm bij ὤφθην (vgl. 1 Kon. 8: 8, Tob. 12: 19), wijst op het visionair karakter van Jezus' verschijningen. Hij was alleen te zien voor hen, wien zijne verschijningen ten deel vielen. Vgl. 1 Kor. 15: 5—8. Naar Lk. 24: 44—46 (vgl. vss. 25—27) zouden wij zeggen, dat met λέγων τὰ περὶ τῆς βασιλείας τ. θ. bedoeld is, dat in Jezus' lijden en opstanding de Oud-Testamentische belofte vervuld was. Ook kan het zien op de verdere ontwikkeling van het Godsrijk.

Vs. 4. De vraag is: Wat beteekent συναλιζόμενος? Men verklaart: voortdurend met hen etend, eigenl. zout (ἅλς) etend, D συναλισκόμενος, vg. Beda convescens. Het eten zou wijzen op de realiteit van Jezus' opstanding en de nauwe gemeenschap, waarin Jezus met de jongeren kwam (vgl. 10: 41). Hier zou over 40 dagen uitgebreid worden (waarom Blass (β) tekst ὡς vóór συναλ. invoegt), wat volgens het derde evangelie (vgl. Lk. 24: 41—48) op éénen dag had plaats gehad. Ik geloof evenwel, dat συναλιζόμενος niet ten nauwste met het voorafgaande, maar met het volgende moet verbonden worden en dat vs. 4 aan Jezus' laatste samenkomst met zijne jongeren gedacht is. Men leide het werkwoord van ἁλής = confertus af en vertale het door: verzamelen. Met hen samenkomend (niet gekomen zijnde, wat συναλισθείς zou vereischen), tegenover vs. 6 οἱ μὲν οὖν συνελθόντες. — Περιμένειν (ook in het klassieke Grieksch, in het N. T. alleen hier) = afwachten. — De belofte des Vaders is de door den Vader in het O. T. beloofde Heilige Geest (vgl. 2: 16, waar Joël aangehaald wordt). Volgens Lk. 24: 49, Hand. 2: 33 is het Jezus, die deze belofte vervult. — Ἣν ἠκούσατε μου is de overgang in de oratio directa, waarom D, vulg. aeth. Aug. omschrijven: ἣν ἠκούσατέ φησιν διὰ τοῦ στόματός μου.

Vs. 5. Dit woord van Jezus komt nergens in de evangeliën voor. Zou de schrijver aan Lk. 24: 29 gedacht hebben? Maar dan zou hij als een bepaald woord van Jezus vermelden, wat hij vs. 4 eerst als thema van Jezus' woorden had genoemd. Ik meen, dat hier woorden van den dooper (Mt. 3: 11, Mk. 1: 8, Lk. 3: 16, Joh. 1: 33) als woorden van Jezus worden beschouwd, zooals ook het woord van Jezus (Mt. 4: 17, Mk. 1: 15) gevormd is naar dat van den dooper (Mt. 3: 2). — Οὐ μετὰ πολλὰς ταύτας

ἡμέρας is naar de Lat. constructie *ante hos quinque dies*. D, gig. en andere getuigen lezen ὑμεῖς δὲ ἐν πν. ἁγ. βαπτισθήσεσθε, ὃ καὶ (D καὶ ὃ) μέλλετε λαμβάνειν. Daarenboven lezen D, d, sah. ἕως τῆς πεντηκοστῆς na ἡμέρας. Aug. ep. 265 vermeldt de lezingen μέλλετε βαπτίζειν en βαπτίσετε. Op grond hiervan heeft BLASS dezen Westerschen tekst gecreëerd: ὑμεῖς δὲ ἐν πνεύματι ἁγίῳ μέλλετε βαπτίζειν, ὃ καὶ μέλλετε λαμβάνειν οὐ μετὰ πολλὰς ταύτας ἡμέρας, ἕως τῆς πεντηκοστῆς. Bij de prediking — zoo dacht men — moest ook de doop vermeld worden (vgl. Mt. 28: 19, Mk. 16: 16). Mij dunkt, zonneklaar is hier het secundair karakter van den zg. Westerschen tekst.

Vs. 6 wijst duidelijk op eene bepaalde, laatste samenkomst met Jezus. Οἱ μέν behoort bijeen, niet οἱ bij συνελθ. (vgl. 2: 41, 5: 41 enz.) en εἰ leidt de directe vraag in. — Ἐν τῷ χρόνῳ τούτῳ wijst op de volgens Joël 2 en 3 met de uitstorting van den Heiligen Geest verbondene herstelling van het Messiasrijk. De jongeren verwachten niet het afscheid van Jezus, meenen, dat de gemeenschap zal voortduren en daarna de uitstorting van den Heiligen Geest volgen zal met de oprichting van het Messiasrijk, de heerschappij van het oude, Davidische huis. Aardsch, beperkt waren hunne verwachtingen blijkens τῷ Ἰσραήλ.

Vs. 7. Vgl. bij de synoniemen χρόνους ἢ καιρούς Mt. 24: 36 en 1 Thess. 5: 1. Καιροί zijn hier gelegenheden of vastgestelde tijden. Wegens de voorafgaande ontkenning staat er ἤ, niet καί (noch het een noch het ander). Vgl. bij in zijne eigene macht stellen of krachtens zijne eigene macht vaststellen Mk. 13: 32.

Vs. 8. Tegenover het onzekere der toekomst van het Messiasrijk staat hier de zekerheid van de taak, welke de jongeren wacht. Wij hebben in dit vers een soort program van het geheele boek. — Ἐπελθ. τ. ἁγ. πν. is Gen. absolutus. — Gij zult getuigenis afleggen van hetgeen gij op grond van uwe ervaring van mij getuigen kunt. — Jeruzalem zal het uitgangspunt zijn, daarna volgen Judea, Samaria (8: 5, 25) en het uiterste der aarde (13: 47, vgl. 1 Clem. 5: 7 τὸ τέρμα τῆς δύσεως). Met het uiterste der aarde is Rome bedoeld, al moeten wij toestemmen, dat deze uitdrukking voor Rome minder gepast is, en dat niet de elven, die hier toegesproken worden, maar Paulus het evangelie te Rome gepredikt heeft. Ik zie niet in, waarom er strijd tusschen vss. 5 en 8 zou bestaan, zooals sommigen gewild hebben, en evenmin

waarom de vijf laatste woorden van vs. 8 wegens hun universeel karakter eene latere toevoeging zouden zijn (vgl. H. H. WENDT, Die Apostelgeschichte, 1899, S. 67, Anm. 1). De jongeren hooren dus, dat niet alleen aan Israel het koninkrijk zou worden opgericht.

Vs. 9. Wolken zijn een zinnebeeld van Gods tegenwoordigheid en almacht, eene soort middelaars tusschen hemel en aarde. Vgl. Dan. 7: 13, Mk. 9: 7, 13: 26, 14: 62, Lk. 1: 35, 9: 34, Openb. 11: 12, 14: 14. D (sah. Aug. ten deele) lezen καὶ ταῦτα εἰπόντος αὐτοῦ νεφέλη ὑπέλαβεν αὐτὸν καὶ ἀπήρθη ἀπὸ ὀφθαλμῶν αὐτῶν. BLASS (β/tekst) laat ὀφθαλμῶν met sah. en Aug. weg, wat consequent is, wanneer men βλεπόντων αὐτῶν niet opneemt. De Westersche tekst is hier secundair. Eerst wil men de wolk Jezus laten wegnemen. Vandaar de hieruit voortvloeiende veranderingen. Vgl. B. WEISS (Der codex D in der Apostelgeschichte, 1899, S. 54, Texte und Unters. Neue Folge, II, 17). Jezus, die de hemelsche heerlijkheid inging, werd voor het menschelijk oog bedekt.

Vs. 10. De engelen verschijnen in eene, met hunne natuur overeenkomende witte kleeding. Vgl. Lk. 24: 4, Joh. 20: 12. — *Vs.* 11. Wat staart gij daar naar den hemel? Jezus keert terug van den hemel op de aarde met de teekenen zijner almacht en heerlijkheid. Ook Henoch voer ten hemel (Gen. 5: 24), Elia (2 Kon. 2: 11) en Mozes naar Jos. Ant. 4, 8, 48.

Volgens Barnabas (15: 9) valt de hemelvaart op den dag der opstanding en volgens de Ascensio Jesajae en de Ophieten (Iren. 1, 30, 14) verloopen 18 maanden tusschen opstanding en hemelvaart van Jezus.

Vss. 12—26. Toen keerden zij naar Jeruzalem terug van den berg, genaamd de Olijfplaats, die bij Jeruzalem is, op eenen afstand van eene Sabbatsreis. En toen zij er gekomen waren, gingen zij naar de opperzaal, waar zij voortdurend bleven, Petrus, Johannes, Jakobus en Andreas, Filippus en Thomas, Bartholomeus en Mattheus, Jakobus, de zoon van Alpheus en Simon, de ijveraar en Judas, de zoon van Jakobus. Deze allen waren eendrachtig volhardend in het gebed met vrouwen en Maria, de moeder van Jezus, en zijne broeders. En in die dagen stond Petrus op in het midden der broederen en zeide — er was nu eene schare bijeen van omtrent honderd twintig personen — Mannen broeders! de Schrift moest vervuld worden, welke de

Heilige Geest voorzegd heeft door den mond van David betreffende Judas, die een gids geweest is voor degenen, die Jezus gevangen namen, met het oog daarop, dat hij onder ons geteld was en het lot dezer bediening had gekregen. Deze dan heeft voor het loon der ongerechtigheid een stuk land verworven, en voorover gevallen, is hij midden opgebarsten, en al zijne ingewanden zijn uitgestort. En het is bekend geworden aan alle inwoners van Jeruzalem, zoodat dat stuk land in hunne taal genoemd wordt Akeldama, dat is bloedland. Want er staat geschreven in het boek der Psalmen: Zijn verblijf worde woest en er zij geen bewoner in, en een ander neme zijn opzienersambt! Het is dan noodig, dat van de mannen, die met ons omgegaan hebben al den tijd, dat de Heer Jezus bij ons in- en uitging, beginnend met den doop van Johannes tot den dag, waarop Hij van ons opgenomen werd, dat één van dezen met ons getuige zij van zijne opstanding. En zij stelden er twee, Jozef, genaamd Barsabbas, die bijgenaamd werd Justus, en Matthias. En zij baden zeggend: Gij, Heer! kenner der harten van allen, wijs eenen uit deze twee aan, dien gij uitverkoren hebt, om de plaats dezer bediening en van het apostelschap in te nemen, waarvan Judas afgeweken is, om te gaan naar zijne eigene plaats. En zij lootten over hen en het lot viel op Matthias, en hij werd mede gekozen tot de elf apostelen.

Terugtocht der jongeren naar Jeruzalem, vergadering met de broeders ten getale van honderd en twintig, en keus van Matthias in plaats van Judas.

Vs. 12. De Olijfberg wordt gewoonlijk genoemd τὸ ὄρος τῶν ἐλαιῶν (van ἡ ἐλαία, olijfboom). Hier evenals Lk. 19: 29, 21: 37 hebben wij den eigennaam Ἐλαιών, plaats van olijven, olijvenbosch. Men schrijve op deze plaatsen niet ἐλαιῶν, zooals BLASS wil (Gramm. S. 32). Vgl. daartegen G. A. DEISSMANN, Neue Bibelstudien, 1897, S. 36—40. — Σαββάτου ἔχον ὁδόν, een berg, die eenen weg van een Sabbat heeft, is vreemd. Daarom is voorgesteld ἀπέχον (vgl. Lk. 24: 13) of σχεδόν. Eene Sabbatreis is twee duizend el of volgens Epiph. Haer. 66, 82 = 6 stadiën of 12 minuten. Volgens Jos. Ant. 20, 8, 6 lag de berg op eenen afstand van zes, volgens Bell. J. 5, 2, 3 op eenen afstand van vijf stadiën van Jeruzalem. Uit vs. 12b volgt niet, dat de hemelvaart op eenen Sabbat plaats had; volgens 1: 3 was het op eenen Donderdag. Dat de jongeren van Donderdag tot Zaterdag naar

Jezus gezocht zouden hebben, is onaannemelijk. De afstand wordt genoemd, om nauwkeurig de plaats van de hemelvaart te bepalen. Volgens Lk. 24: 50 had de hemelvaart plaats bij Bethanië, dat naar Joh. 11: 18 vijftien stadiën van Jeruzalem verwijderd was. De bedoeling kan natuurlijk niet zijn, dat Jezus op een derde van den weg naar Bethanië ten hemel voer.

Vs. 13. Ὑπερῷον (= עֲלִיָּה) opperzaal, niet in een particulier huis (alsof de redactor Lk. 24: 53 verbeteren wilde en zeggen, dat het voortdurend vertoeven in den tempel niet dadelijk na de hemelvaart, maar eerst na het Pinksterfeest begon, H. H. WENDT, S. 69), maar met het oog op Lk. 24: 53, Hand. 2: 46 en het groot aantal hoorders van vs. 15 in eene opperzaal van den tempel. — Bij de namen der apostelen vgl. mijnen comm. Mt. 1900, bl. 154, 155. De twee broeders Petrus en Andreas worden door de zonen van Zebedeus gescheiden, omdat Petrus en Johannes 3: 1, 4: 13, 19, 8: 14 tezamen optreden. Filippus en Thomas worden hier verbonden evenals zij Joh. 14: 5, 8 na elkander optreden. De minder bekende apostelen staan achteraan. Ἰούδας Ἰακώβου = Judas, de zoon (niet de broeder) van Jakobus, misschien Thaddeus of Lebbeus.

Vs. 14. Προσκαρτερεῖν = standvastig blijven, volharden. In eene inscriptie (zie HOLTZMANN, Hand.-Comm.[3] S. 27) beteekent προσκαρτέρησις geregeld bezoek van de synagoge. — De vrouwen zijn zij, die Jezus volgden (vgl. Mt. 28: 1, Mk. 15: 40, Luk. 8: 2, 3, 23: 49, 55, 24: 10). Afzonderlijk wordt genoemd Maria, Jezus' moeder. Jezus' broeders (vgl. Mk. 3: 21, 31—35, 6: 3, Joh. 7: 5) waren thans, misschien door verschijningen van Jezus (vgl. 1 Kor. 15: 7), geloovigen geworden. Het zijn geen neven van Jezus, zooals Roomsche exegeten willen. Vgl. TH. ZAHN, Forschungen VI, 1900, S. 306—363. HILGENFELD (niet BLASS) leest met D ταῖς γυναιξὶν καὶ τέκνοις καὶ Μαρ. Wij hebben dan de vreemde voorstelling, dat de vrouwen en kinderen der apostelen bedoeld zouden zijn. Op grond van gigas, Cypr. Aug., die lezen: quae fuerat (fuit) mater, geeft BLASS (β/tekst) uit: ἥτις ἦν μήτηρ. B C[3] E M lezen καὶ σὺν τοῖς ἀδ. αὐτ. en maken er dus drie groepen van (de elven, de vrouwen en de broeders van Jezus).

Vs. 15. In die dagen, d. i. tusschen hemelvaart en Pinksteren, stond Petrus op, die in het eerste gedeelte der Acta op den voorgrond treedt zooals Paulus in het tweede gedeelte (vgl. ook vs. 13). De broeders zijn hier de Christenen. BLASS leest

(α en β/tekst) met C³ D E τῶν μαθητῶν i. p. v. τῶν ἀδελφῶν. Hier waar οἱ ἀδ. voor het eerst in de Hand. in overdrachtelijken zin gebezigd werd, verving men het gemakkelijk door τῶν μαθητῶν, temeer daar het vs. 14 in eigenlijken zin van gewone broeders voorkwam. Geen reden is er, om met SPITTA (Die Apostelgeschichte, 1891, S. 16) ook op grond van het verschillend gebruik van ἀδελφοί vss. 14, 15 aan te nemen, dat hier van twee bronnen sprake is. Vs. 14 zou tot bron B (vss. 1—14, uitgezonderd vs. 8, dat eene latere invoeging zou zijn om den z. g. strijd met vs. 5) en vs. 15 tot bron A behooren, zich aansluitend aan Lk. 24: 44—53. In eenen tusschenzin wordt het getal hoorders (120) genoemd, om deze samenkomst van de voorgaande te onderscheiden. Daar de plaats der samenkomst niet vermeld is, zou ik zeggen, dat zij dezelfde is als van de vorige vergadering, en wel de opperzaal te Jeruzalem. Ὀνομάτων = personen. Vgl. Num. 1: 18, 20, 26: 53, Openb. 3: 4, 11: 13. Niet noodig is, een Hebraïsme aan te nemen (naar שֵׁמוֹת), daar ook op papyrussen een dergelijk gebruik van ὄνομα voorkomt. Vgl. G. A. DEISSMANN, Neue Bibelstudien, 1897, S. 24, 25. Het getal is niet symbolisch (10 × 12 of 40 × 3), maar historisch. Omdat vs. 15ᵇ niet alle broeders, maar slechts de te Jeruzalem aanwezige bedoeld zijn, is hier geen strijd met 1 Kor. 15: 6, waar Jezus aan meer dan vijf honderd broeders verschijnt, en behoeven wij niet met WENDT (S. 70) aan te nemen, dat de verschijning van 1 Kor. 15: 6 na Jezus' hemelvaart zou hebben plaats gehad.

Vs. 16. Mannen broeders! is eene plechtige, in de Hand. meer voorkomende aanspraak, = broeders (3: 17). De Grieken voegen in eene redevoering telkens ἄνδρες in. Zoo b. v. XENOPHON ὦ ἄνδρες στρατιῶται. Naar het Goddelijk raadsbesluit moest de Schriftuurplaats vervuld worden. C³ D E voegen bij τὴν γραφήν: ταύτην. Sommigen houden ταύτην voor oorspronkelijk en meenen, dat het weggelaten is, omdat de Schriftuurplaats eerst vs. 20 volgde. Wij vinden in dit vers eene sterke inspiratie-theorie. De Heilige Geest spreekt en David is slechts instrument. Bij Judas, den leidsman, vgl. Lk. 22: 47.

Vs. 17. Ὅτι = εἰς ἐκεῖνο ὅτι, met het oog daarop, inzoover als vgl. Joh. 2: 18, 9: 17. BLASS (β/tekst) plaatst καὶ ἔλαχεν (vs. 17) . . . ἐν βιβλίῳ ψαλμῶν (vs. 20) tusschen haakjes, omdat

Irenaeus deze woorden voorbijgaat (zie Praefatio, p. XVII). Vs. 20 wordt de Schrift aangehaald en gesproken van eene ontheffing en eene vervulling van het ambt. Daarom wordt hier op den voorgrond gesteld, dat Judas tot de twaalven behoorde en het apostolisch ambt verkregen had. Zoo alleen kon van ontheffing en vervulling van het ambt sprake zijn. Het lot, d. i. datgene wat door het lot verkregen wordt (vgl. 8: 21, 26: 18), het apostolisch ambt (vgl. vs. 25). Misschien is bij „het lot" gedacht aan de loting van vs. 26. Niet door toeval, maar door Goddelijke beschikking had Judas zijn ambt verkregen. Λαγχάνω cum Acc. (ook 2 Petr. 1: 1), cum Gen. b. v. Lk. Lk. 1: 9.

Vs. 18. Voordat de aanhaling volgt, vinden wij vss. 18, 19 eene historische bijzonderheid aangaande het levenseinde van Judas. Wij hebben hier geen invoeging, zooals velen vermoed hebben, want vooreerst wil οὖν, aan het vorige aansluitend, iets nieuws mededeelen. Daarenboven slaat vs. 20[a] niet op het bezetten van de door Judas verlatene plaats, maar op de plaats, waar hij omkwam (τὸ χωρίον van vs. 19). Wij hebben hier eene andere overlevering dan Mt. 27: 5—8. Daar werpt Judas de zilverlingen in den tempel, hangt zich op en de overpriesters koopen voor dat geld den akker des pottebakkers, die Bloedakker genaamd wordt. Hier koopt Judas een stuk land voor het loon, waaraan ongerechtigheid kleeft, valt voorover en vindt zoo zijn einde. Men heeft ter harmonieering gezegd, dat na Judas' ophanging de strik gebroken is en hij zoo voorover viel. Maar volgens Hand. 1: 18 heeft Judas nog eene poos na het verraad geleefd, want hij kocht zelf het stuk land. Ook ter harmonieering lazen PAPIAS (Fragmenta III), arm. georg. πρησθείς (opgezwollen), aan welke lezing VAN MANEN (Theol. Tijdschr. 1901, bl. 382) de voorkeur geeft. ZAHN (Forschungen, VI, 1900, S. 155) gist, dat hier πεπρησμένος gestaan heeft. Hoezeer de legende het verhaal van Judas' levenseinde uitwerkte, blijkt bij PAPIAS, die daarvan eene afzichtelijke beschrijving geeft. Πρηνὴς (teg. ὕπτιος) γενόμενος = καταπρηνισθείς. — Ἐλάκησεν van λακέω (van λάσκω, kraken, wel te onderscheiden vgl. BLASS Gramm. S. 55) = barsten. Ook Acta Thomae, § 33 [1]).

[1]) Volgens RENDEL HARRIS (The American Journal of Theology, 1900, p. 490—513) is het verhaal van den dood van Judas gevormd naar dat van Nadan, den verraderlijken neef van Ahikar. Zie zijne „Story of Ahikar" 1895, p. 63—65.

Vs. 19. Het is, alsof niet Petrus tot de schare, die dat alles wel wist (vgl. ook *hunne* i. p. v. *onze* taal), maar de redactor voor de lezers aan het woord is. Διάλεκτος beteekent in de Hand. (waarin het alleen in het N. T. voorkomt) niet taaleigen, maar taal. — Ἀκελδαμάχ, akker des bloeds, brenge men in verband met חֲקַל דְּמָא. Δαμάχ i. p. v. δαμά (zoo C) herinnert aan Σειράχ = סִירָא (E. KAUTZSCH, Gramm. des bibl. Aram. 1884, S. 8). KLOSTERMANN (Probleme im Aposteltexte, 1883, S. 1—8) denkt aan חֲקַל en דְּמַךְ (דְּמַךְ, slapen). Dan zou de oorspronkelijke beteekenis *doodenakker* zijn en *akker des bloeds* de afgeleide, welke het volk er aan gaf. Vgl. hiertegen ZAHN, Einl. N. T. 1897 I, S. 20.

Vs. 20. Na de uitweiding van vss. 18, 19 keert de schrijver tot vs. 17 terug. Geschreven staat Ps. 68 (69): 26 LXX γενηθήτω ἡ ἔπαυλις αὐτῶν ἠρημωμένη, καὶ ἐν τοῖς σκηνώμασιν αὐτῶν μὴ ἔστω ὁ κατοικῶν. — Ἡ ἔπαυλις = hut, tent, verblijfplaats. In 't oorspronkelijke is gedacht aan de vijanden der vromen, die verdelgd moeten worden. Hier natuurlijk aan Judas (αὐτοῦ). Bedoeld is niet het ambt, maar het land, waarop Judas naar de voorstelling van den redactor gestorven is. Die plaats blijve verlaten! Vs. 20^{b} is letterlijk naar de LXX (Ps. 108 [109]: 8). Ook hier is gedacht aan de tegenstanders van de vromen, vooral aan de aanzienlijken. Hunne dagen mogen weinig zijn en een ander neme hun ambt, positie of plaats in. Vs. 20^{b} wordt op Judas toegepast. Het gebruik van ἐπισκοπή is hier alleen uit de aanhaling te verklaren. Men zoeke er niets bijzonders in, b. v. dat Judas voor de gelden zorg moest dragen, of dat de redactor het apostolaat zou vereenzelvigen met het episcopaat in hiërarchischen zin. Vss. 21, 22 geven eene duidelijke verklaring van wat onder ἐπισκοπή verstaan moet worden. Vgl. 1 Petr. 2: 25 ἐπίσκοπον τῶν ψυχῶν ὑμῶν.

Vs. 21. Overeenkomstig Ps. 108 (109): 8 is het noodig, dat van de mannen, die met ons omgegaan hebben (συνελθ = ἐλθ. σύν, die met ons op reis geweest zijn, vgl. 9: 39, 10: 23), niet die met ons thans vergaderd zijn, zooals F. SPITTA (Die Apostelgeschichte, 1891, S. 13 wil, die ἐν παντὶ χρόνῳ . . . ἀνελήμφθη ἀφ' ἡμῶν houdt voor eene „redaktionelle Näherbestimmung zu τῶν συνελθόντων ἡμῖν ἀνδρῶν"). — D heeft παντὶ τῷ χρόνῳ = per omne tempus. Ἐν ᾧ = ἐν ᾧ. — „Ingaan en uitgaan" ziet op bestendig verkeer (vgl. 9: 28, Joh. 10: 9, LXX 1 Sam. 29: 6).

Vs. 22 sluit formeel aan Ἰησοῦς aan en wijst op den tijd, vanwaar Jezus in en uitging. „Tot op den dag, waarop Hij van ons opgenomen werd" duidt den terminus ad quem aan. Ἧς is niet Gen. van tijd, maar staat per attractionem voor ἧ. — Van ἕνα τούτων hangt de Gen. τῶν συνελθόντων van vs. 21 af. Vgl. 10: 39—41. — Ook blijkens het oudste evangelie, dat van Markus, had het oorspronkelijke κήρυγμα betrekking op het openbare leven van Jezus, niet op de zg. voorgeschiedenis. Hier spreekt niet de historische Petrus, maar de redactor, die zijne aan het apostolaat te stellen eischen geeft. Moest de nieuw gekozene getuige zijn van Jezus' opstanding, dan was het niet noodig, getuige te zijn van Jezus' openbare leven, zooals dit ons trouwens van Matthias niet bekend is.

Vs. 23. De verzamelden stelden twee candidaten, uit wie gekozen moest worden, Jozef, die genaamd wordt Barsabbas (patronymicum, zoon van Sabbas), en ook den Latijnschen bijnaam Justus droeg, en Matthias. Beiden behoorden volgens de latere overlevering tot de 70. Eus. H. e. III, 39, 9 lezen wij, dat deze Justus eenen doodelijken giftdrank gedronken, maar door de genade des Heeren daarvan geen schade geleden zou hebben. Volgens VAN MANEN (Theol. Tijdsch. 1899, bl. 565) schuilt hier de moeilijkheid, dat twee personen genoemd worden, waar de samenhang doet verwachten eene keus bij het lot of uit meer dan twee. — Maar wanneer slechts één plaatsvervanger gekozen moest worden, was de keus uit twee voldoende, al hadden wij ook meerdere personen verwacht. Over twee kan men het lot werpen. — Ook de breede omschrijving van Jozef zou vreemd zijn naast de sobere van Matthias. Licht zou geven de β/tekst Ἰωσὴφ τὸν καλούμενον Βαρνάβαν τὸν καὶ Ἰοῦστον, wat zou herinneren aan 4: 36. Volgens VAN MANEN is dit bericht evenals 4: 36 aan de Hand. van Paulus ontleend. — Ik zou de Hand. van Paulus niet in dit gedeelte, waarin Petrus een hoofdrol speelt, zoeken, en denk liever aan de Acta Petri. Daarenboven is de lezing van D Βαρνάβαν 1: 23 dubieus en wellicht eene verbetering van het minder bekende Barsabbas. Maar dan vervalt ook de grond voor de vereenzelving met 4: 36. BLASS leest in zijnen β/tekst Βαρσαββᾶν.

Vs. 24. „En zij baden en spraken" beteekent natuurlijk niet: nadat zij gebeden hadden, spraken zij, maar in het bidden spraken zij. Het Part. Aor. duidt hier eene in het verbum finitum

voltooide handeling aan, zooals b. v. het veelvuldig voorkomende ἀποκριθεὶς εἶπεν. Vgl. ook 25: 13. Het is dus προσεύξαντο καὶ εἶπαν of προσεύξαντο εἰπόντες. Zie ook Mk. 14: 39. De Heer is hier God, de kenner der harten, niet Christus. Vgl. 15: 8, Lk. 16: 15, Ps. 7: 10, Jer. 17: 10.

Vs. 25. Διακονίας ταύτης καὶ ἀποστολῆς is een ἓν διὰ δυοῖν. De plaats, welke Judas had ingenomen, was thans ledig en moest door een ander worden ingenomen. Dit is eene zeer gewone beeldspraak. Vgl. ons „vacature", de uitdrukking "מלא מקום פ en Sir. 12: 12. DEISSMANN (Neue Bibelst. S. 95) wijst op eene inscriptie van PERGAMUM, waar sprake is van iemand, die in de plaats van den doode (εἰς τὸν τόπον αὐτοῦ) in de vereeniging komt. — Κλῆρον (א C³ E) i. p. v. het eerste τόπον is uit vs. 17. — „Naar zijne eigene plaats" staat euphemistisch voor Gehenna. Volgens 1 Clem. 5: 4, 7 was de hemel de plaats van Petrus en Paulus. Vgl. ook Polyc. Phil. 9, 2, Ignat. Magn. 5, 1.

Vs. 26. Zij nu — waarschijnlijk de elven — gaven loten voor hen, de twee candidaten. Vgl. Lev. 16: 8 וְנָתַן גּוֹרָלוֹת. Twee kleine tafeltjes met daarop geschrevene namen werden in eene bus gedaan, uitgestort en de persoon, wiens naam het eerst uit de bus te voorschijn kwam, was de gekozene. Men hoopte zoo, onafhankelijk van de menschen, Gods wil te kennen. — Συγκατα-ψηφίζειν = mede of samen tegen iemand stemmen, veroordeelen, vervolgens bij stemming aanwijzen, benoemen, overeenkomend met κατηριθμημένος ἦν, vs. 17. Vgl. συμψηφίζειν 19: 19. — Volgens VAN MANEN (Paulus I. De Hand. der apostelen, 1890, bl 46) verbreekt 1: 15—26 den samenhang en is van eene andere hand dan die het daaraan voorafgaande of daarop volgende schreef. — Mij dunkt, dat de tijdsbepaling van 1: 15 (ἐν ταῖς ἡμέραις ταύταις) eene algemeene schakel is, welke moet zien op de veertig dagen van vs. 3. Toegestemd moet worden, dat tusschen 1: 26 en 2: 1 geen noodzakelijk verband bestaat, wat niet uit verschil van bronnen, maar uit de gebrekkige redactie van den schrijver verklaard moet worden.

Wanneer wij zouden moeten aannemen, dat de laatste verschijningen van Jezus in Galilea plaats vonden (Mt. 28: 7, 10, 16—20), geeft het bericht van de verkiezing van Matthias te Jeruzalem vlak na de hemelvaart moeilijkheid. Bij de voorstelling van Lukas evenwel, die Jezus zich slechts in en bij Jeruzalem

laat openbaren, heeft het verhaal van de keus van Matthias niets onwaarschijnlijks, temeer daar men blijkbaar aan het twaalftal apostelen groote waarde hechtte (vgl. 1 Kor. 15: 5, Openb. 21: 14).

HOOFDSTUK II.

Vss. 1—13. En toen de dag van het Pinksterfeest vervuld werd, waren zij allen gezamenlijk bijeen. En er kwam plotseling van den hemel een geruisch als van eenen geweldigen gedrevenen wind en vervulde het geheele huis, waar zij zaten. En door hen werden tongen gezien als van vuur, die zich verdeelden, en zij zetten zich op een ieder van hen. En zij werden allen met den Heiligen Geest vervuld en begonnen in vreemde talen te spreken, zooals de Geest hun gaf uit te spreken. Er waren nu te Jeruzalen Joden woonachtig, vrome mannen van elk der volken onder den hemel. Toen nu dit geluid gehoord was, kwam de menigte samen en werd beroerd, want een ieder hoorde hen in zijne eigene taal spreken. En zij ontzetten zich en waren verbaasd, zeggend: Zie, zijn niet al dezen, die daar spreken, Galileërs? En hoe hooren wij ze, een ieder in onze eigene taal, waarin wij geboren zijn, Parthers, Meders, Elamieten en die inwoners zijn van Mesopotamië, [Judea] en Cappadocië, Pontus en Azië, Phrygië en Pamphylië, Egypte en de deelen van Libye, dat bij Cyrene ligt, hier vertoevende Romeinen, Joden en Jodengenooten, Cretenzen en Arabieren, wij hooren hen in onze talen van de groote daden Gods spreken. En zij ontzetten zich allen, waren in verlegenheid en zeiden tot elkander: Wat mag toch dit zijn? Maar anderen zeiden spottend: Zij zijn vol zoeten wijn.

De uitstorting van den Heiligen Geest. *Vs.* 1. Ἐν τῷ cum. Inf. i. p. v. Gen. absol. vooral bij Lukas. Vgl. J. VITEAU, Le grec du Nouveau Testament, 1893, p. 173. Συμπληροῦσθαι kan niet beteekenen, dat de dag van het Pinksterfeest vervuld werd, in den zin van ten einde liep, want vs. 15 getuigt hiertegen. Ook niet, dat die dag stond vervuld te worden, zooals BLASS wil, die wijst op het Praesens, want het was reeds Pinksteren, maar dat de tijd voor de vervulling van de beloften Gods op het eerste Christelijke Pinksterfeest vervuld, d. i. de tijd daarvoor gekomen was. De tijd tusschen voorspelling en vervulling was vol. Vgl. Lk. 1: 57, 9: 51, Joh. 7: 8, Gal. 4: 4. Met het

Pinksterfeest is dus het Christelijk Pinksterfeest bedoeld. Nog duidelijker is dit in de omschrijving van D (zie mijn N. T.): in die dagen van het Joodsche Pinksterfeest werd de tijd van het Christelijk Pinksterfeest vervuld. SPITTA (S. 51, 52) meent ook hier zijne twee bronnen A en B te kunnen onderscheiden: A zou alleen hebben καὶ ἐν τῷ συμπληροῦσθαι, d. i. toen het getal der jongeren aangevuld werd, B τῇ δὲ ἡμέρᾳ τῆς πεντηκοστῆς en de redactor zou deze twee gegevens hebben vereenigd. — Het Joodsche Pinksterfeest was oorspronkelijk het feest van den graanoogst, die enkele weken na den gersteoogst plaats had. Vandaar חַג שָׁבֻעוֹת (Ex. 34: 22, Deut. 16: 10). Ex. 23: 16 heet het חַג הַקָּצִיר naar de eerstelingen van het gezaaide op het veld en Num. 28: 26 de dag der eerstelingen יוֹם הַבִּכּוּרִים. Zelfs Philo en Josephus weten nog niet van de gewoonte af, om dit feest met de herdenking van de wetgeving op Sinaï te verbinden. De dag na den Sabbat (Lev. 23: 15) is de eerste dag der oogstweek, waarop de eerstelinggaven van den gersteoogst voor Jahwe werden bewogen. Het Pinksterfeest had zeven weken later, dus altijd op eenen Zondag, en op verschillende data plaats. Vgl. Dr. J. TH. DE VISSER, Hebreeuwsche Archaeologie, bl. 418, 419. Ἡ πεντηκοστή (scil. ἡμέρα) wordt hier als subst. beschouwd. Zoo reeds 2 Makk. 12: 32, Tob. 2: 1. — Naar het redebeleid moeten onder allen (πάντες) verstaan worden de honderd twintig personen van 1: 15, doch daar H. 2 zich voordoet als eene vervulling van 1: 8, moeten de hier bedoelde personen de twaalven zijn. Duidelijk wordt dit 2: 7, 14 aangewezen.

Vs. 2. Ἄφνω = plotseling (waarvoor ook ἐξαίφνης en ἐξάπινα gebezigd wordt). — Ἦχος Hell. = ἠχή Att. geruisch, geluid. De Geest Gods komt onder uiterlijk waarneembare teekenen voor het gehoor (vs. 2) en voor het oog (vs. 3). Het geluid komt van den hemel, wordt als wonderbaar opgevat, is geen wind, maar wordt daarmede vergeleken (ὥσπερ). Dat de Geest Gods met den wind vergeleken wordt, is zeer natuurlijk. Zie Joh. 3: 8, het Hebr. רוּחַ en hier πνοή, verwant met πνεῦμα. De wind werd beschouwd als het teeken van Goddelijke tegenwoordigheid 2 Sam. 5: 24 (= Jos. Ant. 7, 4, 1). Bij Homerus verschijnen de goden met den adem des winds. Al werd de wind van buiten gehoord (vs. 6), hij was toch vooral van binnen merkbaar (vs. 2b). — De vraag is, welk huis vs. 2b bedoeld is. Ik denk

niet met het oog op οἶκος (niet ἱερόν) aan een particulier huis evenmin als 1 : 13. Men herinnere zich de gebedsure (vs. 15, vgl. 3 : 1) en o. a. Jos. Ant. 11, 5, 4 (καθισάντων δὲ ἐν τῷ ὑπερώῳ τοῦ ἱεροῦ). Hoe zouden zoovele personen, als er volgens vss. 6—11 samenkwamen, in eene particuliere woning hebben kunnen vergaderen? De gedachte zal wel deze zijn, dat in den tempel te Jeruzalem, het centrum der oude theocratie, de stichting van de Christelijke kerk plaats vond.

Vs. 3. De tongen waren voor hen, niet voor anderen zichtbaar (ὤφθησαν αὐτοῖς). Eene tong verdeelde zich in verschillende andere tongen. Deze tongen zijn niet de wonderbare organen zelve, waarmede het nieuwe spreken geschiedde (WENDT), maar de symbolen van de nieuwe gave van spreken. Zij waren niet van vuur, maar als van vuur, dus niet brandende, maar lichtende verschijningen. Hieruit vloeit voort, dat men bij de verklaring niet den reinigenden, zuiverenden invloed van het vuur ter sprake mag brengen. Vergelijking verdient hier de voorstelling van PHILO (De septenario, ed. Mangey, II, p. 295, De decalogo 9, ed. Mangey, II, p. 185 en § 11, II, p. 188) van de wetgeving op den Sinaï, die niet alleen voor Israel, maar voor alle volken der wereld beteekenis had, waarom de ééne stem van God zich in zeventig stemmen van de volken der aarde verdeelde. Het Goddelijk vuur zou zijn de drager van de Goddelijke stem, die zich in onderscheidene stemmen onderscheidde. Zoo ook de rabbijnsche overlevering. Vgl. F. WEBER, Jüdische Theologie auf Grund des Talmud und verwandter Schriften, 1897, S. 19, 20. Hemelsche lichtverschijningen waren de γλῶσσαι, waarvan menschelijke klanken of geluiden uitgingen. Vs. 3^b is het onderwerp niet de Geest of het vuur (dan ἐκάθισεν), maar de tongen (per conjecturam leze men ἐκάθισαν). Men verwacht hier niet het enkelvoud, dat door eene vergissing in den tekst kan gekomen zijn. Het voortdurend wonen van Gods Geest in de jongeren wordt hier symbolisch door het zitten van de tongen op hen aangeduid. Vgl. Mt. 3 : 16, Joh. 1 : 32—34. SPITTA (S. 30) houdt vs. 3^b voor eene toevoeging van den redactor.

Vs. 4. De Heilige Geest wordt hier voorgesteld als eene gave, welke de jongeren ontvangen, die hen, naar de oorspronkelijke bedoeling van het verhaal, tot het spreken in glossen of het ecstatisch spreken in staat stelde (vgl. 1 Kor. 12—14). Deze gave duurde voort, maar had nu en dan eenen prikkel of eene

aanleiding noodig, om zich te openbaren. Het nieuwe of verrassende van het spreken wordt door ἤρξαντο uitgedrukt. De glossolalie wordt genoemd λαλεῖν γλώσσῃ, ἐν γλώσσῃ of γλώσσαις. Hier staat ἑτέραις er bij en is gedacht aan vreemde, niet aangeleerde talen. Vgl. vss. 8—11. — Een dergelijk wonder als hier verhaald wordt, vinden wij ook in het leven van Apollonius van Tyana bij Philostratus. Ter verklaring van het hier genoemde wonder der talen heeft men (Greg. Naz. Orat. 41, 15) een wonder van het gehoor aangenomen. De apostelen zouden in hunne eigene taal gesproken hebben en de toehoorders zouden dit in hunne taal hebben verstaan. Van zulk een wonder evenwel bevat de tekst niets en wij kunnen er ons geen voorstelling van maken. Niet veel licht geeft de opmerking van F. BLASS (Acta, 1895, p. 50): „Ceterum γλῶττα etiam ap. att. per se est lingua peregrina vel potius vocabulum peregrinum, v. Aristot. rhet. III, 2 al. (poët. 21 λέγω κύριον [scil. ὄνομα] ᾧ χρῶνται ἕκαστοι, γλῶτταν δὲ ᾧ ἕτεροι). — Καθώς hier = ὡς, καθάπερ, behoort eigenlijk bij οὕτως. — Ἀποφθέγγεσθαι is niet een alledaagsch, maar deftig woord, van profeten gebezigd en ook van wijsgeeren, wier puntige gezegden de Grieken ἀποφθέγματα noemden. Hier is het juist van pas bij het verhevene, door Gods Geest verwekte spreken. — In dit vers wordt de universeele beteekenis van het Christendom aangeduid, dat de grenzen van taal en volk had weggenomen. — SPITTA (S. 52 ff.) brengt tot bron A het spreken in glossen en de toespraak van Petrus en tot bron B de voorstelling van het spreken in vreemde talen. Ik houd het niet voor mogelijk, hier twee bronnen te onderscheiden, maar wel twee voorstellingen, die met elkander verbonden zijn. De eerste en oudste is, dat de apostelen in ecstatischen toestand in glossen spreken, die voor de groote massa onverstaanbaar zijn, waarom zij kan meenen, dat de apostelen dronken waren (1 : 15), en de tweede of jongste, dat de apostelen in vreemde talen spreken (2 : 8—11). Daar gelaten de kwestie, dat wij ons van het spreken in vreemde talen, zonder dat deze van te voren aangeleerd waren, moeielijk eene voorstelling kunnen vormen; dat, zou het spreken in vreemde talen eenig effect hebben, de sprekers zich dan wel tot afzonderlijke kategoriën zouden hebben moeten wenden, die zij eerst van elkander gescheiden hadden, dat de opeenvolging der volken 2 : 9 eene vreemde is, en *Judea* tusschen Mesopotamië en Cappadocië daar niet thuis behoort, pleit zeker tegen de voorstelling van de vreemde talen,

dat Petrus in zijne rede (vss. 14—36) daaraan in het geheel niet denkt. Petrus ziet in het verschijnsel eene vervulling van de profetie van Joël, die gezegd had, dat zij zouden profeteeren (vs. 18). Ook 10: 46 en 19: 6 is sprake van de glossolalie. De glossolalie kon met het spreken in vreemde talen vergeleken worden, omdat ook voor de glossolalie vertolking noodig was.

Vs. 5. HILGENFELD (Acta apostolorum, 1899, a. h. l.) leest met D d ἄνδρες na Ἰουδαῖοι εὐλαβεῖς. — De meeste getuigen hebben ἐν i. p. v. εἰς Ἱερουσ. als eene grammatische verbetering. In het N. T. evenwel worden εἰς en ἐν herhaaldelijk promiscue gebruikt. — Εὐλαβεῖς wordt hier van Joden gezegd, niet van proselieten. Moeite gaf Ἰουδαῖοι in verband met vss. 9—11. Daarom liet BLASS met ℵ dit woord weg en giste SPITTA (S. 36), dat κατοικοῦντες Ἰουδαῖοι door den redactor ingevoegd was. J. WEISS (Ueber die Absicht und den literar. Charakter der Apostelgeschichte, 1897, S. 6) gist καί na Ἰουδαῖοι. — WENDT (S. 79) neemt aan, dat de hoorders eerst naar hunne nationaliteit en woonplaats, vervolgens naar hunne vroegere woonplaats genoemd worden. Wij zouden dan krijgen: Parthische Joden enz. Uit het verband zou volgens WENDT genoegzaam blijken, dat vs. 9 met οἱ κατοικοῦντες τὴν Μεσοποταμίαν κτἑ. bedoeld zijn: zij, die vroeger in Mesopotamië woonden, enz. Als ἄνδρες εὐλαβεῖς woonden zij thans allen in Jeruzalem. Ook ZAHN (Einl. I, S. 42, 43) denkt hoofdzakelijk aan Joden als hoorders van Petrus. — Het gaat evenwel niet aan, Parthers door Parthische Joden te verklaren en κατοικοῦντες van vs. 9 door: zij, die vroeger woonden. Verder geeft moeite Ἰουδαίαν vs. 9, waar de Joden afzonderlijk genoemd worden (ZAHN, a. a. O. S. 43 leest Ἰνδίαν) en dat bij de Romeinen speciaal gesproken wordt van Joden en Jodengenooten (vs. 10). Hier worden de proselieten dus duidelijk aangewezen. Het komt mij voor, dat de voorstelling onduidelijk en verward is. Vss. 5 en 14 is het, alsof de schrijver alleen geboren Joden op 't oog heeft, doch vss. 9—11 denkt hij hoofdzakelijk — Ἰουδαίαν uitgezonderd — aan proselieten. Ook de menigte van vs. 6 is uitgebreider dan de verzameling godsdienstige mannen van vs. 5.

Vs. 6. Na het ruischen van den wind, dat ook buiten de vergaderzaal hoorbaar was, kwam de menigte, die zich in de nabijheid, zeker het meest in den tempel bevond, samen en werd beroerd of ontstelde. — Na het eigenaardig gebruik van γλῶσσα vss. 3, 4 staat vs. 6^{b} διάλεκτος voor taal (niet taaleigen).

Vs. 11 kon zonder misverstand voor *taal* γλῶσσα staan. — Vier wezenlijke talen kan men onderscheiden: Zend (Mediërs en Elamieten, vgl. Jez. 21: 2), Semietisch (Mesopotamië, Judeërs, Arabieren), Grieksch (Aziaten en Egyptenaars), Latijn (Romeinen).

Vs. 7. Ἰδού is levendig. Ἅπαντες of πάντες οὗτοι staat met nadruk voorop. Alle dezen zijn Galileërs, niet één is buitenlander, en zij spreken onze taal! Galileërs worden de jongeren genoemd, omdat zij uit Galilea (in onderscheiding van Judea) waren. Klaarblijkelijk is hier aan de twaalven, niet aan de honderd twintig hoorders gedacht. Welk eene verwarring zou dat gegeven hebben! Wanneer twaalf tegelijk spraken, was dat al vreemd genoeg.

Vs. 9—11. De schrijver gaat van het Oosten over Judea (= Palestina) en de klein-Aziatische landschappen naar het Zuiden en het Westen. Opmerkelijk is, dat Macedonië en Achaje, waar vele Joden in de diaspora woonden, niet genoemd zijn. — Ἐλαμῖται = Ἐλυμαῖοι, bewoners van de provincie Elymais, eene streek, zich uitstrekkend Zuidwaarts van de Perzische golf, waarvan de grenzen verschillend worden opgegeven. — Οἱ κατοικ. τὴν Μεσοπ. voor οἱ Μεσοποταμῖται, dat zelden gevonden wordt. — Over de verschillende gissingen betreffende het hier vreemd voorkomende Ἰουδαίαν zie mijn N. T. HILGENFELD vat Ἰουδαίαν als adjectief op bij Μεσοποταμίαν en E. v. DOBSCHÜTZ (Z. f. w. Th. 1902, S. 407—410) meent op grond van eenige rabbijnsche parallelen, waarin het evenwel aan alle orde in de opnoeming van de talen (vert. van het O. T.) ontbreekt, de overgeleverde lezing te kunnen handhaven. — Azië is hier een gedeelte van Asia proconsularis, bevattend Mysië, Lydië en Carië (Plin. H. n. 5, 27 [28]).

Vs. 10. Τὰ μέρη τῆς Λιβύης τῆς κατὰ Κυρήνην zijn de naar Cyrene gelegene deelen van Libye, d. i. Libya Cyrenaica, Opper-Libye met de hoofdstad Cyrene, die eene sterk Joodsche bevolking had. Vgl. 1 Makk. 15: 23, Jos. Ant. 14, 7, 2; 16, 6, 1. Volgens 6: 9 hadden de Cyreneërs eene synagoge te Jeruzalem. — Οἱ ἐπιδημοῦντες Ῥωμαῖοι wordt verklaard door: te Rome woonachtige Romeinen, menschen, die diensvolgens krachtens hunne opvoeding Latijn spreken in onderscheiding van de Romeinsche burgers van andere landen (WENDT, a. a. o., SPITTA, S. 34, 35). Het is volkomen waar, dat ἐπιδημεῖν (tegenover ἀποδημεῖν) beteekent: bij zijn volk, in zijn vaderland thuis zijn, maar bij Ῥωμαῖοι verwacht men toch eene andere beteekenis. Hoe zou

men naar deze opvatting οἱ ἐπιδ. Ῥωμαῖοι vertalen? Men lette op het gebruik van ἐπιδημ. Hand. 17: 21 (οἱ ἐπιδημ. ξένοι = de te Athene vertoevende vreemdelingen). Ἐπιδημεῖν beteekent ook: als een vreemdeling ergens vertoeven. Hier worden naar het verband aangeduid de tijdelijk te Jeruzalem vertoevende Romeinen, geen vreemdelingen, die te Jeruzalem woonden en misschien het Romeinsche burgerrecht verkregen hadden, maar de Latijnsche taal niet machtig waren. Hier wijst de schrijver op Romeinen, die de Latijnsche taal spraken. Als appositie bij de vss. 9, 19 genoemden staat: Joden en Jodengenooten of proselieten. Hier wordt de verhouding tot het Jodendom aangeduid, terwijl vroeger de ligging en plaats, geographische bijzonderheden vermeld waren. Omdat vs. 11 Κρῆτες καὶ Ἄραβες volgt, voege men Ἰ. τε καὶ προσ. niet alleen bij Ῥωμαῖοι. Waarom zou alleen bij de Romeinen deze nadere explicatie noodig geweest zijn?

Vs. 11. Als een aanhangsel komen hier de Cretenzen en Arabieren voor. Het is, alsof de schrijver ze vergeten heeft, maar toch nog even wil vermelden, daar ook onder dezen vele Joden van de diaspora gevonden werden. Τὰ μεγαλεῖα τοῦ θεοῦ = de groote werken Gods. Vgl. Deut. 11: 2, Ps. 70 (71): 19, 104 (105): 1, 105 (106): 21, Sir. 17: 8, 9 en μεγαλύνειν τὸν θεόν (10: 46).

Vss. 12, 13. Het eerste vers herinnert aan vs. 7. Διηποροῦντο (C D E I hebben den gewonen actieven vorm) = zij wisten geen raad, waren in verlegenheid. — ℵ E lezen θέλοι i. p. v. θέλει. Dan is de zin afhankelijk: Wij weten niet wat dit wil zijn of beteekent. — Πάντες moet „cum grano salis" worden opgevat, zooals blijkt vs. 13. Tegenover de meesten, die hunne onbekendheid met dit verschijnsel uitspraken, waren enkele spotters, die zeiden: Zij zijn dronken. Men heeft (o. a. SPITTA, S. 43) gezegd, dat vs. 13 niet past bij de qualificatie van vs. 5 (ἄνδρες εὐλαβεῖς). Maar dit gaat niet op. Men kan als vroom man zich naar Jeruzalem begeven en toch spotten met een verschijnsel, dat men niet verstaat. Hier is natuurlijk aan het spreken in glossen gedacht, waarmede hij, die het niet verstaat, den spot drijft. Vgl. 1 Kor. 14: 23 (ὅτι μαίνεσθε). — Μεστοῦν (van μεστός) = vervullen. — Τὸ γλεῦκος (van γλυκύς) = most, ongegiste zoete wijn. Vgl. ook Job 32: 19. Het was evenwel op Pinksteren nog niet de tijd voor den ongegisten, zoeten wijn.

Maar waarom dan γλεύκους i. p. v. οἴνου? Men zal moeten denken aan κάροινον, dat van most gemaakt werd, en dat naar den bedwelmenden invloed, welken het uitoefende, zijnen naam droeg (τὸ κάρος = diepe slaap, bedwelming) [1]).

Vss. 14—36. Maar Petrus stond op met de elven, verhief zijne stem en sprak tot hen: Joodsche mannen en gij allen, die te Jeruzalem woont! Dit zij u bekend en neemt mijne woorden ter oore! Dezen toch zijn niet dronken, gelijk gij vermoedt, want het is de derde ure van den dag. Maar dit is wat gesproken is door den profeet Joël: En het zal zijn in de laatste dagen, zegt God, dat ik zal uitstorten van mijnen Geest op alle vleesch, en uwe zonen en uwe dochteren zullen profeteeren, en uwe jongelingen zullen gezichten zien, en uwe ouden zullen droomen droomen. En ook op mijne dienstknechten en op mijne dienstmaagden zal ik in die dagen van mijnen Geest uitstorten, en zij zullen profeteeren. En ik zal wonderen geven in den hemel boven, en teekenen op de aarde beneden, bloed, vuur en rookdamp. De zon zal veranderen in duisternis en de maan in bloed, voordat de groote dag des Heeren komt. En het zal zijn, dat ieder, die den naam des Heeren aanroept, behouden zal worden. Gij Israelietische mannen! hoort deze woorden: Jezus,

[1]) HOLTZMANN (Hand.-Comm. 1901[3] S. 34) meent, dat dit ecstatische spreken in eene heidensche omgeving op zijne plaats is, en door den redactor eenvoudig op de Jeruzalemsche gemeente is overgebracht. Het begrip van den Heiligen Geest zou hier meer uiterlijk zijn opgevat zooals Lk. 3: 22. Bij Paulus is de Geest de innerlijke, levenwekkende macht, die het onderpand is van het kindschap Gods (Rom. 8: 14—16), het middel van de Godskennis (1 Kor. 2: 10), de bewerker van alle Christelijke deugden (Gal. 5: 22). Hier werkt de Geest meer mechanisch. Ook de profeten en de glossolalie zijn volgens Paulus (1 Kor. 12—14) vruchten van den Heiligen Geest, maar hij zelf stelt de glossolalie betrekkelijk laag. Hier is zij een der eerste vruchten van den Geest. — Volgens M. BEVERSLUIS (De Heilige Geest en zijne werkingen volgens de Schriften des N. V. 1896, bl. 84, 85) doet Hand. 2 ons aan eene spiritistische séance denken. — H. WEINEL (Die Wirkungen des Geistes und der Geister im nachapost. Zeitalter bis auf Irenäus, 1899, S. 77, 78) brengt ter verklaring van de glossolalie het woord van een der Camisards ter sprake, dien hij aldus invoert: „Stets empfand ich dabei eine ausserordentliche Erhebung zu Gott, bei welchem ich daher beteure, dass ich weder durch irgend jemand bestochen oder verleitet, noch durch eine weltliche Rücksicht bewogen bin, durchaus keine anderen Worte als solche auszusprechen, welche der Geist oder der Engel Gottes selbst bildet, indem er sich meiner Organe bedient. Ihm allein überlasse ich daher in meinen Ekstasen die Lenkung meiner Zunge, indem ich mich nur bestrebe, meinen Geist auf Gott zu richten und die Worte zu merken, welche mein Mund ausspricht. Ich weiss, dass alsdann eine höhere und andere Macht durch mich spricht. Ich denke darüber nicht nach und weiss nicht vorher, was ich reden werde. Meine Worte kommen mir daher wie die Rede eines andern vor, aber sie lassen einen tiefen Eindruck in meinem Geist zuzück". WEINEL (S. 75) meent, dat in den tijd van den redactor der Acta de glossolalie kerkelijk verdacht was, en dat deze daarvan maakt het spreken in vreemde talen. Later zou de glossolalie daar gevonden zijn, waar Christendom en heidendom in de vreemdste verbindingen voorkwamen.

den Nazarener, een man u van God aangewezen door krachten, wonderen en teekenen, die God door Hem in uw midden gedaan heeft, gelijk gij zelven weet; dezen, nadat Hij door den bepaalden raad en de voorkennis Gods uitgeleverd was, hebt gij door middel van de onrechtvaardigen aan het kruis gehecht en gedood, dien God opgewekt heeft, nadat Hij de smarten des doods heeft doen ophouden, naardien het niet mogelijk was, dat Hij daardoor vastgehouden werd. Want David zegt van Hem: Ik zag den Heer gedurig voor mij, want Hij is aan mijne rechterhand, opdat ik niet wankele. Daarom werd mijn hart vroolijk en jubelde mijne tong, ja ook mijn vleesch zal rusten in hope; want gij zult mijne ziel niet aan het doodenrijk overlaten, noch uwen heilige geven, om verderf te zien. Gij hebt mij de wegen des levens bekendgemaakt; gij zult mij vervullen met vroolijkheid bij uw aangezicht. Mannen broeders! het is geoorloofd, met vrijmoedigheid tot u te spreken over den aartsvader David, dat hij gestorven en begraven is en zijne grafstede is onder ons tot op dezen dag. Daar hij dan een profeet was en wist, dat God hem met eenen eed gezworen had, dat uit de vrucht zijner lende een op zijnen troon zou zitten, heeft hij, dit voorziende, gesproken van de opstanding van Christus, dat Hij niet is overgelaten aan het doodenrijk en zijn vleesch geen bederf heeft gezien. Dezen Jezus heeft God opgewekt, waarvan wij allen getuigen zijn. Nadat Hij dan door de rechterhand Gods verhoogd is en de belofte des Heiligen Geestes ontvangen heeft van den Vader, heeft Hij dit uitgestort, wat gij ziet en hoort. Want niet David is opgevaren naar de hemelen, maar hij zegt zelf: De Heer heeft gezegd tot mijnen Heer: Zit aan mijne rechterhand, totdat ik uwe vijanden gezet heb tot eene voetbank uwer voeten. Zoo wete dan het gansche huis Israels met zekerheid, dat God Hem tot Heer en Christus gemaakt heeft, dezen Jezus, dien gij gekruisigd hebt.

Pinksterrede van Petrus, waarin aan het spreken in vreemde talen niet gedacht is. Hij wil zeggen: De glossolalie is eene vervulling van de profetie van Joël (vss. 14—21) en de door de Joden gekruisigde Jezus is de Christus, die deze vervulling van de profetie heeft bewerkt (vss. 22—36).

Vs. 14. Petrus stond op om te spreken met de elven, maar hij trad als hun woordvoerder op blijkens οὗτοι vs. 15. Hier weder het plechtige ἀπεφθέγξατο, hoewel Petrus gewoon sprak. De Joodsche mannen zijn waarschijnlijk de in Palestina inheemsche Joden, en allen, die te Jeruzalem wonen, zijn de vreemdelingen,

die te Jeruzalem verblijf houden. — Τοῦτο ziet hier op het volgende. — Ἐνωτίζεσθαι (niet bij de klassieken, maar in de LXX passim) = ter oore nemen.

Vs. 15. Petrus mag opwekken, om te hooren, want deze jongeren zijn niet dronken gelijk men vermoedt. Het is eerst de 3e ure van den dag. Volgens E. SCHÜRER, Gesch. des jüdischen Volkes, 1898³, II, S. 293, is het niet juist, op grond van Hand. 2: 15, 3: 1, 10: 3, 9, 30 aan te nemen, dat telkens omstreeks de derde, zesde en negende ure (dus 9, 12 en 3 uur) een gebedstijd plaats had. De drie gebedstijden waren 's morgens vroeg bij het morgenoffer, des namiddags omstreeks de 9e ure bij het avondoffer, en des avonds ten tijde van zonsondergang. Aangehaald wordt vs. 17 enz. Joël 2: 28—32 (3: 1—5) vrij naar de LXX. D heeft de aanhaling anders. In D vindt men, wat vs. 17 betreft, tweemaal αὐτῶν i. p. v. de eerste twee ὑμῶν, terwijl het derde en vierde ὑμῶν worden weggelaten. Wat vs. 18 aangaat, ontbreken in D ἐν ταῖς ἡμέραις ἐκείναις en καὶ προφητεύσουσιν en wat vs. 19 betreft, αἷμα . . . καπνοῦ. Vs. 20 heeft D μεταστρέφεται i. p. v. μεταστραφήσεται. Evenals ℵ laat D vs. 20 καὶ ἐπιφανῆ weg, dat A B C E P vg. gelijk de LXX hebben. Καὶ προφητεύσουσιν, dat vs. 18b in D ontbreekt, staat ook niet LXX of Hebr. tekst en is volgens sommigen aan vs. 17 ontleend. Het lijkt mij onmogelijk, alle afwijkingen van D te verklaren. Men kan niet beweren, dat D naar de LXX gevormd is, want daartoe zijn de afwijkingen bij D van de LXX veel te talrijk. Joël spreekt van den dag van Jahwe, waarop Jahwe zegevieren zal over al zijne vijanden. Door de werking van den Geest van Jahwe zouden de profetische gaven algemeen worden en zal door vreeselijke teekenen de dag van Jahwe worden aangekondigd. Maar ieder, die Jahwe vreest, ontkomt (2: 28—32). Dit is waarschijnlijk circa 400 vóór Chr. gezegd. Vgl. G. WILDEBOER, De letterkunde des O. V. 1896, bl. 410.

Vs. 17. Ἐν ταῖς ἐσχάταις ἡμέραις voor μετὰ ταῦτα van de LXX (zooals ook B hier leest) naar Jez. 2: 2, Mich. 4: 1. Bedoeld wordt de aan Christus' wederkomst onmiddellijk voorafgaande tijd (Hebr. 1: 1, Jak. 5: 3, 2 Tim. 3: 1). — Λέγει ὁ θεός is eene invoeging van den redactor bij den tekst der LXX. — Ἐκχεῶ Fut. atticum van ἐκχέω. Het beeld is ontleend aan het uitstorten van den vruchtbaren regen, die bij Joël onmiddellijk voorafgaat (2: 23). —

Ἀπὸ τοῦ πνεύματός μου (naar de LXX, afwijkend van den Hebr. tekst) vervangt eenen partitieven Gen. De Geest wordt als een geheel bij God gedacht, waarvan de menschen iets ontvangen. — „Op alle vleesch" is: op alle zwakke, hulpbehoevende menschen, die den Goddelijken bijstand van noode hebben. De uitstorting zal een universeel karakter dragen (niet alleen Israel of enkele bevoorrechten). — Naar het bekende parallelismus membrorum wordt ἐκχεῶ . . . σάρκα nader uitgewerkt vss. 17b, 18. Op de bijzonderheden mag men geen nadruk leggen, alsof aan bepaalde personen slechts bepaalde openbaringen van den Geest ten deel zouden vallen. De openbaringen van Gods Geest zijn profetie, gezichten, droomen, de bekende vormen van de Godsopenbaring. Men moet niet bij de dochters aan 1: 14 en bij ὁράσεις ὄψονται aan 2: 3 denken (HOLTZMANN). Ἐνυπνίοις ἐνυπν. is geen Hebraïsme (vgl. 5: 28 παραγγελίᾳ παρηγγείλαμεν), maar eene gewone Grieksche uitdrukking.

Vs. 18. In het oorspronkelijke is gezegd, dat zelfs slaven en slavinnen Gods Geest zullen ontvangen. Naar de LXX, die μου voegt bij τοὺς δούλους (niet bij δούλας) worden de tevoren genoemde personen als dienstknechten en dienstmaagden Gods aangeduid. Καί γε (vgl. Lk. 19: 42, 17: 27, 42) wijst op de geestelijke voorwaarde, waaronder men Gods Geest ontvangen kan = en dat wel.

Profeteeren = Gods woord spreken, tolken zijn van de Godsopenbaring, om te vermanen en te stichten. Dit alles ziet Petrus vervuld in de glossolalie, hoewel daarvan bij Joël geen sprake is.

Vss. 19, 20. In afwijking van de LXX worden de σημεῖα hier nog afzonderlijk genoemd. Ook worden hier ἄνω en κάτω bijgevoegd. In de Hand. komen de τέρατα en σημεῖα vaak vereenigd voor (= אֹתוֹת וּמוֹפְתִים, miracula et portenta). Zou Petrus of de redactor nog teekenen in den geest van de genoemde verwacht hebben? Ik geloof het niet en meen, dat hij in de teekenen van 2: 2, 3 eene vervulling daarvan zag, zooals in de glossolalie eene vervulling van het eerste gedeelte der aangehaalde profetie van Joël. De teekenen op aarde, bloed, vuur en rookdamp, wijzen op oorlogen en andere verschrikkelijke gebeurtenissen. De dag des Heeren is bij den profeet de dag van Jahwe, hier de parousie. Καὶ ἐπιφανῆ, dat A B C E P in navolging van de LXX hier na μεγάλην bijvoegen, = aan allen openbaar wordend

(= הַנּוֹרָה, van יָרֵא). Vandaar ook ἐπιφάνεια = wederkomst, 2 Thess. 2: 8, 1 Tim. 6: 14. — *Vs.* 21. Dit woord van Joël wordt ook aangehaald Rom. 10: 13. Hier is blijkens het volgende, waar Jezus hoofdpersoon is (zie vs. 36), onder *Heer* Jezus te verstaan. Wie Jezus' naam aanroept in den komenden druk, zal behouden worden. Vgl. voor de aanbidding van Jezus in de Hand. 7: 59, 9: 14.

Vs. 22. Τούτους = τούσδε (Att.) en οἴδατε voor ἴστε (Att.). Door *Nazarener* wordt Jezus van anderen, die dezen naam dragen, onderscheiden. Aangewezen (ἀποδεδειγμένον, D δεδοκιμασμένον) is Hij van Godswege voor u door krachten (openbaringen van Gods macht en majesteit), wonderen (van den gewonen loop der dingen afwijkende gebeurtenissen) en teekenen (bewijzen van zijn Zoonschap of Messiaansche waardigheid). Vgl. voor deze combinatie 2 Kor. 12: 12, 2 Thess. 2: 9, Hebr. 2: 4. God heeft door Jezus gewerkt (vgl. Joh. 5: 36, 10: 25) en Hem als Messias aangewezen. Naar de populaire na-apostolische heidensch-Christelijke prediking wordt Jezus' dood als vervulling van Gods wil, niet als eene verzoening voor onze zonden voorgesteld, zooals b. v. Rom. 3: 25, 1 Kor. 15: 3. Vgl. voor de beschouwing van de Hand. ook 3: 18, 4: 28, 13: 27, 29. — Ἔκδοτος = πρόδοτος, overgeleverd, nl. door Judas, niet te verbinden met διὰ χειρὸς ἀνόμων. Sommige getuigen voegen er ter omschrijving λαβόντες bij. — Διὰ χειρός = בְּיַד, door middel van, niet: door de handen (διὰ χειρῶν, zooals C³ E P lezen). — Ἀνόμων = personen, die buiten de Mozaïsche wet staan, onrechtvaardigen, heidenen (vgl. 1 Kor. 9: 21), nl. de Romeinsche soldaten. Dat de Joden heidenen als werktuigen voor het dooden van den Messias gebezigd hebben, is eene verzwarende omstandigheid. Vs. 23ᵇ worden de toegesprokene Joden solidair verklaard met de oversten, die de eigenlijke bewerkers waren van Jezus' dood (ἀνείλατε voor ἀνείλετε cum minusculis, Aor. 2 met den uitgang van den Aor. 1). Vgl. 3: 13.

Vs. 24. Naar Gods wil was Jezus' dood slechts tijdelijk, en moest tot zijne opstanding leiden, waardoor Jezus' karakter als Messias slechts te helderder uit zou komen — Λύσας τὰς ὠδῖνας τοῦ θανάτου. De dood wordt hier vergeleken met eene barende vrouw. Hij wil Jezus verslinden, doet moeite, heeft grooten strijd als eene barende vrouw, maar omdat God Jezus opwekte, kon de dood Hem niet houden. God maakte aan de weeën een einde. Λύειν is wel vreemd, doch vgl. ook Job 39: 2. De vreemde

beeldspraak is hier te verklaren uit het misverstand van de LXX, die חֶבְלֵי־מָוֶת (Ps. 18: 5, 6, 116: 3, vgl. 2 Sam. 22: 6 חֶבְלֵי שְׁאוֹל) opvatte van ὠδῖνες θανάτου en dus חֶבְלֵי niet van חֶבֶל, strik, maar van חֵבֶל, smart, afleidde. De schrijver der Acta paste deze beeldspraak op Jezus toe en liet Petrus zoo spreken, hoewel Petrus, die zich van 't Arameesch bediende, dit moeielijk in dien trant gedaan kan hebben. Καθότι = daarom dat, propterea quod. — Naar den Goddelijken wil, overeenkomstig de voorspelling der Schrift moest de Messias uit den dood opgewekt worden. Het bewijs van vs. 24 wordt vss. 25—28 gegeven naar Ps. 16: 8—11 volgens de LXX. De vrome spreekt daar tegenover de afgodendienaars zijne dankbaarheid uit voor ondervondene weldaden en zijn vertrouwen op de zaligheid van de toekomst. Hij stelt Jahwe zich steeds voor oogen. Wanneer Hij aan zijne rechterhand is, wankelt hij niet. Hier wordt David als type van den Messias beschouwd, die zijne voortdurende gemeenschap met den Heer uitspreekt. De Heer is aan zijne rechterhand. Hij is zijn παραστάτης, trekt voor hem partij, opdat hij niet wankelen of bezwijken zou.

Vs. 26. De Aoristi zien op denzelfden tijd als προωρώμην. Wanneer de dichter God heeft gezien, dan geschiedt wat vs. 26 wordt gezegd. Het hart (= לֵב) is het orgaan van het gemoeds- of het innerlijke leven. De tong uit wat in het hart omgaat (vgl. Mt. 12: 34). In het Hebreeuwsch staat voor ἡ γλῶσσά μου כְּבוֹדִי, mijne eer, mijn gemoed. Ja ook zal mijn vleesch (σάρξ tegenover καρδία) zijne tent opslaan of rusten op grond van de verwachting, niet aan het verderf ten prooi zijn. Vgl. bij „op hoop" Rom. 4: 18, 1 Kor. 9: 10. BLASS leest met א C D ἐφ' ἐλπίδι (ἐλπίς ne ab Att. quidem alienum).

Vs. 27. De bedoeling van het oorspronkelijke is, dat de vrome met levensgevaar gered wordt, of dat Israel onvergankelijk is. Hier is de bedoeling, dat de Messias niet door den dood gehouden kan worden. God zal hem niet overlaten aan den Hades (niet in den Hades). God zal zijnen heilige niet geven (bewerken, toelaten dat, vgl. 10: 40), verderf te zien. De LXX (en zoo ook Hand.) leiden שַׁחַת af van שְׁחִת, verderven, i. p. v. שׁוּחַ, neerzinken, en denken dus aan verderf i. p. v. aan groeve. Vgl. 13: 35—37, waar Paulus van dezen Psalm een soortgelijk gebruik maakt, wel een bewijs, dat hier de redactor aan het woord is.

Vs. 28. Gij hebt mij bekendgemaakt of geopenbaard wegen des levens, d. i. wegen, waarvan de hoedanigheid of eigenaardigheid leven is (Gen. qualitatis). Vgl. 2 Petr. 2: 2, 21. Weg is hier levenswijze, de methode van handel en wandel. Zie mijn Wdb. s. v. II, bl. 386, 387. Met *leven* is hier opstandingsleven bedoeld. Gij hebt mij doen opstaan en gij zult mij vervullen met vreugde met of bij uw aangezicht, d. i. opnemen in uwe heerlijkheid, die ik in uwe tegenwoordigheid geniet. Vgl. Hebr. 9: 24.

Vss. 22—31. De schrijver tracht aan te toonen, dat David niet van zichzelven, maar van den na hem komenden Messias sprak. *Vs.* 29. Bij: mannen broeders! vgl. 1: 16. Ἐξόν scil. ἐστι = ἔξεστι, het is geoorloofd. Vgl. 2 Kor. 12: 4. Vrijuit of vrijmoedig tot u te spreken over den patriarch David (vgl. 7: 8, Hebr. 7: 4), den aarts- of stamvader van den Messias. Ook volgens de genealogische lijsten van Mt. en Lk. stamt de Messias van David af. — David is gestorven, begraven en zijn graf is onder ons tot op dezen dag. Vgl. Neh. 3: 16, Jos. Ant. 7, 15, 3; 13, 8, 4; 16, 7, 1; Bell. J. 1, 2, 5. Over zichzelven heeft hij dus niet gesproken. — *Vs.* 30. Een profeet zijnde, daar hij dus (οὖν) van een ander spreken moest, en wist, dat volgens 2 Sam. 7: 12, Ps. 89: 4, 5, 132: 11 God gezworen had, dat uit de vrucht zijner lende, d. i. door natuurlijke afstamming, een (τινά in gedachte in te vullen) op zijnen troon zou zitten. HILGENFELD leest met D d ἐκ καρποῦ τῆς καρδίας αὐτοῦ (waarvoor BLASS β/tekst op grond van enkele Lat. getuigen κοιλίας gist) κατὰ σάρκα ἀναστῆσαι τὸν Χριστὸν καὶ καθίσαι ἐπὶ τὸν θρόνον αὐτοῦ, welke laatste woorden klaarblijkelijk eene invoeging zijn op grond van vs. 31. Dezen Jezus, van wien vss. 22—24 sprake was, heeft God uit de dooden opgewekt, zooals de Psalmist van den Messias voorspeld had, waarvan (οὗ neutri generis) wij getuigen zijn overeenkomstig onzen omgang of verkeer met den opgestane. — *Vs.* 33. Deze dan door de rechterhand Gods (beeld van zijne macht) verhoogd zijnde, en de belofte des Heiligen Geestes, d. i. den beloofden Heiligen Geest (vgl. Lk. 24: 49) ontvangen hebbend van den Vader, heeft dit, nl. den Geest, uitgestort, wat gij ziet en hoort. De Messias bewerkte de mededeeling van de gave des Heiligen Geestes, die in den Messiaanschen tijd geschonken zou worden (vs. 17). Vgl. Joh. 15: 26, 16: 7.

Vss. 34, 35. Dat de Messias Jezus werkelijk ten hemel gevaren

is, wordt nog nader gestaafd door een beroep op den Messiaansch verklaarden Psalm 109 (110): 1 naar de LXX, die ook Mt. 22: 41—45, Mk. 12: 35—37, Lk. 20: 41—44 (vgl. ook Hebr. 1: 13) als Messiaansch opgevat wordt. Zie mijnen comm. Mattheus, 1900, bl. 320. Niet van zichzelven zeide David wat men aangehaald vindt, want hij klom niet op ten hemel, maar hij zeide dit van eenen Heer naast zijnen Heer of God, d. i. van den Messias. Hij, die door de rechterhand Gods verhoogd was, zat nu aan zijne rechterhand. Vgl. bij vs. 35 1 Kor. 15: 25, 28.

Vs. 36. Het gansche huis Israels (als eigennaam zonder artikel = בֵּית יִשְׂרָאֵל) wete dus op betrouwbare, onomstootelijke wijze (op grond van de uitstorting van den Heiligen Geest en de aangehaalde Schriftuurplaats), dat God Hem, Jezus, tot een Heer (door het citaat vs. 34 van alle geloovigen, zie 10: 36) en Christus (nl. van Israel) gesteld heeft (ἐποίησεν, zijne waardigheid aan God ontleend). Met nadruk staat vs. 36^{b} achteraan. De gekruisigde Jezus is de Christus.

Vss. 37—42. Toen zij nu dit hoorden, werden zij diep getroffen in het hart en zeiden tot Petrus en de andere apostelen: Wat moeten wij doen, mannen broeders? En Petrus zeide tot hen: Bekeert u en een ieder uwer late zich doopen op grond van den naam van Jezus Christus tot vergeving uwer zonden, en gij zult de gave des Heiligen Geestes ontvangen. Want voor u is de belofte, voor uwe kinderen en voor allen, die verre zijn, zoovelen de Heer onze God tot zich roepen zal. En met meer andere woorden betuigde en vermaande hij hen, zeggend: Laat u behouden van dit verkeerd geslacht! Zij dan, die zijn woord aannamen, werden gedoopt, en er werden op dien dag toegebracht ongeveer drie duizend zielen. En zij waren volhardend in de leer der apostelen en de gemeenschap, de breking des broods en de gebeden. Er kwam nu eene vrees over alle ziel en vele wonderen en teekenen geschiedden door de apostelen. En allen, die geloofden, waren bijeen en hadden alles gemeen; en zij verkochten hunne bezittingen en goederen, en verdeelden ze onder allen, naar mate iemand behoefte had. En terwijl zij dagelijks eendrachtig in den tempel volhardden en aan huis brood braken, gebruikten zij spijze met vreugde en eenvoud des harten, en zij loofden God en hadden genade bij het geheele volk. En de Heer voegde dagelijks aan de gemeente toe, die behouden werden.

Gevolgen van de rede van Petrus. *Vs.* 37. HILGENFELD leest als D (zie mijn N. T.), waarvan de tekst blijkbaar secundair is. D vindt het begin ἀκούσαντες te algemeen en zegt er bij: τότε πάντες οἱ συνελθόντες καὶ ἀκούσ. κτέ., opdat wij weten zouden, met wie wij te doen hebben. Dat alle toehoorders gewonnen zouden zijn en de apostelen als *mannen broeders* zouden aanspreken, was wat al te mooi en daarom schrijft hij τινές ἐξ αὐτῶν εἶπαν πρὸς τὸν Πέτρον καὶ τοὺς ἀποστόλους. Ook heeft D als grammatische verbetering τῇ καρδίᾳ (vgl. Ps. 108 [109], 16) i. p. v. τὴν καρδίαν (Acc. van nadere betrekking). — Κατανύσσω (geen klassiek Grieksch, wel in de LXX), steken, wonden, grieven. Hier van diepe smart, waardoor het hart getroffen of gegriefd werd. Vgl. Gen. 34: 7, Ps. 108 (109): 16, Sir. 12: 12, 14: 1. — Wat moeten wij doen (ποιήσωμεν, Conjunctivus dubit.)? Eene vraag van verlegenheid. Vgl. eene soortgelijke vraag Lk. 3: 10, 14.

Vs. 38. Evenals Johannes de dooper wekte hier Petrus op tot boete, bekeering en den doop (Mt. 3: 2, Mk. 1: 4, Lk. 3: 3). Hier evenwel luidde het niet: Het koninkrijk der hemelen is nabij, de Messias komt, maar de Messias is gekomen. Gij moet gelooven: Jezus is de Messias. Dit is de beteekenis van de samenvoeging Jezus Christus. — Ἐπί cum Dat. bij βαπτίζειν alleen hier in het N. T. (sommige get. lezen ἐν, vgl. ook 10: 48). Nergens in het N. T. behalve Mt. 28: 19 komt de doop voor in den naam des Vaders, des Zoons en des Heiligen Geestes. Vgl. hierbij mijn comm. Mt. bl. 431. Op grond van de belijdenis van den naam van Jezus Christus wordt men gedoopt. Gelooft men en is men gedoopt, dan zal dit leiden tot vergeving van zonden en men zal de gave des Heiligen Geestes (daarin bestaande, vgl. 10: 45, 11: 17, Lk. 11: 13, Hand. 19: 2—6, Hebr. 6: 4) ontvangen. Dat zal het gevolg zijn (vgl. ook Mk. 1: 4, Lk. 3: 3).

Vs. 39. Dat de hoorders den beloofden Heiligen Geest ontvangen zouden, blijkt uit dit vers (de belofte van de zaligheid gold bepaald hen). Want u komt de belofte toe, voor u is zij bestemd, voor uwe nakomelingen en voor allen, die verre zijn (τοῖς εἰς μακράν). Men moet deze laatste Grieksche uitdrukking niet verklaren door: er heen gegaan zijn en thans zijn, maar eenvoudig constateeren de verwarring van εἰς en ἐν, die in het N. T.ische Grieksch gelijk in de LXX zoo vaak voorkomt. Met het oog op Ef. 2: 13 (οἱ ὄντες μακράν) en Hand. 3: 26 (πρῶτον) heeft

men bij τοὺς εἰς μακράν aan heidenen gedacht. Maar hier, waar Petrus hoofdzakelijk tot Joden spreekt, gelijk ook blijkt uit „de Heer onze God" (onze God des verbonds), zijn degenen, die verre zijn, de Joden uit de diaspora. Vgl. Esth. 9: 20. Men denke ook aan de houding, welke Petrus tegenover de heidenen H. 10 innam. God heeft hen tot zich geroepen, nl. door de prediking van de apostelen. Hier is geen sprake van verkiezing, maar van den gewonen historischen weg der roeping. Ik vind geen grond, vs. 39b voor eene toevoeging van den redactor te houden, of aan te nemen, dat in de oorspronkelijke rede aan heidenen gedacht is.

Vs. 40. Het betuigen (διεμαρτύρατο, Aor) ziet op een bepaald historisch feit (waarvoor P en minuskelhss. het Impf. lezen). De opwekking of vermaning is eene voortdurende in de prediking (παρεκάλει). De opwekking vs. 40b sluit in zich: Neemt de boodschap des heils aan en wendt u af van dit zedelijk verkeerd geslacht. Σκολιός = krom, hier evenals Fil. 2: 15 zedelijk verkeerd. Geen reden bestaat, met CLEMEN (Stud. und Krit. 1895, S. 325 f.) dit vers voor eene glosse te houden van den redactor antiiud., alsof wij hier eene vermaning zouden vinden voor de geloovig geworden heidenen, zich van Israel los te maken.

Vs. 41. Voor ἀποδεξάμενοι leest D πιστεύσαντες, dat dan met τὸν λόγον αὐτοῦ geconstrueerd wordt. Ἀσμένως voegen E P syr.utr. vóór ἀποδεξ. — Syr.p mg. leest: „receperunt sermonem eius et crediderunt et baptizati sunt" en op grond daarvan heeft BLASS (β/tekst) ἀποδεξάμενοι τὸν λόγον αὐτοῦ καὶ πιστεύσαντες ἐβαπτίσθησαν. De doop is het bewijs van de aanneming van het woord. Ongeveer 3000 zielen (ψυχαί naar נֶפֶשׁ = personen) werden tot de 120 toegevoegd.

Vs. 42 voege men niet bij het volgende, maar bij het voorafgaande. Gehandeld wordt over de nieuwe gemeenteleden en twee bijzondere punten worden gememoreerd, het volharden in de leer der apostelen en de gemeenschap. Deze laatste wordt nader omschreven door breking des broods en de gebeden. Daarom leze men ook niet καί vóór τῇ κλάσει (zie mijn N. T.). BLASS heeft in zijn' β/tekst met d, vg. sah. copt. syr.sch. aeth. (et [d addit **in**] communicatione fractionis panis): τῇ κοινωνίᾳ τῆς κλάσεως. Het komt mij voor, dat genoemde vertalingen het asyndeton niet begrepen en daarom is het fout, daarop te bouwen.

Τῇ διδαχῇ τῶν ἀποστόλων. Hier spreekt de schrijver de taal van zijnen tijd, want van eene leer der apostelen was in het verhaal van Hand. 2 nog geen sprake. De apostelen komen hier als eene soort grootheid voor. Later werd „leer der apostelen" eene vaststaande uitdrukking voor het apostolisch kyrugma. — Τῇ κοινωνίᾳ (niet met τῶν ἀποστόλων te verbinden) is niet gemeenschap van goederen, maar broederlijke gemeenschap in het gemeentelijk verkeer. De breking des broods verklaart de onderlinge gemeenschap. Gedacht is aan gemeenschappelijke maaltijden, liefdemaaltijden, die op grond van Mt. 26: 26—29 en parallele plaatsen eene godsdienstige beteekenis gekregen hadden. Na de gemeenschappelijke maaltijden, waaraan rijken en armen tezamen aanlagen, verkondigde men den dood des Heeren (vgl. 1 Kor. 10: 16—22, 11: 26—34). „De breking des broods" beteekent niet het avondmaal en men mag zich niet op vs. 42^b beroepen voor de „communio sub una specie panis" (Roomsche exegeten). — Ταῖς προσευχαῖς ziet op de samenkomsten tot gebed hoofdzakelijk in den tempel (vgl. 3: 1). HILGENFELD leest met D d ἐν Ἰερουσαλήμ na ἀποστόλων.

Vs. 43. Tengevolge van het gebeurde op den Pinksterdag kwam eene heilige vrees over alle ziel. Aan het slot van vs. 43 lezen ℵ A C ἐν Ἰερουσαλήμ. φόβος τε ἦν μέγας ἐπὶ πάντας. Dit slot is zeer vreemd na vs. 43^a, waarvan het eene herhaling lijkt. Vgl. 5: 5, 11. Misschien wilde men de vrees ook als een gevolg van de wonderen voorstellen. Onduidelijk blijft, waarom ἐν Ἰερουσαλήμ ingevoegd werd.

Wij kunnen geen eenheid ontdekken in de voorstelling, welke wij in HH. 2—6 vinden. Vss. 44—47 wordt verhaald, dat de jongeren dagelijks bijeen zijn en is de gemeente dus evenals H. 6 betrekkelijk klein. Maar aan den anderen kant neemt de gemeente in éénen dag met 3000 personen toe (2: 41) en 4: 4 bedraagt het getal mannelijke leden der gemeente 5000. Men vindt eene ideale beschrijving van de gemeente in de volkomene gemeenschap van goederen (2: 44, 45), maar aan den anderen kant lezen wij van een geval als van Ananias en Saffira (H. 5) met de opmerking van Petrus, dat Ananias zijne have even goed had kunnen behouden als verkoopen (5: 4). De verkoop door Jozef, bijgenaamd Barnabas, wordt als iets bijzonders medegedeeld (4: 36, 37). Armverzorgers moeten worden aangesteld, omdat de weduwen zeer ongelijk bedeeld werden en deze weduwen dus

geen aanspraak konden maken op een gemeenschappelijk bezit (H. 6). Vele teekenen en wonderen geschiedden door de apostelen (2: 43) en aan den anderen kant wordt de genezing van den lamme (H. 3) voorgesteld als de eerste, welke door de apostelen geschiedde (4: 7). De apostelen worden als eene grootheid beschouwd, die gemeenschappelijk optreden (2: 42, 43, 4: 33, 36, 37, 5: 29) en Petrus treedt eigenlijk alleen op, slechts ter zijde gestaan door Johannes (HH. 3, 4 en 5 passim). Hoe dit verschijnsel te verklaren? SPITTA (S. 60 ff.) wees ook hier op de twee bronnen A en B. Tot A zou behooren 2: 45—4: 33, 5: 12^b—14, tot B 4: 36—5: 12^a, 15—42. Deze bronnensplitsing is hem evenwel m. i. niet gelukt. Het lijkt mij onmogelijk, overal den redactor en zijne bronnen van elkander te onderscheiden. De Acta Petri legde de redactor ten grondslag en deze bewerkte hij. De eenvoudige, ongekunstelde beschrijving is van de bron, de ideale van hem. Tot die ideale behoort de teekening van den snellen groei der gemeente, de gemeenschap, het op den voorgrond treden van de apostelen met hunne leer en het universalisme van de heilsprediking.

Vs. 44. Men kan ook πιστεύσαντες (ℵ B) lezen i. p. v. πιστεύοντες. Dan is gedacht aan hen, die geloovig geworden waren. Indien alle geloovigen in dezelfde woning samenkwamen (vgl. 1: 15, 2: 1), kan de gemeente niet groot geweest zijn. Eene uitvlucht is, dat verschillende personen na het Pinksterfeest naar huis gegaan waren. Wanneer de buitenlanders Christenen geworden waren, zullen zij nog wel eenigen tijd te Jeruzalem gebleven zijn, om van de apostelen meer te vernemen. Hier althans staat niets van zulk een vertrek. Had men alles gemeen, dan had men het privaat bezit opgegeven en bestond er volkomen gemeenschap van goederen. Dwaas is de lezing van B, 57, die ἦσαν en καί weglaten.

Vs. 45. En de bezittingen en de goederen (τὰς ὑπάρξεις = τὰ ὑπάρχοντα), onroerende en roerende goederen, verkochten en verdeelden (Imperfecta van de gewoonte) zij onder allen, gelijk iemand behoefte had. Zij verdeelden natuurlijk de opbrengst. — Ἄν cum Ind. van iets, dat telkens voorkomt, waar de Attici ἄν cum Opt. schrijven zouden. Vgl. Mk. 6: 56, 1 Kor. 12: 2. D, die wilde uitdrukken, dat men slechts geven kon, als men iets bezat, schreef: καὶ ὅσοι κτήματα εἶχον ἢ ὑπάρξεις ἐπίπρασκον καὶ διεμέριζον αὐτὰ καθ' ἡμέραν πᾶσιν καθότι ἄν τις χρείαν εἶχεν.

Hoewel deze lezing door HILGENFELD overgenomen is, lijkt zij ons eene smakelooze uitbreiding. D laat καθ' ἡμέραν vs. 46ª weg en leest πάντες δὲ προσεκαρτέρουν κτέ. (zie mijn N. T.). Maar de dagelijksche verdeeling bij D van het eens geschonkene geeft geen zin. Zij, die eens gegeven hadden, wat zij bezaten, hadden niets meer te verdeelen. Daarom gist BLASS (β/tekst) = καὶ διεμερίζετο καθ' ἡμέραν πᾶσι τοῖς χρείαν ἔχουσιν (zie mijn N. T.). Volgens SPITTA (S. 73) zijn οἱ ἀπόστολοι het subject van vss. 45—47, omdat niet de gemeenteleden, maar de apostelen blijkbaar uitdeelden. SPITTA vindt het eene dwaze voorstelling, dat dezelfde personen zouden uitdeelen en ontvangen (vs. 45). De redactor liet οὗτοι op het subject van vs. 42 slaan en niet op τῶν ἀποστόλων.

Wat de gemeenschap van goederen betreft, moeten wij opmerken, dat iets daarvan reeds bij Jezus' leven gevonden werd. Vgl. Mt. 19: 21, Mk. 10: 21, 29, 30. Lk. 8: 3, 14: 33, 18: 22, Joh. 12: 6, 13: 29. Maar volkomene gemeenschap, een opofferen van het privaat bezit ontmoeten wij behalve 2: 44, 45, 4: 32, 34, 35 in het N. T. niet. Zooals gezegd is, vormt Barnabas, die aan de voeten der apostelen de opbrengst van zijnen akker nederlegt, eene uitzondering (4: 36, 37). Volgens 5: 4 was de verkoop van den akker door Ananias eene vrijwillige daad. Maria, de moeder van Johannes Markus, had te Jeruzalem een eigen huis (12: 12). Paulus wekte in zijne brieven wel op, de arme gemeente van Jeruzalem te ondersteunen, maar nergens om alles te verkoopen ten behoeve van elkander. Zelf nam hij eene enkele maal zooals van Filippi giften aan, maar wees nooit op gemeenschap van goederen. Volgens 1 Kor. 16: 2 moest ieder, naardat hij welgesteld is, op elken eersten dag der week iets voor de armen wegleggen. De hypothese, door WENDT (S. 103) voorgedragen, is niet onaannemelijk, dat de jongeren, die Galileërs waren, bij hun verplaatsen naar Jeruzalem hun goed en have (vgl. Mk. 1: 29) verkochten en de opbrengst niet alleen voor zichzelven, maar ook voor de gemeente besteedden (vgl. 3: 6). Het was de tijd der eerste liefde en men leefde in de verwachting van Christus' wederkomst. Anderen hebben dat voorbeeld gevolgd, o. a. Barnabas. Bij de dagelijksche, gemeenschappelijke maaltijden gaven de rijken van het hunne aan de armen, vooral aan de weduwen (6: 1, 2). Wat in werkelijkheid eene uitzondering geweest zal zijn, werd door den redactor, die

het verledene der gemeente idealiseerde, als een regel voorgesteld. Een soortgelijk verschijnsel merken wij bij de Pythagoreërs. Terwijl alle oudere bronnen privaatbezit bij hen onderstellen, beweren de latere Pythageërs uit den tijd van den redactor der Acta, dat Pythagoras van begin af gemeenschap van goederen voorgestaan heeft. Vgl. E. VON DOBSCHÜTZ, Die urchristlichen Gemeinden, 1902, S. 105.

Vs. 46. Ter onderscheiding van ὅσοι κτήματα εἶχον vs. 45 leest D hier πάντες τε προσεκαρτέρουν. Dagelijks eendrachtig in het tempelbezoek volhardend (vgl. SUSANNA 6 Theod.). Niet noodig is, met SPITTA (S. 74) aan te nemen, dat er τῇ διδαχῇ zou gestaan hebben, wat de redactor zou hebben weggelaten (vgl. vs. 42). Men zocht aansluiting aan de bestaande godsdienstige gemeenschap De Christelijke samenkomsten in de huizen vormden de huisgemeenten. Daar evenwel de huizen te klein waren, om allen te bevatten, zal men in verschillende huizen zijn samengekomen (D heeft κατ' οἴκους), vooral in die van de welgestelden, waar de armen gaarne ontvangen werden. Tegenover het samenkomen in den tempel stond het breken van het brood thuis (κατ' οἶκον). Vgl. 20: 20 δημοσίᾳ καὶ κατ' οἴκους. Men vertale κατ' οἶκον niet door: van huis tot huis, wat het op zichzelf beteekenen kan (vgl. κατὰ πόλιν 15: 21, Lk. 8: 1). Over het breken van het brood zie vs. 42. — Metel. τροφῆς = nuttigden spijze. — De blijdschap is heilige vreugde, blijdschap des geloofs. — Ἀφελότης een hapax legomenon voor ἀφέλεια (van ἀφελής, eig. van vlakke velden, overdr. eenvoudig). Gedacht is aan eenvoud des harten of nederigheid.

Vs. 47. Zij prezen God en hadden genade of gunst bij het geheele volk. D leest bij vergissing κόσμον i. p. v. λαόν. De uitdrukking ὅλος ὁ κόσμος kwam meer voor. Het is te ver gezocht, wanneer NESTLE, die evenals BLASS voor het eerste gedeelte der Acta eene Hebreeuwsche of Arameesche bron aanneemt, onderstelt, dat κόσμος hier te verklaren zou zijn uit עַלְמָא of עָלָם, dat men las i. p. v. עַמָּא of עַם = λαός (Stud. und Krit. 1896, S. 102). Πρός cum Acc. = in verhouding of betrekking tot (ook παρά cum Dat. zou hier goed zijn geweest). — De Heer, d. i. Christus, voegde toe, nl. aan de gemeente (zooals D leest), die behouden zouden worden. Het toetreden tot de gemeente was daartoe het middel. — Ἐπὶ τὸ αὐτό = tot dezelfde plaats, tot het samenzijn

op dezelfde plaats, waar de gemeente samenkwam (vgl. 1: 15, 2: 1, 44). De nieuwe broeders sloten zich niet alleen aan de gemeente aan, maar ook aan de samenkomsten in de huizen namen zij deel. Men verbinde ἐπὶ τὸ αὐτό niet met 3: 1 (zooals E P willen), in welk geval het zonder beteekenis zou zijn. Wanneer Petrus en Johannes tezamen naar den tempel gingen, sprak het vanzelf, dat zij gingen naar dezelfde plaats.

HOOFDSTUK III.

Vss. 1—11. Petrus nu en Johannes gingen op naar den tempel tegen de ure des gebeds, de negende. En een zeker man, die kreupel was van zijns moeders schoot, werd gedragen, dien zij dagelijks zetten bij de zoogenaamde Schoone poort des tempels, om eene aalmoes te vragen van hen, die in den tempel gingen. Deze, toen hij Petrus en Johannes zag, die den tempel wilden binnengaan, bad eene aalmoes te ontvangen. Petrus evenwel hield met Johannes de oogen op hem gevestigd en zeide: Zie op ons! En hij hield de oogen op hen, verwachtend iets van hen te ontvangen. Petrus evenwel zeide: Zilver- en goudgeld heb ik niet, maar wat ik heb, dat geef ik u: In den naam van Jezus Christus, den Nazarener, wandel! En hij greep hem bij de rechterhand, richtte hem op en dadelijk werden zijne voeten en enkelen vast. En hij sprong op en stond en wandelde, en ging met hen den tempel binnen, wandelend, springend en prijzend God. En al het volk zag hem wandelen en God prijzen. En zij bemerkten, dat hij het was, die om eene aalmoes zat bij de Schoone poort des tempels, en zij werden vervuld met verbazing en ontzetting over hetgeen hem geschied was. Toen hij nu Petrus en Johannes vasthield, liep al het volk verbaasd tot hen samen bij de galerij, genaamd die van Salomo.

Vs. 1. D leidt vs. 1 in met Ἐν δὲ ταῖς ἡμέραις ταύταις Πέτρος en leest τὸ δειλινόν (in den namiddag), d *ad vesperum*, na ἱερόν. — Ἀνέβαινον (Impf.) = gingen op, waren daarmede bezig. — Ἐπὶ (Att. εἰς) τὴν ὥραν = tegen de ure (vgl. 4: 5, Lk. 10: 35). — De negende ure is de tweede gebedsure.

Vs. 2. Met de *Schoone* deur is waarschijnlijk bedoeld de aan de Oostzijde van het zg. voorhof der vrouwen gelegene deur of poort van Nicanor, die kunstig bewerkt was (Jos. Bell. J. 5, 5, 3).

De Nicanorpoort was bij den hoofdingang van den tempel. Men heeft ook gedacht aan de Susanpoort bij de gaanderij van Salomo (zie daarover F. BUHL, Geographie des alten Palästina, 1896, S. 146). — *Vs.* 3 kan λαβεῖν gemist worden, dat dan ook D P ontbreekt. — Ἠρώτα in den zin van bidden, smeeken, komt meermalen in het N. T. gelijk ook elders in de κοινή voor, zooals שָׁאַל staat voor „interrogare et rogare". Vgl. over het Impf. ἠρώτα F. BLASS, Grammatik, S. 187.

Vss. 4, 5. Zie voor de lezing van D mijn N. T. De opmerkzaamheid van den lamme moest op de apostelen worden gevestigd, wat hij volgens vs. 5 dan ook deed. — Ἐπεῖχεν (waarvoor D ἀτενείσας) scil. τὸν νοῦν = hij hield de oogen of de aandacht gevestigd. Vgl. Lk. 14: 7, 1 Tim. 4: 16.

Vs. 6. Petrus zeide: Zilver- en goudgeld (ἀργύριον καὶ χρυσίον van ἄργυρος, zilver en χρυσός, goud) heb ik niet. Dit beteekent niet: dat zou u toch niet baten, maar wij hebben daarvan afstand gedaan ten behoeve van de armen en kunnen u dus daarmede niet helpen. Maar wat ik heb, dat geef ik u, d. i. mijne genezende kracht, welke ik door de kracht van Jezus Christus bezit, zal ik u openbaren. In den naam van Jezus Christus wandel, d. i. vertrouwend op, geloovend in zijnen naam, want Hij werkt door mij. Vgl. 16: 18. Naar Lk. 5: 23, 24 lezen A C E G P ἔγειραι of ἔγειρε καί vóór περιπάτει.

Vs. 7. Πιάσας cum Gen. van het lichaamsdeel, waarbij men iemand aanvat = vatten (Att. λαβών). Hiervoor in het N. T. ook κρατεῖν Mk. 5: 41, 9: 27, Hand. 3: 11. — D heeft vs. 7^b kleine afwijkingen (zie mijn N. T.). — *Vs.* 8. De Hss. lezen ἐξαλλόμενος. Er is hier evenwel geene plaats voor het Praesens. Daarom is de conjectuur van BLASS ἐξαλόμενος zeer eenvoudig. — D laat περιπατῶν καὶ ἁλλόμενος καί als overtollig na vs. 8^a weg (vgl. ook den floriacensis) en leest χαιρόμενος na περιεπάτει. A heeft αἰνῶν zonder het voorafgaande καί, waarmede BLASS wel instemt, daar immers het loven van God het eenig motief was, waarom de genezene den tempel inging. NABER (zie mijn N. T.) gist ἀγαλλιώμενος. Het voorafgaande ἐξαλλόμενος zou de vergissing in de hand hebben gewerkt. Mij dunkt, wij moeten hier het springen behouden, dat een duidelijk bewijs is van de genezing. — *Vs.* 10. Ἐπιγινώσκειν = met opmerkzaamheid waarnemen, gadeslaan, erkennen. Vgl. bij dit vers Lk. 5: 26.

Vs. 11. Toen hij nu, bevreesd de apostelen in het gedrang

te verliezen en vervuld van dankbaarheid, Petrus en Johannes vasthield, liep het gansche volk tot hen samen. Ἔκθαμβοι (bij het collectieve λαός) = zeer verbaasd. Vgl. over de galerij van Salomo mijnen comm. Joh 1902, bl. 190. Onnoodig is de gissing van NABER (zie mijn N. T.) κράζοντος (efferebat in coelum) voor κρατοῦντος. HILGENFELD en BELSER (S. 19) lezen als D (zie mijn N. T.) en houden den tekst, welken ook wij lieten afdrukken, voor eene verkorting van D. Zie hiertegen B. WEISS (Der codex D in der Apostelgeschichte. 1899, S. 60). Hoewel het vanzelf sprak blijkens κρατοῦντος en τῇ στοᾷ τῇ καλ. Σολ., dat men den tempel verlaten had, zegt D het met ἐκπορευομένου δὲ τοῦ Πέτρου καὶ Ἰωάνου. D liet συνέδραμεν πᾶς ὁ λαός wegvallen, daar reeds vs. 10 de verbazing der menigte uitgedrukt was en al vs. 9 de menigte bij elkander gedacht werd. D merkt slechts op, dat de vs. 10 in verbazing gekomenen in de galerij van Salomo stonden Maar zoo ziet D over 't hoofd, dat de verbazing vs. 10 door de genezing en vs. 11 door de personen, die genazen, teweeggebracht werd, en dat de θαμβηθέντες, die volgens vss. 8—10 in het heiligdom waren, nu op eens zich in de galerij van Salomo bevonden, zonder dat gezegd was, hoe zij daar waren gekomen. — De pogingen der critici om in het verhaal toevoegingen van den redactor te ontdekken, b. v. vss. 8b—10, lijken mij mislukt. Dit verhaal is aan de Acta Petri ontleend.

Vss. 12—26. En Petrus dit ziende, sprak met het oog daarop tot het volk: Israelieten! wat verwondert gij u over dezen, of waarom staart gij op ons, alsof wij door eigen kracht of godsvrucht hem hadden doen wandelen? De God van Abraham, Izak en Jakob, de God onzer vaderen, heeft zijnen knecht Jezus verheerlijkt, dien gij hebt overgeleverd en verloochend voor het aangezicht van Pilatus, toen die besloten had, Hem los te laten. Maar gij hebt den Heilige en Rechtvaardige verloochend, en verlangd, dat een moordenaar u zou geschonken worden; doch den Vorst des levens hebt gij gedood, dien God uit de dooden opgewekt heeft, waarvan wij getuigen zijn. En door het geloof in zijnen naam heeft zijn naam dezen, dien gij ziet en kent, versterkt, en het geloof, dat door Hem is, heeft hem deze volkomene gezondheid gegeven voor uw aller oogen. En nu broeders, ik weet, dat gij in onwetendheid gehandeld hebt, evenals ook uwe oversten. Maar God heeft zoo vervuld, wat Hij door den mond van alle profeten tevoren verkondigd had, dat zijn Gezalfde lijden zou. Doet dan

boete en bekeert u, dat uwe zonden mogen uitgewischt worden, opdat de tijden der verademing komen mogen van het aangezicht des Heeren, en Hij den voor u bestemden Christus Jezus zende, dien de hemel moet opnemen tot de tijden der wederherstelling van alles, waarvan God gesproken heeft door den mond der heilige profeten van oudsher. Mozes heeft gezegd: Eenen profeet zal u de Heer onze God verwekken uit uwe broeders gelijk mij. Naar hem zult gij hooren in alles, wat Hij tot u spreken zal. En het zal geschieden, dat alle ziel, die naar dien profeet niet gehoord heeft, zal uitgeroeid worden uit het volk. En ook alle profeten van Samuel af en vervolgens, zoovelen gesproken hebben, hebben ook deze dagen aangekondigd. Gij zijt de kinderen der profeten en des verbonds, dat God met onze vaderen gesloten heeft, toen Hij tot Abraham sprak: En in uw zaad zullen alle geslachten der aarde gezegend worden. Tot u allereerst heeft God zijnen knecht, die Hij verwekt had, gezonden u zegenend, doordat een ieder zich afkeere van zijne boosheden.

Petrus noemt het geloof in den naam van Jezus als Messias den eigenlijken grond der genezing. Deze Jezus, dien zij verworpen hebben, is de door God verheerlijkte Messias Verder geeft Petrus eene opwekking tot boete en bekeering met het oog op de komende heilseeuw, die de vervulling is van de Oud-Testamentische belofte. — *Vs.* 12. Met het oog op het volgende αὐτόν is het misschien beter, ἐπὶ τούτῳ als masc. dan als neutr. op te vatten: — Ὡς πεποιηκ. = in de gedachte of voorstelling, alsof wij zulks gedaan of bewerkt hadden. Τοῦ περιπατεῖν is Gen. van gevolg = ὥστε αὐτὸν περιπατεῖν. Vgl. 10: 25. — Ἀτενίζειν = ἐμβλέπειν τινί. Niet door eigen kracht hadden de apostelen dit wonder gewerkt, maar het was ook niet de vrucht van hunne godzaligheid. Vgl. bij dit laatste punt Joh. 9: 31.

Vs. 13. Het is Jezus, die de genezing bewerkt heeft. Hierop wil Petrus den nadruk leggen. De God, die met Israel van oude tijden af in eene bijzondere bondsbetrekking staat (vgl. Ex. 3: 6, Hand. 7: 32), heeft aan Jezus deze heerlijkheid en macht gegeven. In verband met Jezus' lijden wordt Hij hier evenals vs. 26, 4: 27, 30 παῖς of knecht van God genoemd, omdat in Hem de voorspelling betreffende den עֶבֶד יְהוָה van den deutero-Jezaja vervuld was. — Dien gij overgeleverd hebt nl. aan Pilatus. D, syr.p mg. Iren. lezen er bij εἰς κρίσιν, E εἰς κριτήριον. Vgl. bij κατὰ πρόσωπον Gal. 2: 11 en bij het ver-

haalde Lk. 23: 2, 16, 20—23, Joh. 19: 4. De logica eischt, dat na ὑμεῖς μὲν παρεδώκατε volgen zou: Maar God heeft hem opgewekt. Deze opwekking echter volgt eerst vs. 15b. — Vs. 13b geeft aanleiding tot de uitweiding van vss. 14, 15a.

Vs. 14. Heilig = God gewijd, en rechtvaardig = die zich aan Gods wet houdt. Dezelfde eigenschappen worden ook aan Johannes den dooper toegekend, Mk. 6: 20. — I. p. v. ἠρνήσασθε heeft D ἐβαρύνατε. E. NESTLE (Stud. und Krit. 1896, S. 103 ff.) vermoedt, dat D hier כבדתם (ἐβαρύνατε) las i. p. v. כפרתם (ἠρνήσασθε). De hypothese evenwel van het Arameesche origineel van het eerste gedeelte der Acta is zeer twijfelachtig en de verklaring van de varianten ook uit taalkundig oogpunt bedenkelijk. Vgl. A. MEYER, Jesu Muttersprache, 1896, S. 131, 132. — Vs. 14b ziet op de loslating van Barabbas.

Vs. 15. Ἀρχηγός teg. φονεύς is hier bewerker (vgl. Hebr. 2: 10, 5: 9, 12: 2), niet aanvoerder, vorst, heer zooals 5: 31. Hem, die de bewerker of de oorzaak van het eeuwige leven is, door wien God u dat geeft, hebt gij gedood. Welk eene tegenstelling! Vs. 15b is datgene, waarop het in het redebeleid aankomt. God heeft Jezus uit de dooden opgewekt, waarvan de apostelen getuigen zijn. Vgl. 2: 32. De opgewekte Jezus kon dus den lamme genezen. — *Vs.* 16. Op den voorgrond wordt gesteld, dat niet de apostelen, maar Jezus, het geloof in zijnen naam, de genezing heeft bewerkt. Door het geloof der apostelen in Jezus' naam heeft zijn naam dezen, dien men zag en kende, gesterkt, en het geloof der apostelen, dat door Jezus' verrijzenis gewerkt is, heeft deze volkomene gezondheid, dit volledig herstel van krachten (ὁλοκληρία Jez. 1: 6 LXX, ὁλόκληρος 1 Thess. 5: 23, Jak. 1: 4) voor aller oog gegeven. — BLASS vat God als subject van ἐστερέωσεν op en laat met τὸ ὄνομα αὐτοῦ eenen nieuwen zin beginnen.

Vs. 17. En nu = daar deze dingen alzoo zijn (vgl. o. a. 7: 34, 10: 5), niet tijdelijk. Vss. 17, 18 wordt de overgang gemaakt tot vs. 19. — Vriendelijk is de toespraak (broeders!) en verzachtend de opmerking: ik weet, dat gij door onwetendheid (niet met het Goddelijk heilsplan, maar met het Messiaansch karakter van Jezus) gehandeld hebt (vgl. Lk. 23: 34) evenals ook uwe oversten (vgl. 13: 27). Door fanatisme waren de Joden verblind geworden (vgl. 1 Kor. 2: 8). Voor zonden, uit onwetendheid begaan, was van God vergeving te krijgen.

Vs. 18. Evenals 2: 23 leest Petrus hier, dat de menschen Gods raadsplannen met betrekking tot den Messias niet hebben verijdeld, maar juist hebben volvoerd. Bij: „door den mond van alle profeten" wordt evenals 10: 43, Lk. 24: 27 de profetische Godspraak als eene eenheid beschouwd. — Bij zijnen gezalfde vgl. 4: 26 en Ps. 2: 2. — Alzoo vervuld, d. i. op de vss. 13—15, 17 beschrevene wijze.

Vs. 19. Met het oog op hetgeen zij gedaan hebben (οὖν) is boete (μετάνοια, zinsverandering, innerlijke bekeering) en bekeering (ἐπιστροφή, de uitwendige openbaring van de zinsverandering) noodig. — Het uitwisschen van de zonden is beeldspraak, ontleend aan het uitwisschen van het geschrevene op eene schrijftafel. Vgl. Ps. 51: 3, 11, Jez. 43: 25, 3 Makk. 2: 19, Kol. 2: 14. — Ὅπως ἄν = opdat wanneer de bedoelde voorwaarde vervuld is (vgl. 15: 17, Lk. 2: 35, Rom. 3: 4). — Καιροὶ ἀναψύξεως (ἀνάψυξις ook Ex. 8: 15) = tijden der verademing of verfrissching, de met de komst van den Messias beginnende periode des heils. Vgl. 2 Thess. 1: 7 (ἄνεσις), Hebr. 4: 3—11 (κατάπαυσις en σαββάτισμος) en Openb. 21: 3 enz. — Ἀπὸ προσώπου τοῦ κυρίου = daarvan weg, van boven. Uit den hemel komen de genadegaven, die bij Hem bewaard worden. — *Vs.* 20. Προχειρίζειν = voor de hand houden, gereed maken. Vaak in het Med. voor zich gereed maken, bestemmen. Hier part. perf. pass. = den bestemden, nl. voor u.

Vs. 21. Dien de hemel (subject) moet ontvangen, opnemen (excipere) tot de tijden van de wederherstelling van alles, d. i. totdat Hij op aarde komt en den troon zijner vaderen bezet. In δεῖ ligt het nog voortdurende Goddelijk raadsbesluit. Gereformeerden en Socinianen vatten terecht οὐρανόν als subject en ὅν als object op, maar Lutheranen beschouwden met het oog op hunne ubiquiteitsleer ὅν als subject = die den hemel moet in ontvangst nemen (occupare). — Ἀποκατάστασις = herstelling in den ouden toestand of vorm door wegneming (ἀπό) van wat daaraan in den weg staat. Vgl. 1: 6 ἀποκαθιστάνεις. — Ὧν slaat op πάντων, niet op χρόνων. Deze tijden zijn niet de voorbereiding voor de parousie, de laatste dagen van 2: 17, maar de καιροὶ ἀναψύξεως vs. 19, of de καιροὶ διορθώσεως Hebr. 9: 10, de παλιγγενεσία Mt. 19: 28. De belofte der profeten van de heerlijke toekomst is dan vervuld, het perspectief in de profetie is dan

werkelijkheid geworden. Die nieuwe toestand zal eene reorganisatie zijn, zooals met een woord van Mozes vs. 23 verduidelijkt wordt. Vs. 19 zegt Petrus, dat die nieuwe toestand van God komt door de zending van zijnen Zoon, hier wijst hij er op, dat die toestand eene herstelling is van den ouden, normalen. Die toestand is nog niet daar. Let op ἄχρι. — Ἀπ' αἰῶνος, d. i. van het begin van den αἰὼν οὗτος, van oudsher. Vgl. Lk. 1 : 70.

Vs. 22. Ten bewijze daarvan dat God van oudsher door de profeten gesproken heeft, wordt aangehaald Deut. 18: 15, 16, 19 (vrij naar de LXX). In de aangehaalde plaats is sprake van profeten van Jahwe tegenover toovenaars, huichelaars en anderen, aan wie het nooit in Israel zal ontbreken. Hier wordt dit op den Messias als den waren profeet bij uitnemendheid toegepast. I. p. v. ἐγὼ ἐκδικήσω ἐξ αὐτοῦ van de LXX heeft de tekst hier naar Lev. 23: 29 πᾶσα ψυχή . . . ἐξολοθρευθήσεται ἐκ τοῦ λαοῦ, eene scherpere bedreiging, welke hier gebezigd wordt van de uitsluiting van de Messiaansche zaligheid.

Vs. 24. Bedoeld zijn alle profeten van Samuel als stamvader af. Niet logisch is: alle profeten van Samuel καὶ τῶν καθεξῆς. Twee constructies zijn met elkander verward: alle profeten, Samuel en de volgende, en alle profeten van Samuel af. Hoewel van Samuel geen Messiaansche uitspraak bekend is, wordt hij als de eerste der profeten genoemd. — Καί in den nazin is vreemd. Zegt men met nadruk: ook deze dagen, dan zou men καί vóór τὰς ἡμέρας ταύτας verwachten. Verbindt men καὶ κατήγγειλαν met het voorgaande, dan ontbreekt het praedicaat en moeten wij een anakolouth aannemen. Het praedicaat van den hoofdzin zou dan in den nevenzin betrokken zijn. Mij dunkt, wij moeten een minder nauwkeurig gebruik van καί onderstellen, zooals wij *ook* wel eens vrij overtollig bezigen. — Deze dagen zijn die van de parousie en wat daaraan onmiddellijk voorafgaat.

Vs. 25. Toepassing van het gezegde op de hoorders, wie de Messiaansche belofte betreft. Met nadruk ὑμεῖς en vs. 26 ὑμῖν. Gij zijt zonen der profeten en des verbonds, gij behoort den profeten toe, zooals zij u toebehooren. In welken zin de hoorders kinderen der profeten zijn, blijkt uit de toevoeging *en des verbonds*. Gij hebt deel aan datgene, wat de profeten verkondigden. Echt Hebraïstisch is hier het gebruik, dat van *zonen* gemaakt wordt, hoewel het ook goed Hellenistisch Grieksch is. Zie DEISSMANN, Bibelst. S. 166. Men denke aan uitdrukkingen als kinderen des

doods, des koninkrijks, des boozen, des lichts, der duisternis enz. De vermelding van het verbond geeft den schrijver aanleiding ook nog te gewagen van Abraham en de hem gedane belofte. Zoo denkt hij ook aan deze periode in de geschiedenis der Godsopenbaring. Hoe vrij de redactor de rede weergeeft, blijkt uit *uwe* vaderen (voor *onze* vaderen, vgl. ook vs. 17 *uwe* oversten en vs. 26 πρῶτον). Aangehaald wordt Gen. 22: 18 naar de LXX (vgl. Gal. 3: 18). In het oorspronkelijke staat: Met den naam van uw kroost zullen alle volken der aarde zich zegen toebidden. Zij zullen zeggen: God make ons of u zoo voorspoedig als Abraham! In de LXX is dit geworden: in u zullen alle geslachten der aarde gezegend worden, en zoo is hier deze plaats op Christus toegepast. Alle volken met insluiting van Israel, niet de heidenen tegenover Israel. „In uw zaad" is hier: door Christus. Omdat de bewerker van den zegen een nakomeling van Abraham is, daarom bewijst vs. 25^b, dat de Israelieten kinderen des verbonds zijn.

Vs. 26. Πρῶτον bewijst de vrije redactie van de rede. Met het oog op Petrus' houding, H. 10 aangenomen, zal hij niet zoo dadelijk van de beteekenis van Gods Zoon voor de heidenen overtuigd geweest zijn. Verwekte God zijnen Zoon allereerst voor Israel, dan sluit dat in zich zijne beteekenis voor de heidenwereld. Vgl. Rom. 1: 16, 2: 10. Het universalisme van de prediking des heils, dat op sommige profetische uitspraken als b. v. van den deutero-Jezaja rustte en zeker in den geest van Jezus was, werd krachtig door Paulus voorgestaan en door mannen als den schrijver van het vierde evangelie, maar werd niet zonder strijd door vele Christenen uit de Joden aangenomen. Petrus en Jakobus zullen zich er eerst tegen hebben verzet. Zij zullen het Jodendom voor de heidenen als de noodzakelijke brug hebben beschouwd, om tot het Christendom te komen. — Ἀναστήσας (met het oog op ἀναστήσει vs. 22) ziet op het verwekken van den knecht des Heeren tot zijnen arbeid, zijne hem aangewezene taak, die met zijne zending samenhing. Aan de opstanding is hier niet gedacht. — Εὐλογοῦντα ὑμᾶς is niet: om u te zegenen, maar u zegenend. De zegen wordt uw deel, wanneer gij u afwendt van uwe boosheden. Men vertale niet: doordat Hij (God) een ieder uwer afwende van het booze, want hier wordt aan de subjectieve voorwaarde voor het verkrijgen van den zegen gedacht. Vgl. vs. 19^a. In het N. T. wordt ἀποστρέφειν bijna altijd in transitieve beteekenis gebruikt, waarom oudere exegeten het ook

hier zoo opgevat hebben. Hier evenwel moet het in intransitieve beteekenis worden opgevat, zooals het vaak voorkomt in de LXX. Misschien doordat men ὑμῶν met ἕκαστον verbond, veranderden sommigen ὑμῶν in αὐτῶν (αὐτοῦ) en lieten anderen het bezittelijk vnv. geheel weg. Zie mijn N. T. — H. 3 eindigt vermanend evenals 2: 38—40. Ik zie geen mogelijkheid in de rede (vss. 12—26) den redactor en zijne schriftelijke bron van elkander te onderscheiden, zooals sommigen gepoogd hebben (zie WENDT, S. 106). Men heeft vss. 14^a, 18, 21—24, 25^b, òf vss. 22—24, òf vs. 13^b, 21^b, 25^b voor latere toevoegingen van den redactor gehouden.

HOOFDSTUK IV.

Vss. 1—22. Toen zij nu tot het volk spraken, kwamen tot hen de overpriesters, de hoofdman des tempels en de Sadduceërs, die verstoord waren, omdat zij het volk leerden en in Jezus de opstanding uit de dooden verkondigden. En zij sloegen de handen aan hen en zetten hen in bewaring tot den volgenden morgen; want het was reeds avond. Doch velen dergenen, die het woord gehoord hadden, werden geloovig en het getal der mannen werd vijf duizend. Het geschiedde nu tegen den volgenden morgen, dat hunne oversten, oudsten en schriftgeleerden te Jeruzalem vergaderden, en Annas, de hoogepriester, Kajafas, Johannes, Alexander en zoovelen van het hoogepriesterlijke geslacht waren. En zij stelden hen in het midden en vroegen: Door welke macht of in welken naam hebt gij dat gedaan? Toen zeide Petrus, vervuld met den Heiligen Geest, tot hen: Oversten des volks en oudsten! indien wij heden verhoord worden over eene weldaad aan een ziek mensch, waardoor deze gezond geworden is, zij u allen en het gansche volk Israels bekend, dat door den naam van Jezus Christus, den Nazarener, dien gij gekruisigd hebt, dien God uit de dooden heeft opgewekt, door Hem deze gezond voor u staat. Deze is de steen, door u, bouwlieden veracht, die tot een hoeksteen geworden is. En de zaligheid is in niemand anders, want er is ook onder den hemel geen andere naam, die onder de menschen gegeven is, waardoor wij moeten behouden worden. Toen zij nu de vrijmoedigheid van Petrus en Johannes zagen, en vernomen hadden, dat zij ongeleerde en eenvoudige menschen waren, verwonderden zij zich en zij bemerkten, dat

zij met Jezus geweest waren, en daar zij den mensch bij hen zagen staan, die genezen was, konden zij er niets tegen zeggen. En nadat zij hun bevolen hadden, buiten de vergadering te gaan, overlegden zij met elkander, zeggend: Wat moeten wij met deze menschen doen? Want dat er een kennelijk teeken door hen geschied is, is openbaar aan allen, die te Jeruzalem wonen, en kunnen wij niet loochenen. Maar opdat het niet verder onder het volk verbreid worde, laat ons hun met bedreiging bevelen, niet meer in dezen naam tot eenig mensch te spreken. En zij riepen hen en geboden hun in 't geheel niet te spreken of te leeren op grond van den naam van Jezus. Maar Petrus en Johannes antwoordden en zeiden tot hen: Oordeelt, of het recht is voor God, naar u meer te hooren dan naar God; want het is ons onmogelijk, niet te spreken van hetgeen wij gezien en gehoord hebben. Maar zij voegden er nog meer bedreigingen bij, en lieten hen, daar zij niets vonden, waarom zij hen zouden straffen, los om der wille van het volk, want allen verheerlijkten God over hetgeen geschied was. De mensch toch, aan wien dit teeken der genezing geschied was, was meer dan veertig jaren oud.

Vs. 1. Ἐπέστησαν = traden toe, niet overvielen (Syn. Vert.), want van iets plotselings is hier niet gesproken. Sommige getuigen lezen ἱερεῖς i. p. v. ἀρχιερεῖς. Mogelijk is, dat hier priesters bedoeld zijn, nl. de tempelwachter en de στρατηγὸς τοῦ ἱεροῦ als het hoofd daarvan. Maar mogelijk is ook, dat wij ἀρχιερεῖς voor het oorspronkelijke moeten houden. De overpriesters treden in het N. T. meestal als de tegenstanders van Jezus op. — De στρατηγὸς τοῦ ἱεροῦ (סְגַן or סְגָן) stond in rang het dichtst bij den hoogepriester, hoewel hij geen plaatsvervanger van hem was. Hij had het toezicht op den eeredienst in den tempel. Vgl. E. SCHÜRER, Gesch. jüd. Volkes, 1898³, II, S. 265. — De Sadduceërs (vgl. over hen mijnen comm. Mt. bl. 30, 31) vormden de priesterlijke partij in het Sanhedrin, die het niet het minst op den ondergang van Jezus gemunt had.

Vs. 2. Zij waren verstoord (διαπονούμενοι), het verdroot hen, dat de apostelen in Jezus, d. i. in zijn voorbeeld, op grond van zijne opstanding, de opstanding uit de dooden predikten. Sommige critici hebben het voor onhistorisch gehouden, dat de Sadduceërs om deze dogmatische reden tegenstanders geweest zouden zijn, en dit vers voor eene latere toevoeging van den redactor gehouden. HILGENFELD (Z. f. w. Th. 1895, S. 198) schrijft het slot van vs. 1

(καὶ οἱ Σαδδουκαῖοι) en vs. 2b (καὶ καταγγέλλειν κτέ.) aan den redactor toe.

Vs. 4. Het succes van de prediking wordt eerst hier medegedeeld, terwijl wij het na H. 3 verwacht zouden hebben. De redactor wil de vijandschap onmiddellijk vermelden na de toespraak. — Τῶν ἀνδρῶν. De mannen worden a parte potiori genoemd, doch er waren ook vrouwen bij. Het getal 5000 is bijzonder groot. Zie 2 : 41. De toevoeging ὡσεί van E P is naar 2 : 41. *Vs.* 4 behoeft geen opmerking van den redactor bij zijne bron te zijn. De ongelijkmatigheid kan reeds in de bron zijn gevonden.

Vs. 5. Zitting van het Sanhedrin (uit 70/71 leden bestaande), welke omstandig verhaald wordt. De ἄρχοντες zijn οἱ ἀρχιερεῖς, de hoofden der priesterlijke familiën, die voor het grootste gedeelte Sadduceërs waren. De schriftgeleerden (οἱ γραμματεῖς = סוֹפְרִים) waren de Farizeesche vertolkers van de wet. — De oudsten waren die leden van het Sanhedrin, die noch tot de eerste noch tot de tweede rubriek behoorden. De naam presbyters is een algemeene naam, die zoowel op priesterlijke als op niet-priesterlijke leden zag. — Εἰς Ἰερουσαλήμ wijst er op, dat sommige leden buiten Jeruzalem vertoefden en plotseling daarheen ontboden werden. Men leze niet ἐν Ἰερουσαλήμ, wat eene zinledige bijvoeging geweest zou zijn, daar het Sanhedrin slechts te Jeruzalem vergaderde. Ook mag men ἐν Ἱερ. niet met τοὺς γραμματεῖς verbinden, alsof alleen de in Jeruzalem woonachtige schriftgeleerden ontboden zouden zijn (zoo WENDT). Men had dan het artikel ook vóór ἐν Ἱερ. verwacht.

Vs. 6 is een anakolouth, welke E P wegnemen, door de eigennamen in den Acc. te schrijven en D door vs. 5 συνήχθησαν οἱ ἄρχοντες κτέ. te lezen. Annas wordt ook Lk. 3 : 2 hoogepriester genoemd, hoewel hij het feitelijk niet meer was. Hij bekleedde het hoogepriesterlijk ambt van 6—15 na Chr. en had, ook nadat Kajafas hoogepriester geworden was, grooten invloed (vgl. Joh. 18 : 13—24). Vgl. mijn Wdb. s. v. Johannes en Alexander zijn ons onbekend. BLASS leest met D Ἰωνάθας, een zoon van Annas, die na Kajafas hoogepriester werd van 36—37 na Chr. Zie Jos. Ant. 18, 4, 3 en SCHÜRER, II, S. 218. Mogelijk is, dat D eene juiste herinnering bewaard heeft, doch mogelijk is ook, dat een afschrijver het oorspronkelijke Ἰωάνης naar Jos. Ant. 18, 4, 3 veranderde. — Zoovelen waren van het priesterlijk geslacht =

hoofden der priestelijke familiën, leden van het Sanhedrin, uit wie gewoonlijk de hoogepriester gekozen werd.

Vs. 7. Hen in het midden stellend, d. i. hen latend te voorschijn treden, vroeg hij hun: Door hoedanige kracht, die in u schuilt, of indien dit niet het geval is, door welken naam, d. i. door welken persoon, die macht op uwen geest uitoefent, hebt gij, eenvoudige menschen (ὑμεῖς met nadruk achteraan), de genezing van den lamme bewerkt? Volgens vs. 13 zijn de leden van het Sanhedrin geheel onbekend met de wijze, waarop de apostelen het wonder gewerkt hebben, en vragen niet maar voor den vorm. Dit is wel vreemd, daar zij toch na de gevangenneming van de apostelen de gelegenheid gehad hadden, iets naders aangaande hen te vernemen. — *Vs.* 8. Petrus was vervuld met den Heiligen Geest (vgl. Mt. 10: 20, Lk. 12: 12, Hand. 13: 9) en daardoor geschikt voor zijne apologie.

Vs. 9. Indien (onderstellenderwijze, maar het was zeker [niet ἐάν]. NABER gist ἐπεί, zie mijn N. T.) wij heden verhoord worden over eene weldaad — welk een contrast! —, aan een ziek mensch bewezen, waardoor (ἐν τίνι neutri generis, zie vs. 7) deze (de genezene, die bij het verhoor aanwezig was) gezond geworden is (σέσωσται, waarvoor sommige getuigen naar ἐσώθη σέσωται lezen).

Vs. 10. De menigte, in welker tegenwoordigheid de genezing had plaats gehad, wordt hier als aanwezig gedacht. Op de kracht van Jezus Christus, wiens beteekenis in zijnen naam uitgedrukt is, wordt hier bijzonder de aandacht gevestigd. — Ἐν τούτῳ is wegens het tweemaal voorafgaande ὅν masc. generis. Men kan het evenwel ook op ὄνομα doen slaan en dan is het neutri generis. — SPITTA (S. 80) houdt ἐν τούτῳ . . . ὑγιής voor eene toevoeging van den redactor, omdat οὗτος vs. 11 niet op den genezene, maar op Jezus moet slaan.

Vs. 11. Misverstand kan niet bestaan, wanneer Petrus verder van Jezus spreekt, hoewel, zooals pas gezegd is, οὗτος naar het verband op den genezene moest zien. Aangehaald wordt Ps. 117 (118): 22 naar de LXX, welke plaats hier Messiaansch verklaard wordt. Vgl. Mt. 21: 42 en parallele pl., 1 Petr. 2: 7, Ef. 2: 20 en mijn' comm. Mt. bl. 305.

Vs. 12. In den naam van Jezus was den lamme genezing gebracht. Dit wordt thans in zooverre uitgebreid, dat er geen ander persoon is dan Jezus, die den menschen in 't algemeen zaligheid geven kan. — Ἡ σωτηρία is hier naar aanleiding van

σέσωσται vs. 9 de zaligheid bij uitnemendheid. De lichamelijke genezing is hier een symbool van de geestelijke. Vs. 12b bevat geen nieuwe gedachte, maar is eene adstrueering van de voorgaande. Alleen is hier van ὄνομα sprake, gelijk in het geheele redebeleid op Jezus' naam de sterkste nadruk gelegd wordt. Vgl. vs. 10 Zoo lezen wij Henoch 48: 7b van den Messias: „want in zijnen naam worden zij gered". — Onder den hemel = in de geheele wereld. — Τὸ δεδομένον = ὃ δέδοται. — Met ἡμᾶς (waarvoor ook ὑμᾶς gelezen wordt) sluit Petrus zich bij de hoorders in. — Over de verschillende varianten van dit vers zie mijn N. T. BRANDT (Theol. Tijdschr. 1891, bl. 577) gist, dat er gestaan heeft: τοῦτο γάρ ἐστιν ὑπὸ τὸν οὐρανὸν τὸ δεδομένον ἐν ᾧ δεῖ σωθῆναι. Na σωθῆναι zou ἡμᾶς of ὑμᾶς later ingevoegd zijn. Maar al weifelen de Hss. tusschen οὐδέ, οὔτε en οὐ, dit is nog geen reden, om τοῦτο te lezen. En waarom zou ὄνομα ἕτερον zijn weggelaten? De verschillende plaatsing van ὄνομα is daarvoor geen voldoende reden.

Vs. 13. Het Sanhedrin zag de vrijmoedigheid van Petrus en Johannes en vernomen hebbend, dat zij ongeleerde (ἀγράμματοι = zonder rabbijnsche vorming, vgl. Joh. 7: 15) en eenvoudige menschen (ἰδιῶται, leeken tegenover vakmannen, vgl. 2 Kor. 11: 6) waren. Het is wel vreemd, dat de leden van het Sanhedrin eerst thans erkenden, dat de apostelen vroeger met Jezus omgingen, want volgens vss. 16, 21 had geheel Jeruzalem den mond vol van hen. Om aan dit bezwaar tegemoet te komen, schreven BLASS en HILGENFELD met D δέ i. p. v. τε en beschouwden ἐπεγίνωσκον . . . ἦσαν als eenen tusschenzin. Maar ook dan behoorde die kennis niet tot het verledene. In zijnen β/tekst schrijft BLASS met den floriacensis τινὲς δὲ ἐξ αὐτῶν ἐπεγίνωσκον αὐτούς, ὅτι σὺν τῷ Ἰησοῦ ἦσαν vs. 14b na ἀντειπεῖν. Dan zijn het slechts sommigen, die merkten, dat de apostelen volgelingen van Jezus waren. Maar klaarblijkelijk is dit eene latere correctie evenals ἀκούοντες δὲ πάντες vs. 13a van den floriacensis i. p. v. θεωροῦντες. Wij erkennen liever, dat de redactor bij vs. 13b niet bijzonder gelukkig is.

Vs. 14. De genezene was een bewijs van de kracht van Jezus' naam en van hetgeen de apostelen daardoor gedaan hadden, waarom zij dit feit niet konden tegenspreken. BLASS (β/tekst) en HILGENFELD lezen met D flor. ποιῆσαι ἢ ἀντειπεῖν. — *Vs.* 15. Συνέβαλλον, scil. λόγους (vgl. 17: 18) = zij overlegden. — *Vs.* 16.

Τί ποιήσωμεν (Conj. deliberat.) = wat moeten wij doen? Deze woorden zijn uitgesproken in radeloosheid. Het feit der genezing is algemeen bekend. — *Vs.* 17. Men moest zorgen, dat het verhaal van het genezend wonder niet meer verbreid werd. — Ἀλλ' correspondeert met μέν vs. 16. E syr.p mg. gig. Lucif. lezen na λαόν: τὰ ῥήματα ταῦτα. — BLASS voegt met E P ἀπειλῇ vóór ἀπειλ. Het kan bij vergissing zijn weggelaten, maar ook ingevoegd naar analogie van 5: 28. — Ἐπὶ τῷ ὀνόματι τούτῳ = op grond van dezen naam, de belijdenis daarvan. — *Vs.* 18. Φθέγγεσθαι: hardop, luid spreken. — *Vs.* 19. Vóór God, d. i. vóór zijn aangezicht. Hij wordt hier als rechter gedacht. God meer gehoorzamen dan den menschen (vgl. 5: 29), is eene spreuk, die vele analogiën heeft in de klassieke en rabbijnsche litteratuur. Vgl. WETTSTEIN N. T. Men denke o. a. aan het woord van Socrates bij Plato, Apol. 29 D πείσομαι τῷ θεῷ μᾶλλον ἢ ὑμῖν.

Vs. 20. Het is den apostelen zedelijk onmogelijk, aan het gegevene bevel te gehoorzamen. — *Vs.* 21. Προσαπειλησάμενοι = bedreigingen voegend bij de waarschuwing van vs. 18. Vgl. bij τό vóór den volgenden zin, waarop bijzondere nadruk valt, 22: 30, Lk. 1: 62, 9: 46, 19: 48, 22: 2, 4, 23. — *Vs.* 22. Hoe langer de man ziek geweest was, hoe grooter het teeken der genezing. — Πλειόνων τεσσερ. zonder ἤ zooals 22: 13, 21, 24: 11, 25: 6. — Γεγόνει = Plusqamperf. zonder augment zooals gewoonlijk in het N. T. — Ἐφ' ὃν κτέ. = tot wien dit teeken der genezing gekomen was.

Vss. 23—31. En nadat zij losgelaten waren, kwamen zij tot de hunnen en verhaalden al wat de overpriesters en de oudsten tot hen gesproken hadden. En toen dezen dit gehoord hadden, verhieven zij eendrachtig de stem tot God en zeiden: Heer! Gij zijt het, die den hemel, de aarde, de zee en alles, wat daarin is, gemaakt hebt, die door den mond van David, uwen knecht, gezegd hebt: Waarom hebben de heidenen gewoed en de volken ijdelheid bedacht? De koningen der aarde zijn opgestaan en de oversten zijn bijeenvergaderd tegen den Heer en tegen zijnen Gezalfde. Want in waarheid zijn in deze stad vergaderd tegen uwen heiligen knecht Jezus, dien gij gezalfd hebt, Herodes en Pontius Pilatus met de heidenen en de volken Israels, om te doen, al wat uwe hand en uw raad tevoren bepaald had, dat geschieden zou. En nu Heer! zie op hunne dreigingen en geef uwen dienstknechten met alle vrijmoedigheid uw woord te spreken, doordat

gij uwe hand uitstrekt tot genezing en teekenen en wonderen geschieden door den naam van uwen heiligen knecht Jezus. En toen zij gebeden hadden, werd de plaats bewogen, waar zij vergaderd waren, en zij werden allen vervuld met den Heiligen Geest en spraken het woord Gods met vrijmoedigheid.

Vs. 23. De jongeren, losgelaten zijnde, gingen tot de hunnen, d. i., òf tot de andere apostelen, òf tot de huisgemeente. Het laatste lijkt mij het meest aannemelijk.

Vs. 24. BLASS (β/tekst) en HILGENFELD lezen met D na ἀκούσαντες: καὶ ἐπιγνόντες τὴν τοῦ θεοῦ ἐνέργειαν. De aanspraak mag men niet laten doorloopen tot vs. 26. Want vooreerst is vs. 26 geen woord van David en ten tweede getuigt hiertegen γάρ van vs. 27. Bij dit gebed in zijn geheel kan men vergelijken Jez. 37: 16—20, bij vs. 24 ook nog Ps. 146: 6 en Jer. 39 (32): 17. Ook doet καὶ τὰ νῦν κύριε, vs. 29, waardoor de bijzondere bede om Gods bijstand ingeleid wordt, denken aan Tob. 3: 11, 12, 8: 6, 7. Het is geen formuliergebed, zooals men uit het eendrachtig verheffen van de stem tot God opgemaakt heeft. Misschien moet men zich het eendrachtig bidden aldus voorstellen, dat één hardop bad en de anderen hem naspraken. Het gebed is eene vrije compositie van den schrijver of van zijne bron. Niet noodzakelijk behoort het bij het voorafgaande — het had ook op eene andere plaats kunnen staan —, maar in elk geval behoort het niet bij de prediking van Petrus 2: 14—36 (zoo E. VON DER GOLTZ, Das Gebet in der ältesten Christenheit 1901, S. 236). — Vs. 24. God wordt hier Heer genoemd evenals Lk. 2: 29 (vaak in de LXX). Hij is de almachtige, de Schepper (ὁ ποιήσας) van hemel en aarde, tegen wien de aanslagen der vijanden niets vermogen.

Vs. 25. Over de verschillende lezingen zie mijn N. T. Als echten tekst beschouw ik: ὁ διὰ στόματος Δαυὶδ παιδός σου εἰπών. Hier voeg ik er nog bij, dat HILGENFELD leest als D. Aangehaald wordt Ps. 2: 1, 2 naar de LXX en wel als Davidisch, hoewel het in Ps. 2 er niet bij staat. Dit is hieruit te verklaren, dat Ps. 2 voorafgaat aan de Davidische Psalmen (Ps. 3—72). Zoo worden 2: 25—31, 34, 35. Lk. 20: 41—44 andere Psalmen als Davidisch aangehaald. Ἵνα τί scil. γένηται. — Φρυάσσω (gewoon Grieksch φρυάσσομαι) snuiven van paarden, waardoor zij hun vurig ongeduld te kennen geven, woeden. Μελετᾶν = meditari. Machteloos zijn de volken tegen Jahwe, Israels Heer,

en tegen zijnen gezalfde of koning. — *Vs.* 26. Παρίστασθαι van gebeurtenissen, die voor de deur staan (Mk. 4: 29), hier van personen, die opgestaan en nu in aantocht zijn. — *Vs.* 27. De waarheid van de Goddelijke voorspelling wordt uit de ervaring bewezen. Ἐπ' ἀληθείας duidt de overeenstemming aan tusschen de werkelijkheid en de voorspelling. Opmerkelijk is, dat hier evenals 3: 13 van παῖς gesproken wordt, waar wij naar Ps. 2: 7 en met het oog op den dood, waaraan blijkens ὃν ἔχρισας gedacht wordt, υἱός zouden verwachten. Ὃν ἔχρισας omschrijft Χριστός (vgl. 10: 38). Bij den doop werd Jezus met den Heiligen Geest vervuld en tegelijk voor den Messias verklaard. — Herodes en Pontius Pilatus komen overeen met de koningen en oversten van vs. 26.

Herodes wordt hier als een koning voorgesteld (vgl. vs. 26) overeenkomstig Mt. 14: 9, Mk. 6: 14, 22, 25, 26, 27). Anders was zijn gewone titel tetrarch. Volgens het evangelie van Petrus vs. 2 was hij de hoofdpersoon bij de veroordeeling van Jezus, volgens Lk. 23: 7—11 was hij daaraan medeplichtig. Met de heidenen zijn de Romeinsche krijgslieden, met de volken (zie vs. 25) de stammen Israels bedoeld.

Vs. 28. Het dooden van den Messias wordt als eene uitvoering van den raad Gods voorgesteld (vgl. 2: 23, 3: 18). Uwe hand = uwe macht. Προώρισεν (het te voren bepalen) behoort bij βουλή en wordt zeugmatisch met χείρ verbonden. HILGENFELD (Z. f. w. Th. 1895, S. 205 ff.) houdt vss. 27, 28 voor eene toevoeging van den redactor, die de eenheid van het gebed verbreken, en volgens SPITTA (S. 89 ff.) is vs. 27b Ἡρώδης . . . Ἰσραήλ als eene verklaring van den Psalm eene opmerking van den redactor bij zijne bron.

Vs. 29. En nu — verdere voortgang der rede — Heer! geef acht of zie op hunne dreigingen (vss. 17, 21), opdat zij niet hunnen wil ten uitvoer brengen en uwen wil wederstreven. *Hunne* ziet op de vijanden van den Messias, die ook de vijanden der jongeren zijn. Naast God als Heer (vs. 24) worden de Christenen hier dienstknechten genoemd.

Vs. 30 is volgens SPITTA (S. 90) eene toevoeging van den redactor. Terwijl gij uwe hand uitstrekt tot genezing (zooals bij den lamme) en teekenen en wonderen geschieden door de kracht van den naam (vgl. 3: 6, 16, 4: 7, 10) van uwen heiligen (Gode gewijden) knecht Jezus. Teekenen en wonderen moeten de waarheid van de prediking steunen. Vgl. 14: 3.

Vs. 31 geeft het antwoord op het gebed. De plaats werd bewogen als een teeken, dat alle aanwezigen vervuld werden met Gods Geest. Vgl. 2: 2, 4 en als eene analogie bij VERGILIUS, Aen. 3, 90, 91. De vrijmoedigheid wijst op de openbare prediking, zooals ook duidelijk uitgedrukt is in den tekst van HILGENFELD, die met de West. getuigen D, E, Iren. Aug. de bijvoeging heeft: παντὶ τῷ θέλοντι πιστεύειν.

Vss. 32—37. De menigte nu van hen, die geloovig geworden waren, was één van hart en van ziel, en niet één zeide, dat iets van hetgeen hij bezat, het zijne was, maar zij hadden alles gemeen. En met groote kracht legden de apostelen getuigenis af van de opstanding des Heeren Jezus Christus, en groote genade was op hen allen. Want er was ook geen behoeftige onder hen; want zoovelen bezitters van landerijen of huizen waren, verkochten ze, brachten den prijs van het verkochte en legden dien aan de voeten der apostelen. Aan ieder nu werd uitgedeeld, naardat men behoefte had. En Jozef, door de apostelen bijgenaamd Barnabas, dat overgezet zoon van vermaning beteekent, een Leviet, uit Cyprus afkomstig, bezat eenen akker, verkocht dien, bracht het geld en legde het aan de voeten der apostelen.

H. 4: 32—5: 11 vinden wij eene schildering van het leven en de toestanden der eerste Christelijke gemeente. De redactor wil de verhalen van Barnabas, Ananias en Saffira mededeelen, en gebruikt 4: 32—35 als eene soort inleiding daarop, waarin wij eene herhaling vinden van hetgeen reeds 2: 42—47 gezegd is.

Vs. 32. Δέ vormt den overgang tot de beschrijving van den algemeenen toestand der gemeente. Hier zijn alle Christenen of geloovigen bedoeld. Vgl. 2: 44, 6: 2. „Een van hart en ziel" wijst op de volkomene gemeenschap in het leven der gemeente. Vgl. 1 Kron. 12: 38, Fil. 1: 27, 2: 2. Niemand beschouwde iets van het hem toebehoorende als zijn privaat bezit. Dit was naar de ideale schildering van den redactor afgeschaft. Men had alle goederen gemeen. D E (zie mijn N. T.) voegen na ψυχὴ μία er nog aan toe, dat er geen verschil tusschen hen was (zooals ook HILGENFELD leest).

Vs. 33. Ἀποδιδόναι = afbetalen wat men schuldig is, hier getuigenis geven, waartoe men zedelijk verplicht is. Getuigenis werd gegeven van de opstanding van den Heer Jezus Christus uit de dooden. Deze plechtige verklaring van Jezus vindt men alleen hier in de Hand., en is misschien uit de bron te verklaren,

zooals dit vers eigenlijk in het verband niet past. Vs. 34 behoort bij vs. 32. B leest τοῦ κυρίου Ἰησοῦ bij οἱ ἀπόστολοι. — Groote genade was bij hen allen of rustte van Godswege op hen. Het is waar, dat vs. 34 daarvan geen bewijs is, maar vs. 34 is ook geen bewijs van de volksgunst, waarin de apostelen zich mochten verheugen. Die volksgunst werd ook trouwens 2: 47 anders uitgedrukt. Men kan hier wijzen op het nauwe verband tusschen δύναμις en χάρις (vgl. 6: 8).

Vss. 34, 35 verklaart de schrijver de gemeenschap der goederen op zijne wijze en overdrijft ze. Blijkens de gebezigde Imperfecta denkt hij aan eene gewoonte. De apostelen worden als de uitdeelers gedacht. Zij zetten zich als leeraars neder. Vgl. Lk. 2: 46. Vs. 36^b = 2: 45.

Vss. 36, 37 noemen een bepaald voorbeeld van gemeenschap van goederen, dat blijkbaar iets bijzonders is en eene uitzondering vormt op den algemeenen regel. Barnabas wordt hier zoon van vermaning genoemd. Gewoonlijk leidt men zijnen naam af van בַּר נְבוּאָה, zoon der profetie, zooals Barnabas 13: 1 onder de profeten voorkomt. Nu is wel profetie vaak vermaning, maar vermaning is niet altijd profetie. KLOSTERMANN (Probleme im Aposteltexte. 1883, S. 8 ff.) denkt dan ook aan נֻחָא, vertroosting, waarbij evenwel de transscriptie Βαρναβας moeite geeft. DEISSMANN (Bibelst. S. 177, Neue Bibelst. S. 15 ff.), bij wien G. DALMAN (Die Worte Jesu, 1898, S. 32) zich aansluit, geeft de voorkeur aan de afleiding ברנבו, zoon van Nebo. Dan is *zoon der vermaning* eenvoudig eene verkeerde volksetymologie. Vgl. mijn Wdb. sub voce en Addenda bij deel II, en Dr. A. VAN VELDHUIZEN. De brief van Barnabas, 1901, bl. 117, 118. Barnabas was Leviet en had een stuk land, wat den Levieten geoorloofd was (vgl. Jer. 32: 7). Τὸ χρῆμα = het geld, dat hij daarvoor gekregen had (= τιμή vs. 34 en 5: 2, 3).

HOOFDSTUK V.

Vss. 1—11. Een zeker man nu, met name Ananias, verkocht met Saffira, zijne vrouw, eene bezitting en hield van den prijs achter, ook met medeweten van zijne vrouw, en hij bracht een

zeker gedeelte en legde het aan de voeten der apostelen. Maar Petrus zeide: Ananias! waarom heeft de satan uw hart vervuld, dat gij den Heiligen Geest liegen zoudt en achterhouden van den prijs des lands? Als het bleef, bleef het niet het uwe en was het, verkocht zijnde, niet in uwe macht? Waarom hebt gij deze daad in uw hart voorgenomen? Gij hebt niet tegen menschen gelogen, maar tegen God. Toen nu Ananias deze woorden hoorde, viel hij neder en blies den adem uit. En er kwam eene groote vrees over allen, die het hoorden. De jongeren nu stonden op, bedekten hem, droegen hem uit en begroeven hem. Het geschiedde nu na verloop van omstreeks drie uren, dat ook zijne vrouw binnenkwam, niet wetend wat er geschied was. En Petrus antwoordde haar: Zeg mij, hebt gij het land voor zooveel verkocht? Zij zeide: Ja! voor zooveel. En Petrus zeide tot haar: Waarom zijt gij overeengekomen, om den Geest des Heeren te verzoeken? Zie, de voeten dergenen, die uwen man begraven hebben, zijn bij de deur en zullen u uitdragen. Zij nu viel terstond voor zijne voeten en blies den adem uit. De jongelingen nu kwamen binnen, vonden haar dood, droegen haar uit en begroeven haar bij haren man. En er kwam vrees over de geheele gemeente en over allen, die dit hoorden.

Vss. 1, 2. Ἀνανίας = חֲנַנְיָה (van חָנַן genadig zijn en יְהוָה) en Σάπφειρα = שַׁפִּירָה, schoone. Ananias onttrok iets (vgl. Joz. 7: 1 ἐνοσφίσατο ἀπὸ τοῦ ἀναθέματος). Eene analogie van Ananias en Saffira vindt men in den brief van Polycarpus aan de Phil. c. 11. — *Vs.* 3. Petrus doorzag het plan en kende de booze overlegging aan den invloed van den Satan toe. Ananias had aan den Satan plaats of ruimte in zijn hart gegeven, die het nu geheel vervulde. Vgl. Lk. 22: 3, Joh. 13: 2. — Den Heiligen Geest beliegen, die in de apostelen woonde (de Heilige Geest niet gedacht als wonend in de gemeente). De apostelen komen hier voor als de dragers van Gods Geest. Ananias en Saffira veinsden, alsof zij de geheele opbrengst van het land gaven en het was slechts een deel daarvan.

Vs. 4 bewijst, dat van eene algemeene gewoonte, om het privaat bezit op te geven, geen sprake was. De gave droeg een geheel vrijwillig karakter. — Τί ὅτι = τί γέγονεν ὅτι (= διὰ τί, τι) = wat is het, waarom? — Ἔθου ἐν τῇ καρδίᾳ σου = in uw hart hebt voorgenomen (vgl. Lk 21: 14, Hand. 19: 21). — Ψεύδεσθαι kan met den Acc., maar ook met den Dat. en εἰς cum

Acc. geconstrueerd worden, hier cum. Dat. — De Geest is de Geest Gods. Men heeft dus God bedrogen en tegenover Hem komen de menschen niet in aanmerking.

Vs. 5. D heeft ἀκούσας δὲ Ἀνανίας en leest παραχρῆμα vóór πεσών. BLASS heeft in zijnen β/tekst ἐπὶ τὴν γῆν vóór ἐξέψυξεν met p (parisinus, een Latijnsch hs. 13e eeuw). — Vgl. bij ἐξέψυξεν = hij blies den adem uit vs. 10 en 12: 23. — De hoorenden worden hier als in de vergadering aanwezig gedacht. Vgl. bij vs. 5 Jer. 28: 15, 17 den plotselingen dood van den profeet Hananja op een woord van Jeremia.

Vs. 6. De „jongeren" ziet alleen op den leeftijd (vgl. 1 Tim. 5: 1, 1 Petr. 5: 5), niet op het ambt, b. v. dat van diakenen. Οἱ νεώτεροι staan tegenover de ouderen. Voor de hand lag, dat de jongere leden der gemeente de werkzaamheden van vs. 6 verrichtten. — Συνέστειλαν αὐτόν beteekent niet: trokken hem, nl. zijne leden, samen, maar bedekten hem (vgl. Eurip. Troad. 378. D lat. tekst heeft hier involverunt).

Vs. 7. De tijdsbepaling wordt hier als op zichzelve staande medegedeeld. Vgl. Lk. 9: 28. De vrouw kwam zeker binnen, om zich te overtuigen van den indruk, welken haar offer der liefde op de gemeente gemaakt had. — *Vs.* 8. Naar aanleiding van het binnenkomen van de vrouw vroeg Petrus, of zij het land voor zooveel, als daar lag, verkocht had. — *Vs.* 9. Bij τί ὅτι vgl. vs. 4. — Ὑμῖν is Dat. van gemeenschap (convenit inter vos). Vgl. BLASS, Gramm. S. 112. Ananias en Saffira beproefden of verzochten in zoover den Geest Gods, of God hun bedrog ongestraft zou laten. Petrus kondigde Saffira haren dood aan. Onnoodig is de gissing van Prof. NABER (Mnemosyne, 1878, p. 86) οἳ καὶ ἐξοίσ. σε. — *Vss.* 10, 11. Ook Saffira stierf plotseling, werd op dezelfde wijze als haar man begraven en groote vrees kwam over de gemeente en ook over hen, die buiten de gemeente stonden.

Als Oud-Testamentische analogieën heeft men behalve het reeds vs. 5 genoemde gewezen op Lev. 10: 1—5 (Nadab en Abihu) en Joz. 7 (Achan). Men heeft vaak — en niet zonder reden — gevraagd, of zulk eene zware straf door de overtreding gewettigd was. De redactor wil de vlekkelooze reinheid der eerste gemeente doen uitkomen, die door zulk een enkel feit niet werd weggenomen. Wellicht is de zonde van Ananias en Saffira door eenen spoedigen dood gevolgd, heeft men dien dood met hunne zonde in betrekking

gebracht en het in de overlevering zóó voorgesteld, alsof zij dadelijk gestorven waren. Naar de echt Israelietische historiographie werd alzoo het post hoc een propter hoc.

Vss. 12—16. Door de handen der apostelen nu geschiedden vele teekenen en wonderen onder het volk, en zij waren allen eendrachtig in de galerij van Salomo. Maar van de overigen durfde niemand zich bij hen voegen, maar het volk verhief hen. Des te meer evenwel werden er toegevoegd, die in den Heer geloofden, scharen van mannen zoowel als van vrouwen, zoodat men op de straten de zieken uitdroeg en op bedden en matrassen nederlegde, opdat wanneer Petrus kwam, ook maar zijne schaduw iemand hunner overschaduwen mocht. En ook de menigte van de omliggende steden kwam te Jeruzalem samen, brengend zieken en door onreine geesten gekwelden, die allen genezen werden.

Vs. 12 vindt men de overdrevene voorstelling van den redactor, dat vele teekenen en wonderen door de apostelen geschiedden en dat allen eendrachtig in de galerij van Salomo (vgl. 3: 11) samen waren. Blijkens deze laatste mededeeling was de gemeente nog betrekkelijk klein en telde geen duizenden leden. Overeenkomstig 2: 46[a] (vgl. ook 2: 43 bij dit vers) zijn de Christenen, niet de apostelen, het subject vs. 12[b]. — *Vss.* 13, 14. Neemt men als subject vs. 12[b] de apostelen aan, dan zijn οἱ λοιποί de andere gemeenteleden, die zich niet bij de apostelen durfden aansluiten (κολλᾶσθαι, LXX voor דָּבַק, aankleven, niet interpellare, vexare, zooals BLASS, Acta apost., 1895, wil). Maar dit zou voor de Hand. eene vreemde voorstelling zijn. Ik versta onder οἱ λοιποί de niet-Christenen, onder wie ook vijandige elementen waren, die uit respect op eenigen afstand van de gemeenteleden bleven. Het volk daarentegen, de groote massa in tegenstelling van de hoofden en aanzienlijken, verhief hen, hield de gemeenteleden in hooge eer. Οἱ λοιποί is niet = ὁ λαός (HOLTZMANN). Is vs. 13 evenals vs. 12[b] de gemeente nog betrekkelijk klein, vs. 14, dat klaarblijkelijk eene opmerking van den redactor is, wordt zij als veel grooter voorgesteld, want scharen van mannen en vrouwen treden tot haar toe. De redactor overdrijft gaarne wat hij in zijne bron vindt. *Vs.* 15 hangt ook eigenlijk niet met vs. 14 samen — wij kunnen vs. 14 dus het best als eene parenthese beschouwen —, maar met vs. 12[a], of als men dit te ver acht, met vs. 13[b]. In vs. 14 ziet μᾶλλον op den vroegeren tijd. Men heeft πιστεύοντες absoluut opgevat en τῷ κυρίῳ bij

προσετίθ. gevoegd, maar meer aannemelijk komt mij voor, προσετίθ. absoluut op te vatten en τῷ κυρίῳ bij πιστεύοντες te voegen.

Vs. 15. Κἄν = καὶ ἄν. Ook wanneer men slechts binnen het bereik van Petrus' schaduw kwam, was men tevreden, al had men meer gewenscht. Men heeft hier eenen legendarischen trek evenals 19: 11, 12. De redactor vergroot gaarne de wonderen. D overdrijft nog meer met zijn κατὰ τὰς πλατείας, want volgens deze lezing zijn de straten vol zieken. Ook deelt D de genezing mede: ἀπηλλάσσοντο γὰρ ἀπὸ πάσης ἀσθενείας ὡς εἶχεν ἕκαστος αὐτῶν, wat klaarblijkelijk eene latere toevoeging is. Soberder dan de teekening van vs. 15 is die van vs. 16. — Αἱ πέριξ (een versterkt περί) πόλεων. Ἱερ. = de Jeruzalem omringende steden. Πέριξ (met Acc. of Gen.) in het N. T. alleen hier, komt o. a. voor bij Herod. Polyb. — Ὀχλέω = last veroorzaken, pass. gekweld worden door. SPITTA (S. 62 ff.) verbindt vs. 15 met vs. 12^a en kent vss. 12^b—14 toe aan bron A, waarin dit de voortzetting zou zijn van 4: 32, 33.

Vss. 17—32. De hoogepriester nu stond op en allen, die met hem waren, zijnde de partij der Sadduceërs, en zij werden vervuld met nijd. En zij sloegen de handen aan de apostelen en zetten hen in openbare bewaring. Maar een engel des Heeren opende des nachts de deuren der gevangenis, leidde hen uit en zeide: Gaat heen, treedt op en spreekt in den tempel tot het volk al de woorden dezes levens! Toen zij nu dit gehoord hadden, gingen zij tegen den ochtend in den tempel en leerden. En de hoogepriester kwam met de zijnen, en zij riepen den raad en alle oudsten van de kinderen Israels samen, en zonden naar den kerker, om hen te halen. Maar toen de dienaren daar kwamen, vonden zij hen niet in de gevangenis, en teruggekeerd, berichtten zij, zeggend: Wij vonden den kerker met alle zekerheid gesloten en de wachters, staande bij de deuren. Maar nadat wij ze geopend hadden, vonden wij er niemand binnen. Toen nu de hoofdman des tempels en de overpriesters deze woorden hoorden, waren zij in verlegenheid over hen, wat hiervan toch worden mocht. En er kwam iemand en berichtte hun: Zie, de mannen, die gij in de gevangenis gezet hebt, staan in den tempel en leeren het volk. Toen ging de hoofdman met de dienaren heen en haalde hen, niet met geweld, want zij vreesden het volk, dat zij gesteenigd zouden worden. En nadat zij hen gehaald hadden, stelden zij hen in de vergadering. En de hoogepriester ondervroeg

hen, zeggend: Wij hebben u nadrukkelijk bevolen, niet te leeren op grond van dezen naam, en zie, gij hebt Jeruzalem met uwe leer vervuld, en wilt het bloed van dezen mensch op ons brengen. Doch Petrus en de apostelen antwoordden en zeiden: Men moet God meer gehoorzamen dan menschen. De God onzer vaderen heeft Jezus opgewekt, dien gij omgebracht hebt, door Hem aan een hout te hangen. Dezen heeft God door zijne rechterhand tot een Vorst en Zaligmaker verhoogd, om aan Israel te geven bekeering en vergeving van zonden. En wij zijn getuigen van deze dingen, en de Heilige Geest, dien God hun gegeven heeft, die Hem gehoorzamen.

Vss. 17—42 lezen wij de gevangenneming van de apostelen en de verhandeling voor den raad. *Vs.* 17. BLASS leest (β/tekst) met par. Ἄννας i. p. v. ἀναστάς (vgl. 4: 6). Mogelijk, doch niet aannemelijk met het oog op de andere getuigen is, dat men van Ἄννας maakte ἀναστάς. Wel is in den zg. α/tekst de constructie niet correct en zou men verwachten πλησθεὶς ζήλου ἀνέστη. Ἀναστάς duidt het feit aan, dat de hoogepriester handelend optreedt. — Hier staat ἡ οὖσα voor οἱ ὄντες door de attractie van αἵρεσις. De jaloerschheid of nijd was gewekt door den aanhang van de apostelen bij het volk. — Ook Jos. Ant. 13, 5, 9 duidt de Joodsche partijen der Farizeërs, Sadduceërs en Esseërs als αἱρέσεις aan. — Bij 5: 18 vgl. 4: 13. D voegt na δημοσίᾳ er bij: καὶ ἐπορεύθη εἰς ἕκαστος εἰς τὰ ἴδια.

Vs. 19. Διὰ νυκτός is hier = νυκτός, niet den geheelen nacht door, maar 's nachts. — *Vs.* 20. De apostelen moeten naar het woord des engels kloek (σταθέντες) en in 't openbaar (ἐν τῷ ἱερῷ) optreden. „Alle woorden dezes levens" zijn alle op dit leven, zaligheid, σωτηρία, betrekking hebbende woorden. Vgl. 13: 26. — *Vs.* 21. De hoogepriester en die bij hem waren, riepen het Sanhedrin samen en dat wel (καί) al de oudsten van de kinderen Israels. De γερουσία is oorspronkelijk eene verzameling van oudsten (die wij in Judea vinden in den Griekschen tijd), waaruit het Sanhedrin ontstond. Vgl. SCHÜRER, Geschichte, 1898³, II, S. 191, O. HOLTZMANN, Neut. Zeitgesch. 1893, S. 171—173. Hier zijn Sanhedrin en de raad der oudsten synoniem en verklare men καί door: en dat wel. — *Vss.* 22, 23 worden de dienaren naar de gevangenis gezonden en verhalen zij hun wedervaren. Zij vonden niemand in de gevangenis en toch was de gevangenis gesloten. — *Vs.* 24. Over den hoofdman des tempels vgl. 4: 1

en de overpriesters 4: 6. — *Vs.* 26. Door attractie staat τὸν λαόν bij ἐφοβοῦντο. — *Vs.* 28. Omdat vs. 27 ἐπηρώτησεν gevonden wordt, hebben sommige getuigen οὐ παραγγ. παρηγγ. Ik vat vs. 28 in stelligen of bevestigenden zin op. De vraag luidt zijdelings, nadat aan het gedrag der jongeren herinnerd is: Hoe durft gij zulks te ondernemen? De hoogepriester sprak: wij hebben u nadrukkelijk geboden (παραγγ. παρηγγ. vgl. 4: 17), niet te leeren op grond van de belijdenis van dezen naam, d. i. den naam van Jezus, en zie — dat is de tegenstelling — gij hebt Jeruzalem met uwe leer vervuld, en gij wilt op ons brengen het bloed van dezen mensch (verachtelijk). Het gevolg van uwe prediking zal zijn, dat het volk Jezus' dood op ons wreekt (vgl. Mt. 23: 35, 27: 25). — *Vs.* 29. Petrus spreekt ook uit naam van de andere apostelen. Vgl. verder 4: 19. — *Vs.* 30. De God onzer vaderen (vgl. 3: 13) heeft Jezus opgewekt (in verband met het dooden, niet *verwekt* naar 3: 22, 26, Lk. 1: 69, 7: 16). — Gij hebt de hand aan Hem geslagen (διεχειρίσασθε), d. i. Hem gedood, door Hem te hangen aan het hout (= kruis, de schandpaal, vgl. Deut. 21: 22, 23, Gal. 3: 13, 1 Petr. 2: 24).

Vs. 31. Ἀρχηγός is hier anders dan 3: 15 = aanvoerder, vorst, theocratisch vorst en daardoor redder. Jezus leidt tot de σωτηρία. Vgl. 7: 35 ἄρχοντα καὶ λυτρωτήν. De rechterhand is het zinnebeeld van macht. Vgl. 2: 33. — De bekeering of zinsverandering en de vergeving of kwijtschelding van zonden worden gegeven, inzoover men de prediking, die zich aan de opstanding van Jezus (zijne verhooging) aansluit, geloovig aanneemt. Vgl. 2: 38, Lk. 24: 47. Met het oog op Joh. 7: 39, 16: 7 verklaart MEYER. dat Christus eerst als verhoogde door zijnen Geest werkzaam zal zijn, om deze gaven te schenken. Opmerkelijk is in de Hand., dat de beteekenis van Christus' dood in betrekking tot de vergeving van zonden op den achtergrond treedt voor die van Christus' opstanding (in de Paul. Theologie juist andersom).

Vss. 33—42. Toen zij nu dit hoorden, werden zij woedend en wilden hen dooden. Maar in den raad stond een zeker Farizeër op, genaamd Gamaliël, een leeraar der wet, geëerd bij het gansche volk, en beval, dat men de menschen een weinig zou doen buiten staan. Hij nu zeide tot hen: Israelieten! ziet toe voor uzelven met het oog op deze menschen, wat gij zult doen! Want vóór deze dagen stond Theudas op, die zeide, dat hij wat was, wien een getal van ongeveer vier honderd

mannen aanhing, die gedood werd, en allen, zoovelen hem gehoor gaven, zijn verspreid en tot niets geworden. Na dezen stond Judas de Galileër op in de dagen der opschrijving en bracht volk tot afval achter zich, en hij is omgekomen, en allen, zoovelen hem gehoor gaven, zijn verstrooid. En nu zeg ik u, houdt af van deze menschen en laat hen begaan; want wanneer dit plan of dit werk uit menschen is, zal het vernietigd worden; maar is het uit God, dan zult gij hen niet kunnen vernietigen, opdat gij niet bevonden wordt, ook tegen God te strijden. Zij nu gaven hem gehoor, en nadat zij de apostelen tot zich geroepen en gegeeseld hadden, bevalen zij, niet te spreken op grond van den naam van Jezus en lieten hen gaan. Zij dan gingen verblijd van het aangezicht des raads heen, omdat zij waardig geacht waren om dien naam beschimpt te worden. En zij hielden niet op, elken dag in den tempel en aan huis te leeren en de blijde boodschap van Christus Jezus te verkondigen.

Vs. 32. De tekst geeft moeilijkheden. Ἐσμέν ontbreekt B en staat bij sommige getuigen vóór, bij andere na μάρτυρες. B heeft ἐν αὐτῷ μάρτυρες. $D^{gr\,2}$ E H P lezen ἐσμὲν αὐτοῦ μάρτυρες. Vreemd zou zijn het ontbreken van de copula ἐσμέν en het voorkomen van αὐτῷ of αὐτοῦ bij μάρτυρες met het oog op τῶν ῥημάτων τούτων. Aannemelijk acht ik, dat bij vergissing ἐσμ van ἐσμέν wegviel, en dat men ἐν door αὐτῷ aanvulde. I. p. v. ἐν αὐτῷ schreven sommigen αὐτοῦ. B. WEISS (Texte und Unt. IX, 1893, S. 108) en WENDT (Comm. a. a. O.) lezen ἐσμὲν αὐτῷ μάρτυρες. Dan zou αὐτῷ niet zijn: voor Israel (WEISS), maar ten behoeve van den opgestanen Jezus (WENDT), voor wien de apostelen getuigen. Vgl. 20: 26, 26: 22. Ἐν αὐτῷ zou moeten beteekenen: onder het volk Israel. — Wij zijn getuigen van deze woorden, d. i. van hunnen inhoud, van de zooeven (vs. 31) besprokene feiten. God heeft Christus verhoogd tot redding en bescherming, om te geven bekeering en vergeving van zonden. Wij staan voor de waarheid daarvan in en de Heilige Geest (nl. door ons, een ἓν διὰ δυοῖν). Echt Paulinisch is de gedachte, dat gelooven is gehoorzamen (πειθαρχοῦσιν αὐτῷ). Vs. 29 kan de aanleiding zijn, dat het geloof hier als gehoorzaamheid voorgesteld wordt. — *Vs.* 33. Διαπρίειν = door de tanden heen zagen, een knarsend, zagend geluid maken. Voor ἐβούλοντο wordt naar de gewone vergissing in de Hss. (vgl. Hand. 15: 37, 27: 39) ook ἐβουλεύοντο gelezen. Mij dunkt, het plan is hier beter dan de beraadslaging.

Vs. 34. Γαμαλιήλ (= גַּמְלִיאֵל, vergelding Gods), Gamaliël, ter onderscheiding van zijnen kleinzoon van denzelfden naam הַזָּקֵן of de oudste genoemd. Hij was een kleinzoon van Hillel en leermeester van Paulus. Volgens de Christelijke sage was hij heimelijk een Christen (Clem. Recogn. I, 65). Νομοδιδάσκαλος = νομικός = γραμματεύς. — Βραχύ = voor korten tijd. — Τοὺς ἀνθρώπους = de apostelen (vgl. ook vss. 35, 38). Omdat nog niet direct de woorden van Gamaliël aangehaald worden, vond men τοὺς ἀνθρώπους ongepast en schreef daarvoor τοὺς ἀποστόλους (D E H P). Dat men omgekeerd τοὺς ἀποστόλους in τοὺς ἀνθρώπους veranderd zou hebben, is ondenkbaar. Stonden de apostelen buiten, dan konden de Christenen niet weten, wat in de vergadering besproken werd. Wel een bewijs, dat deze rede van Gamaliël eene vrije compositie van den schrijver is of van zijne bron. Ook vs. 36, dat eene vergissing is, uit het verkeerd gebruik van Josephus te verklaren, is hiervoor een onwraakbaar getuigenis. Historisch getrouw kan de mededeeling zijn, dat Gamaliël een bedachtzaam man was, den Christenen niet ongenegen.

Vs. 35. I. p. v. πρὸς αὐτούς lezen D, sah. πρὸς τοὺς ἄρχοντας καὶ τοὺς συνεδρίους, om het misverstand weg te nemen, alsof Gamaliël tot de menschen, d. i. de apostelen van vs 34 sprak, eene vrij overtollige voorzichtigheid. — Ἐπὶ τοῖς ἀνθρώποις τούτοις verbind ik met het voorgaande, niet met het volgende, in welk laatste geval het eenen onnatuurlijken nadruk krijgen zou.

Vs. 36. Want vóór deze dagen, d. i. vóór het heden, stond Theudas op, die volgens Jos. Ant. 20, 5, 1 ten tijde van den procurator Cuspius Fadus (44—46 na Chr.) optrad. Hij gaf zich voor een profeet uit, verzamelde eene groote menigte menschen en bewoog hen, met al hunne have hem naar de Jordaan te volgen. Daar zou door een machtwoord de rivier zich scheiden en een gemakkelijke weg door het water gebaand worden. De bende werd achterhaald, velen, o. a. Theudas, levend gevangen en deze onthoofd. Op deze gebeurtenis, welke tien jaren plaats had na de rede van Gamaliël, kon hij niet zinspelen. Daarenboven is onjuist, dat het verhaalde van Theudas vóór Judas den Galileër geschiedde, die circa 7 na Chr. een oproer verwekte om den census van Augustus, welken Quirinius ten uitvoer bracht. De vergissing is uit het verkeerd gebruik van Josephus te verklaren, die Ant. 20, 5, 2 na Theudas den dood memoreert van de zonen

van Judas, en wel van Jakobus en Simon, en er nog op wijst, dat hun vader Judas tijdens Quirinius het oproer verwekt had. Dat er twee Theudassen geweest zouden zijn, die oproer verwekten, beiden omkwamen en wier aanhang verstrooid werd, is onaannemelijk. BLASS (p. XVI) meent, dat de naam Theudas eerst later door Christelijke interpolators in den tekst gekomen is, en dat ἀνῃρέθη (vs. 36) en ἀπώλετο (vs. 37) eerst later uit Josephus ingevoegd werden i. p. v. het door EUSEBIUS (H. e. 2, 11) genoemde κατελύθη. HILGENFELD leest met D ὃς διελύθη αὐτός, δι' αὐτοῦ καὶ πάντες ὅσοι ἐπείθοντο αὐτῷ. BLASS heeft in zijn' β/tekst ὃς κατελύθη αὐτὸς δι' ἑαυτοῦ κτέ. — Wij zouden verwachten λέγων εἶναί τις. Dat evenwel de Infinitivus het pronomen reflexivum in den Acc. als subject verkrijgt, waarnaar het praedicaat zich dan richt (op de wijze van het Latijn), komt in het N. T. wel meer voor (BLASS, Gramm. S 233). Vgl. Hand. 8: 9, Openb. 2: 9, 3: 9. „Dat hij iets was" beteekent: dat hij een profeet was. Vgl. Jos. Ant. 20: 5, 1. Met het oog op διελύθησαν staat vs. 38 καταλυθήσεται. — Bij ἐπείθοντο vgl. Jos. l. l. (πείθει τὸν πλεῖστον ὄχλον). — Niet de apostelen, maar Jezus wordt met Theudas en Judas vergeleken. Zooals Theudas en Judas gedood werden, zoo werd ook Jezus omgebracht en gelijk de aanhang van Theudas en Judas na hunnen dood uiteenging, zoo zou het ook met den aanhang van Jezus gaan.

Vs. 37. Bij de dagen der opschrijving vgl. Lk. 2: 1. Jos. Ant. 18, 1, 1 noemt Judas een Gaulanitisch man uit de stad Gamala, maar volgens Ant. 18, 1, 6; 20, 5, 2; Bell. 2, 8, 1 was hij een Galileër. — Ἀπέστησεν staat hier trans. = verwijderen, afvallig maken. — Ὀπίσω αὐτοῦ wordt vaak Hebraïstisch verklaard voor ἀκολουθοῦντα αὐτῷ, doch is ook goed Grieksch. — Dat Judas, die de stichter der Zeloten-partij werd (Ant. 18, 1, 6), omkwam, staat niet Ant. 18, 1, 1. Misschien verwarde de schrijver Judas met zijne zonen. — Alle aanhangers van Judas werden verstrooid, wat evenwel niet uitsluit, dat de partij der Zeloten bleef voortbestaan.

Vs. 38. En nu, daar dit alzoo geloopen is, zeg ik u (op zichzelf staand): houdt af van deze menschen, en laat hen begaan. Na ἄφετε αὐτούς lezen D E flor. μὴ μιάναντες (μολύνοντες E, et non maculetis flor.) τὰς χεῖρας (ὑμῶν voegen E, flor. er bij). De β/tekst van BLASS van vss. 38, 39ª (zie mijn N. T.) is van flor. — Want wanneer dit plan, de idee, of dit werk, de volvoering daarvan, van menschen afkomstig is, zal het vernietigd worden, zonder dat gij er veel toe of afdoet.

Vs. 39. Maar indien het uit God is (niet dat dit volgens Gamaliël waarschijnlijk is, maar omdat de apostelen zulks beweren), zult gij hen (αὐτούς, niet αὐτό) als menschen, die dit voornemen koesteren en dit werk ten uitvoer brengen, niet kunnen vernietigen. BLASS (β/tekst) en HILGENFELD lezen met enkele Westersche getuigen (zie mijn N. T.) na καταλῦσαι αὐτούς: οὔτε ὑμεῖς οὔτε βασιλεῖς οὔτε τύραννοι. ἀπέχεσθε οὖν ἀπὸ τῶν ἀνθρώπων τούτων. J. BELSER (Beiträge zur Erklärung der Apostelgeschichte, 1897, S. 28, 29) stemt met BLASS overeen en vindt den β/tekst oorspronkelijk. In den Westerschen tekst is de moeilijkheid ontgaan, dat men μήποτε . . . εὑρεθῆτε niet met het onmiddellijke voorafgaande verbinden kan, en men evenmin vss. 38^{b}, 39^{a} als tusschenzin kan beschouwen, daar zij niet iets bijkomstigs, maar iets van gewicht uitdrukken, wat door de voorbeelden van vss. 36, 37 duidelijk aangewezen is. Men moet μήποτε . . . εὑρεθῆτε voor afhankelijk houden van een in gedachte in te voegen ἄφετε αὐτούς.

Vs. 40. De geeseling was bij de Joden eene zeer gewone straf, die tot de straffen van de synagoge behoorde. Vgl. 22: 19, 26: 11, Mt. 10: 17, 2 Kor. 11: 24. — Op grond van Jezus' naam, nl. als Messias. — *Vs.* 41^{b} bevat een oxymoron. — *Vs.* 42. Elken dag = gedurende iederen dag. — Het εὐαγγελ. bepaalt nader het διδάσκειν. Beide participia zijn afhankelijk van ἐπαύοντο. Vgl. bij dit vers 2: 46.

H. 5: 17—42 heeft overeenstemming met 4: 1—22, al is er ook verschil. Men heeft beide verhalen als doubletten beschouwd, ja zelfs aangenomen, dat beide berichten uit 12: 3—17 zouden zijn voortgevloeid. Mij dunkt, wij kunnen de mogelijkheid niet uitsluiten, dat van één verhaal in de traditie twee gemaakt zijn. Opmerkelijk is, dat van de wonderbare verlossing door den engel (5: 19) in de verantwoording van Petrus geen gewag wordt gemaakt (5: 29—32). Men heeft als behoorend tot de oudere bron aangenomen de gerechtsverhandeling met de rede van Gamaliël van vs. 25 af, terwijl de redactor der Acta vss. 17—24 er het slot vs. 42 zou toegevoegd hebben. Volgens SPITTA (S. 85 ff.). is 5: 17—42 een parallel bericht uit B bij het bericht 4: 1—22 uit A. In 5: 17—42 zou de hand van den redactor, die de beide verhalen vereenigde, niet te miskennen zijn en wel 5: 28—33, waarin op de vroegere waarschuwing en bestraffing teruggewezen wordt, maar ook 5: 24^{b}, 26, 27, 28, 34^{b}, 40—42. Het slot van het verhaal volgens B zou zijn 6: 7.

HOOFDSTUK VI.

Vss. 1—7. In die dagen nu, terwijl de leerlingen vermeerderden, ontstond een gemor van de Griekschen tegen de Hebreërs, dat hunne weduwen bij de dagelijksche bediening werden voorbijgezien. De twaalven nu riepen de menigte der leerlingen tot zich en zeiden: Het dunkt ons niet goed, dat wij het woord Gods nalaten en de tafelen bedienen. Ziet dan nu, broeders! naar zeven mannen uit u, die goede getuigenis hebben, vol van Geest en wijsheid, die wij stellen zullen over deze taak. Maar wij zullen volharden in het gebed en de bediening des woords. En dit woord behaagde aan de gansche menigte en zij verkozen Stefanus, een man, vol des geloofs en den Heiligen Geestes, Filippus, Prochorus, Nicanor, Timon, Parmenas en Nicolaus, eenen Jodengenoot van Antiochië, die zij voor de apostelen stelden, en nadat zij gebeden hadden, legden zij hun de handen op. En het woord Gods wies; het getal der leerlingen te Jeruzalem vermeerderde zeer, en eene groote schare der priesters werd den geloove gehoorzaam.

Verkiezing van de eerste zeven armverzorgers. Wij komen hier op vasteren historischen bodem dan in de voorgaande hoofdstukken. Het getal gemeenteleden is betrekkelijk klein. Wij hebben hier niet de voorstelling van gemeenschap van goederen, maar die van eene dagelijksche bedeeling.

Vs. 1. De tijdsbepaling is algemeen. Δέ geeft den overgang tot een ander verhaal te kennen en μαθηταί is de gewone benaming van de Christenen. — Πληθύνειν, in het N. T. gewoonlijk transitief (vgl. vs. 7), is hier intransitief. — Ἑλληνισταί (van ἑλληνίζειν, Grieksch zijn en spreken) zijn geboren Joden, die van buiten Palestina daarheen getrokken waren. Ἑβραῖοι zijn in Palestina geboren Joden. Er kwam gemompel bij de twee groepen van Christenen, omdat bij de dagelijksche bediening de weduwen der Griekschen over 't hoofd werden gezien (παρεθεωροῦντο, niet παρεωθοῦντο, pulsabantur, zooals Prof. NABER, Mnemosyne, 1878, p. 97, giste). — Bediening, dat in verschillenden zin gebezigd kan worden (vgl. vs. 4 bediening des woords), is hier bedeeling en dat wel bij de dagelijksche, gemeenschappelijke maaltijden, waarbij de rijken aan de armen van het hunne gaven Het spreekt vanzelf, dat de Grieksche weduwen gemakkelijk over 't hoofd gezien werden, omdat het hoofdbestanddeel van de

gemeente Christenen uit de in Palestina geboren Joden waren en men de Hellenisten minder kende. Vergelijken wij dit verhaal van Hand. 6 met 2: 45, 4: 34, 35, dan blijkt, dunkt mij, dat de oorspronkelijke, historische kern Hand. 6 te zoeken is en 2: 45, 4: 34, 35 (de gemeenschap van goederen) tot de latere voorstelling van den redactor behoort. Een geval als dat van Barnabas (4: 36, 37) vormde eene uitzondering op den regel, dat de eerste Christelijke gemeente door bedeeling, niet door opoffering van het privaat bezit in de behoefte der armen voorzag. HILGENFELD leest met D na αὐτῶν: ἐν τῇ διακονίᾳ τῶν Ἑβραίων en BLASS in zijnen β/tekst met flor. ὑπὸ τῶν διακόνων τῶν Ἑβραίων. Krachtig kwam voor den zg. β/tekst op BELSER (Beiträge u. s. w. S. 29 ff.). Volgens hem zou de voorstelling deze zijn, dat van meet af diakenen in de gemeente te Jeruzalem gevonden werden, die de apostelen ter zijde stonden en eene hooge plaats in de gemeente innamen. Bij de Griekschen zou eene zekere rivaliteit tegen de Hebreeuwsche diakenen onstaan zijn, en zoo zou men de vs. 5 genoemde zeven diakenen met Grieksche namen hebben gekozen Het komt mij voor, dat de β/tekst van BLASS op zwakke gronden rust en men hierop niet de hypothese van BELSER bouwen mag. Zelfs als men leest als D, valt het betoog van BELSER. Ik geloof, dat men, om den schijn te vermijden, alsof de verontachtzaming door de apostelen geschiedde, ἐν τῇ διακονίᾳ τ. Ἑ. invoegde.

Vs. 2. De apostelen riepen de geheele gemeente samen (wel een bewijs, dat zij nog geen duizenden leden tellen kon) en zeiden: Het dunkt ons niet goed, het bevalt ons niet, dat wij het woord Gods of de prediking (waartoe zij volgens 5: 42 bijzondere opdracht hadden) nalaten en de tafelen bedienen. Zij hadden niet vroeger de tafelen bediend, maar de zorg daarvoor aan de gemeente zelve opgedragen. Alleen buitengewone verdeelingen als die van 2: 45, 4: 35, 37 waren door hen bewerkstelligd. De zorg evenwel voor de verdeeling van de spijzen bij de gemeenschappelijke maaltijden wilden zij verder niet op zich nemen. — Alleen hier in de Hand. wordt van de twaalven gesproken, 1: 26, 2: 14 van de elven.

Vs. 3. Wanneer men de voorstelling huldigt, dat de apostelen reeds voor de tafelen zorg hadden gedragen, is δή (A) of οὖν (C E H P) meer gepast dan δέ. D leest τί οὖν ἐστὶν ἀδελφοί· ἐπισκέψασθε ἐξ ὑμῶν αὐτῶν ἄνδρας. De gemeente moest als

autonoom zelve kiezen, maar de apostelen wijdden de gekozenen tot hun ambt of stelden ze aan (vs. 3^b). Waarom werden zeven diakenen gekozen? Men heeft gedacht aan zeven gelegenheden voor den gemeenschappelijken disch, aan het heilige getal zeven en aan de analogie van de zeven plaatselijke overheden in elke stad (Jos. Ant. 4, 8, 14). Mogelijk hebben verschillende factoren tot de keus van het zevental medegewerkt. — Wijsheid is hier practische levenswijsheid, takt, overleg. — Καθιστάναι = tot een ambt aanstellen. — Χρεία = de dienst, welken iemand bewijst, de door hem vervulde taak of bediening, ambt, werkzaamheid (vgl. ook Judith 12: 10, 1 Makk. 12: 45, 13: 37, 2 Makk. 7: 24), hier bestaande in de verzorging van alle weduwen. — *Vs.* 4. De volharding in het gebed bestond in het zich blijven wijden aan het gebed, het voorgaan in den gebede bij de openbare samenkomsten in de huisgemeenten (niet bij de prediking tot het volk) en bij de bedeeling van de weduwen.

Vs. 5. Ἐνώπιον παντὸς τοῦ πλήθους i. p. v. παντὶ τῷ πλήθει is een Hebraïsme. Stefanus staat voorop om het gewicht van zijn persoon. Daarom lezen wij van hem, wat als eisch voor allen gold, dat hij was vol des geloofs (niet betrouwbaarheid, maar geloofsvertrouwen) en des Heiligen Geestes (vgl. 11: 24). Met het oog op Hand. 8 wordt Filippus het tweede genoemd. Aan Prochorus worden de Acta Joannis toegekend. De laatst genoemde Nicolaus, van wien uitdrukkelijk in onderscheiding van de anderen staat, dat hij een proseliet uit Antiochië (in Syrië) was, wordt volgens Irenaeus (Adv. haer. I, 26, 3, III, 11, 1) voor den stichter van de secte der Nicolaïeten gehouden (Openb. 2: 6, 15). De naam Nicolaïeten in de Openb. evenwel is een symbolische naam en heeft niets met Nicolaus den armverzorger te maken. Omdat ook Palestijnsche Joden Grieksche namen droegen, mag men uit de Grieksche namen van de eerste zes armverzorgers niet besluiten, dat zij Hellenisten waren. Waarschijnlijk is een gemengd college van Hellenisten en niet-Hellenisten bedoeld, wat ten waarborg kon verstrekken voor eene onpartijdige behandeling van de weduwen.

Vs. 6. De gemeente koos de zeven mannen en stelde hen voor het oog der apostelen. De apostelen baden, dat God de gekozenen voor hun ambt geschikt mocht maken, hun de noodige wijsheid geven zou, en legden hun de handen op als een teeken van aanstelling in hun ambt en mededeeling van de daarvoor noodige, in het gebed afgesmeekte gaven. Vgl. uit het O. T.

Num. 8: 10, 27: 18. Deut. 34: 9, en uit het N. T. Hand. 13: 3, 1 Tim. 4: 14, 5: 22. 2 Tim. 1: 6. Omdat bij ἔστησαν en προσευξάμενοι verschillende subjecten moeten worden aangenomen, heeft D ter verduidelijking: οὗτοι ἐστάθησαν ἐνώπιον τ. ἀπ., οἵτινες προσευξ. κτἑ. (zoo ook HILGENFELD en BLASS in zijnen β/tekst).

Men kan deze zeven mannen niet als de voorloopers van de later aan de bisschoppen onderworpene diakenen beschouwen, aan wie de verzorging van armen en zieken opgedragen was. Want vooreerst dragen de zeven niet den naam diakenen en zij treden in hun finantieel beheer zelfstandig op. Daarenboven is het διακονεῖν τραπέζαις niet de latere kerkelijke terminus technicus blijkens het gebruik van διακονία vs. 4. De zeven voorzagen in bepaalde oogenblikkelijke behoeften en hadden geen opvolgers. Ook predikten Stefanus en Filippus en waren dus geen diakenen in den lateren zin des woords. Hand. 21: 8 heet Filippus de evangelist. Als analogie kan men wijzen op de in de synagoge voorkomende גַּבַּאי צְדָקָה, personen, die voor de aalmoezen zorgden (collectanten, vgl. E. SCHÜRER, Geschichte u. s. w. II, S. 440), en op de in het apostolisch (zie Fil. 1: 1) en na-apostolisch tijdvak voorkomende ἐπίσκοποι en διάκονοι, aan wie hoofdzakelijk de verzorging van de armen was toevertrouwd en die door de gemeente verkozen werden. Vgl. Didache 15: 1 en Hatch-Harnack, Die Gesellschaftsverfassung der christl. Kirche im Alterthum, 1883, S. 43, 240 ff. Men heeft vaak in de zeven van Hand. 6 de voorloopers van de latere presbyters gezien, die 11: 30 zoo onverwacht in de Hand. optreden en verder dikwijls daarin voorkomen. Doch de presbyters zijn daar geen ambtsdragers, maar de oudsten, de geëerden in de gemeente, die door hunnen leeftijd en ervaring zekere praerogatieven hebben.

Vs. 7 is eene schakel tusschen vss. 1—6 en het verhaal betreffende Stefanus. Eenigszins vreemd is hier de toename van de gemeente, die wij reeds 2: 41, 4: 4 gehad hebben. Wel een bewijs, dat die vroegtijdige groote toename van den redactor afkomstig is. Hier is zij meer gepast. Het woord Gods werd door velen met blijdschap aangenomen. — Ἐν Ἰερουσαλήμ is hier vreemd, want in dit verband was alleen aan Jeruzalem gedacht. In de bron, waaraan dit bericht ontleend is, werd misschien hiermede eene tegenstelling met het buiten Jeruzalem gelegene land uitgedrukt. Men kan evenwel ook zeggen, dat met Hand. 6: 7 de Jeruzalemsche periode eindigde en eene nieuwe aanving,

die op de uitbreiding buiten Jeruzalem betrekking had. Voor de kracht van het evangelie is het wel opmerkelijk, dat eene groote schaar van de Sadduceesch gezinde priesters (ἱερέων, waarvoor ℵ*, syr.sch. Theophyl. en verschillende minuskelhss. Ἰουδαίων lezen, dat uit het voorafgaande *Jeruzalem* te verklaren is) den geloove gehoorzaam werd. Het geloof (hier in objectieven zin, niet in den subjectieven van geloofsvertrouwen) wordt echt Paulinisch als gehoorzaamheid voorgesteld. Vgl. Rom. 1 : 5, 10 : 16, 2 Thess. 1 : 8 en bl. 59. Het Impf. ὑπήκουον wijst niet op het voortdurende van het geloof, maar op eenen geruimen tijd, gedurende welken de priesters toetraden. Dat toetreden ging niet in eens, maar had langzamerhand plaats. — SPITTA (S. 96 ff.) meent ook in dit verhaal evenals in het onmiddellijk daarop volgende zijne twee bronnen A en B te herkennen. Tot A behooren 6 : 1—6, 9, 10, 11, 12ª, tot B 6 : 7, 8, 12ᵇ, 13—15. Hij wijst op de dubbele karakteristiek, welke 6 : 5 en 6 : 8 van Stefanus zou gegeven worden. Het doen van teekenen en wonderen 6 : 8 zou een geheel nieuw element in de persoonsbeschrijving brengen (vgl. 2 : 43, 5 : 12). Feine (Eine vorkanonische Ueberlieferung des Lukas in Evangelium und Apostelgeschichte, 1891, S. 184 ff. 192 ff.) neemt hier eene bijzondere Hellenistische bron aan. Zoo ook HILGENFELD (Z. f. w. Th. 1895, S. 388, 406). Prof. VAN MANEN (Paulus, I. De Hand. der apostelen, 1890, bl. 100—102) meent, dat de Grieksche namen der gekozenen doen denken aan niet-Joden. „Lucas heeft, naar het schijnt, een elders gevonden bericht hier ingelascht en wat te Damascus, te Antiochië, of waar ook buiten Palestina had plaats gehad, overgebracht naar Jeruzalem".

Vss. 8—15. Stefanus nu, vol genade en kracht, deed groote teekenen en wonderen onder het volk. En sommigen stonden op van die van de synagoge der zg. Libertijnen, Cyreneërs, Alexandriërs en van hen, die uit Cilicië en Azië waren, die redetwistten met Stefanus, en zij konden niet wederstaan de wijsheid en den Geest, waardoor hij sprak. Toen stookten zij mannen op, die zeiden: Wij hebben hem woorden hooren spreken, lasterlijk voor Mozes en God. Zij nu brachten het volk, de oudsten en de schriftgeleerden in beweging en zij overvielen hem, sleepten hem mede, brachten hem voor den raad, en stelden valsche getuigen, die zeiden: Deze mensch houdt niet op, woorden te spreken tegen de heilige plaats en de wet; want wij hebben hem hooren zeggen, dat deze Jezus, de Nazarener, deze plaats afbreken en de zeden veranderen zal, welke Mozes ons heeft

overgeleverd. En allen, die in den raad zaten, staarden hem aan, en zagen zijn aangezicht als het aangezicht eens engels.

Werkzaamheid van Stefanus en aanklacht tegen hem voor den Joodschen raad.

Vs. 8. Χάριτος (H P πίστεως uit vs. 5, E χάριτος καὶ πίστεως) = genade, de door Gods Geest ontvangen gave, die zich openbaarde in kracht, geestkracht, energie. Vreemd is de mededeeling, dat Stefanus vele teekenen en wonderen deed, omdat het volgende hiertoe geen aanleiding gaf. In de bron kan gestaan hebben, dat Stefanus lang gewerkt had en op zijne prediking vrucht had gezien, waardoor verzet was uitgelokt. De redactor, die veel van in 't oog loopende berichten hield, maakte hier melding van de teekenen en wonderen.

Vs. 9. I. p. v. τῶν λεγομένων lezen B C D E H P τῆς λεγομένης. — Libertijnen zijn met het oog op Tacit. Ann. 2, 85 vrijgelatene Romeinsche slaven, die tot het Jodendom waren overgegaan, of Joden, die door Pompejus naar Rome gevoerd, later waren losgelaten en eene eigene synagoge te Jeruzalem hadden laten bouwen (vgl. mijn Wdb. s. v.). F. BLASS (Philology of the gospels, 1898, p. 69, 70) gist op grond van eenige Armenische vertalingen en Syr. comm. Λιβυστίνων, inwoners van Libye. In Cyrene (hoofdstad van Libye, N.-Afrika) was $^1/_4$, en in Alexandrië $^2/_5$ van de bevolking Joodsch. De mannen van Cyrene en Alexandrië waren naar Jeruzalem gekomen en vormden daar eene synagoge. Minder waarschijnlijk is, dat Κυρηναίων en Ἀλεξανδρέων van τινες afhangen en drie synagogen bedoeld zouden zijn. Niet uitgedrukt, maar zeker ondersteld mag worden, dat die van Cilicië en Azië (zie 2: 9) ook eene synagoge hadden. Men heeft ook gemeend, dat ééne synagoge voor allen zou moeten worden aangenomen. Vgl. over de verschillende synagogen te Jeruzalem E. SCHÜRER, Geschichte, II, S. 448, 449. De Talmudische sage spreekt van 480 synagogen te Jeruzalem, Christelijke bronnen van zeven synagogen op Zion. — Συνζητεῖν = redetwisten, disputeeren.

Vs. 10. Zij konden niet met goed gevolg weerstand bieden aan de Goddelijke wijsheid van den Heiligen Geest, waardoor hij sprak. Zij gevoelden dus hunne zedelijke minderheid. BLASS (β tekst) en HILGENFELD lezen met D en andere Westersche get. (zie mijn N. T.) οἵτινες οὐκ ἴσχυον ἀντιστῆναι τῇ σοφίᾳ τῇ οὔσῃ ἐν αὐτῷ καὶ τῷ πνεύματι τῷ ἁγίῳ ᾧ ἐλάλει, διὰ τὸ ἐλέγχεσθαι αὐτοὺς ὑπ' αὐτοῦ μετὰ πάσης παρρησίας. μὴ δυνάμενοι οὖν ἀντοφθαλμεῖν τῇ ἀληθείᾳ τότε κτέ.

Vs. 11. De beschuldiging van antinomisme en goddeloosheid wordt vs. 13, 14 nader omschreven. — *Vs.* 12. Συγχινεῖν = met anderen in beweging brengen. Subject zijn de mannen van vs. 10, die dit door de opgeroepen getuigen deden. Het zijn ook de mannen van vs. 10, die Stefanus overvielen, hem medesleepten en voor den raad brachten.

Vs. 13. Wat wij vs. 11 reeds gehad hadden, wordt hier opnieuw verhaald, dat de mannen van vs. 10 anderen tegen Stefanus opzetten, om tegen hem te getuigen. Hier worden zij valsche getuigen genoemd. Wellicht zijn twee berichten over het met Stefanus gebeurde gecombineerd. — „Deze mensch" is met verachting gezegd. E H P maken van de „woorden" lasterlijke woorden en B C voegen τούτου bij „heilige plaats". Wij hebben (N. T.) τούτου weggelaten. Doch het kan wel zijn, dat het echt is en men het wegliet als minder passend met het oog op de vergaderzaal van het Sanhedrin. Τούτου zou evenwel te begrijpen zijn, omdat het locaal van het Sanhedrin of de βουλή waarschijnlijk op den tempelberg en wel aan de Westelijke grens daarvan te zoeken is en vlak bij den tempel lag. Vgl. E. SCHÜRER, Geschichte, II, S. 212. De beschuldiging van vss. 13, 14 (afschaffing van tempel en wet) herinnert aan de aanklacht tegen Jezus (Mt. 26: 59—62, Mk. 14: 57—59), waaraan zij evenwel niet behoeft ontleend te zijn. Werkelijk blijkt uit de rede van Hand. 7 (zie vooral vs. 48), dat er aanleiding voor de beschuldiging bestond, inzoover Stefanus de geestelijke vereering van God predikte, die niet aan ééne plaats gebonden was, en hij het voorbijgaand karakter van de wet voorstond. Valsch zijn de getuigen, inzoover zij Stefanus' woorden uit hun verband rukten en er eene aan Israel vijandige bedoeling aan toekenden, waardoor het fanatisme der volksmenigte opgewekt werd.

Vs. 14. „Deze Jezus de Nazarener" is met verachting gezegd. Mij dunkt, niet aan Stefanus' prediking van de parousie is hier gedacht, maar aan de nieuwe, geestelijke Godsvereering, en de nieuwe, geestelijke wet, welke volgens Stefanus door Jezus gekomen waren. Jezus' gezanten moesten in zijnen naam prediken en daarom keerde de woede zich tegen Stefanus. — *Vs.* 15. De bedoelde heerlijkheid van Stefanus' aangezicht is eene objectieve, voor allen waarneembare. — Wij hebben hier eenen trek, die in vele acta van martelaars voorkomt, o. a. in die van Polycarpus (Mart. 12: 1 καὶ τὸ πρόσωπον αὐτοῦ χάριτος ἐπληροῦτο).

HOOFDSTUK VII.

Vss. 1—16. De hoogepriester nu zeide: Is dit alzoo? En hij sprak: Mannen broeders en vaders, hoort! De God der heerlijkheid verscheen aan onzen vader Abraham, toen hij in Mesopotamië was, voordat hij in Haran woonde, en zeide tot hem: Ga uit uw land en uwe maagschap en trek naar het land, dat ik u wijzen zal. Toen ging hij uit het land der Chaldeërs en woonde in Haran. En vandaar verplaatste Hij hem na zijns vaders dood naar dit land, waarin gij nu woont. En Hij gaf hem geen erfdeel daarin, zelfs geen voetstap, en Hij beloofde, dat Hij het hem in bezit zou geven en aan zijne nakomelingschap na hem, terwijl hij geen kind had. Doch God sprak aldus, dat zijne nakomelingschap bijwoner zou zijn in een vreemd land, en dat men het zou dienstbaar maken en mishandelen vier honderd jaren. En het volk, dat zij zullen dienen, zal ik oordeelen, sprak God, en daarna zullen zij uitgaan en mij dienen op deze plaats. En Hij gaf hem het verbond der besnijdenis, en zoo verwekte hij Izak en besneed hem ten achsten dage, en Izak Jakob en Jakob de twaalf aartsvaders. En de aartsvaders waren ijverzuchtig tegen Jozef en verkochten hem naar Egypte; en God was met hem, en verloste hem uit al zijne verdrukkingen, en gaf hem gunst en wijsheid voor Farao, den koning van Egypte, en hij stelde hem aan tot gebieder over Egypte en zijn geheele huis. Er kwam nu een hongersnood over geheel Egypte en Kanaän en groote druk, en onze vaderen vonden geen voedsel. Maar toen Jakob gehoord had, dat in Egypte koren was, zond hij onze vaderen voor de eerste maal uit. En de tweede maal werd Jozef door zijne broeders herkend en werd zijn geslacht aan Farao openbaar. En Jozef zond heen en ontbood Jakob, zijnen vader, en zijne geheele maagschap, bestaande uit vijf en zeventig zielen. En Jakob kwam af naar Egypte en stierf, hij zelf en onze vaderen. En zij werden overgebracht naar Sichem en gelegd in het graf, dat Abraham voor eene som gelds gekocht had van de zonen van Hemor te Sichem.

Vss. 1—3. Εἰ bij directe vragen komt meermalen in het N. T. voor. Vgl. 1 : 6. Stefanus geeft een overzicht van Israels geschiedenis van Abraham tot Salomo, waarvan wij de hoofdgedachte op het eind der rede zullen behandelen. *Vss.* 2—16 is het onderwerp de tijd der aartsvaders. De in de Hand. gewone benaming

mannen broeders gold allen, die van *vaders* alleen de leden van het Sanhedrin om hun eerwaardig ambt. H. 22: 1 vinden wij dezelfde aanspraak aan de gansche menigte. — De God, aan wien heerlijkheid of lichtglans (δόξα = כָּבוֹד) eigen is, die bij zijne openbaring behoorde, verscheen aan Abraham in Mesopotamië, dus in Ur der Chaldeërs, voordat hij in Haran woonde. Haran is het door de Grieken genoemde Carrhae, niet ver van Edessa gelegen. De vs. 3 bedoelde openbaring evenwel had volgens Gen. 12: 1 plaats, toen Abraham van Ur in Haran gekomen was. Uit Gen. 15: 7 maakt de Joodsche overlevering de gevolgtrekking, dat Jahwe reeds in Ur aan Abraham verschenen was. Vgl. Philo, De Abrah. 14, 15, Jos. Ant. 1, 7, 1. God heeft zich aan Abraham in een vreemd land geopenbaard. Niet aan eene bepaalde plaats is zijne openbaring verbonden. Gen. 12: 1 is מוֹלֶדֶת geboortegrond. Hier is sprake van συγγένεια, verwanten, nabestaanden, maagschap.

Vs. 4 komt niet overeen met de berichten van Genesis. Wel staat de dood van Terach Gen. 11: 32 vóór Abrahams tocht uit Haran, maar volgens Gen. 12: 4 was Abraham 75 jaren oud, toen hij uit Haran ging en volgens Gen. 11: 32 werd Terach 205 jaren oud. Wanneer men hierbij nog in rekening brengt, dat Abraham volgens Gen. 11: 26 geboren werd, toen Terach 70 jaren oud was, heeft Terach nog 60 jaren geleefd, nadat Abraham uit Haran vertrok. De afwijkende traditie van vs. 4 vinden wij ook bij Philo, De migr. Abrah. 32. — Μετῴκισεν = Hij (God) liet hem verhuizen. — Εἰς ἣν staat voor ἐν ᾗ. — BLASS tracht in zijnen β/tekst de historische bezwaren van vss. 2, 4 weg te nemen, door met par. (vgl. ook g) vs. 2 weg te laten πρὶν ἢ κατοικῆσαι αὐτόν en achter Χαρράν uit vs. 4 in te voegen μετὰ τὸ ἀποθανεῖν τὸν πατέρα αὐτοῦ. Ja met het oog op Irenaeus plaatst hij zelfs de woorden ὄντι ἐν τῇ . . . πατέρα αὐτοῦ vs. 2 tusschen haakjes als verdacht. *Vs.* 4 leest BLASS (β/tekst) alleen καὶ μετῴκισεν αὐτὸν εἰς τὴν γῆν ταύτην κτέ. Met D d evenwel voegt hij (evenals HILGENFELD) καὶ οἱ πατέρες ὑμῶν πρὸ ὑμῶν na κατοικεῖτε. De in den zg. Westerschen tekst gevondene tekstveranderingen schijnen mij toe, aan harmonistische overwegingen te moeten worden toegeschreven. Hoe zou men van dien tekst onzen tekst gemaakt hebben?

Vs. 5. Abraham kreeg geen κληρονομία (= נַחֲלָה) of erfelijk

bezit. Βῆμα ποδός = een voet breed (כַּף־רָגֶל, Deut. 2: 5). Hier wordt geen acht geslagen op de spelonk van Machpela, welke Abraham kocht van de zonen van Heth, omdat deze geen geschenk van God was (vgl. vs. 16). Het bezit van Kanaän voor Abraham en zijne nakomelingschap was een ideëel bezit, zooals duidelijk blijkt uit de bijvoeging: „terwijl hij geen kind had". Eerst later zou Abrahams nakomelingschap het land erfelijk verkrijgen, zooals duidelijk blijkt vss. 6, 7. — *Vs.* 6. Het reeds gezegde wordt nauwkeurig bepaald door δέ. Aangehaald wordt Gen. 15: 13, 14 vrij naar de LXX. — Πάροικος = vreemdeling, bijwoner (גֵּר). De bewoners van het vreemde land zouden Israel dienstbaar maken en mishandelen 400 jaren. Naar Ex. 12: 40 zou het zijn 430 jaren. Vgl. mijne Exeg. krit.-verh. op Gal. (3: 17), 1889, bl. 190, 191. — *Vs.* 7. Overgang in de oratio directa blijkens ὁ θεὸς εἶπεν. — Ἐξελεύσονται = zullen uittrekken uit Egypte. Καὶ λατρεύσουσίν μοι ἐν τῷ τόπῳ τούτῳ is naar Ex. 3: 12, waar aan Horeb gedacht is. Hier heeft de schrijver het oog op Kanaän, bepaald op den Jeruzalemschen tempel (vgl. 6: 13, 14, 21: 28), die reeds vooruit als de ware plaats der aanbidding aangeduid wordt.

Vs. 8. Het verbond der besnijdenis, d. i. het verbond, waarvan de besnijdenis het teeken was (Gen. 17: 10), en alzoo, na dit verbond ontvangen te hebben, verwekte hij Izak en besneed hem ten achtsten dage (Gen. 21: 2, 4). Niet aan uitwendige, ritueele handelingen verbond God de vervulling van zijne belofte.

Vs. 9. Over de ijverzucht der aartsvaders vgl. Gen. 37: 11, en over het verkoopen van Jozef naar Egypte Gen. 37: 28, 45: 4. Beteekenisvol staat op het einde: God was met hem, d. i. ook in het vreemde land verliet God den aartsvader niet. — *Vs.* 10. Χάριν = gunst in de oogen van Farao (niet genade), σοφία = wijsheid in het uitleggen van droomen (vgl. Gen. 41: 39). — Ἡγούμενον = gebieder, koninklijk bestuurder, maior domus. Vgl. Gen. 41: 40—43. — *Vs.* 11. Χόρτασμα eigenl. veevoeder, hier voedsel in 't algemeen van menschen en vee. — *Vs.* 12. Σιτία = spijs uit koren bereid. Εἰς Αἴγυπτον voor ἐν Αἰγ. Zie vs. 4. Men verbinde εἰς Αἴγ. niet met het volgende, in welk geval het eenen onnatuurlijken nadruk hebben zou. Men leze niet ἐν Αἰγ. (D H P) en neme evenmin aan, dat eenige woorden zouden zijn weggevallen (zie V. D. S. BAKHUYZEN, Theol. Tijdschr. 1883, bl. 603). — Πρῶτον = τὸ πρότερον teg. ἐν τῷ δευτέρῳ vs. 13. — „Onze vaderen"

is zoowel hier als vs. 12 de patriarchen. Vgl. Gen. 42: 1, 2. — *Vs.* 13. Zijn geslacht is het geslacht van Jozef, zooals sommige getuigen lezen. I. p. v. ἐγνωρίσθη lezen enkele Hss. naar Gen. 45: 1 ἀνεγνωρίσθη. De Dat. is niet eenvoudig = ὑπό cum Gen., maar naar γνωρίζειν τινί τι. — *Vs.* 14. Vgl. bij ἐν ψυχαῖς ἑβδομ. πέντε (ten getale van 75 zielen) Deut. 10: 22 (LXX) en Lk. 14: 31. Het getal 75 is naar Gen. 46: 27, Ex. 1: 5 (LXX). De Hebr. tekst leest hier en de LXX bij Deut. 10: 22 (uitgezonderd cod. A) 70. Het getal 75 wordt verkregen door een toevoegsel in de LXX bij Gen. 46: 20, dat Manasse bij zijne Arameesche bijvrouw Machir verwekte, dat Machir Gilead won, de zonen van Efraïm, Manasse's broeder. Satulaäm en Taäm waren, en dat de zonen van Satulaäm heetten Edom. Bij de 66 personen van Gen. 46: 26 komen volgens den Hebr. tekst Jozef met twee zoons en Jakob, volgens de LXX de negen zonen of nakomelingen van Jozef. Sommigen voegen naar Deut. 10: 22 ἐν ψυχαῖς ἑβδ. πέντε bij het volgende, terwijl zij dan καί vóór κατέβη met D en eenige minuskelhss. weglaten. Ik voeg het bij het voorafgaande en meen, dat toen men deze woorden met het volgende verbond, καί (of δέ, zooals B H lezen) werd weggelaten. De vooropplaatsing van ἐν ψυχαῖς ἑβδ. πέντε lijkt mij vreemd. — Μετακαλεῖσθαι = Att. μεταπέμπειν.

Vs. 16. Volgens Joz. 24: 32 werd Jozef te Sichem begraven, volgens Gen. 49: 30, 50: 13 werd Jakob begraven in de spelonk van Machpela bij Mamre, die Abraham naar Gen. 23 van Efron gekocht had. Van de begrafenis van Jozef's broeders zegt het O. T. niets. Jos. Ant. 2, 8, 2 verhaalt, dat alle patriarchen te Hebron begraven zijn en naar de Talmudische overlevering (zie WETTSTEIN, a. h. l. en LIGHTFOOT, Horae hebr. et talm.) zijn de broeders van Jozef te Sichem ter aarde besteld. De grafstede bij Sichem werd volgens het O. T. (Gen. 33: 19) niet door Abraham, maar door Jakob van de kinderen van Hemor, den vader van Sichem, gekocht. Omdat volgens onze plaats Jakob in hetzelfde graf als Jozef begraven werd, vergiste de schrijver zich en verwarde de twee begraafplaatsen. Geen bepaalde prijs wordt hier genoemd zooals Gen. 33: 19 (honderd goudstukken). De aartsvaders hadden nog slechts een gekocht bezit in Kanaän. Niet in het eigenlijke land der belofte, maar in Samaria werden zij begraven. — Ik lees ἐν Συχέμ. Leest men τοῦ Συχέμ, dan is alleen overeenstemming met Gen. 33: 19, wanneer men πατρός na τοῦ invult.

Vss. 17—43. Naarmate nu de tijd der belofte naderde, welke God aan Abraham beloofd had, nam het volk toe en vermenigvuldigde in Egypte, totdat een andere koning over Egypte opstond, die Jozef niet gekend had. Deze gedroeg zich listig tegen ons geslacht en mishandelde onze vaderen, zoodat zij hunne kinderen moesten te vondeling leggen, opdat zij niet in het leven zouden blijven. In dien tijd werd Mozes geboren, die bijzonder schoon was. Deze werd drie maanden lang in het huis zijns vaders opgevoed. Toen hij nu te vondeling gelegd was, nam hem de dochter van Farao op en voedde hem voor zichzelve op als zoon. En Mozes werd onderwezen in alle wijsheid der Egyptenaren en hij was machtig in zijne woorden en daden. Toen nu zijn veertigste levensjaar vervuld was, kwam in zijn hart op, zijne broeders, de kinderen Israels, te bezoeken. En toen hij iemand zag mishandelen, verleende hij bijstand en wreekte den verdrukte, door den Egyptenaar te verslaan. Hij nu meende, dat zijne broeders zouden begrijpen, dat God door zijne hand hun redding zou geven; maar zij begrepen het niet. En op den volgenden dag vertoonde hij zich aan hen, terwijl zij streden, en wilde hen verzoenen, daar hij zeide: Mannen, gij zijt broeders. Waarom doet gij elkander onrecht aan? Hij nu, die zijnen naaste onrecht deed, verstiet hem, zeggend: Wie heeft u tot een overste en rechter over ons gesteld? Gij wilt mij toch niet dooden, zooals gij gisteren den Egyptenaar gedood hebt? Mozes nu vluchtte op dat woord en werd een vreemdeling in het land Midian, waar hij twee zonen won. En toen veertig jaren vervuld waren, verscheen hem in de woestijn van den berg Sinaï een engel in de vuurvlam van een braambosch. Mozes nu, dit ziende, verwonderde zich over het gezicht, en toen hij er heenging, om het te beschouwen, kwam er eene stem des Heeren: Ik ben de God uwer vaderen, de God van Abraham, Izak en Jakob. Mozes nu werd bevreesd en durfde het niet beschouwen En de Heer zeide tot hem: Maak los het schoeisel uwer voeten, want de plaats, waarop gij staat, is heilig land. Zeer wel heb ik gezien de mishandeling van mijn volk in Egypte, en hun zuchten heb ik gehoord en ik ben nedergedaald, om ze te verlossen. En nu kom, laat ik u zenden naar Egypte. Dezen Mozes, dien zij verloochend hebben, zeggend: Wie heeft u tot een heerscher en rechter aangesteld? dezen heeft God als heerscher en verlosser heengezonden met behulp van den engel, die hem in het braambosch verschenen was. Deze heeft hen uitgeleid, en deed wonderen

en teekenen in het land van Egypte, de Roode Zee en in de woestijn veertig jaren. Deze is de Mozes, die tot de kinderen Israels gezegd heeft: Eenen profeet zal u God verwekken uit uwe broederen, gelijk mij. Deze is 't, die in de vergadering was in de woestijn met den engel, die tot hem sprak op den berg Sinaï, en met onze vaderen, die levende woorden ontving, om ze ons te geven, wien onze vaderen niet wilden gehoorzamen, maar verstieten hem en keerden zich met hunne harten naar Egypte, zeggend tot Aäron: Maak ons goden, die voor ons zullen uitgaan, want die Mozes, die ons uit Egypteland uitgeleid heeft, wij weten niet, wat er van hem geworden is. En zij maakten een kalf in die dagen en brachten den afgod offerande, en verheugden zich over de werken hunner handen. God evenwel keerde zich en gaf hen over, om het heir des hemels te dienen, zooals geschreven staat in het boek der profeten: Gij hebt mij immers geen slachtoffers en offeranden gebracht gedurende veertig jaren in de woestijn, huis Israels? Ja, gij hebt den tabernakel van Moloch opgenomen en de ster van den god Refan, de beelden, die gij gemaakt hebt, om ze te aanbidden. En ik zal u wegvoeren naar gene zijde van Babel.

Geschiedenis van Mozes. *Vs.* 17. Καθώς = naar mate, vgl. Mk. 4: 33. Ἧς per attractionem. Vgl. bij dit vers Ex. 1: 7. — *Vs.* 18. Vgl. Ex. 1: 8. „Over Egypte" ontbreekt D E H P. — *Vs.* 19. Κατασοφίζειν = arglistig jegens iemand te werk gaan. Door arglistig te werk te gaan (vgl. LXX Ex. 1: 10), mishandelde de koning onze vaderen, zoodat zij hunne kinderen moesten wegdoen of te vondeling leggen (τοῦ ποιεῖν Inf. van gevolg, ἔκθετα = te vondeling gelegd). — Ζωογονεῖν = levende wezens voortbrengen. Pass. in het leven worden gelaten of blijven (vgl. Ex. 1: 11—22). — *Vs.* 20. Ἀστεῖος τῷ θεῷ = bijzonder schoon, schoon in Gods oogen, gemeten met zijnen maatstaf. Vgl. Ex. 2: 2, Hebr. 11: 23, Philo, Vita Mos. 1, 3, 4, Jos Ant. 2, 9, 6 en 7. Wat den vorm der uitdruking betreft, kan men wijzen op Gen. 10: 9 (Nimrod een geweldig jager voor het aangezicht des Heeren) en Jona 3: 3 (Ninive eene groote stad Gods). Onnoodig is de gissing van COBET (zie mijn N. T.): δεκτὸς τῷ θεῷ. — *Vs.* 21. Toen hij nu te vondeling gelegd was (i. p. v. den Gen. absol. lezen sommige get. den Acc. en D E, syr.^{p} voegen er bij, dat het bij of in de rivier, nl. de Nijl, was). — Ἀναιρεῖσθαι = voor zich opnemen, van vondelingen gebezigd, vgl. Aristph. Nub. 531,

Epist. Diss. 1, 23, 7. — En voedde hem voor zichzelve op (in onderscheiding van de moeder) tot zoon. Vgl. Ex. 2: 10.

Vs. 22. Dat Mozes onderwezen werd in alle wijsheid der Egyptenaren (vgl. Jez. 19: 11, 12), staat niet in het O. T. Maar het was geheel naar de Hellenistische en Talmudische overlevering (vgl. E. SCHÜRER, II, S. 343), dat hij zeer verheven werd. Vgl. o. a. PHILO, Vita Mosis 1, 5 en Jos. Ant. II—IV (passim). Volgens EUPOLEMIUS had Mozes het letterschrift uitgevonden en volgens ARTAPANUS hadden de Egyptenaars hunne beschaving aan hem te danken. — Dat Mozes machtig was in woord en werk, is naar de karakteristiek, van Jezus gegeven (Lk. 24: 19). Bij „machtig in woord en werk" wordt zeker aan den invloed van Mozes' woorden gedacht (vgl. Jos. Ant. 2, 12, 3; 3, 1, 4), niet aan den vorm of het vloeiend karakter daarvan, wat in strijd zou zijn met Ex. 4: 10—16. — Ἐν vóór πάσῃ σοφίᾳ werd door sommige get. weggelaten. Leest men den Acc. πᾶσαν τὴν σοφίαν, dan is dit een Acc. van betrekking. — *Vs.* 23. Dat Mozes veertig jaren oud was, rust op traditie, maar staat niet in het O. T. Vgl. over die veertig jaren vss. 30, 36. In drie gelijke deelen werd Mozes' leven verdeeld. — In iemands hart opkomen = עָלָה עַל לֵב, een Hebraïsme (vgl. Jes. 65: 17, Jer. 3: 16, Lk. 24: 38, 1 Kor. 2: 9). Zie bij dit vers Ex. 2: 11.

Vs. 24. En iemand ziende, die onrecht leed, verleende hij bijstand (ἀμύνεσθαι hier = ἀμύνειν τινι, LXX Jez. 59: 16, vgl. BLASS, Gramm. S. 181). Mogelijk is ook: hij weerde hem van zich af (vgl. Joz. 10: 13, 2 Makk. 10: 17). — Ἐποίησεν ἐκδίκησιν = wreken, wraak oefenen voor hem, die mishandeld werd, door den Egyptenaar te verslaan. Vgl. Ex. 2: 12. — *Vs.* 25. Wij vinden hier eene zekere verontschuldiging van Mozes' doodslag. De Joden begrepen de symbolische daad van Mozes niet, maar waren verblind Alzoo verzetten zich ook de Joden tegen Jezus en de door Hem teweeggebrachte zaligheid. Vgl. vss. 27, 35, 39—41. — *Vs.* 26. Συνήλλασσεν is Impf. de conatu. De grond van de vermaning was: Gij zijt broeders. — *Vs.* 27. Τὸν πλησίον scil. ὄντα. Het van zich stooten is eene toevoeging bij het O. T.isch bericht, om typisch het verzet der Joden aan te duiden (vgl. vs. 25). — *Vs.* 28. Vgl. hierbij Ex. 2: 14. — *Vs.* 29. Mozes vluchtte op grond van (ἐν, vgl. BLASS, Grammatik, S. 128) het woord van vs. 28. E heeft ἐφυγάδευσεν δὲ Μωυσῆν ἐν κτέ. = hij deed Mozes vluchten door dit woord. Volgens Ex. 2: 14, 15 schrikte

Mozes, dat zijne daad bekend geworden was en vluchtte hij uit vrees voor den Farao. Hier wordt de zaak anders voorgesteld, om de wederspannigheid van Israel typisch aan te duiden. — Midian is een gedeelte van steenachtig Arabië. — *Vs.* 30. Volgens Ex. 7: 7 was Mozes 80 jaren, toen hij in Egypte optrad. Deze leeftijd wordt in twee gelijke helften verdeeld. Veertig jaren was Mozes oud, toen hij in Midian kwam, en veertig jaren bleef hij in Midian. — Een engel verscheen aan Mozes in de woestijn van den berg Sinaï, volgens Ex. 3: 1 bij Horeb. Hiertusschen bestaat geen strijd. Waarschijnlijk heette het lagere, N. gedeelte van het bedoelde gebergte Horeb, het Zuidelijke en zijn hoogste punt Sinaï. Tot vs. 34 wordt vrij weergegeven Ex. 3: 2—10. God openbaart zich aan Mozes in den vreemde. Niet aan eene bepaalde plaats is de Godsopenbaring verbonden. — *Vs.* 31. Ἐθαύμαζεν of- σεν, zooals sommige get lezen, zijn beiden goed. — Ὅραμα = gezicht, schouwspel. — Κατανοῆσαι = opmerken, beschouwen. — Jahwe spreekt door zijnen engel, Johannes zou zeggen: door den Logos. — *Vs.* 32. Ik ben de God uwer vaderen, die mij aan uwe vaderen geopenbaard heb, de God des verbonds. — *Vs.* 33. Het losmaken van de schoenen of sandalen komt overeen met de heiligheid van de plaats, die door stof en vuil verontreinigd zou worden. De priester deed zonder sandalen den dienst in den tempel en de Arabier trekt zijne sandalen uit, als hij de moskee binnengaat. — *Vs.* 34. Ἰδὼν εἶδον, ik heb zeer wel gezien, is een Hebraïsme. Vgl. BLASS, Gramm. S. 245. — Κάκωσις = mishandeling. — Ἀποστείλω is Conj. adhortativus = laat mij zenden. Omdat de Conj. ongepast scheen, schreven H P ἀποστελῶ (niet ἀποστειλῶ, zooals WINER-SCHMIEDEL, Gramm. 5, 13, Anm. 27, S. 43 willen). — *Vs.* 35. Dien zij verloochenden (ἠρνήσαντο). Het verzet komt wederom van den kant van het volk. Mozes is het type van den Verlosser, want God zond hem niet alleen als rechter, maar ook als verlosser. — Men leze niet ℵ H P ἐν χειρί, maar σὺν χειρί = met behulp van, met de beschermende hand. De voorstelling is, dat de engel, die aan Mozes in het braambosch verscheen, hem beschermend op zijnen weg vergezelde. — Βάτος is Mk. 12: 26 masc. generis, maar hier evenals Lk. 20: 37 fem. generis. — *Vs.* 37 bevat eene soort parallelisme met vss. 36, 38, inzoover de eerste woorden dezer verzen met elkander overeenkomen (eene anaphora, vgl. BLASS, Grammatik, S. 293). Mozes heeft profetisch op den Messias gewezen

(vgl. Deut. 18: 15, ook 3: 22 aangehaald), maar Jezus, hunnen Messias, hebben zij verworpen (vs. 39). Op deze gedachte legt de redactor sterken nadruk. — *Vs.* 38. Mozes was in de volksvergadering (ἐκκλησία = קָהָל) in de woestijn op den dag van de wetgeving (Ex. 19). De dag der wetgeving heet ἡ ἡμέρα τῆς ἐκκλησίας LXX Deut. 4: 10, 9: 10, 18: 16. — Zijn met de engelen en met onze vaderen = met hen verkeeren. Volgens het O. T. heeft God zelf aan Mozes de wet medegedeeld, volgens de Joodsche overlevering waren engelen daarbij betrokken. Zoo reeds LXX Deut. 33: 2, Gal. 3: 19, Hebr. 2: 2, Jos. Ant. 15, 5, 3 en ook vs. 53 van Hand. 7. Hier in het verband van Hand. 7: 38 is de engel de bemiddelaar der Godsopenbaring. — Levende woorden zijn woorden, waaruit kracht voor den mensch uitgaat, woorden vol geest en leven. Zij zijn de uitdrukking van den levenden, werkzamen God en daarom levend, leidend tot het leven (Deut. 32: 47, Rom. 7: 12, 14[a], 10: 5, Gal. 3: 12, 1 Petr. 1: 23, Hebr. 4: 12). Maar de andere zijde van Paulus' beschouwing betreffende de wet, dat zij tot vloek en dood moest leiden, inzoover de niet-verloste mensch haar niet houden kan (Rom 4: 15, 7: 10, Gal. 3: 10), kwam voor Stefanus niet in aanmerking. De wetgeving had onmiddellijk betrekking op de hoorders (ἡμῖν, zie vs. 53). — Vele getuigen lezen ὑμῖν i. p. v. ἡμῖν als beter passend. Mogelijk is ook, dat er ὑμῖν stond en dit naar het voorafgaande ἡμῶν in ἡμῖν veranderd werd.

Vss. 39, 40. Vgl. hierbij Ex. 32: 1, 23, Ez. 20: 8, 13, 24, Num. 14: 3. Zie W. DITMAR, Vetus Testamentum in Novo, 1899, p. 152. In vs. 39 is gedacht aan het verlangen der Israelieten naar den Egyptischen afgodendienst. *Vs.* 40 is θεούς naar den meervoudsvorm, die in het Hebreeuwsch en in de LXX gevonden wordt. Oorspronkelijk werd in het Elohistisch verhaal het enkelvoud gebezigd, want van éénen gouden stier wordt Ex. 32: 4 melding gemaakt. Doch een der omwerkers van het verhaal achtte de vereenzelviging van het stierbeeld met Jahwe aanstootelijk en bezigde den meervoudsvorm, om de vereering als afgodisch te kenmerken. — Want die Mozes — verachtelijk — die ons uit Egypteland uitgeleid heeft, wij weten niet, wat er van hem geworden is (anakolouth). — *Vs.* 41. Μοσχοποιεῖν is een hapax legomenon. Vgl. Ex. 32: 4 ἐποίησεν μόσχον. — En zij brachten een offer op het altaar (ἀνάγειν = op 't altaar brengen) en verheugden zich in de werken hunner handen (plur.

naar θεοί vs. 40), nl. door offermaaltijden en spel. Vgl. Ex. 32: 6. Hun god was het werk hunner handen (ironisch uitgedrukt).

Vs. 42. Στρέφω hier intrans., zich keeren, alsof er Med. stond, een vreemd gebruik. Vgl. evenwel 1 Makk. 2: 63 = terugkeeren. Ἀναστρέφω intrans. Hand. 5: 52, 15: 56, ἀποστρέφω 3: 26, ἐπιστρέφω 9: 35. Vertaalt men: God wendde (nl. Israel) om, dan is παρέδωκεν overbodig. Toen het volk zich van God afwendde (vs. 39), keerde Hij zich van Israel af. — Ἡ στρατιὰ τοῦ οὐρανοῦ = צְבָא הַשָּׁמַיִם, zon, maan en sterren, die om hare ontelbare menigte en geregelden loop met legerscharen vergeleken worden. Vgl. Deut. 17: 3. — God gaf hen over om te dienen. Vgl. Rom. 1: 24, 25. Aangehaald wordt vss. 42^b, 43 Amos 5: 25—27 vrij naar de LXX. Bij Amos is de bedoeling, dat Jahwe geen welgevallen had in slachtoffers en andere offeranden. De Israelieten hebben deze offers wel gebracht. Doch wat baat het, daarop te steunen? Jahwe schept geen behagen in deze uitwendige, ritueele handelingen. Hier evenwel is de voorstelling eene andere. Israel heeft aan Jahwe de bedoelde offers niet gebracht. Ondersteld wordt, dat het slechts uitzonderingen waren, dat Israel aan Jahwe offerde. De regel was, dat men offerde aan de afgoden. Op de vraag van vs. 42^b wordt een ontkennend antwoord verwacht. — *Vs.* 43. Men vatte vs. 43^a niet als eene vraag op, zooals ik ook deed in mijn N. T., want dan zou volgens vs. 42^b op deze vraag (zie μή) een ontkennend antwoord verwacht worden. De bedoeling is, stellig te zeggen: Ja! gij hebt de afgoden vereerd. Het lijkt hier, alsof bij Amos aan Israel in de woestijn gedacht is (zoo reeds de LXX), doch Amos dacht aan zijne tijdgenooten en kondigde het oordeel over hen aan. De bedoeling van het oorspronkelijke is: Zoo dan, wanneer gij in ballingschap wordt weggevoerd, wegdragen zult gij Sikkuth, uwen koning, en Kewan, uwen sterregod, de beelden, die gij u gemaakt hebt, en ik zal u wegvoeren verder dan Damaskus, spreekt Jahwe, wiens naam is de God der heirscharen. De LXX vat סִכּוּת als σκηνή op en מלככם als nom. prop. van den god Moloch. I. p. v. den tabernakel Gods namen de Israelieten mede de tent van Moloch, de ster van den god Refan, en de beelden, die zij gemaakt hadden, om te aanbidden. In den Masor. tekst staat כִּיּוּן, waarvoor de LXX misschien las כֵּיוָן, Kewân, waarvan Ῥαιφάν gemaakt werd, en volgens andere schrijfwijzen

Ῥομφάν, Ῥεμφάν, Ῥεμφά enz. (zie mijn N. T.). Kewan of Romfan is eene ster, volgens de latere Joodsche overlevering de planeet Saturnus. In Assyrische geschriften komen Sikkuth en Kewan enkele malen voor, in het O. T. behalve de aangehaalde plaats van Amos niet. — Hier staat: van gene zijde van Babel i. p. v. Damascus (Hebr. tekst en LXX) met het oog op de historie van Israel. Om eene zekere overeenstemming met den grondtekst te bewaren, lezen Did. sah. gig. ἐπὶ τὰ μέρη i. p. v. ἐπέκεινα.

Vss. 44—50. Den tabernakel der getuigenis hadden onze vaderen in de woestijn, gelijk Hij, die met Mozes sprak, bevolen had, dien te maken naar het voorbeeld, dat hij gezien had; welken ook onze vaderen met Jozua overnamen en brachten in het land, dat de heidenen bezaten, die God voor het aangezicht onzer vaderen uitdreef tot de dagen van David. Deze vond genade voor God en bad eene woonstede te mogen vinden voor den God Jakobs, doch Salomo bouwde Hem een huis. Maar de Allerhoogste woont niet in hetgeen met handen gemaakt is, zooals de profeet zegt: De hemel is mij een troon, en de aarde een voetbank mijner voeten. Wat voor een huis zult gij mij bouwen, zegt de Heer of wat is de plaats mijner rust? Heeft niet mijne hand dit alles gemaakt?

Schets der geschiedenis van Mozes tot Salomo, van het oprichten van den tabernakel tot het bouwen van den tempel. Is dit laatste vermeld, dan heeft Stefanus zijn doel bereikt. Nu komt de spreker op zijn eigenlijk thema, dat de belofte van vs. 7^b vervuld moest worden. „Tent der getuigenis" is onnauwkeurige vertaling (naar de LXX) van אֹהֶל מוֹעֵד = tent der samenkomst (afgeleid i. p. v. יַעַד van עוד, en zoo = עֵדוּת, getuigenis). Reeds in de woestijn hadden de vaderen eene plaats der aanbidding. — Te maken naar het voorbeeld, dat hij gezien had. Vgl. Ex. 25: 9, 40, Hebr. 8: 5. De tabernakel werd gemaakt naar het hemelsch voorbeeld en de tempel naar den tabernakel. — *Vs.* 45. Welken ook onze vaderen, dien overgenomen hebbend (διαδέχεσθαι overnemen van eenen vroegeren bezitter) met medewerking van Jozua en dus onder Goddelijke leiding binnenbrachten (εἰσήγαγον) bij de inbezitneming van de heidenen, nl. van het land der heidenen (Gen. obj.), die (ὧν per attract.) God uitgedreven heeft (ἐξῶσεν zonder augmentum syllabicum, ἐξέωσεν lezen א* E en vele minuskelhss.) van het aangezicht onzer vaderen weg. — „Tot de dagen van David" behoort bij den hoofdzin. De

tabernakel had dus niet alleen beteekenis voor de reis in de woestijn, maar ook voor Kanaän. — *Vs.* 46. Hij vond genade of gunst bij God. — Σκήνωμα = tent, woning, meermalen van den tempel als LXX Ps. 15: 1, 26: 8, 3 Ezr. 1: 48 (50). — God Jakobs (vgl. Ps. 131 [132]: 5), de God, van wien Jakob bijzonder hulp en heil ervaren had en tot wien hij diensvolgens in eene bijzondere betrekking stond. Volgens 2 Sam. 7: 2, 1 Kron. 17: 1 vroeg David aan Nathan, hier aan God. — ℵ* B D H lezen τῷ οἴκῳ Ἰακώβ = voor het huis van Jakob = voor Israel. Maar dan geeft vs. 47 bezwaren (Salomo bouwde voor het huis Jacobs een huis). Het was hier evenwel de kwestie, dat David voor God eene bepaalde woning zocht, een huis, waar Hij wonen wilde. Hoe evenwel ontstond οἴκῳ uit θεῷ? Dat οἴκῳ uit vs. 47 te verklaren zou zijn, is mogelijk, doch niet zeker. HORT (zie het N. T. van WESTCOTT-HORT, a. h. l.) gist ΤΩΚΩ, dat als ΤΩΟΙΚΩ zou gelezen zijn. Hiertegen pleiten evenwel Ps. 131 (132): 5 en het feit, dat de naam *God Jakobs* eene staande uitdrukking was. Bij vs. 47 vgl. 1 Kon. 6 en 7. — *Vss.* 48—50 wordt de betrekkelijke waarde van den tempel geleerd met eene aanhaling van Jez. 66: 1, 2 naar de LXX, eene gedachte, welke reeds aan Salamo 1 Kon. 8: 27, 2 Kron. 6: 18 in den mond gelegd wordt. Gods tegenwoordigheid is niet aan eene bepaalde plaats gebonden. De bede van David werd eerst ten tijde van Salomo vervuld, niet eens in den tijd van David zelven. De tabernakel werd nog naar een hemelsch voorbeeld gemaakt, de tempel daarentegen op verzoek van David naar het voorbeeld van den tabernakel. Het is volstrekt geen heiligschennis, wanneer Stefanus het voorbijgaand karakter van den tempel leerde. God heeft in de geschiedenis zijner openbaring zelf daarop gewezen. Onjuist is de exegese van SPITTA (Die Apostelgeschichte, 1891, S. 108, 121), dat over Salomo's tempelbouw hier in ongunstigen zin gesproken zou worden, alsof Salomo hiermede gehandeld had in strijd met Gods wil. — Men lette op de tegenstelling. De Allerhoogste woont niet in hetgeen met handen gemaakt is. God wordt vaak zoo bij Jezus Sirach genoemd (= עֶלְיוֹן). Zie mijn Wdb. II, bl. 988.

Vss. 51—60. Hardnekkigen en onbesnedenen van harten en ooren! Gij wederstaat altijd den Heiligen Geest, gelijk uwe vaderen zoo ook gij. Wien der profeten hebben uwe vaderen niet vervolgd? En zij hebben gedood hen, die vooruit verkondigden de komst van den Rechtvaardige, van wien gij nu verraders en

moordenaars geworden zijt, gij die de wet op verordeningen van engelen ontvangen hebt, en haar niet hebt onderhouden. Toen zij nu dit hoorden, werden zij vergramd in hunne harten en zij knarsten op de tanden tegen hem. Maar hij, vol zijnde van Heiligen Geest, staarde naar den hemel, zag de heerlijkheid Gods en Jezus staan ter rechterhand Gods. En hij zeide: Zie! de hemelen zie ik geopend en den Zoon des menschen staan ter rechterhand Gods. Maar zij schreeuwden met luide stem, stopten hunne ooren dicht en vielen eendrachtig op hem aan, wierpen hem buiten de stad en steenigden hem. En de getuigen legden hunne kleederen af aan de voeten van een jongeling, genaamd Saulus. En zij steenigden Stefanus, die aanriep en zeide: Heer Jezus! ontvang mijnen geest! En hij knielde neder en riep met luide stem: Heer! reken hun deze zonde niet toe! En toen hij dit gezegd had, ontsliep hij. Saulus nu had een welgevallen in zijnen dood.

Slot der rede, uitwerking op de hoorders en dood van Stefanus. De overgang is schril. Aanvallenderwijze gaat Stefanus thans te werk. Σκληροτράχηλοι (vgl. hierbij de aanteekening Athous cod. Laurae 184, te vinden ook bij A. HILGENFELD, Acta, 1899, p. 238: νεῦρον σιδηροῦν ὁ τράχηλός σου κτέ.) = hardnekkig, halsstarrig (Ex. 33: 3, 5, 34: 9, Deut. 9: 6, 13). „Onbesnedenen van harten en ooren" (τῇ καρδίᾳ is naar Ez. 44: 7, 9, B heeft καρδίας, wat niet past bij τοῖς ὠσίν) wijst op heidensche gezindheid tegenover uitwendige besnijdenis. Dit is eene gewone beeldspraak blijkens Lev. 26: 41, Deut. 10: 16, 30: 6, Jer. 4: 4, 6: 10, 9: 25, Ez. 44: 7, 9, Rom. 2: 29, Barn. 9. Gij — met nadruk — wederstaat altijd den Heiligen Geest, d. i. God, die door zijnen Geest op u werkt, gelijk uwe vaderen zoo ook gij (solidariteit, waarop ook Jezus de schriftgeleerden en Farizeërs wees Mt. 23: 29—36, Lk. 11: 47—51). — *Vs.* 52. De vaderen hebben de profeten gedood (vgl. Mt. 5: 12, Lk. 11: 47) en hun haat richtte zich tegen de profeten, de verkondigers van de komst van Jezus, die als de rechtvaardige bij uitnemendheid afgeschilderd wordt (vgl. 3: 14, 22: 14), maar dien zij gerechtelijk hebben vermoord (vgl. 2: 23, 3: 13—15). Een innerlijke band bestond tusschen de handelwijs van de hoorders en die hunner vaderen. — *Vs.* 53. Οἵτινες = quippe qui, daar zij toch, motiveerend de vorige gedachte. Hoewel zij de wet hebben ontvangen, en dat nog wel door bemiddeling of op verordening (εἰς met het oog op, διαταγή

verordening, vgl. Rom. 13: 2) van engelen (zie vs. 38), hebben zij haar niet in acht genomen. Het verwijt tegen Stefanus (6: 11, 13) wordt tegen henzelven gekeerd. Messiashaat en moord vloeiden voort uit hunne verwerping van de wet, want de wet getuigde van Jezus als den Messias (vgl. vs. 37). — Καὶ οὐκ ἐφυλάξατε ziet niet op uitwendige vervulling van de wet, maar op de vervulling van den geest der wet, zooals Jezus haar in de bergrede interpreteerde. De levende woorden der wet (vs. 38) hadden zij niet verstaan.

Vs. 54. Ταῦτα ziet op vss. 51—53. Διαπρίειν = doorzagen. Med. vergramd, woedend zijn. Vgl. bl. 59. Het op de tanden knarsen (βρύχειν) is eene gewone aanduiding (vgl. Job 16: 9, Ps. 34 [35]: 16, 36 [37]: 12) van haat en nijd. — *Vss.* 55, 56. Hij nu, vervuld van Heiligen Geest, en de oogen naar den hemel houdend, was in ecstase, eene zeer gewone vrucht van de bezieling met Gods Geest (zie o. a. Openb. 1: 10, 4: 2 en H. GUNKEL, Die Wirkungen des heiligen Geistes, u. s. w., 1899, S. 21). Stefanus zag de heerlijkheid Gods, zijne majesteit en luister, de geopenbaarde heiligheid Gods (vgl. Jez. 6) en Jezus staan ter rechterhand Gods, tot ontvangst gereed (niet zittend, zooals naar Ps. 110: 1 de gewone voorstelling is, vgl. Mt. 26: 64 en parall. pl.). De geopende hemelen (zie Mt. 3: 16) zijn natuurlijk beeldspraak. „Zoon des menschen" is eene aanduiding van Jezus als Messias, welke behalve in de evangeliën slechts hier in het N. T. voorkomt. Vgl. hierover mijn Wdb. II, bl. 956—962. — *Vs.* 57. Zij nu, roepend met luide stem, stopten hunne ooren dicht, om niet zijne godslasterlijke taal te hooren, en vielen als één man op hem aan. Onnoodig is de gissing κράξαντος. Ik zie niet in, waarom Stefanus met luide stem zou gesproken hebben. Zij riepen luide, om aan Stefanus het spreken onmogelijk te maken. — *Vs.* 58. Naar Lev. 24: 14 wierpen zij hem buiten de stad en steenigden hem om godslastering (Lev. 24: 16). Wij hebben hier geen officieel besluit van het Sanhedrin, om Stefanus te steenigen, waartoe het ook geene macht gehad zou hebben, maar een volkstumult. De schuldigen evenwel bleven de leden van het Sanhedrin. De getuigen van 6: 13 steenigden het eerst naar Deut. 17: 7. Men legde zijne kleederen af, om zich gemakkelijker te kunnen bewegen. Hier komt Saulus, die later in de Hand. zulk eene rol spelen zou, het eerst en wel als jongeling voor. — *Vs.* 59. Zij, nl. de getuigen, steenigden Stefanus, wat wij evenwel reeds vs. 58 gehad hebben. Waarschijnlijk combineert de redactor meer dan

ééne overlevering. In elk geval is zijne redactie niet gelukkig. — Niet noodig is aan te nemen, dat eene lacune na ἐπικαλούμενον zou bestaan. Het object is gemakkelijk uit de volgende Vocativi aan te vullen. De tot ontvangst gereed staande, met Goddelijke eer en heerlijkheid gekroonde Heer Jezus (in *Heer* ligt de Goddelijke eer) moest zijnen geest aannemen of tot zich nemen. Vgl. Lk. 23: 46. Sterke overeenkomst bestaat ook tusschen het levenseinde van Jezus en dat van Stefanus. Het kwam volgens de acta martyrum (zie E. v. d. GOLTZ, Das Gebet in der ältesten Christenheit, 1901, S. 130, 131) bij vele stervende martelaren voor, dat zij al hunne aandacht aan den Heer Jezus, met wien zij spoedig hoopten vereenigd te zijn, wijdden en Hem aanriepen in het gebed. — Men zou zeggen: Nu is Stefanus dood. Doch volgens vs. 60 boog hij, toen hij in elkander zakte, zijne knieën (θεὶς τὰ γόνατα, de knieën leggen, nl. op den grond, eene in het N. T. meermalen voorkomende uitdrukking, eigenlijk een Latinisme genua ponere zooals Ovid. Fast. 2, 438) en riep met luide stem: Heer! reken hun deze zonde niet toe! Vgl. Lk. 23: 34. Στήσῃς komt hier niet voor in den zin van vaststellen (zoo Rom. 10: 3, Hebr. 10: 9), maar toewegen (vgl. Mt. 26: 15 en mijn' comm. Mt. t. d. pl.). Laat die zonde niet zwaar in uwe weegschaal wegen! — Dit gezegd hebbend, ontsliep hij (euphemisme voor: stierf hij). Vgl. 1 Thess. 4: 13, 1 Kor. 11: 30, 15: 18. — Saulus nu, die vs. 58 geïntroduceerd was, had mede een welgevallen (vgl. Lk. 11: 48) in zijnen dood.

Werkelijk kan aan den stervenden Stefanus het beeld van den stervenden Jezus voor den geest hebben gestaan, maar wij behoeven niet aan te nemen, dat dit verhaal naar dat van Jezus' einde gevormd zou zijn. Bij alle overeenkomst is er ook verschil. Men heeft gevraagd, hoe de Christenen deze woorden gehoord zouden hebben. Maar vooreerst was Saulus er bij en verder kan deze steeniging ook op anderen eenen diepen indruk hebben gemaakt, waarvan zij later verhaalden. Ik zie geen reden met WENDT (S. 169), die zich daarvoor op ἐκοιμήθη beroept, te vragen, of Stefanus wel dadelijk dood was, de Christenen hem niet omringd en later begraven zullen hebben (vgl. 14: 19). — Wanneer de Joden zóó verstokt waren, als zij volgens dit hoofdstuk bleken te zijn, was de evangeliepredikiing onder de heidenen zeker gemotiveerd.

FEINE (Eine vorkanonische Ueberlieferung des Lukas, 1891, S.

186—195) neemt twee thema's in de rede aan, het eene betrekking hebbend op de beschuldiging 6: 11 en het andere op die van 6: 13. Tot N°. 2 zouden behooren vss. 2—21, 29—34, 44—50 en tot N°. 1 vss. 22—28, 35—43, 51—53, als voortzetting van 6: 11, 15. SPITTA (S. 109 ff.) meent, dat Stefanus' rede een bewijs wil geven van het Messiaansch karakter van Jezus tegenover hen, die zich op het gezag van Mozes beroepen, en zich hierom aan Jezus ergerden, dat Hij door zijn volk verworpen en gekruisigd was, en Hij het hoogste heiligdom van Israel, wet en tempel, frivool had behandeld. SPITTA handelt hier weinig correct en laat geen recht wedervaren aan vele bijzonderheden der rede. De tegenstelling Mozes en Jezus vinden wij alleen vss. 23—29 en vss. 35—43. De rest van de rede laat SPITTA onverklaard. Hij brengt de rede tot zijne bron A (7: 1b, 2—53, 54, 57, 58a, zich aansluitend aan 6: 9, 10, 11, 12a). Tot bron B zouden behooren 6: 8, 12b, 13—15, 7: 1, 55, 56, 58b, 59, 60. — De algemeene opvatting van de oudere exegeten was, dat Stefanus tegenover de aanklacht zijne piëteit voor de Oud-Testamentische geschiedenis en de instellingen van het O. V. heeft betuigd en hoe langer hoe meer tot den aanval overging. Zoo ook BLASS. De keus uit de geschiedenis evenwel en de betrekkelijke uitvoerigheid, waarmede zij wordt verhaald, worden dan niet verklaard. Evenmin is dit de hoofdgedachte, dat Stefanus het ondankbare en Gods wil wederstrevende volk stelt tegenover de weldaden, die God van begin af aan het volk Israel ten deel liet vallen. Die wederspannigheid evenwel vinden wij slechts in het verhaal van Mozes. Waarom ook zouden die verhalen van de aartsvaders ingelascht zijn en waarom zou Stefanus afbreken bij den tempel van Salomo, terwijl de juist op Salomo volgende tijd zoovele bewijzen gaf, dat het volk wederspannig was? Met WENDT (S. 151) zeggen wij: De hoofdgedachte is, dat de tegenwoordigheid Gods niet aan den tempel gebonden was. God heeft zich lang tevoren, voordat de tempel bestond, en voordat het volk in Kanaän woonde, aan Israel geopenbaard. Het was dus geen heiligschennis, wanneer Stefanus het voorbijgaande karakter van den tempel leerde. Zoo begrijpen wij de uitvoerige beschouwing van den tijd der aartsvaders en het afbreken met den tempel van Salomo. Met het betoog, dat ook de tempelbouw van Salomo de geestelijke vereering van Jahwe niet buitensloot, had Stefanus zijn doel bereikt. Wij moeten evenwel erkennen, dat daarnaast het verzet van het volk tegen Mozes als een type

van het verzet van Israel tegen Jezus beschouwd werd (vss. 25, 27, 35—43). Het slot vss. 51—53 is een aanval, omdat de Joden Jezus gedood hebben, een nieuw bewijs, hoe zij zich altijd tegen God hebben verzet, zooals de vaderen reeds handelden met de profeten. WENDT (S. 152) meent, dat de redactor eene schriftelijke bron bezigde. In zijne bron was de hoofdzaak het niet gebonden zijn van God aan ééne bepaalde plaats der Godsvereering, volgens den redactor zelven was de hoofdzaak het gezegde van vss. 35—43 (het verzet tegen Mozes een beeld van de vijandschap tegen Jezus). Wij moeten opmerken, dat de scherpe toon van vss. 51—53 na de rede van vss. 1—50 zeer vreemd is en daarbij niet past. Bij elkander behoort 7: 51—8: 3, dat zich aansluit aan 6: 8—15. De rede van Stefanus lijkt mij eene vrije compositie van den redactor, waarbij hij eene schriftelijke bron gebezigd kan hebben. Wie zou zulk eene lange rede onthouden hebben, na haar ééns te hebben gehoord? Zou het Sanhedrin naar zulk een betoog over Israels geschiedenis hebben geluisterd? Natuurlijk heeft de redactor wel achtgeslagen op de beschuldiging van 6: 11, 13, 14, maar men kan niet zeggen, dat deze rede daarvan eene duidelijke wederlegging is. Ik zie geen kans, de rede over twee bronnen te verdeelen en evenmin de hand van den redactor van zijne schriftelijke bron te onderscheiden. — De eerste apostelen zullen zich zooveel mogelijk aan de bestaande Joodsche gebruiken hebben aangesloten. Maar toen Stefanus, de Hellenist, met zijne prediking optrad, kwam er openlijk verzet daartegen. Hij sprak in den geest van Jezus en deelde zijn lot. De vervolging liet zich niet wachten en de gemeenten verspreidden zich buiten Jeruzalem. Zoo maakte de redactor den overgang van het verhaal van Jeruzalems gemeente tot dat van de gemeente buiten Jeruzalem. In de Christelijke gemeente vond het Hellenisme aanhang blijkens de achting, welke Stefanus te Jeruzalem genoot. Maar de Joden, die zich toch reeds aan de vrije methode van Schriftverklaring van vele Joodsche Hellenisten moesten ergeren, zullen zich nog meer geërgerd hebben aan den Christen-Hellenist, die de consequenties van zijne beginselen trok en feitelijk met het Jodendom als bedeeling des heils brak.

HOOFDSTUK VIII.

Vss. 1—8. Er kwam nu te dien dage eene groote vervolging over de gemeente te Jeruzalem, en allen werden verstrooid door de landen van Judea en Samaria behalve de apostelen. Vrome mannen nu begroeven Stefanus en bedreven grooten rouw over hem. Saulus evenwel verwoestte de gemeente, daar hij de huizen binnenging, en mannen en vrouwen sleepte hij weg en gaf ze over in de gevangenis. Zij dan, die verstrooid waren, trokken rond en brachten de blijde boodschap van het woord. Filippus nu kwam af in de stad Samaria en predikte hun den Christus. En de scharen gaven eendrachtig acht op hetgeen door Filippus gezegd werd, terwijl zij hoorden en de teekenen zagen, welke hij deed. Want van velen, die onreine geesten hadden, voeren zij uit, roepend met groote stem. En vele lammen en kreupelen werden genezen Er was eene groote blijdschap in die stad.

Vs. 1. In aansluiting aan den dood van Stefanus kwam eene groote vervolging over de gemeente te Jeruzalem. „Te Jeruzalem" is hier vreemd, omdat buiten die stad nog geen Christelijke gemeente bestond. Vgl. 6: 7. — Dat alle Christenen verstrooid werden, is zeker hyperbolisch gezegd. Want wanneer alle Christenen behalve de apostelen verstrooid waren, wat deden dan nog de apostelen te Jeruzalem? — *Vs.* 2. De begrafenis van Stefanus staat hier vreemd. Men verwacht haar na 7: 60ª. Gelukkig is deze redactie niet. — Ἄνδρες εὐλαβεῖς kunnen proselieten zijn. Maar naar het verband (vgl. ook Lk. 2: 25, Hand. 2: 5, 22: 12) houd ik hen liefst voor Joden, die groote sympathie voor Stefanus koesterden, en echt Joodsch grooten rouw over hem bedreven. Hoewel aangetrokken door de prediking van Stefanus, zullen zij nog niet met den Joodschen tempeldienst gebroken hebben. — Ἐποίησαν κοπετόν, bedreven rouw, waarvoor wij ἐποιήσαντο κ. of ἐκόψαντο κοπετόν verwacht zouden hebben (vgl. Gen. 50: 10, Zach. 12: 10).

Vs. 3. Saulus evenwel verwoestte (ἐλυμαίνετο [van ἡ λύμη hoon] = mishandelen, te gronde richten, verwoesten) de gemeente (buiten Jeruzalem), de afzonderlijke huizen binnengaand (κατά is distributief). — Σύρειν = trekken, wegslepen. — BLASS leest in zijnen β/tekst met par. en wernig.: οἱ μὲν οὖν διασπαρέντες ἐπορεύοντο εὐαγγελιζόμενοι τὸν λόγον κατὰ τὰς πόλεις καὶ κώμας τῆς

Ἰουδαίας. Φίλιππος δὲ κατελθὼν εἰς Σαμάρειαν τὴν πόλιν κτέ, wat klaarblijkelijk eene verduidelijking en uitbreiding is van den tekst, welken ook wij lieten afdrukken. — Διῆλθον = trokken door (het land van vs. 1b). — „Verkondigend het woord" is pleonastisch, want in εὐαγγελιζόμενοι ligt τὸ εὐαγγέλιον opgesloten. — *Vs.* 5. Filippus is de armverzorger, niet de apostel (zie vss. 1, 14), met wien Polycrates (Eus. H. e. III, 31, 2; 39, 9; V, 24, 2) hem verwisselt. Volgens SPITTA (S. 145) is 8: 5—40a uit bron B, volgde daar op de geschiedenis van Paulus' bekeering en had daar niet op den diaken, maar op den apostel betrekking. Wanneer voor den redactor van B Filippus niet de apostel geweest was, zou hij 8: 14 eenvoudig οἱ ἀπόστολοι geschreven hebben. H. 8: 40b (καὶ διερχόμενος . . . Καισαρίαν), dat met 21: 8 in betrekking staat, zou eene toevoeging van den redactor zijn. — Κατελθὼν κτέ. = afkomend van het hooger gelegene Jeruzalem en gaande naar de stad van Samaria, d. i. Sebaste (vroeger Samaria). Zie F. BUHL, Geographie des alten Palästina, S. 207. Samaria wordt aldus aangeduid, om te wijzen op den voortgang van het evangelie van Judea naar Samaria. Leest men met CDEHP εἰς πόλιν, dan is de stad niet nader aangewezen. — Αὐτοῖς = aan de bewoners van die stad.

Vs. 6. De groote massa gaf eendrachtig acht op hetgeen door Filippus gezegd werd met het oog op zijne teekenen. D heeft ὡς δὲ ἤκουον πᾶν οἱ ὄχλοι (d omnis turbae) προσεῖχον τοῖς λεγομ. κτέ. Maar zoo verkrijgt men een dubbel, onverstaanbaar ἀκούειν. BLASS (β/tekst) laat dan ook ὡς δὲ ἤκουον weg. — *Vs.* 7. Er staat letterlijk, dat velen van hen, die onreine geesten hadden, uitgingen (ἐξήρχοντο), alsof πνεύματα ἀκάθαρτα subject was. Wij zouden verwachten: werden genezen en hebben hier een anakolouth. H P lezen πολλῶν, maar dat geeft geen zin. Men zegt niet ἐξέρχεσθαί τινος. LACHMANN (Praefatio, VIII) giste πολλά en BLASS las ἅ vóór βοῶντα, zoodat ἐθεραπεύθησαν ook op het eerste πολλοί betrekking had. Niet alle, maar vele bezetenen werden genezen. De lammen en kreupelen zijn zij, die langs gewonen, natuurlijken weg ziek geworden waren.

Vss. 9—25. Zeker man nu, genaamd Simon, hield zich tevoren in de stad op met tooverij en bracht het volk van Samaria in ontzetting, daar hij van zichzelven zeide, dat hij wat groots was, wien allen aanhingen van klein tot groot, zeggend: Deze is

de kracht Gods, die groot genoemd wordt. En zij hingen hem aan, omdat hij hen geruimen tijd door zijne tooverkunsten in ontzetting gebracht had. Maar toen zij Filippus geloofden, die hun het evangelie bracht van het koninkrijk Gods en van den naam van Jezus Christus, lieten zij zich doopen, mannen zoowel als vrouwen. En Simon geloofde ook zelf, en gedoopt zijnde, bleef hij steeds bij Filippus, en toen hij zag, dat teekenen en groote krachten geschiedden, stond hij verbaasd. Nadat nu de apostelen, die te Jeruzalem waren, gehoord hadden, dat Samaria het woord Gods aangenomen had, zonden zij tot hen Petrus en Johannes, die afkwamen en voor hen baden, dat zij den Heiligen Geest ontvangen mochten. Want Hij was nog niet op iemand hunner gevallen, maar zij waren alleen gedoopt voor den naam van den Heer Jezus. Toen legden zij de handen op hen, en zij ontvingen den Heiligen Geest. Toen nu Simon zag, dat door de oplegging van de handen der apostelen de Geest gegeven werd, bracht hij hun geld en zeide: Geeft ook mij die macht, opdat wien ik de handen opleg, hij den Heiligen Geest ontvange. Maar Petrus zeide tot hem: Uw zilver geld zij met u ten verderve, omdat gij gemeend hebt, de gave Gods voor geld te koopen. Gij hebt geen deel of lot in deze zaak, want uw hart is niet recht voor God. Bekeer u dan van deze uwe boosheid, en bid den Heer, of misschien de overlegging van uw hart u moge vergeven worden; want ik zie, dat gij tot bittere gal en banden der ongerechtigheid gekomen zijt. En Simon antwoordde en zeide: Bidt gij voor mij tot den Heer, opdat mij niets overkome van hetgeen gij gezegd hebt. Zij dan, die het woord des Heeren betuigd en gesproken hadden, keerden naar Jeruzalem terug, en predikten het evangelie in vele vlekken der Samaritanen.

Vs. 9. Simon hield zich tevoren op (προυπῆρχεν, vgl Lk. 23: 12) met tooverij, die toen vooral bij de Samaritanen zeer verbreid was. Hij beweerde, dat hij iets groots was. Vgl. 5: 36. Ongemotiveerd is, met BLASS μέγαν voor eene interpolatie te houden. Met het oog op Simon's grootspraak noemde men hem de groote kracht Gods (vs. 10). Hij trad als Messias, als de Staande (ἑστώς) op (Clem. Recogn. 1, 72; 2, 7, Hom 2: 24). Deze Simon is niet de Cypriër Simon, die Jos. Ant. 20, 7, 2 voorkomt, en die den procurator Felix behulpzaam was, om Drusilla van haren echtgenoot Azizus afkeerig te maken, om met hem te huwen, maar de uit Gitta in Samaria afkomstige Simon, van wien Just. Apol. I, 25, 56, Dial. c. Tryph. 120 spreekt, en dien

de kerkvaders sedert Irenaeus, Adv. haer. I, 23, 1 als den vader der ketterijen voorstellen. De patres verhalen van Simon wonderen, zijne Icarusvlucht ten hemel, zijnen val en zijn smadelijk einde. Volgens Hier. ad. Mt. 24 zegt hij van zichzelven: „Ego sum speciosus, ego paracletus, ego omnipotens, ego omnia Dei". Dat hij de groote kracht Gods was, komt ook Clem. Hom. 2: 22, Recogn. 1: 72, 2: 7, Epit. 25, Iren. I, 23, 1 voor. Ignat. ad Trall. interpol. 11 noemt hem den eerstgeborene van den Satan. De Tubingsche school nam aan, dat onder den naam van Simon magus in de Clem. Hom. Paulus bestreden werd. Men heeft dan ook wel gemeend, dat Simon geen historisch persoon zou zijn. De sage betreffende hem zou eene vijandige alteratie zijn van Paulus. De Judaïstische tegenstanders van Paulus zouden diens collecte verdacht hebben willen maken door het verhaal, dat Simon voor geld de gave van den Heiligen Geest wilde koopen. Hier zou de redactor deze strekking hebben weggenomen, door het verhaal van Simon magus vóór de bekeering van Paulus te plaatsen. Vgl. VOLKMAR, Theol. Jahrbücher, 1856, S. 299 ff. Mij dunkt, Simon magus was een historisch persoon. Hij trad als Messias op en wilde eenen nieuwen godsdienst stichten met syncretistische, Joodsche en andere Oostersche elementen. In de Clementinen moge hier en daar onder het masker van Simon Paulus bestreden worden, hier geschiedt zulks niet (zooals nog J. KREYENBÜHL, Das evangelium der Wahrheit, 1900, S. 195 beweert). Ik zie in het beeld, hier van Simon geteekend, niet den invloed van Judaïstische, anti-Paulinische trekken.

Vs. 10. De Samaritanen, die in Simon een bijzonder middel van Gods openbaring zagen, zeiden: „Deze is de kracht Gods, die groot genoemd wordt". Hierdoor werd hij onderscheiden van andere tolken der Godsopenbaring. Men vindt hier geen reproductie van een Samaritaansch מגלי of מגלא, qui revelat (volgens E. NESTLE, Philologica sacra, 1896, p. 52, beslist onjuist). Analogieën voor de uitdrukking *de groote kracht Gods* kan men vinden in papyrussen (zie G. A. DEISSMANN, Bibelstudien, 1895, S. 19). — Καλουμένη (H L P laten het weg) is hier vreemd. Het zou lijken, alsof het beteekende: „die genoemd wordt, maar het niet is". Dat evenwel kan het hier niet zijn.

Vs. 12. Εὐαγγελίζεσθαι hier met περί, gewoonlijk cum Acc. De evangelieprediking had betrekking op het koninkrijk Gods en op Jezus als Messias. Ook de Samaritanen verwachtten den Messias en noemden hem den wederbrenger. Zie mijnen comm. op

Joh. 4: 25. — *Vs.* 13. Simon werd geloovig, hoewel het niet bij hem het rechte geloof was. Hier staat „groote krachten" (δυνάμεις μεγάλας) i. p. v. het anders in verband met σημεῖα voorkomende τέρατα. De redactor zoekt hier eene analogie met de groote kracht Gods van vs. 10. Zooals Simon door zijne tooverkunsten de Samaritanen ontzette, werd hij getroffen door de wonderen van Filippus.

Vs. 14. De te Jeruzalem aanwezige apostelen gehoord hebbend, dat het land Samaria (vss. 5, 9), waarvoor de stad Samaria het voorbeeld gegeven had, het woord Gods aangenomen had, zonden Petrus en Johannes tot hen, om den toestand der niet-Joodsche gemeente gade te slaan, niet om den Samaritanen de hun nog ontbrekende gave des Geestes als de glossolalie mede te deelen.

Vs. 15. De Heilige Geest wordt het deel van de hoorders door de oplegging van de handen (vs. 18) en was zeker merkbaar aan de gave der glossolalie en der profetie, want Simon zag, dat de Geest nedergedaald was. Bedoeld is eene buitengewone gave des Geestes. Volgens H. GUNKEL (Die Wirkungen des heiligen Geistes, 1899, S. 28) is dit niet de oorspronkelijke voorstelling van het oude Christendom. Wij hebben hier de voorstelling van de gave des Geestes van 2: 4, 10: 44, 19: 6, volgens welke de Geest niet noodzakelijk met den doop verbonden is, want 10: 44—48 gaat zelfs de uitstorting van den Geest aan den doop vooraf. Hier wordt niet over den Geest in den zin van Paulus gesproken, volgens wien Hij is eene gave Gods, die aan de geloovigen geschonken wordt, en het beginsel des nieuwen levens is. Onder gebed had de mededeeling met den Geest plaats. — *Vs.* 16. Want de Geest was nog niet op iemand hunner gevallen, maar zij waren alleen gedoopt voor den naam van den Heer Jezus. Vgl. over de beteekenis van den doop εἰς τὸ ὄνομα τ. κ. Ἰ. mijn comm. Mt. (28: 19). — *Vs.* 17. De handoplegging is symbool van zegen en wijding. Gepaard met het gebed is zij het middel, waardoor God den Geest geeft. Het Impf. is schilderachtig. — *Vss.* 18, 19. Wij lezen niet, dat Simon de gave des Geestes ontving, maar dat hij, ziende, dat door de oplegging van de handen der apostelen de Heilige Geest gegeven werd, om diezelfde macht vroeg. Wat eene gave Gods was, beschouwde hij als een toovermiddel, dat voor geld te koop was. Vandaar de Simonie of het verwerven van geestelijke ambten voor geld. — *Vs.* 20. Petrus sprak: Uw geld zij met u ten verderve, zij met u vervloekt, kome in den toestand van ἀπώλεια (tegenover eeuwig leven).

Vs. 21. Gij hebt geen deel of lot (pleonastisch uitgedrukt = geen deel aan iets en iets, wat door het lot toebedeeld is). Vgl. Deut. 12: 12, Jez. 57: 6. — Ἐν τῷ λόγῳ τούτῳ = in deze zaak, niet aan het evangelie. Bedoeld is de mededeeling van den Geest. *Woord* staat hier voor iets, dat besproken wordt. Vgl. ook Lk. 4: 36. Hetzelfde gebruik van λόγος komt ook voor in het gewone Grieksch. Zie PAPE's Lexicon s. v. Men denke ook aan דָּבָר, dat *woord* en *zaak* beteekenen kan. Want uw hart is niet recht, rechtschapen (εὐθὺς τῇ καρδίᾳ Ps. 7: 11, 31 (32): 11, 35 (36): 11 voor God (tegenover den uitwendigen schijn voor de menschen).

Vs. 22. Bekeer u dan van deze uwe boosheid (μετανοεῖν ἀπό is praegnant uitgedrukt, ook wel μετανοεῖν ἐκ, vgl. Hebr. 6: 1 μετάνοια ἀπό). — Bid den Heer, d. i. God, of misschien de overlegging van uw hart u moge vergeven worden. Wegens de grootte der zonde is de vergeving *misschien* mogelijk. — *Vs.* 23. Want ik zie, dat gij zijt of gekomen zijt tot bittere gal (gal van bitterheid, vgl. voor deze omschrijving van een adjectief door een subst. in Gen. qualitatis BLASS, Gramm. S. 96). Hierbij is te vergelijken Deut. 29: 18. Gedacht is aan zonde, die eene bron van ellende geworden is, niet aan vijandschap, wat hier geenen zin zou geven. Gift en alsem komen in deze beteekenis ook voor Spreuk. 5: 4, Jer. 9: 15, 23: 15. — Band der ongerechtigheid (ἀδικίας Gen. poss. of auctoris) is een band, welken de ongerechtigheid vasthecht. — *Vs.* 24. Simon nu zeide met terugslag op δεήθητι van vs. 22: Bidt gij voor mij tot den Heer! Uw gebed zal meer uitwerken dan het mijne. Hier staat niet uitgedrukt, dat Simon berouw kreeg. Wel wordt dit uitgedrukt in D: ἀποκριθεὶς δὲ ὁ Σίμων εἶπεν πρὸς αὐτούς· παρακαλῶ, δεήθητε ὑμεῖς περὶ ἐμοῦ πρὸς τὸν θεόν, ὅπως μηδὲν ἐπέλθῃ μοι τούτων τῶν κακῶν ὧν εἰρήκατέ μοι. ὃς πολλὰ κλαίων οὐ διελίμπανεν. Zoo lezen HILGENFELD in zijnen tekst en BLASS in zijnen β/tekst. Alleen heeft deze laatste καί voor ὅς gegist. — Plotseling eindigt dit verhaal.

Vs. 25. De beide apostelen in onderscheiding van Filippus zijn het subject in dit vers. Het woord des Heeren is het woord van Christus of het evangelie, waarvan God de bewerker en Christus de inhoud is. — Εὐαγγελ. met den Acc. van den persoon zooals ook vs. 40, 14: 21, 16: 10.

VAN MANEN (De Hand. 1890, bl. 48, 49) ziet in het verhaal van Simon magus twee voorstellingen, een van den magiër Simon, die door tooverkunsten bekoorde (vss. 9a, 11) in den trant van den Simon van Jos. Ant. 20, 7, 2, en een van eene soort Messias of godsgezant (vss. 9b, 10). Ook de voorstelling van vs. 13 en die van vss. 18, 19 zouden niet elkander dekken. Zoo ook in hoofdzaak P. FEINE (a. a. O., S. 196, 197).

Vss. 26—40. Een engel des Heeren evenwel sprak tot Filippus, en zeide: Sta op en ga omstreeks den middag den weg op, die van Jeruzalem naar Gaza leidt. Deze is woest. En hij stond op en ging heen. En zie een Ethiopiër, een eunuch, staatsdienaar van Candacé, de koningin der Ethiopiërs, die over al haren schat gesteld was, was gekomen om te Jeruzalem te aanbidden. En hij was op zijne terugreis en zat op zijnen wagen, lezend den profeet Jezaja. En de Geest zeide tot Filippus: Ga en voeg u bij dezen wagen! Filippus nu liep toe en hoorde hem den profeet Jezaja lezen, en zeide: Verstaat gij, wat gij leest? En hij zeide: Hoe zou ik het kunnen, wanneer mij niet iemand onderricht? En hij bad Filippus op te stijgen en bij hem te gaan zitten. De inhoud nu der Schrift, welke hij las, was deze: Als een schaap is hij ter slachting geleid, en gelijk een lam stom is voor hem, die het scheert, zoo opent hij zijnen mond niet. In zijne vernedering is zijn oordeel weggenomen; wie zal zijn geslacht verhalen? Want zijn leven wordt van de aarde weggenomen. En de eunuch hernam en zeide tot Filippus: Ik bid u, van wien zegt de profeet dit? Van zichzelven of van iemand anders? En Filippus opende zijnen mond, en uitgaande van die Schrift, verkondigde hem Jezus. Toen zij nu op den weg voortreisden, kwamen zij bij een zeker water, en de eunuch zeide: Ziedaar water! Wat verhindert mij gedoopt te worden? En hij liet den wagen stilstaan, en zij daalden beiden in het water af, Filippus en de eunuch, en hij doopte hem. En toen zij uit het water opgeklommen waren, nam de Geest des Heeren Filippus weg, en de eunuch zag hem niet meer, want hij reisde zijnen weg met blijdschap. Filippus nu werd gevonden te Azotus, en ging het evangelie verkondigend alle steden door, totdat hij te Cesarea kwam.

Filippus en de kamerling. *Vs.* 26. Een nieuw onderwerp wordt met δέ ingeleid. Κατὰ μεσημβρίαν is omstreeks den middag (22: 6). Men vertaalt vaak *tegen het Zuiden*, maar omdat de richting nauwkeurig wordt aangegeven, zou dit vrij overbodig zijn. De

tijdsopgaaf is van gewicht, om het juiste samentreffen aan te duiden. Filippus wordt waarschijnlijk nog in Samaria gedacht. Anders was de vermelding van Jeruzalem als uitgangspunt overtollig. — Gaza is de meest Zuidelijke en om den handel de belangrijkste der 5 hoofdsteden van de Filistijnen, tegenwoordig Gazze. Volgens F. BUHL (Geographie des alten Palästina, 1896, S. 128) is hier bedoeld niet de weg van Jeruzalem over Hebron, welken reeds Hieronymus den ouden noemde, maar den weg over Bêth nettîf. — „Die woest is" kan niet zien op eenen weg, die hier van andere moest onderscheiden worden, want slechts van éénen weg is hier sprake. De bedoelde weg moet worden gekarakteriseerd als een, die door woeste streken liep (2 Sam. 2: 24 ὁδὸν ἔρημον). Minder aannemelijk acht ik, dat hier zou zijn aangeduid, dat de weg op den middag woest of eenzaam was. ZAHN (Einl. II, S. 439) zegt, dat de schrijver met „die woest is" wilde zeggen, dat Filippus niet van stad tot stad moest trekken. en tot het volk spreken, maar dat hij er aan denken moest, dat hem op den eenzamen weg iets gebeuren zou, dat hij niet verwachtte. — Mij dunkt, dit is geen uit-, maar inleggen. — Men kan αὕτη ἐστὶν ἔρημος niet bij Gaza voegen, om het na de verwoesting door Alexander Janneus in 96 vóór Chr. in puinhoop liggende oude Gaza te onderscheiden van het iets verder Zuidwaarts gebouwde nieuwe Gaza, of om te wijzen op de verwoesting van Gaza gedurende den Joodschen oorlog in 66 na Chr. (Jos. Bell. J. 2, 18, 1). Want wat heeft dat met het hoofddoel, den te kiezen weg te maken? De gebeurtenis speelde op den weg, niet te Gaza. Is αὕτη ἐστὶν ἔρημος eene aanteekening bij de stad, dan moeten wij Dr. v. D. SANDE BAKHUYZEN (Verh. Conjecturaalkritiek, 1880, bl. 216) toestemmen, dat het een scholion geographicum is. Heeft de schrijver iets van den weg willen zeggen, dan heeft hij het niet handig gedaan.

Vs. 27. Deze Ethiopiër heette naar de Ethiopische legende Judich. Eunuchen waren vertrouwde beambten van den koning voor zijnen harem, maar ook voor andere diensten aan het hof en in het leger. Deze eunuch was een proseliet, een van de φοβούμενοι of σεβόμενοι τὸν θεόν. Naar Deut. 23: 1 mochten dezulken niet tot de gemeente behooren, maar volgens Jez. 56: 3—5 zouden zij in de toekomst deel van Israel uitmaken. — Sommige getuigen lezen ὃς vóór ἐλῆλύθει, wat oorspronkelijk kan zijn. Na het onmiddellijk voorafgaande ὅς verwacht men het evenwel niet.

Hij was een staatsdienaar, machtig heer (δυνάστης) van Candacé, de koningin der Ethiopiërs. Nog tijdens Eusebius (H. e. 2, 1, 13) heerschten over Ethiopië koninginnen, die allen den naam Candacé droegen (analoog den naam Farao in Egypte van de koningen). De toenmalige koningin zou volgens de legende door haren eunuch zijn gedoopt. Hij was γαζοφύλαξ of schatbewaarder (van γάζα, een Perzisch woord = schat) en was te Jeruzalem gekomen, om te aanbidden.

Vs. 28. Hij was op de terugreis, zat op den wagen en las den profeet Jezaja zeker uit de in Egypte verbreide LXX, zooals ook het citaat vss. 32, 33 uit de LXX is. Hij las luid, zoodat Filippus hem verstaan kon (vs. 30) — *Vs.* 29. De Geest sprak tot Filippus, d. i. door innerlijke aandrift werd hij tot den wagen getrokken. — *Vs.* 30. Ἀρά γε is eene versterking van de vragende partikel ἆρα. Eene paranomasie merkt men op in γινώσκεις ἃ ἀναγινώσκεις (verstaat gij wat gij leest?). — *Vs.* 31. Een ontkennend antwoord wordt verwacht, dat gemotiveerd wordt door πῶς γὰρ ἂν . . . με. — *Vs.* 32. Ἡ περιοχή = de inhoud (1 Petr. 2: 6 περιέχει), niet het gedeelte. — Γραφή = Schriftuurplaats, niet de Schrift in haar geheel. Aangehaald wordt vss. 32, 33, Jez. 53: 7, 8 naar de LXX (afwijkend van den grondtekst). In den grondtekst is sprake van een lam, dat ter slachtbank gevoerd wordt, als een schaap, dat voor zijne scheerders stom is. Uit druk en vonnis is hij weggenomen en wie denkt over zijn lot? D. i. niemand bekommert zich over hem. Gedacht is aan het geduld en den ootmoed van den knecht des Heeren in zijn lijden. Hier staat vs. 33: in zijne vernedering (tot den dood, vgl. Fil. 2: 8) werd zijn oordeel (de dood als gericht voorgesteld, vgl. 1 Petr. 4: 6) weggenomen of opgeheven (Fil. 2: 9). De dood was het eind van deze vernedering. — Wie zal zijn geslacht of nakomelingschap verhalen? Zoovelen zullen zich bij hen aansluiten, dat zij moeielijk zijn te tellen. Uitgebreid zal zijn rijk zijn (vgl. Fil. 2: 10, 11). De Christelijke verklaring van deze pericoop moet zijn: De Zoon wordt verhoogd en zal deze verhooging openbaren in zijnen invloed op velen. Hier (τὴν γενεὰν αὐτοῦ) is niet gedacht aan de eeuwige generatie van den Zoon, zooals de kerkvaders verklaarden, en evenmin aan de tijdgenooten van den knecht des Heeren (Jezus), wier verdorvenheid in het dooden van eenen onschuldige openbaar zou worden. — „Want van de aarde wordt zijn leven weggenomen" is de grond

van de uitbreiding van zijn rijk. Zijn dood en daarop volgende verhooging zullen rijke vruchten dragen. — *Vs.* 34. Met het oog op de Schriftuurplaats vroeg de eunuch aan Filippus, van wien de profeet dit zeide. — *Vs.* 35. Filippus opende zijnen mond (plechtig uitgedrukt), begon, ging uit van die Schriftuurplaats, en verkondigde hem Jezus, als dengenen, in wien de Schrift vervuld was (vgl. Lk. 24: 44—47). Jezus was gestorven, opgestaan en thans voor het Godsrijk werkzaam, zooals het geval van den eunuch zelf bewees. Het was de Geest, die Filippus naar den eunuch had gedreven. Blijkens vs. 36^{b} had Filippus ook over den doop gesproken als het middel der reiniging, om aan het Messiaansche heil deel te ontvangen. — *Vs.* 36 Welk water bedoeld werd, is onmogelijk te zeggen. EUSEBIUS (Onomast., 236, 27) dacht aan de Dirwe-bronnen bij Bet-sur, Noordwaarts van Hebron. ROBINSON (Palästina, II, S. 749) aan de Wadi el-hasi, Noord-Oostwaarts van Gaza.

Vs. 37. Filippus zeide: Indien gij van ganscher harte gelooft, is het geoorloofd. Hij nu antwoordde en zeide: Ik geloof, dat Jezus Christus de Zoon van God is. — Deze woorden, die in de meeste getuigen (zie mijn N. T. a. h. l.) ontbreken, komen o. a. voor E, vele minuskelhss., Iren. Adv. haer., 3, 12, 8, Cypr. ad Quir. 3, 43. Waarom zou men deze woorden, wanneer zij echt waren, hebben weggelaten? Mij dunkt, zij werden ingevoegd, om het geloof van den eunuch uit te drukken als eene soort belijdenis bij den doop. — *Vs.* 38. Feit van den doop door onderdompeling, waarbij geenerlei doopsformule gebezigd werd. — *Vs.* 39. Bij het plotseling verdwijnen vgl. 1 Kon. 18: 12, 2 Kon. 2: 16, Ez. 3: 14, 8: 3, Bel en de Draak 35, 36. Christus wordt in het evangelie der Hebreërs bij een van zijne haren naar den berg Tabor weggerukt. Cod. A heeft naar eene verbetering van de eerste hand, dat de Heilige Geest op den eunuch viel en de engel des Heeren Filippus wegnam (πνεῦμα ἅγιον ἐπέπεσεν ἐπὶ τὸν εὐνοῦχον· ἄγγελος δὲ κυρίου κτέ.). Dat de Heilige Geest op den eunuch nederdaalde, verhaalt ook HIERONYMUS Dial. adv. Lucif. 7 en in Jesaj. 63, 14. Filippus zag den eunuch niet meer, noch nu noch later. Hij reisde hem niet na, maar zette zijnen tocht met blijdschap over de bekeering van den eunuch voort.

Vs. 40. Plotseling werd Filippus te Azotus gevonden (εἰς Ἄζωτον voor ἐν Ἀζώτῳ, niet praegnant uitgedrukt). Azotus is het tegenwoordige Esdud, niet ver van de Middellandsche Zee, eene oude Filistijnsche stad. Vgl. Bijb. Wdb. RIEHM—VAN RHIJN s. v. en

BUHL, Geographie des alten Palästina, S. 188. — Filippus predikte het evangelie in alle steden. Gedacht is aan Jamnia, Lydda, Joppe en Apollonia. — Cesarea is hier Cesarea aan de zee (wel te onderscheiden van Cesarea Filippi), gebouwd door Herodes den Groote ter plaatse, waar vroeger een kasteel, de Stratonstoren, gestaan had. Ter eere van Augustus werd de plaats Cesarea genoemd en naar de haven, die Herodes vergrootte en naar den keizer Sebastos verdoopte, kreeg zij den meer volledigen naam Kaisareia Sebaste. Na Jeruzalem was zij de grootste stad in Judea en zij werd de residentie van de Romeinsche procuratoren. Tegenwoordig El Kaisarye geheeten. H. 21: 8 wordt Filippus eveneens te Cesarea gevonden. HOLTZMANN (H.-C.) wijst op deze analogie: Bij Philostratus is Apollonius van Tyana nog 's middags te Rome voor het tribunal van Domitianus en werd hij 's avonds te Puteoli gevonden.

Het verhaal van Simon magus is iets bijzonders, eene vreemde invoeging, want voor den voortgang van het verhaal was alleen noodig geweest de mededeeling, dat het evangelie tot de Samaritanen kwam. De bekeering van den eunuch is een overgang tot de zending onder de heidenen. FEINE (S. 195—199) leidt 8: 4—13 (uitgezonderd vs. 10) af uit zijne Joodsch-Christelijke bron. Tot die bron behoorden niet vss. 14—24, waar wij de voorstelling gehuldigd zien, dat de Heilige Geest slechts door de apostelen geschonken wordt, en evenmin vss. 25—40. De hoofdman Cornelius zou in die bron de eerste heiden zijn, die bekeerd werd. HILGENFELD (Z. f. w. Th. 1895, S. 412 ff.) ziet in 8: 4—8 en 25—40 stukken uit de tweede, Hellenistische bron en houdt vss. 9—24 voor eene toevoeging van den redactor. VAN MANEN (bl. 103) leidt de voorstelling van 8: 5, 9^{b}, 10, 13 af uit de Hand. van Paulus. Tengevolge van eene misschien onwillekeurige vereenzelviging van den diaken Filippus met den gelijknamigen apostel zou de redactor hem bekende verhalen omtrent beider werkzaamheid, uit de Hand. van Paulus en Petrus, in dier voege hebben verbonden, dat de twee predikers één worden naar de bedoeling, hoewel niet naar het op hen vallende licht (bl. 145). J. WEISS (Ueber die Absicht und den liter. Charakter der Apostelgeschichte, 1897, S. 16) leidt de verhalen van Filippus af uit eene opteekening van het leven van Filippus of eene geschiedenis der zeven armverzorgers. WENDT (S. 170, 171) meent, dat de schrijver hier drie verhalen vereenigt; 1°. een bericht over de zending van Filippus in Samaria (vss. 5—8), dat oorspronkelijk

met het verhaal van vss. 26—40 samenhing; 2°. een bericht over de afwijzing van Simon, die de gave der mededeeling van den Geest voor geld wilde koopen, een verhaal, dat overeenkomt met 5: 1—11, en 3°. eene aanteekening over den Samaritaanschen goëet en godsdienststichter Simon.

Het verhaal betreffende Filippus vss. 5—40 hangt niet met het volgende samen en is klaarblijkelijk aan eene andere bron ontleend dan b. v. 11: 19, waar wij lezen, dat zij, die door de verdrukking, welke ten tijde van Stephanus geschied was, verstrooid waren, zich naar Phoenicië, Cyprus en Antiochië begaven, zonder tot iemand het woord te spreken dan alleen tot de Joden, welk bericht aansluit aan 8: 1b, 4. De redactor heeft zeker nog meer van Filippus geweten, maar hij levert alleen een uittreksel uit zijne gegevens. Bij mij blijft de vraag, of een stuk als HH. 6—8 wel aan de Acta Petri of de Πράξεις Πέτρου ontleend kan zijn. Ik vind het niet onwaarschijnlijk, daarvoor eene bijzondere bron, nl. die van een Hellenistisch Joden-Christen aan te nemen, waaraan wij den naam kunnen geven van Πράξεις τῶν ἑπτά. Zekerheid is in dezen niet te verkrijgen, daar de bronnen, welke de redactor bezigde, voor ons zijn verloren gegaan. — Zooals uit het voorgaande genoegzaam gebleken is, zie ik geen noodzaak, in het verhaal betreffende Simon magus twee verschillende berichten aan te nemen.

HOOFDSTUK IX.

Vss. 1—9. Saulus nu, nog dreiging en moord ademend tegen de leerlingen des Heeren, ging tot den hoogepriester en vroeg van hem brieven voor Damascus voor de synagogen, om wanneer hij er sommigen vond, die van den weg waren, mannen zoowel als vrouwen, gebonden naar Jeruzalem te brengen. Toen hij nu reisde, geschiedde het, dat hij Damascus naderde, en hem omstraalde plotseling een licht van den hemel; en ter aarde gevallen, hoorde hij eene stem, die tot hem zeide: Saul! Saul! waarom vervolgt gij mij? En hij zeide: Wie zijt gij Heer? En Hij sprak: Ik ben Jezus, dien gij vervolgt. Sta toch op en ga in de stad en u zal gezegd worden, wat gij doen moet. De mannen, die met hem reisden, stonden verstomd, daar zij wel

de stem hoorden, maar niemand zagen. Saulus nu stond van de aarde op, en terwijl zijne oogen open stonden, zag hij niets. En hem bij de hand leidend, bracht men hem te Damascus. En gedurende drie dagen zag hij niet, en hij at niet en dronk niet.

Bekeering van Paulus, welke hij zelf H. 22 en 26 verhaalt. *Vs.* 1. Ἔτι zie 8: 3. Bij de vervolging van Paulus vgl. 26: 10, 11. — Naar analogie van ὄζειν, πνεῖν, ἐμπνεῖν τινός, naar iets rieken, staat hier ἐμπνέων ἀπειλῆς καὶ φόνου. Vgl. Joz. 10: 40 πᾶν ἐμπνέον ζωῆς. Ἀπειλ. καὶ φόν. duiden aan, waarvan het ademen uitgaat, en is eene aanduiding van heftigen toorn, zelotisme. — De hoogepriester is Kajafas.

Vs. 2. Damascus is nog thans eene hoogst belangrijke en fraaie stad in Syrië, waar in Paulus' dagen vele Joden woonden (Jos. Bell. J. 2, 20, 2; 7, 8, 7). O. HOLTZMANN (Z. f. Kirchengeschichte, 1894, S. 495—502 en Neut. Zeitgesch. 1895, S. 173) beweert, dat de Joodsche hoogepriester en het sanhedrin te Jeruzalem eene in het geheele gebied van het Romeinsche rijk erkende jurisdictie over alle Joden hadden, en dat dit gelden zou van 139 vóór Chr. tot den tijd van Paulus. Hij beroept zich op 1 Makk. 15: 21 en Jos. Ant. 14, 10, 2. Vgl. hiertegen E. SCHÜRER, II, 1898, S. 206, die deze voorstelling ten minste voor overdreven houdt. Directe macht had het sanhedrin slechts in Judea. Wel werden zijne bepalingen in het geheele gebied van het orthodoxe Jodendom als bindend erkend, maar het hing van den goeden wil der Joodsche gemeenten af, in hoever zij de bevelen van het sanhedrin wilden opvolgen. Zij, die na de steeniging van Stefanus gevlucht waren, hadden zich zeker ook naar Damascus begeven. Maar het was zeer de vraag, of Paulus er vinden zou die van die richting waren. De Christenen toch hadden zich nog niet van de gemeenschap der synagoge afgescheiden. — Τῆς ὁδοῦ = van den, nl. van dien weg. *Weg* is meermalen in de Hand. de in de Christelijke gemeenschap openbaar wordende levensrichting. Vgl. ook 19: 9, 23, 22: 4, 24: 14, 22. Joh. 14: 6 is de weg de bepaalde, eenige weg, die tot het leven leidt. Bij Lucian. Hermotim. 46 staat het van eene wijsgeerige school of een stelsel. Hier is deze benaming niet voorbereid. — *Vs.* 3. Περιαστράπτειν = omstralen, omschijnen, eigenl. van den bliksem, ἀστραπή. De verheerlijkte Heer openbaart zich in lichtglans of majesteit. Hier staat licht, omdat Paulus Jezus eerst niet herkent en Jezus zich aan hem moest openbaren.

Vs. 4. Over Σαούλ zie mijn Wdb. s. v. De naam is Arameesch zooals volgens 26: 14 ook de overige woorden in het Arameesch gesproken zijn. In zijne jongeren wordt Jezus zelf vervolgd. Vgl. Lk. 10: 16. — HILGENFELD leest met flor. na γῆν: ἀληθῶς καί en BLASS (β/tekst) met par. μετὰ μεγάλης ἐκστάσεως. — E, 180, am** syr.sch. et p mg. ar^{e} lezen na διώκεις: σκληρόν σοι πρὸς κέντρα λακτίζειν, het is u hard, de verzenen tegen de prikkels te slaan, d. i. gij verzet u tegen beter weten in, en tracht de stem van uw geweten tot zwijgen te brengen. Achter διώκεις vs. 5 wordt het gelezen door flor. gig. par. vulg. Het is eene toevoeging uit 26: 14. — *Vs.* 5. Tegenover elkander staan ἐγώ en σύ. — *Vs.* 6. I. p. v. ἀλλά lezen syr.p aeth. flor. par. vulg. ὁ δὲ τρέμων τε καὶ θαμβῶν εἶπε· κύριε, τί με θέλεις ποιῆσαι; καὶ ὁ κύριος πρὸς αὐτόν· ἀνάστηθι κτέ. BLASS (β/tekst) en HILGENFELD lezen ook aldus, doch voegen alleen na θαμβῶν: ἐπὶ τῷ γεγονότι αὐτῷ (wat de Vulgaat weglaat). Vgl. 22: 10.

Vs. 6. Ἀλλά = toch, is hier eene levendige opwekking tot eene handeling. Vaak ook bij Xenophon = welaan. — *Vs.* 7. De mannen, die met Paulus reisden, zullen niet de medereizigers van de karavaan geweest zijn, maar zij, die hem voor zijn speciaal doel vergezelden. Paulus kon niet alleen volbrengen, wat hij volgens vs. 2^{b} doen zou. — Ἐνεοί of ἐννεοί is sprakeloos of verstomd, nl. van schrik over de wonderbare gebeurtenis. Volgens 26: 14 vielen allen met Paulus ter aarde. Hier staat, dat zij wel de stem hoorden, maar niemand zagen, H. 22: 9 daarentegen zagen zij wel het licht, maar hoorden niet de stem van Hem, die sprak. In de drie verhalen van Paulus' bekeering is sprake van eene hemelsche openbaring, die ook voor de medereizigers realiteit had, maar alleen voor Paulus persoonlijk van beteekenis was. BLASS (β/tekst) leest: „met wien hij sprak" (μεθ' οὗ ἐλάλει) en HILGENFELD: „die sprak" (λαλοῦντα) op grond van flor. gig. par. wernig. Zoo wordt de spreker nader bepaald. — *Vs.* 8. Om uit te drukken, dat Paulus reeds blind was, voordat hij opstond, lezen BLASS en HILGENFELD (zie mijn N. T.) met flor. (gedeeltelijk gig. par. wernig.): Hij nu zeide tot hen: Neemt mij op van den grond en nadat zij hem opgenomen hadden, zag hij niets, toen hij zijne oogen opende, en hem bij de hand leidend, brachten zij hem te Damascus. — *Vs.* 8. Paulus stond overeenkomstig het bevel van vs. 6 van de aarde op.

Verblind als hij was tengevolge van den lichtglans had hij zijne oogen gesloten, en toen hij ze opende, was hij nog blind. Vgl. 22: 11. Voor ἠνοιγμένων lezen sommige get. ἠνεῳγμένων en ἀνεῳγμένων. Vgl. BLASS, Gramm. § 15, 7, WINER-SCHMIEDEL, § 12, 7. — *Vs.* 9. Het niet eten en drinken behoeft niet absoluut te worden opgevat.

Vss. 10—25. Er was nu te Damascus een zeker leerling, genaamd Ananias, en de Heer zeide tot hem in een gezicht: Ananias! en hij zeide: Zie, hier ben ik Heer! En de Heer zeide tot hem: Sta op, ga naar de straat, genaamd de Rechte, en vraag in het huis van Judas naar iemand van Tarsus, genaamd Saulus, want zie, hij bidt, en heeft in een gezicht een man gezien, Ananias genaamd, die binnenkwam en hem de handen oplegde, opdat hij weder ziende zou worden. En Ananias antwoordde: Heer! ik heb van velen aangaande dezen man gehoord, hoeveel kwaad hij uwen heiligen te Jeruzalem gedaan heeft; en hij heeft hier volmacht van de overpriesters, om allen te binden, die uwen naam aanroepen. Maar de Heer zeide tot hem: Ga heen, want deze is mij een uitverkoren vat, om mijnen naam te dragen voor heidenen, koningen en kinderen Israels; want ik zal hem aanwijzen, hoeveel hij voor mijnen naam moet lijden. Ananias nu ging heen, kwam in het huis, en legde hem de handen op en zeide: Saul, broeder! de Heer heeft mij gezonden, Jezus, die u verschenen is op den weg, welken gij gingt, opdat gij weder ziende zoudt worden en vervuld met den Heiligen Geest. En terstond vielen als schellen van zijne oogen en hij werd weder ziende, en opgestaan zijnde werd hij gedoopt, en hij nam voedsel en versterkte zich. En hij was eenige dagen bij de leerlingen te Damascus, en terstond predikte hij in de synagogen Jezus, dat deze is de Zoon van God. Allen nu, die het hoorden, ontzetten zich en zeiden: Is deze het niet, die te Jeruzalem vervolgde hen, die dezen naam aanriepen, en met dit doel hier gekomen was, opdat hij ze gebonden zou brengen tot de overpriesters? Maar Saulus werd te meer bekrachtigd en verbijsterde de Joden, die te Damascus woonden, daar hij bewees, dat deze de Christus is. Toen nu vele dagen vervuld waren, beraadslaagden de Joden met elkander, hem te dooden. Maar hun aanslag werd aan Saulus bekend. En zij bewaakten zelfs de poorten des daags en des nachts, opdat zij hem dooden zouden. Maar zijne leerlingen namen hem des nachts en lieten hem door den muur neder, hem aflatend in eene mand.

Vss. 10, 11. Ἐν ὁράματι = in een gezicht, droom of ecstatischen toestand. De straat, genaamd de Rechte, moet de een half uur lange, van het N.-O. naar het N.-W. loopende straat zijn, die tegenwoordig darb el mostakîm heet. Ook wijst men nu nog de plaats op den muur aan, vanwaar Paulus naar beneden zou zijn gelaten. Het bidden is een gevolg van het visioen van vs. 12. — *Vs.* 12 behelst een bijzonder visioen, waarin aan Paulus duidelijk gemaakt wordt, dat Ananias hem genezen zou. Met flor. liet BLASS het in zijn' β/tekst weg en in zijne groote uitgaaf der Acta van 1895 plaatste hij het tusschen haakjes. Ook HILGENFELD, die de echtheid bestrijdt, doet zulks (p. 239). Mij dunkt, dat het weggelaten kan zijn, omdat men zich aan den inhoud stootte. De vraag kan terecht gedaan worden: Hoe wist Paulus in het visioen, dat de man, dien hij daarin zag, Ananias was? Hij kan evenwel in een visioen, zooals wij b. v. in een droom, iemand gezien hebben, die hem later aan Ananias deed denken, en de redactor drukt het zóó uit, dat Saulus Ananias zag. Ik vind niet met HILGENFELD (Z. f. w. Th. 1895, S. 437 ff.) de voorstelling ongehoord, dat Ananias in een visioen bericht zou ontvangen hebben van het op hemzelven betrekking hebbende visioen van Saulus. In elk geval kan de redactor het zoo voorgesteld hebben. — *Vs.* 13. „Heiligen" voor geloovigen of Christenen in de Hand. ook nog vss. 32, 41, 26: 10. Zij zijn afgezonderd van de wereld en behooren God (hier blijkens σου Christus) toe. In vs. 14 worden zij nader omschreven als degenen, die den naam des Heeren Jezus aanroepen. Vgl. 1 Kor. 1: 2. — *Vs.* 15. Paulus wordt een vat (σκεῦος), orgaan of instrument genoemd, uitverkoren (ἐκλογῆς Gen. qual.) om Jezus' naam te dragen (beeldspraak, ontleend aan het vat) voor de heidenen (universeel karakter der roeping, vgl. 22: 15, 26: 17). Op de heidenen volgen de koningen (men denke aan Agrippa) en daarna komen de Israelieten. Paulus wordt dus hier duidelijk voorgesteld als apostel der heidenen. — *Vs.* 16. Bewijs van het uitverkoren vat. Ik — met sterken nadruk — zal in eene bijzondere openbaring, niet door de ervaring, niet langs gewonen, natuurlijken weg, (in welk geval ἐγώ overbodig was geweest) u bijzondere aanwijzing geven betreffende Paulus' lijden. Dat aan Ananias nog meer bericht was, blijkt uit vs. 17. WENDT leidt dit bericht uit 26: 16 af. — *Vs.* 17. Ananias ging heen en sprak Saulus vriendelijk toe. Het vervullen met den Heiligen Geest zou plaats hebben

na den doop. — Op grond van 137, 180 en flor. leest BLASS (β/tekst) τότε ἐγερθεὶς (het visioen van vs. 12 heeft dan in den slaap plaats) Ἀνανίας ἀπῆλθεν καὶ εἰσῆλθεν εἰς τὴν οἰκίαν, καὶ ἐπέθηκεν αὐτῷ τὴν χεῖρα ἐν τῷ ὀνόματι Ἰησοῦ Χριστοῦ, λέγων κτέ. HILGENFELD laat in zijnen tekst καὶ εἰσῆλθεν weg. — *Vs.* 18. Het was, alsof schellen of schubben van Saulus' oogen vielen (ὡς van vergelijking), die de oogen hadden bedekt. Het plotselinge van de genezing werd aangetoond, maar niets gezegd aangaande eene zekere substantie, die de oogen bedekte. Vgl. Tob. 11: 12 (en de witte vlekken vielen als schellen van zijne oogen af, καὶ ἐλεπίσθη . . . τὰ λευκώματα). De doop is de voorwaarde voor de ontvangst van den Heiligen Geest. — *Vs.* 19. Naar het transitieve gebruik van ἐνισχύειν 2 Sam. 22: 40, Sir. 50: 4, Lk. 22: 43 lezen B C* hier ἐνισχύθη.

Dit verhaal van Paulus' bekeering komt zeer overeen met het verhaal, dat Paulus voor de Joden te Jeruzalem Hand. 22 geeft. Een klein verschil is, dat volgens Hand. 9: 7 de mannen, die met Paulus reisden, wel de stem hoorden, doch niemand zagen, en dat volgens 22: 9 Paulus' begeleiders wel het licht zagen, doch de stem desgenen, die tot hen sprak, niet hoorden. Nog een ander bericht, dat klaarblijkelijk niet aan dezelfde bron als dat van Hand. 9 en 22 ontleend is, vinden wij H. 26, waar Paulus voor Agrippa te Cesarea spreekt. Paulus' vervolgingsijver wordt daar 26: 9—11 zeer uitvoerig geteekend. De stem, die zich van den hemel tot Paulus richt, spreekt tot hem in de Hebreeuwsche taal, en zegt tot hem ook, dat het hem hard valt, de verzenen tegen de prikkels te slaan. H. 26: 14 vallen *allen* ter aarde, terwijl volgens Hand. 9 en 22 alleen Paulus viel. De geheele episode van Ananias te Damascus wordt H. 26 gemist. Niet gemakkelijk is de vraag te beantwoorden, aan welk van de twee verhalen, dat van Hand. 9 en 22 of dat van Hand. 26 de voorkeur verdient gegeven te worden. Dat de episode van Ananias onhistorisch zou zijn met het oog op Gal. 1: 1, waar Paulus zegt, dat hij niet door middel van een mensch geroepen was (WENDT, Apostelgeschichte, 1899, S. 190), kan ik niet toegeven. Paulus wordt noch Hand. 9 noch Hand. 22 door middel van Ananias geroepen. Ananias brengt daar eenvoudig eene boodschap uit naam van den Heer over. Het verwondert mij niet, dat Paulus in het verhoor voor Agrippa de geschiedenis van Ananias wegliet. Niet dat de stem in de Hebreeuwsche taal sprak, maar

dat zij zeide: „Het valt u hard, de verzenen tegen de prikkels te slaan" (26: 14), maakt op mij den indruk van oorspronkelijkheid. — Zie voor de vergelijking van Hand. 9 met Gal. mijne „Exegetische krit. verh. Gal." 1889, bl. 130, 131. Er is Gal. 1 geen kwestie van eene verschijning van Christus, gelijk daarvan in de Hand. gesproken wordt. Slechts aan eene inwendige openbaring (1: 16) wordt gedacht. Paulus' geestelijk oog werd geopend voor de beteekenis van Gods Zoon. Ik zie evenwel niet in, dat die inwendige openbaring of verlichting eene verschijning van Christus uitsluit. De eerste kan een gevolg zijn van de tweede. Hoe en onder welke omstandigheden de plotselinge verandering plaats had, zegt de brief niet. Maar Gal. 1: 17^b getuigt, dat de schrijver meer weet dan hij zegt. Bij of te Damascus moet zijne bekeering hebben plaats gehad. Volgens Gal. 1: 17^b ging Paulus na zijne bekeering niet naar Jeruzalem, maar naar Arabië, en keerde hij later weder naar Damascus terug. Derhalve voordat Paulus naar Arabië ging en nadat hij bekeerd was, vertoefde hij te Damascus. Paulus stipt in zijne apologie slechts het een en ander uit zijne bekeeringsgeschiedenis aan, om zijne onafhankelijkheid van de apostelen en de oorspronkelijkheid van zijn evangelie te betoogen. Hij wil geen volledige geschiedenis geven.

Volgens IRENAEUS (I, 26, 2), EUSEBIUS (H. e. III, 27, 4) en EPIPHANIUS (Haer. 30: 16, 25) hebben de Ebionieten Paulus als een afvallige en dwaalleeraar beschouwd. Hij zou van heidensche ouders afstammen, naar Jeruzalem gekomen zijn, en daar proseliet zijn geworden, om de dochter van den hoogepriester tot vrouw te krijgen. Toen hij niet slaagde, zou hij de besnijdenis, den Sabbat en de wet heftig hebben aangevallen. — In de Clem. Recogn. I, 70, 71, 73, als volk en priesters van Jeruzalem zich zullen laten doopen, verschijnt plotseling de „homo inimicus", die eene heftige vervolging uitlokt en op bevel van Kajafas naar Damascus gaat. I, 72 komt hij als Simon magus voor. De bekeering op den weg van Damascus bestaat hierin, dat hij van een anti-Christelijk fanaticus een toovenaar wordt. Clem. 17: 13 is het de vraag, hoe de openbaring, die door uitwendige mededeeling en onmiddellijke leering tot stand komt, staat tot de openbaring door gezichten of visioenen (ὁράματι ἢ ὀπτασίᾳ). Volgens Simon magus geeft slechts de laatste, volgens Petrus slechts de eerste volle zekerheid. Droomen en visioenen — zegt Petrus tot den magiër — komen van demonen of zijn een teeken

van Goddelijken toorn. Iemand kan niet door een visioen de geschiktheid tot het leeraarsambt ontvangen. Van streng Joodsch-Christelijke zijde oordeelde men blijkbaar over het apostolisch ambt van Paulus zeer ongunstig.

Vss. 19b—25 lezen wij Paulus' optreden en wedervaren te Damascus. Vgl. Gal. 1: 17—24. Paulus verkeerde eenige dagen (eene korte tijdsruimte) bij de jongeren te Damascus. Met flor. leest BLASS (β/tekst) ἡμέρας δὲ πλείους καὶ μετὰ τῶν ἐν τῇ πόλει [Δαμάσκῳ] μαθητῶν ἐγένετο. — *Vs.* 20. Na het korte oponthoud met de Christenen te Damascus sprak Paulus in de synagoge te Damascus. — „Zoon van God" is Messias naar Ps. 2: 7 (vgl. Hand. 13: 33). Behalve hier komt deze benaming van den Messias ook voor in den onechten tekst Hand. 8: 37. — BLASS voegt in zijnen β/tekst μετὰ πάσης παρρησίας met Iren. en flor. na ἐκήρυσσεν in. en met 68, flor. Iren. leest hij ὁ Χριστὸς ὁ υἱὸς τοῦ θεοῦ.

Vs. 21. Εἰς Ἱερ. staat voor ἐν Ἱερ. — Πορθεῖν = verdelgen, verwoesten, ook Gal. 1: 13. 23 van de vervolging van de Christenen. — Ἐληλύθει Plusquampf., omdat het plan veranderd was. Het Perf. zou hier niet op zijne plaats geweest zijn. Het oponthoud in Arabië wordt hier voorbijgegaan. — *Vs.* 22. Μᾶλλον = meer dan vroeger. Bekrachtigd werd hij ἐν τῷ λόγῳ, zooals C E flor. lezen (zie BLASS β/tekst). — Συγχύννειν = (confundo) beteekent verbijsteren, van zijn stuk brengen. Χύνω is een latere vorm van χέω. De dubbele ν komt in de beste getuigen hier voor en 21: 31, 22: 20. Anders gewoonlijk één ν. Vgl. BLASS, Gramm. S. 41. — Συμβιβάζω = bewijzen, door redeneering aantoonen, besluiten (vgl. 16: 10). Vaak = onderrichten (zoo ook 1 Kor. 2: 16 naar het gebruik der LXX voor הוֹרִיעַ). Met flor. en gig. leest BLASS (β/tekst) Χριστός, εἰς ὃν εὐδόκησεν ὁ θεός. — *Vs.* 23. Toen nu vele (ἱκαναί, een vrij geruime tijd, meer dan *sommige*) dagen verloopen waren, beraadslaagden de Joden, Paulus te dooden. — *Vs.* 24. Hun aanslag werd aan Saulus bekend gemaakt, en zij bewaakten (volgens 2 Kor. 11: 32 de stadhouder van koning Aretas) zelfs de poorten dag en nacht. Παρατηρεῖσθαι naast het act. bewaken, waarnemen, achtgeven (vgl. Lk. 6: 7, 14: 1, Gal. 4: 10). — *Vs.* 25. Men vond het vreemd, dat hier van Paulus' leerlingen gesproken wordt. Daarom schreven sommige get. als 36, 69, 12lect. aeth.ro. οἱ μαθηταί zonder αὐτοῦ en 31, 61corr.* lezen οἱ μαθηταὶ αὐτόν

en E H L P αὐτὸν οἱ μαθηταί, waardoor in E, 31, 105 αὐτόν na καθῆκαν weg kan vallen.

Vss. 26—30. Toen hij nu te Jeruzalem gekomen was, beproefde hij zich bij de leerlingen te voegen, en allen vreesden hem, niet geloovend, dat hij een leerling was. Barnabas evenwel trok zich zijner aan en bracht hem tot de apostelen, en hij verhaalde hun, hoe hij op den weg den Heer gezien had, en dat Hij tot hem gesproken had, en hoe hij te Damascus vrijmoedig had geleerd in den naam van Jezus. En hij was met hen in- en uitgaande te Jeruzalem, vrijmoedig leerend in den naam van den Heer en hij sprak en redetwistte met de Griekschen; dezen evenwel beproefden, hem te dooden. Maar toen de broeders dit bemerkten, brachten zij hem naar Cesarea en zonden hem naar Tarsus.

Vs. 26. Πειράζειν is hier niet zooals gewoonlijk *verzoeken*, maar *beproeven* (vgl. 16: 7, 24: 6, Joh. 6: 6, 2 Kor. 13: 5, Openb. 2: 2). — *Vs.* 27. Daar ἐπιλαμβάνεσθαι met den Gen. geconstrueerd wordt, voege men αὐτόν bij ἤγαγεν. — Ἐπαρρησιάσατο ἐν τῷ ὀνόματι Ἰησοῦ = vrijmoedig geleerd had, zich daarbij bewegend in de sfeer of gemeenschap van den naam van Jezus, d. i. van Jezus. — *Vs.* 28. In- en uitgaande, nl. uit de huizen = vrijen toegang en verkeer hebbend. Vgl. 1: 21, 1 Sam. 18: 13, 29: 6. — Εἰς Ἱερ. (voor ἐν Ἱερ.) verbinde men niet met παρρησιαζ., maar met het voorgaande. — *Vs.* 29. Op de prediking voor de Christenen volgt de omgang met de Grieken of Hellenisten, (6: 1), die beproefden, Paulus te dooden (ἀνελεῖν). Vgl. hierbij 22: 17, 18, waar Paulus een gezicht in den tempel heeft met de verzekering, dat men Paulus' getuigenis te Jeruzalem niet aan zou nemen, waarom hij volgens 22: 21 tot de heidenen moest gaan. — Vs. 30. De broeders brachten Paulus van Jeruzalem naar het aan de kust gelegene Cesarea, en zonden hem naar Tarsus. Volgens dit bericht zou men denken, dat Paulus over zee reisde, maar naar Gal. 1: 21 begaf Paulus zich eerst naar Syrië en vervolgens naar Cilicië.

Vergelijken wij Hand. 9: 19—30 met Gal. 1: 16—24, dan is er onmiskenbaar overeenkomst. Paulus is na zijne bekeering te Damascus. Hij gaat vandaar na eenigen tijd naar Jeruzalem en keert ten slotte naar zijne Cilicische landstreek terug. Ook dat Paulus met gevaar Damascus verlaten heeft, staat zoowel in de Hand. als in de Paul. brieven (2 Kor. 11: 32, 33). Er is evenwel ook verschil. Volgens de Hand. vertoeft Paulus eenen onbepaalden,

maar toch tamelijk korten tijd te Damascus (ἡμέρας τινάς, 9: 19 en dan weder ἡμέραι ἱκαναί, 9: 23). Naar het gebruik, dat Lukas van ἱκανός maakt, kan dit een tamelijk lange tijd zijn, maar toch kunnen de drie jaren van Gal. 1: 18 daarmede niet gedekt worden. Vgl. voor een lang tijdsverloop in de Hand. 18: 11 en 19: 10. Bij het verschil in tijd komt nog een verschil in plaats. Volgens den brief aan de Gal. reist Paulus naar Arabië, volgens de Hand. blijft hij te Damascus en gaat vandaar dadelijk naar Jeruzalem. Ook is er geen overeenstemming in de verhouding tusschen den pas bekeerde en de gemeente van Jeruzalem. Volgens Gal. 1: 18, 19 ziet hij in Jeruzalem van de apostelen behalve Petrus slechts Jakobus en blijft in het geheel 15 (eig. 14, want de ouden telden den dag van uitgang mede) dagen te Jeruzalem. Volgens de Hand. daarentegen gaat Paulus dadelijk naar Jeruzalem, wordt door Barnabas tot de apostelen gebracht, de gemeente binnengeleid, en verkeert dagelijks met haar. Vgl. hierbij mijne Exeg. krit. verh. Gal. bl. 138—145.

Vss. 31—43. De gemeente dan door geheel Judea, Galilea en Samaria had vrede, werd opgebouwd en wandelde in de vreeze des Heeren en vermeerderde door de vermaning des Heiligen Geestes. Het geschiedde nu, toen Petrus alom doortrok, dat hij ook kwam bij de heiligen, die te Lydda woonden. En hij vond daar een zeker mensch, genaamd Eneas, die sedert acht jaren te bed lag en verlamd was. En Petrus zeide tot hem: Eneas! Jezus, de Christus, maakt u gezond. Sta op en spreid uzelven het bed! En hij stond dadelijk op. En allen, die te Lydda en Saron woonden, zagen hem, die zich bekeerden tot den Heer. Te Joppe nu was eene zekere leerling, genaamd Tabitha, dat overgezet, beteekent Dorkas. Deze was vol goede werken en aalmoezen, welke zij deed. En het geschiedde in die dagen, dat zij ziek werd en stierf. En nadat zij haar gewasschen hadden, legden zij haar in de opperzaal. Daar nu Lydda nabij Joppe was, zonden de leerlingen, die gehoord hadden, dat Petrus daar was, twee mannen tot hem en verzochten hem: Draal niet, tot ons te komen. En Petrus stond op en ging met hen. En nadat hij aangekomen was, brachten zij hem in de opperzaal, en alle weduwen stonden weenend bij hem en toonden al de onder- en bovenkleederen, welke Dorkas maakte, toen zij bij haar was. Doch Petrus, nadat hij allen uitgedreven had, knielde neder en bad, en keerde zich tot het lichaam en zeide: Tabitha! sta op. Zij nu opende hare oogen en toen zij Petrus zag, ging zij overeind

zitten. Hij nu gaf haar de hand, deed haar opstaan, en nadat hij de heiligen en de weduwen geroepen had, stelde hij haar levend voor hen. En het werd bekend door geheel Joppe, en velen geloofden in den Heer. En het geschiedde, dat hij verscheidene dagen te Joppe bleef bij eenen zekeren Simon, eenen leerlooier.

Verhaald worden Petrus' wonderbare genezingen te Lydda en Joppe. De redactor wil van Paulus' vervolging en bekeering eenen overgang maken tot Petrus. Vss. 31—43 vormt hierbij eene soort inleiding. Hoofddoel is allereerst. Petrus' belangrijke ontmoeting met Cornelius (H. 10) mede te deelen. Dat dit alles aan de Acta Petri ontleend zal zijn, behoeft geen betoog. Zeer lichtvaardig oordeelt HOLTZMANN (H.-C., S. 73), dat vss. 31—43 gevormd zouden zijn naar Mk. 2: 11 (= Mt 9: 6, Lk. 5: 24) en Mt. 5: 35—43.

Vs. 31. De gemeente in haar geheel had tengevolge van de bekeering van Paulus vrede, gevoelde zich gelukkig en ontwikkelde zich voorspoedig. — De opbouwing van de gemeente is eene bekende Paulinische beeldspraak (1 Kor. 3: 9, 16. 8: 1, 10: 23 enz.). Zij leidde eenen zuiver Christelijken levenswandel (in de eerbiedige vreeze voor den Heer Jezus, vgl. 2 Kor. 5: 11). Door de vermaning des Heiligen Geestes, d. i. de toespraak der profeten, groeide zij, wat hare innerlijke kracht betreft, en breidde zich daardoor uit (ἐπληθύνετο), wat hier eenigszins praegnant is uitgedrukt. BLASS verklaart: zij groeide aan παράκλησις (vgl. Kol. 1: 10). — Van de uitbreiding van het evangelie in Galilea was tot dusver nog geen sprake geweest. Op andere plaatsen omvat Judea in onderscheiding van Samaria en de heidenlanden ook Galilea (1: 8, 10: 37). Maar daarom behoeft καὶ Γαλιλαίας nog niet geïnterpoleerd te zijn (BLASS). — *Vs.* 32. Dat Petrus op zijnen weg, toen hij alom (διὰ πάντων, scil. ἁγίων) doortrok, zoovele Christenen ontmoette, was zeker eene vrucht der prediking van Filippus. — Lydda (hier en vs. 35 neutri generis, vs. 38 fem. generis, vgl. Lystre 14: 6, 8) is eene plaats aan de straat van Jeruzalem naar Joppe, het oude Lod, in den keizertijd Diospolis, tegenwoordig Ludd. Vgl. BUHL, S. 197.

Vs. 33. Eneas was zeker geen Christen, want dan zou hij als zoodanig zijn vermeld. — *Vs.* 34. De genezing ging van Jezus Christus uit. Vgl. 3: 6, 16, 4: 10. Spreid uzelven, nl. het bed. Als geheel genezen, moest hij zichzelven den dienst

bewijzen, welken anderen hem vroeger bewezen hadden. Vgl. Lk. 5: 24. — *Vs.* 35. *Allen* is hyperbolisch. — Saron is het Noordelijk gedeelte der kustvlakte van Lydda en Joppe tot aan den Karmel. Vgl. BUHL, S. 104. — Die (οἵτινες) zich ten gevolge van het gebeurde bekeerden tot den Heer d. i. tot God (want van Jezus Christus hadden zij nog te weinig gehoord). — *Vs.* 36. Joppe is het tegenwoordige Jâfâ, Gr. Joppe. De stad werd niet door de Israelieten veroverd, maar bleef in de handen der Phoeniciërs. In 146 vóór Chr. werd zij door den Maccabeër Jonathan voor de Joden vermeesterd (1 Makk. 10: 74—76). Vgl. RIEHM-VAN RHIJN, Wdb. s. v. en BUHL, S. 187. — Ταβιθά (טביתא, Hebr. צבי = δορκάς, gazel) is een ook bij de Grieken gewone vrouwennaam. De gazel is het beeld van lieftalligheid (vgl. Hoogl. 2: 9). In plaats van de eigenschappen van goedheid en milddadigheid worden hier de bewijzen daarvan genoemd (goede werken en aalmoezen). — *Vs.* 37. Van het wasschen van de lijken, eene Grieksche gewoonte, zegt het O. T. niets. Ook is ons niets bekend van de zede, om het lijk in de opperzaal te leggen, hoewel deze handelwijs hoogst natuurlijk is. — *Vs.* 38. Namen van de steden worden in het Grieksch gewoonlijk niet verbogen. Λύδδα is hier eene uitzondering. Vgl. BLASS, S. 31. Lydda (vgl. over de oudste, aldaar gebouwde Christelijke kerk A. HARNACK, Sitzungsberichte königl. preuss. Akad der Wiss. 1901. XXXIX) lag 3 uren van Joppe. — Petrus moest niet toeven (μὴ ὀκνήσῃς) te komen. — *Vs.* 39. De weduwen (vgl. 6: 1) toonden aan Petrus de onder- en bovenkleederen (χιτῶνας καὶ ἱμάτια), welke Dorkas gemaakt had. — *Vs.* 40. Petrus dreef in navolging van Jezus (Mk. 5: 40 = Mt. 9: 25) allen uit de kamer. — Τὸ σῶμα = het lijk. — Vgl. bij Tabitha, sta op! Mk. 5: 41 (Talitha kumi). BLASS (β/tekst) en HILGENFELD lezen met syr.p mg. sah. gig. Cypr. na sta op: in den naam van onzen Heer Jezus Christus. — *Vs.* 41. Petrus riep de heiligen en inzonderheid de weduwen (καὶ τὰς χήρας). — *Vs.* 43. Van gewicht is mede te deelen, dat Petrus bij eenen leerlooier (βυρσεύς = βυρσοδέψης Att.) vertoefde, want omdat deze met de lijken van dieren in aanraking kwam, was diens handwerk verontreinigend. Wij worden zoo voorbereid op het verhaalde van H. 10.

HOOFDSTUK X.

Vss. 1—8. Een zeker man nu te Cesarea, genaamd Cornelius, hoofdman over honderd van de zoogenaamde Italiaansche cohorte, vroom en godvreezend met zijn geheele huis, vele aalmoezen gevend aan het volk, en God aanhoudend biddend, zag in een gezicht duidelijk omtrent de negende ure van den dag eenen engel Gods bij hem komen en tot hem zeggen: Cornelius. En hij staarde hem aan en bevreesd geworden, zeide hij: Wat is er, Heer? En hij zeide tot hem: Uwe gebeden en uwe aalmoezen zijn ter gedachtenis opgeklommen voor God. En nu zend mannen naar Joppe en ontbied eenen zekeren Simon, die bijgenaamd wordt Petrus; deze is gehuisvest bij eenen zekeren Simon, eenen leerlooier, wiens huis bij de zee is. Toen nu de engel, die tot hem sprak, weggegaan was, riep hij twee van zijne huisknechten en eenen vromen soldaat van degenen, die steeds bij hem waren, en nadat hij hun alles verhaald had, zond hij hen naar Joppe.

Dit hoofdstuk bevat het verhaal van Cornelius' bekeeringsgeschiedenis. De toenmaals in Cesarea en andere plaatsen van Palestina aanwezige troepen waren hulptroepen, uit vijf cohorten voetvolk en ééne ala ruiterij, van inwoners van Cesarea en Sebaste bestaande (Σεβαστηνοὶ τρισχίλιοι). De σπεῖρα Σεβαστή, die wij Hand. 27: 1 ontmoeten, is één van de bedoelde vijf cohorten. Σεβαστή is daar niet = Σεβαστηνῶν, maar vertaling van Augusta. De bedoelde cohorte zal waarschijnlijk geheeten hebben: cohors Augusta Sebastenorum. Eene σπεῖρα Ἰταλική zal geweest zijn eene uit Romeinsche burgers van Italië bestaande cohorte. Uit drie inscripties weten wij, dat van 69—157 na Chr. eene cohors Italica zich in Syrië bevonden heeft, maar niets is ons van vóór dien tijd bekend. BLASS (Acta a. h. l.) vraagt, of niet één van die vijf cohorten uit Romeinsche burgers kan hebben bestaan, die te Cesarea en Sebaste woonachtig waren. E. SCHÜRER, I 1901³, S. 461—463, houdt het bericht van 10: 1 voor onhistorisch. Verhoudingen van lateren tijd zou de redactor op eenen vroegeren tijd hebben overgebracht.

Vs. 2. Een φοβούμενος τὸν θεόν is evenals een σεβόμενος τὸν θεόν een heiden, die zich bij het Jodendom had aangesloten, zonder een proseliet te zijn. Sabbatsgebod en spijswetten namen

de zoodanigen in acht, maar niet het gebod der besnijdenis. Zij zijn niet proselieten der poort tegenover de proselieten der gerechtigheid. Deze gewone onderscheiding is onjuist. Vgl. E. SCHÜRER, III, 1898³, S. 124. Zulk een φοβούμενος τὸν θεόν was als onbesnedene een heiden, met wien de Jood geen tafelgemeenschap houden mocht. Toch deed Petrus later zulks. Vele aalmoezen gaf Cornelius aan het volk van Israel. — *Vs.* 3. In een visioen zag hij omstreeks de 9e ure of de ure des gebeds (vgl. 3: 1) eenen engel Gods. — *Vs.* 4. De gebeden en aalmoezen worden hier als een gedachtenisoffer voorgesteld (אַזְכָּרָה, in de LXX μνημόσυνον), d. i. dat deel van het spijsoffer, dat verbrand wordt en als een welriekende reuk omhoog stijgt, om den Heer aangenaam te stemmen jegens den offeraar. Men heeft εἰς μνημόσυνον ook verklaard van het doel of het gevolg van ἀνέβησαν, dat dan bij προσευχαί behoort en zeugmatisch ook met de aalmoezen verbonden wordt. — *Vs.* 5. „Eenen zekeren" (τινα ontbreekt ℵ E L P) is toegevoegd, omdat de apostel Simon hem onbekend is. De bijnaam Petrus diende, om Simon van den leerlooier te onderscheiden. — *Vss.* 6, 7. Om zijn handwerk woonde Simon bij de zee. — Τῶν προσκαρτερούντων αὐτῷ = van degenen, die voortdurend bij hem waren, in zijn gezelschap verkeerden. Hier is niet aan eene geestelijke gemeenschap gedacht. Anders was εὐσεβής overtollig. Vgl. 8: 13. — Sommige getuigen (zie voor de varianten mijn N. T.) lezen vs. 6 na θάλασσαν: deze zal u zeggen, wat gij doen moet (zie BLASS, β/tekst), en andere lezen naar 11: 14: die woorden tot u spreken zal, waardoor gij en uw geheele huis behouden wordt.

Vss. 9—23a. Des anderen daags nu, terwijl zij op weg waren en de stad naderden, klom Petrus op het dak om te bidden omstreeks de zesde ure. En hij werd hongerig en verlangde te eten. Terwijl men het nu bereidde, kwam op hem eene zinsverrukking. En hij zag den hemel geopend en een zeker voorwerp nederdalen als een groot laken, aan de vier hoeken nedergelaten op de aarde, waarin alle viervoetige en kruipende dieren en de vogelen des hemels waren. En er kwam eene stem tot hem: Sta op, Petrus! slacht en eet! Maar Petrus zeide: Geenszins, Heer! want ik heb nooit iets gegeten, dat gemeen of onrein was. En er kwam wederom ten tweeden male eene stem tot hem: Wat God gereinigd heeft, acht gij dat niet gemeen! En dit

geschiedde tot driemaal toe en terstond werd het voorwerp opgenomen in den hemel. Toen nu Petrus bij zichzelven in verlegenheid was, wat toch het gezicht, dat hij gezien had, zijn mocht, zie, de mannen, die door Cornelius gezonden waren, en naar het huis van Simon gevraagd hadden, stonden aan de poort, en zij riepen en vroegen, of Simon, bijgenaamd Petrus, daar gehuisvest was. Toen nu Petrus over dat gezicht nadacht, zeide de Geest tot hem: Zie, daar zijn mannen, die u zoeken. Sta toch op en kom af, en ga zonder bedenken met hen, want ik heb hen gezonden. En Petrus kwam af en zeide tot die mannen: Zie, ik ben 't, dien gij zoekt. Wat is de reden, waarom gij hier zijt? Zij nu zeiden: Cornelius, een hoofdman over honderd, een rechtvaardig en godvreezend man, die goede getuigenis heeft van het geheele volk der Joden, heeft door eenen heiligen engel eene godspraak ontvangen, om u ten zijnen huize te ontbieden en woorden van u te hooren. Hij noodigde hen dan bij zich en huisvestte hen.

Vs. 9. De afstand tusschen Cesarea en Joppe bedraagt 44 kilometers. Gedacht is hier aan het platte, van eene borstwering voorziene dak (Deut. 22: 8), waarop men zich gaarne terugtrok. — *Vs.* 10. Πρόσπεινος = hongerig (het gewone woord is πεινα λέος, πρόσπ. is hapax legom.). Petrus wilde iets proeven, genieten, eten. De honger is eene gunstige voorwaarde voor de ecstase, of de verandering van gedachten in zinlijke gewaarwordingen of hallucinaties. Toen men spijs voor Petrus gereedmaakte, kwam eene zinsverrukking over hem, een toestand, waarin het bewustzijn gesloten is voor de zinlijke en ontsloten voor de bovenzinlijke, geestelijke wereld. In zulk eenen toestand had Petrus een gezicht. — *Vs.* 11. Het voorwerp, dat Petrus uit den hemel zag nederdalen, was aan de vier hoeken (ἀρχαῖς, vgl. 11: 5) nedergelaten (waarbij C*L P *gebonden* voegen, δεδεμένον καὶ καθιέμενον) op de aarde. — *Vs.* 12. Op πάντα mag men niet te sterken nadruk leggen. De visschen ontbraken, zooals vanzelf spreekt, omdat het water ontbrak. — *Vs.* 13. Slacht en eet, nl. zonder onderscheid te maken. — *Vs.* 14. Petrus heeft het begrepen en weigert. Volgens Lev. 11 mag hij als gestreng Joden-Christen niet het onreine eten. — Οὐδέποτε ἔφαγον πᾶν is een Hebraïsme (= לֹא אָכַלְתִּי כָּל). — Heer! is de toespraak tot het hoogere wezen, waarvan de stem kwam. Hier misschien Christus. Men zou anders vs. 15 niet ὁ θεός, maar ἐγώ verwacht hebben, zooals BLASS

(β/tekst) met verwijzing naar vs. 28 op grond van Augustinus leest (ὃ ἐγὼ ἡγίασα, ἀκάθαρτον μὴ λέγε). — Gemeen en onrein is Levietisch onrein tegenover ἅγιον καὶ καθαρόν. — *Vs.* 15. Wat God als rein beschouwd of verklaard heeft, zult gij niet voor gemeen, onrein verklaren. Als God het eten aanbiedt, verklaart Hij het daarmede rein. — *Vs.* 16. Driemaal weêrklonk de stem en toen werd het voorwerp opgetrokken. Rein en onrein moeten naar de oorspronkelijke bedoeling van het verhaal zien op de spijzen (11: 3, 4 enz.). Petrus moet zich boven de Joodsche spijswetten verheffen en ook met onbesnedenen eten. H. 10: 28 daarentegen is gedacht aan den omgang met heidenen, onreine menschen. In zijne bron vond de redactor het verhaal van Cornelius' bekeering, H. 11, en op grond daarvan vormde hij zijn verhaal van H. 10. Minder aannemelijk lijkt mij het gevoelen, dat de redactor, het verhaal van Cornelius' bekeering van H. 10 in zijne bron vindend, Petrus hetzelfde nog eens H. 11 liet verhalen. Volgens H. 11: 3 is de steen des aanstoots voor de Christenen uit de Joden, dat Petrus met onbesnedenen tafelgemeenschap gehad had. Petrus zet daarom 11: 4—10 uiteen, dat deze tafelgemeenschap volgens het visioen geoorloofd was. H. 10: 28 daarentegen wordt nergens van de tafelgemeenschap gesproken en worden de onreine dieren, zooals wij zeiden, verklaard door de onbesnedenen. De voorstelling van H. 11 lijkt mij oorspronkelijker dan die van H. 10. — *Vs.* 17. Na de ecstase overlegde Petrus bij zichzelven. — Διερωτᾶν = naar iets rondvraag doen. — Ὁ πυλών is de hoofdingang of voorpoort bijzonder van een huis, dat meerdere πύλαι heeft. — *Vs.* 18 behelst de vraag, of Simon Petrus bij den leerlooier vertoefde. — *Vs.* 19. Sommige getuigen (zie mijn N. T.) zeggen. dat *drie* mannen (vgl. vs. 7) Petrus wenschten te spreken. B zegt, dat het twee mannen waren.

Vs. 20. Μηδὲν διακρινόμενος = u niet bedenkend, niet twijfelend. — Ἐγώ nl. God, die door den Geest tot u en door den engel tot Cornelius sprak. — *Vs.* 21. Petrus maakt zich bekend en vraagt naar de oorzaak, waarom men aanwezig was. — *Vs.* 22. Een goed getuigenis wordt aangaande Cornelius afgelegd en gezegd, dat hij eene godspraak door den engel ontvangen had (ἐχρηματίσθη van χρηματίζειν, eene godspraak geven). — *Vs.* 23. Petrus noodigde de afgezondene mannen bij zich en huisvestte hen.

Vss. 23b—33. Des anderen daags stond hij op en vertrok met hen en sommige der broeders van Joppe gingen met hem. En des anderen daags kwamen zij te Cesarea. Cornelius nu was hen wachtend en hij had zijne bloedverwanten en vertrouwde vrienden bijeengeroepen. Toen nu Petrus van plan was binnen te treden, ging Cornelius hem tegemoet, viel voor zijne voeten en aanbad hem. Maar Petrus richtte hem op en zeide: Sta op! ook ik ben zelf een mensch. En met hem sprekend, ging hij binnen en vond er velen samengekomen. En hij zeide tot hen: Gij weet, hoe het een Jood niet geoorloofd is, zich te voegen of te gaan tot iemand van een ander volk. En mij heeft God getoond, geen mensch gemeen of onrein te heeten. Daarom ook ben ik zonder tegenspreken gekomen, toen ik ontboden was. Ik vraag dan, om welke reden hebt gij mij ontboden? En Cornelius zeide: Drie dagen geleden was ik tot op deze ure biddend omstreeks de negende ure in mijn huis, en zie een man stond voor mij in een glinsterend kleed, en hij zeide: Cornelius! uw gebed is verhoord en aan uwe aalmoezen is voor God gedacht. Zend dan naar Joppe en ontbied Simon, die bijgenaamd wordt Petrus. Deze is geherbergd in het huis van Simon, eenen leerlooier bij de zee. Dadelijk dan heb ik tot u gezonden, en gij hebt wèl gedaan, dat gij gekomen zijt. Wij zijn dan nu allen voor God tegenwoordig, om te hooren, alles wat u door den Heer bevolen is.

Vs. 23b. Volgens 11: 12 gingen zes broeders met Petrus. — *Vs.* 24. Cornelius kon zoo wat berekenen, wanneer Petrus terug zou keeren, en wachtte hem af. Het was hem eene eer, Petrus te ontvangen. — Τοὺς ἀναγκαίους φίλους = zijne vertrouwde vrienden. — *Vs.* 25. Ἐγένετο τοῦ = ἐγένετο ὥστε. Toen Petrus van plan was, binnen te treden (cum in eo esset, ut introiret Petrus). In den regel duidt de Inf. met τοῦ het doel aan. — BLASS (β/tekst) en HILGENFELD lezen met D, syr.p mg.: προσεγγίζοντος δὲ τοῦ Πέτρου κτέ. (zie mijn N. T.). Deze lezing vloeide voort uit misverstand van εἰσελθεῖν, dat men i. p. v. op het huis op de stad liet slaan (zie vs. 24a). Volgens deze lezing moest een knecht Petrus tegemoet gaan, Cornelius waarschuwen en Cornelius ontving hem zeker bij de stadspoort. *Vs.* 27 evenwel vatten ook D, syr.p mg. εἰσῆλθεν op van het gaan in huis. — *Vs.* 26. Petrus wees de goddelijke hulde, bij een heiden zoo te begrijpen, af en merkte op, dat hij evenals Cornelius een gewoon mensch was. — BLASS (β/tekst) doet uit verschillende getuigen van zijnen Westerschen

tekst als D, syr.p mg. par², wernig. eene keuze en leest aldus: εἶπεν (δὲ) αὐτῷ ὁ Πέτρος· Τί ποιεῖς; τὸν θεὸν προσκύνει· ἐγὼ γὰρ ἄνθρωπός εἰμι ὡς καὶ σύ, een voorbeeld van vrij willekeurige vaststelling van den tekst. — *Vs.* 27. En zich met hem onderhoudend, met hem sprekend (συνομιλῶν αὐτῷ), ging hij in huis. — *Vs.* 28. Ἀθέμιτον = ἀθέμιστον = ongeoorloofd. De Jood mocht zich niet voegen of aansluiten (κολλᾶσθαι) of wat nog minder intiem is, gaan tot eenen vreemde (ἀλλοφύλῳ = iemand van een ander volk). De omgang met heidenen en de aanraking van alles, wat van heidenen kwam, verontreinigden. Vgl. 11: 3 en Joh. 18: 28 en Dr. J. TH. DE VISSER, Hebreeuwsche Archaeologie, I, bl. 267. — Daar Petrus pas in huis was, sprak het vanzelf, dat hij niet van tafelgemeenschap gewag maakte, maar het verbod van de tafelgemeenschap vloeide voort uit het gezegde van vs. 28ª. Natuurlijk was niet alle verkeer absoluut verboden, maar werd alleen gezegd, dat de omgang met niet-Joden verontreinigde. Wanneer b. v. Joden proselieten wilden maken bij heidenen, moesten zij als vanzelven de huizen der heidenen bezoeken. Vgl. Jos. Ant. 20, 2, 3, 4. Ten onrechte vindt FEINE (Eine vorkanonische Ueberlieferung des Lukas, 1891, S. 205) de opmerking van dit vers in strijd met de historie. Petrus stelt hier alleen den regel en zou zeker niet beweerd hebben, dat geen uitzonderingen daarop geoorloofd waren. Zijn eigen voorbeeld zou straks het tegenovergestelde bewijzen. Met καὶμοί wordt de zin vs. 28ᵇ gecoördineerd, waar wij eenen gesubordineerden zin zouden verwachten. De redactor geeft zijne verklaring van het visioen op grond van H. 11. — Τίνι λόγῳ = om welke oorzaak, reden of grond. — *Vs.* 30. Cornelius zegt: Van dit uur af gerekend, juist drie dagen geleden. Zie over de tijdsbepaling bl. 107. Wij zouden verwacht hebben: πρὸ τετάρτης ἡμέρας ταύτης. BLASS (Acta, 1895, p. 128) wil dan ook zoo lezen met weglating van μέχρι en τῆς ὥρας. Hij verwijst naar Joh. 12: 1, Hand. 1: 5 en het Latijnsche „ante tertium diem". Vgl. evenwel voor dit gebruik van ἀπό Joh. 11: 18, 21: 8, Openb. 14: 20. Zie bij vss. 31—33: vss. 5—8. — *Vs.* 32 lezen C D E H L P na θάλασσαν: ὃς παραγενόμενος λαλήσει σοι naar 11: 14. — *Vs.* 33. Καλῶς ποιεῖν wordt hier met een Part. als deel van het praedicaat geconstrueerd evenals Fil. 4: 14, 2 Petr. 1: 19, 3 Joh. 6. Vgl. BLASS, Gramm. S. 240. De belangrijkste eigenaardigheden van den β/tekst van BLASS teekende ik aan in mijn N. T. Klaarblijkelijk bevat die tekst latere toevoegingen en

omschrijvingen. Volgens dien tekst zegt Cornelius, dat hij gezonden heeft, *met het verzoek tot hem te komen* en dat Petrus *haastig* verschenen is.

Vss. 34—48. En Petrus opende den mond en zeide: Naar waarheid bemerk ik, dat God geen aannemer des persoons is, maar dat onder ieder volk wie hem vreest en gerechtigheid werkt, hem aangenaam is; het woord, dat hij den kinderen Israels gezonden heeft, verkondigend vrede door Jezus Christus. Deze is Heer van allen. Gij weet de zaak, die geschied is door geheel Judea, begonnen van Galilea, na den doop, welken Johannes gepredikt heeft, Jezus van Nazaret, hoe God Hem gezalfd heeft met den Heiligen Geest en met kracht, die rondgegaan is, goeddoende en genezend allen, die door den duivel overheerscht werden, want God was met Hem. En wij zijn getuigen van alles, wat Hij gedaan heeft in het land der Joden en te Jeruzalem, dien zij aan het hout gehangen en gedood hebben. Dezen heeft God ten derde dage opgewekt en heeft gegeven, dat Hij openbaar zou worden, niet aan al het volk, maar aan de getuigen, die tevoren door God verkoren zijn, nl. aan ons, die met Hem gegeten en gedronken hebben, nadat Hij uit de dooden was opgestaan. En Hij heeft ons bevolen aan het volk te prediken en te betuigen, dat deze is de door God verordende rechter van levenden en dooden. Dezen geven alle profeten getuigenis, dat door zijnen naam ieder, die in Hem gelooft, vergeving van zonden ontvangt. Terwijl Petrus nog deze woorden sprak, viel de Heilige Geest op allen, die het woord hoorden. En de geloovigen uit de besnijdenis, zoovelen met Petrus gekomen waren, ontzetten zich, omdat ook op de heidenen de gave des Heiligen Geestes uitgestort was, want zij hoorden hen in glossen spreken en God grootmaken. Toen antwoordde Petrus: Kan iemand het water weren, dat zij gedoopt worden, daar zij den Heiligen Geest ontvangen hebben gelijk ook wij? En hij gelastte, hen te doopen in den naam van Jezus Christus. Toen vroegen zij hem eenige dagen te blijven.

Vs. 34. Plechtig is uitgedrukt: Petrus opende zijnen mond en zeide. Hier staat προσωπολήμπτης, Jak. 2: 9 προσωπολημπτεῖν, Rom. 2: 11 etc. προσωπολημψία naar πρόσωπον λαμβάνειν (נָשָׂא פָּנִים). — *Vs.* 35. Ὁ φοβούμενος is hier = εὐσεβής. — Ἐργάζεσθαι δικαιοσύνην = zich houden aan de wet of den norm van God. Met een zedelijk object komt ἐργάζ. ook voor in het gewone

Grieksch als ἐργάζεσθαι ἀρετήν, σωφροσύνην. Zie mijn Wdb. I, bl. 777. — „Is Hem aangenaam" beteekent: daarin heeft Hij een welgevallen. Niet om der wille van eene zekere nationaliteit, maar om bepaalde zedelijke hoedanigheden laat God de roeping tot de menschen komen. De bedoeling is niet, dat het voor het verkrijgen van de zaligheid voldoende is, wanneer men algemeen godsdienstig en zedelijk is. Zie daartegen vs. 43. Het evangelie moet allen worden verkondigd en zoo wordt de zending onder de heidenen voorbereid. — *Vs.* 36 geeft moeielijkheid. De vraag is: Waarvan hangt τὸν λόγον af? Ter vereenvoudiging liet men ὅν weg (א[a] A B). De bedoeling van dit vers zou dan zijn: Het woord, de heilsprediking heeft Hij gezonden aan de kinderen Israels en daarna universalistisch aan de heidenen laten brengen. Jezus Christus is Heer van allen. Het weglaten van ὅν evenwel is blijkbaar eene vereenvoudiging. Men heeft eene lacune vóór λόγον aangenomen, b. v. daar Hij ook u waardig achtte, dat gij hooren zoudt enz. Zie mijn N. T. BLASS wil κύριος schrappen en laat οὗτος op λόγος slaan. De bedoeling zou dan zijn: Het woord behoort u allen. Ik heb in mijn N. T. wel sympathie met dien voorslag betuigd, maar kom thans daarvan terug. Door de uitweiding over het woord en den tusschenzin, dat Jezus Christus Heer is van allen, ontstaat een anakolouth en de gedachte wordt met ὑμεῖς οἴδατε vs. 37 weder opgevat. — Διὰ I. X. behoort bij εὐαγγελιζόμενος. De prediking is deze, dat men door Jezus Christus, het geloof in zijnen naam, vrede, het Messiaansche heil of zaligheid (εἰρήνη = שָׁלוֹם) ontvangt. Die prediking moet een universalistisch karakter dragen, want Heer of gebieder is Jezus Christus van allen. Allen behooren Hem als gebieder toe.

Vs. 37. Het object van vs. 36 wordt weder opgenomen. Ῥῆμα staat hier voor zaak, waarvan sprake is, overeenkomstig דָּבָר, dat ook woord of zaak beteekenen kan. Vgl. Lk. 1 : 37, 2 : 15, Hand. 5 : 32, 2 Kor. 13 : 1. — De meeste getuigen lezen ἀρξάμενος; het neutr.-ον is zeker eene grammatische verbetering. „Eene zaak, die begint van Galilea" is eene vreemde uitdrukking. Daarom is de hypothese van BLASS niet ongemotiveerd, dat ἀρξάμενος . . . Γαλιλαίας eene interpolatie is uit Lk. 23 : 5, waarin de schrijver iets van Jezus wilde zeggen. — *Vs.* 38. Petrus denkt aan het optreden en de werkzaamheid van Jezus. Deze Jezus van Nazaret is door God gezalfd met den Heiligen Geest en de

daaruit voortvloeiende kracht, nl. bij den doop. Vgl. Mt. 3: 16, 17 en parallele plaatsen. Hij is het land doorgegaan, goeddoende en genezend allen (niet zonder overdrijving), die door den duivel overheerscht of bezeten waren (καταδυναστευομένους), die physisch en psychisch zóó door hem beheerscht werden, dat zij geheel onder zijnen invloed stonden. De synoptici behelzen daarvan vele voorbeelden. Jezus oefende dien invloed op de booze geesten uit door de in Hem wonende kracht Gods. God was met Hem, ondersteunde Hem.

Vs. 39. Het land der Joden (en bepaald te Jeruzalem) sluit Galilea in tegenover Samaria en het land der heidenen. *Vs.* 39ª is geen parenthese, zooals BLASS wil. *Vss.* 39ª en 39ᵇ hangen ten nauwste met elkander tezamen. Ὅν ziet op het subject van ἐποίησεν. — Sommige getuigen lieten καί na ὅν weg. Men kan καί aldus verklaren, dat behalve andere vervolgingen ook nog deze kwam, dat zij Jezus doodden, Hem hangend aan het hout. Men heeft in καί ook gezien, dat Jezus' dood overeenkwam met zijne Messiaansche roeping (A. SEEBERG, Tod Christi, S. 324 ff.). — BLASS (β/tekst) leest vs. 39ᵇ met syr.p mg. ὃν ἀπεδοκίμασαν οἱ Ἰουδαῖοι καὶ ἀνεῖλαν κτέ. — *Vs.* 40. God heeft gegeven of beschikt (vgl. voor dit gebruik van διδόναι 4: 29, 14: 3), dat Christus openbaar zou worden, nl. door de verschijningen. Vgl. 1: 3.

Vs. 41. Deze verschijningen hadden niet plaats voor het geheele volk, maar voor enkele uitverkorenen (προκεχειρ.), die na Jezus' opstanding vertrouwelijk met Hem hadden omgegaan. — Προχειροτονεῖν in het N. T. slechts hier. — Χειροτονεῖν 14: 23, 2 Kor. 8: 19. Wanneer men daartoe door God verkoren was, waren de verschijningen niet toevallig. — BLASS (β/tekst) leest op grond van D, sah. Const. ap. VI, 30, wernig. par. na αὐτῷ: καὶ συνεστράφημεν μετὰ τὸ ἀναστῆναι ἐκ νεκρῶν ἡμέρας τεσσεράκοντα· καὶ ἀνέβη εἰς τὸν οὐρανόν.

Vs. 42. H. 1: 8, Mt. 28: 19, Mk. 16: 15 is de zending der apostelen eene universeele. Doch eerst langzamerhand werden de apostelen zich hiervan bewust, zooals het voorbeeld van Petrus zelven bewijst. Daarom staat hier historisch getrouw de zending voor Israel (τῷ λαῷ). De Acta Petri, waaraan dit bericht ontleend is, waren niet universalistisch. — Deze (οὗτος scheen in de opdracht van Jezus ongepast en daarom schreven sommige αὐτός i. p. v. οὗτος) is door God verordend of beschikt

(ὡρισμένος) tot een rechter van levenden (praedicaatsnomen zonder artikel) en de in de Sjeool aanwezige dooden. Vgl. 17: 31, 2 Tim. 4: 1, 1 Petr. 4: 5. De redder is ook de rechter der wereld. — *Vs.* 43. De profeten betuigen (vgl. 2: 25—31, 3: 18—24), dat ieder, die in Hem gelooft, vergeving van zonden ontvangt. De nadere ontwikkeling van deze gedachten vindt men Rom. 3: 22, 25, 26. Uit de Hand. kan men vergelijken 2: 38, 5: 31.

Vs. 44. Petrus' rede, die een behoorlijk geheel vormde, werd afgebroken door de nederdaling van den Heiligen Geest (ἔτι λαλοῦντος τοῦ Πέτρου). Ik begrijp niet, hoe WENDT met BLASS op grond van Lk. 8: 49, 22: 47, Mt. 12: 46, 17: 5 beweren kan, dat dit niet het geval is. Overal wordt daar de rede afgebroken. Hier bij uitzondering valt de Heilige Geest op de hoorders, voordat zij gedoopt waren. De doop volgt eerst vs. 48. Het tegenovergestelde kan men opmerken 8: 16, 17. Volgens 11: 15 viel de Heilige Geest op de hoorders terstond bij het spreken van Petrus. — *Vs.* 45. De geloovigen uit de besnijdenis, Christenen van Joodsche afkomst (vgl. 11: 2), verwonderden zich (ἐξέστησαν), zoovelen met Petrus gekomen waren, dat de gave des Heiligen Geestes ook op de heidenen uitgestort was. Uit het enkele geval besloot men tot meerdere. Men meende in het gebeurde van Cornelius' huis eene principieele beslissing te vinden. — *Vs.* 46. Want zij hoorden hen in glossen spreken en God verheerlijken. Het hier bedoelde verschijnsel is gelijksoortig aan dat van den Pinksterdag (vgl. vs. 47 en 11: 15). Wij hebben hier een zijdelingsch bewijs, dat in de oorspronkelijke voorstelling van Hand. 2 niet aan het spreken in vreemde talen gedacht is. Wat zouden de vreemde talen hier te beteekenen hebben gehad? — *Vs.* 47. Op de vraag met μήτι wordt een ontkennend antwoord verwacht. Τοῦ μή = zoodat niet. De Inf. heeft hier consecutieve beteekenis. Vgl. Lk. 4: 42, 24: 16 en BLASS, Grammatik, S. 230. — *Vs.* 48. Petrus beval (hij treedt hier met autoriteit op), dat zij (αὐτούς, waarvoor ook αὐτοῖς gelezen wordt) zich zouden laten doopen (natuurlijk door Petrus) in den naam of op bevel of op last van Jezus Christus. Vgl. over den doop mijnen comm. Mt. 1890, bl. 430—432.

HOOFDSTUK XI.

Vss. 1—18. De apostelen nu en de broeders, die in Judea waren, hoorden, dat ook de heidenen het woord Gods hadden aangenomen. Toen nu Petrus naar Jeruzalem was opgegaan, twistten zij, die uit de besnijdenis waren, met hem, zeggend: Gij zijt binnengegaan bij onbesnedene mannen en hebt met hen gegeten. Maar Petrus ving aan en zette hun achtereenvolgens uiteen, zeggend: Ik was in de stad Joppe aan het bidden en ik zag in zinsverrukking een gezicht, een zeker voorwerp nederdalen gelijk een groot laken, dat aan de vier hoeken nedergelaten werd van den hemel en het kwam tot mij. En toen ik daarop staarde, bemerkte ik en zag de viervoetige dieren der aarde, de wilde, de kruipende dieren en de vogelen des hemels. En ik hoorde ook eene stem, die tot mij zeide: Sta op, Petrus, slacht en eet! Maar ik zeide: Geenszins Heer! want nog nooit is iets gemeens of onreins in mijnen mond ingegaan. En eene stem antwoordde ten tweede male uit den hemel: Wat God gereinigd heeft, acht gij dat niet gemeen! Dit geschiedde tot driemaal toe en alles werd weder opgetrokken in den hemel. En zie, op 't oogenblik stonden drie mannen bij het huis, waarin ik was, die van Cesarea tot mij gezonden waren. En de Geest zeide tot mij, dat ik zonder eenige bedenking met hen zou gaan. En met mij gingen ook deze zes broeders en wij zijn het huis van den man binnengegaan. En hij verhaalde ons, hoe hij den engel gezien had, die in zijn huis stond en gezegd had: Zend naar Joppe en ontbied Simon, die genaamd wordt Petrus, die woorden tot u spreken zal, waardoor gij behouden zult worden, gij en uw geheele huis. Toen ik nu begonnen was te spreken, viel de Heilige Geest op hen, zooals ook in den beginne op ons. En ik werd indachtig aan het woord des Heeren, hoe Hij zeide: Johannes doopte wel met water, maar gij zult met den Heiligen Geest gedoopt worden. Indien dan God hun gelijke gave gegeven heeft als ook ons, nadat wij in den Heer Jezus Christus geloovig geworden waren, wie was ik, dat ik God zou kunnen weren? Toen zij nu dit hoorden, werden zij kalm, verheerlijkten God en zeiden: Zoo heeft dan God ook den heidenen de bekeering gegeven ten leven.

Deze verzen behelzen eene rechtvaardiging van Petrus' handelwijze. — *Vss.* 1, 2. BLASS (β/tekst) leest op grond van D, syr.$^{sch.}$, syr.p $^{mg.}$ gig. demid.: ἀκουστὸν δὲ ἐγένετο τοῖς ἀποστόλοις

καὶ τοῖς ἀδελφοῖς τοῖς ἐν τῇ Ἰουδαίᾳ, ὅτι καὶ τὰ ἔθνη ἐδέξαντο τὸν λόγον τοῦ θεοῦ. ὁ μὲν οὖν Πέτρος διὰ ἱκανοῦ χρόνου ἠθέλησεν πορευθῆναι εἰς Ἱεροσόλυμα· καὶ προσφωνήσας τοὺς ἀδελφοὺς καὶ ἐπιστηρίξας [αὐτοὺς] ἐξῆλθεν, πολύν τε λόγον ποιούμενος ⟨ἐπορεύετο⟩ διὰ τῶν χωρῶν διδάσκων αὐτούς. ὅτε δὲ κατήντησεν εἰς Ἱεροσόλυμα καὶ ἀπήγγειλεν αὐτοῖς τὴν χάριν τοῦ θεοῦ, οἱ ἐκ περιτομῆς ἀδελφοὶ διεκρίνοντο πρὸς αὐτόν, λέγοντες κτέ. In hoofdzaak stemt de tekst van HILGENFELD hiermede overeen. Deze uitbreiding is ontstaan uit de zucht, Petrus niet dadelijk naar Jeruzalem te laten gaan en zoo plotseling zijn zendingswerk te laten afbreken. — De apostelen en de broeders, die in Judea waren, dus niet alleen de Christenen te Jeruzalem, maar ook daar buiten. — Καὶ τὰ ἔθνη, ook de heidenen evenals 10: 45. — Διεκρίνοντο = twistten. — Οἱ ἐκ περιτομῆς staat tegenover ἄνδρας ἀκροβυστίαν ἔχοντας vs. 3. — Het bezwaar van de Joden-Christenen tegen Petrus' handelwijs lag vooral in de tafelgemeenschap (vs. 3).

Vss. 4, 5. Het begin der handeling werd hier plechtig uitgedrukt. — Καθεξῆς = achtereenvolgens, in geregelde volgorde. De nadere bepaling (τέσσαρσιν en οὐρανοῦ) is hier bij het laken of ὀθόνην gevoegd, 10: 11 daarentegen minder juist bij σκεῦος (καθιέμενον). Doordat het laken neerhing, leek het op een vat of σκεῦος. — *Vs.* 6. Petrus staarde of richtte zijne oogen (ἀτενίσας) op het laken, nam nauwkeurig waar (κατενόουν) en zag als het resultaat daarvan (εἶδον). — Τὰ θηρία worden 10: 12 niet genoemd, maar hier vermeld om hun bijzonder onrein karakter. — *Vs.* 12. Sommige getuigen lezen i. p. v. μηδὲν διακρίναντα (actief) = geen onderscheid makend: μηδὲν διακρινόμενον = niet twijfelend (vgl. 10: 20). Deze woorden ontbreken D, syr.p mg. waarom BLASS (β/tekst) en HILGENFELD ze weglaten. Sommige broeders van Joppe (10: 23) waren ook mede naar Jeruzalem gegaan. Hier staat het getal (6) er bij. — *Vs.* 13. Τὸν ἄγγελον = den bekenden engel. Zie 10: 3. — *Vs.* 14. De inhoud der boodschap van den engel wordt hier medegedeeld, maar 10: 6, 32 gemist. — *Vs.* 15. Toen Petrus begonnen was te spreken, viel de Heilige Geest op hen zooals ook op de apostelen in den beginne, nl. op het Pinksterfeest. — *Vs.* 16. De belofte van 1: 5 gold de jongeren. Hier wordt zij ook op onbesnedenen toegepast. Wel een bewijs, dat zij tot de Christelijke gemeente gerekend werden. — *Vs.* 17. Πιστεύσασιν behoort bij ἡμῖν, niet bij αὐτοῖς. Hier is sprake van

het geloof als de voorwaarde van het ontvangen van den Heiligen Geest. — Niet noodig is, δυνατός voor eene interpolatie te houden (zie mijn N. T.) en evenmin van vs. 17b twee vragen te maken (zie BLASS, die ook een vraagteeken achter ἦμην plaatst). Mij dunkt, dat vs. 17b twee vragen samen verbonden zijn: „Wie was ik?" en „Was ik in staat God te weren?" — God tegenhouden (10: 47 van het doopwater) = God verhinderen, dat Hij de gave des heils aan de heidenen zou verleenen en hen in de gemeente opnemen. Deze bedoeling is duidelijk uitgedrukt in D, syr.p mg. τοῦ μὴ δοῦναι αὐτοῖς πνεῦμα ἅγιον πιστεύσασιν ἐπ' αὐτῷ. BLASS (β/tekst) leest aldus (evenzoo HILGENFELD), maar naar Aug. Trin. 15, 992 zet hij de laatste drie woorden tusschen haakjes. — *Vs.* 18. Ἡσύχασαν = kalmeerden zich (Aor. ingress.). Voor ἐδόξασαν lezen A E H L P ἐδόξαζον, wat ook de echte tekst kan zijn en dan in den Aor. veranderd werd naar ἡσύχασαν. — Door de geloovig aanvaarde prediking heeft God de mogelijkheid der bekeering aan de heidenen gegeven, waarvan de intrede in het Godsrijk, of het bezit van het eeuwige leven afhankelijk is. De bedoeling is niet, dat de bekeering of zinsverandering (μετάνοιαν) het gevolg zou zijn van de genadige werking Gods.

De Tubingsche school heeft het verhaal van Cornelius voor onhistorisch verklaard en daarin eene tegenspraak gezien met de mededeelingen van Gal. 2 over Petrus als vertegenwoordiger van de zending onder de Joden en zijn Joodsch-wettisch standpunt. De strekking van dit verhaal zou zijn, Petrus op het standpunt van Paulus te stellen. Voordat Paulus de zending onder de heidenen begon, zou Petrus daarmede eenen aanvang gemaakt hebben. Het bericht van Gal. 2: 11 enz. zou door den redactor omgewerkt en geantedateerd zijn. Terecht handhaaft WENDT (S. 210—212) het historisch karakter van dit verhaal. Petrus had Jezus zich meermalen hooren uitspreken over de betrekkelijke waarde van de Mozaïsche wet en haar niet zien inachtnemen. Nergens wordt ons verhaald, dat Jezus ooit een offer volgens de wet heeft gebracht. De Joden beschuldigden Jezus en zijne jongeren, dat zij den Sabbat ontwijdden, dat zij niet vastten en zij zich niet wiesschen vóór den maaltijd. Petrus was er bij tegenwoordig geweest, dat Jezus den heidenschen hoofdman hielp, zich over zijn geloof verbaasde en voorspelde, dat vele heidenen aan het Messiaansche heil deel zouden ontvangen, terwijl de kinderen des koninkrijks zouden buitengeworpen

worden (Mt. 8: 5—13 en parallele pl.). Hoewel Jezus zich hoofdzakelijk tot Israel beperkt had, waren toch ook universalistische gedachten door Hem uitgesproken en had Hij op eene zedelijke vervulling van de wet aangedrongen. Het is mogelijk, dat 10: 35, 43 en 11: 18 wat al te zeer de hand van den redactor verraden en deze hier niet zuiver historisch is. Maar Petrus blijft toch ook volgens de Hand. later de apostel der besnijdenis. Zijne werkzaamheid voor Cornelius bleef eene uitzondering, waaraan Petrus later terugdacht als iets, dat tot het verledene behoorde (15: 7—9). Sterk onder den indruk levend van het aanschouwde in Cornelius' woning, kan Petrus universalistische principes hebben uitgesproken, waaraan hij niet altijd getrouw is gebleven. Wie is altoos consequent? Niet alle kwesties, die zich later in de praktijk konden voordoen, waren door het ééne geval van Cornelius opgelost. Mocht men naar de heidenen gaan, en zoo ja, wanneer en onder welke voorwaarden mochten zij tot de Christelijke kerk toetreden? Dat konden voor Petrus punten van overweging blijven, zooals het apostelconvent van Hand. 15 (Gal. 2) bewijst. Petrus heeft in onderscheiding van de valsche apostelen het recht van de Paulinische zending onder de heidenen erkend, evenals Paulus omgekeerd de roeping van Petrus tot het apostolaat onder de Joden erkende. Ook Petrus geloofde dus, dat de onderhouding van de Joodsche wet niet volstrekt noodzakelijk was voor de zaligheid. Het is niet zoo wonder, dat Petrus aan zijn beginsel te Antiochië ontrouw werd, wanneer zelfs Barnabas, de reisgenoot van Paulus, uit vrees voor de mannen van Jakobus medeveinsde (Gal. 2: 12, 13). Het komt mij voor, dat de Petrus van Gal. 2 zich in hoofdzaak wel degelijk tegenover Cornelius kan gedragen hebben zooals hier gezegd wordt.

Vss. 19—30. Zij dan, die verstrooid waren tengevolge van de verdrukking, die wegens Stefanus ontstaan was, trokken rond tot Fenicië, Cyprus en Antiochië, tot niemand het woord sprekend dan alleen tot de Joden. Doch er waren onder hen eenige mannen van Cyprus en Cyrene, die te Antiochië kwamen en ook tot de Grieken spraken, verkondigend den Heer Jezus. En de hand des Heeren was met hen, en groot was het getal, dat geloovig werd en zich bekeerde tot den Heer. En het gerucht van hen kwam de gemeente, die te Jeruzalem was, ter oore, en men zond Barnabas naar Antiochië. Deze kwam en daar hij de genade Gods zag, verheugde hij zich, en hij vermaande allen, om met het voornemen des harten bij den Heer te blijven. Want hij was een goed man

en vol van Heiligen Geest en geloof. En eene groote schare werd den Heer toegevoegd. En hij vertrok naar Tarsus, om Saulus te zoeken, en toen hij hem gevonden had, bracht hij hem naar Antiochië. En het gebeurde, dat zij zelfs een geheel jaar bijeen waren in de gemeente en eene groote schare leerden, en dat de leerlingen het eerst te Antiochië Christenen genaamd werden. In die dagen nu kwamen van Jeruzalem profeten af naar Antiochië. En één van hen, met name Agabus, stond op en kondigde door den Geest aan, dat er een groote hongersnood zou komen over de geheele wereld, die ook gekomen is onder Claudius. De leerlingen nu besloten, om elk, naar mate hij welgesteld was, onderstand te zenden naar de broeders, die in Judea woonden, wat zij ook deden, daar zij het aan de oudsten zonden door bemiddeling van Barnabas en Saulus.

Wij hebben hier eene korte schets van den oorsprong der gemeente te Antiochië. *Vs.* 19. Ἀπό = van wege en ἐπὶ Στεφ. = wegens Stefanus. Men vindt hier eene aansluiting aan 8: 1, 4. — Antiochië is de hoofdstad van Syrië. — Λαλοῦντες τὸν λόγον = εὐαγγελ. τ. λ. 8: 14. — *Vs.* 20. Zij spraken ook tot de Hellenen, d. z. heidenen, in onderscheiding van de Joden uit de diaspora. Zulke heidenen kunnen φοβούμενοι of σεβόμενοι τὸν θεόν geweest zijn, die zich op de eene of andere wijze aan de gemeente hadden aangesloten. Sommige get. lezen i. p. v. Ἕλληνας: Ἑλληνιστάς (zie 6: 1, 9: 29) en ℵ heeft door eene vreemde vergissing εὐαγγελιστάς. Al is Paulus de heidenapostel bij uitnemendheid, toch kan het bericht van dit vers juist zijn en hij zich aangesloten hebben aan het werk van anderen. Paulus beweert nergens de eerste verkondiger van het evangelie aan de heidenen geweest te zijn. — *Vs.* 21. En de hand des Heeren was met hen (vgl. Lk. 1: 66), misschien wel zich openbarend in teekenen en wonderen (vgl. 4: 30). Hier is bij den Heer aan Jezus gedacht, want aangeduid wordt, dat zij Christenen worden. — *Vs.* 22. De mare betreffende predikers en bekeerden kwam ter oore van de gemeente van Jeruzalem en zij zonden voor nader onderzoek Barnabas naar Antiochië. Vgl. eene soortgelijke zending van Petrus en Johannes 8: 14. — *Vs.* 23. Barnabas was mild en ruim genoeg, om zich over de toetreding van de heidenen, hun geloof en hunne liefde te verblijden. Hij vermaande allen (vgl. zijnen bijnaam υἱὸς παρακλήσεως 4: 36), met het voornemen des harten, naar het eenmaal genomene besluit, bij den Heer (d. i.

Jezus) te volharden, en aan hunne belijdenis verder getrouw te blijven. Vgl. 13: 43. — *Vs.* 24. Want hij was een edel of voortreffelijk man, goed in zijne soort, en vol van Heiligen Geest en van geloof (evenals Stefanus 6: 5) en een groot getal werd den Heer, d. i. Jezus, voor de gemeente (evenals 5: 14) toegevoegd. — *Vs.* 25. Barnabas ging uit naar Tarsus (vgl. 9: 30), om Saulus op te zoeken en bracht hem later te Antiochië. Wel een bewijs, hoeveel daar te doen was. Saulus moest hem daar de behulpzame hand bieden. — BLASS (β/tekst) leest op grond van D, syr.p mg. gig. par. vss. 25, 26 aldus: ἀκούσας δὲ ὅτι Σαῦλός ἐστιν εἰς Ταρσόν, ἐξῆλθεν ἀναζητῶν αὐτὸν καὶ συντυχὼν παρεκάλεσεν ἐλθεῖν εἰς Ἀντιόχειαν· οἵτινες παραγενόμενοι ἐνιαυτὸν ὅλον συνήχθησαν τῇ ἐκκλησίᾳ καὶ ἐδίδαξαν ὄχλον ἱκανόν, καὶ τότε πρῶτον ἐχρημάτισαν ἐν Ἀντιοχείᾳ οἱ μαθηταὶ Χρηστιανοί. Deze tekst is eene omschrijving en verduidelijking van den gewonen tekst, bepaald van den tijd, wanneer de leerlingen den naam Christenen ontvingen. Die tijd was in den gewonen tekst te zeer in het onzekere gelaten. — *Vs.* 26. Ἐγένετο δὲ αὐτούς = het geschiedde, dat zij (niet ἐγένετο αὐτοῖς met ℵ A B E, het gebeurde hun, dat hier misplaatst zou zijn). Men zou gedacht hebben, dat Saulus en Barnabas verder gegaan zouden zijn. Doch zij deden zulks niet. Een geheel jaar — wat de redactor blijkbaar zeer lang vindt — bleven zij te Antiochië. — Συνάγεσθαι is evenals Hand. 4: 5, 26, 27, 31, 13: 44, 14: 27, 15: 6, 30, 20: 7, 8 samenkomen, vergaderen (niet gastvrij opnemen, zooals συνάγειν in de LXX en Mt. 25: 35, 38, 43 gevonden wordt. Zie mijn Wdb. I, bl. 88). De schrijver wil er de aandacht op vestigen, dat twee mannen, die zoo zeer verschilden, gedurende betrekkelijk langen tijd geregeld samenwerkten in eene gemeente en eene groote schare leerden. Men verklare καί . . . καί niet door: „zoowel als", want dan had het eerste καί (dat E H L P ontbreekt) na ἐνιαυτὸν ὅλον moeten staan. — Πρώτως (waarvoor ook πρῶτον gelezen wordt) = het eerst, nl. van tijd. — De Christenen noemden zich μαθηταί, ἀδελφοί, ἅγιοι. De naam Christenen is afkomstig van de heidenen, niet van de Joden, die Jezus niet als den Christus erkenden en hen Nazareërs noemden (24: 5). Toen de Christelijke gemeente ook heidenen opnam, was een bijzondere naam noodig, om hen van de Joden te onderscheiden. Het woord *Christen* wordt behalve hier in het N. T.

Hand. 26: 28 in den mond van Agrippa en 1 Petr. 4: 16 gevonden. 1 Petr. 4: 16 komt het voor als een naam, die door de heidenen aan de Christenen gegeven is, welke later een eerenaam van de Christenen werd. Reeds in 64 na Chr. was hij algemeen bekend en verbreid volgens Tacitus (Ann. 15: 44 quos... vulgus Christianos appellabat). Suetonius schrijft, dat Claudius „Judaeos impulsore Chresto assidue tumultuantes Roma expulit" (Vita Claudii, c. 25). Blijkens eene in 1862 te Pompeji gevondene muurinscriptie, die de letters HPIΣTIAN bevatte, was de Christennaam reeds te Pompeji bekend vóór 79, toen de stad verwoest werd. BAUR (Christenthum und Kirche der 3 ersten Jahrhund. S. 432) vond het bericht in Hand. 11: 26b verdacht wegens den echt Latijnschen vorm van den naam Christenen. LIPSIUS (Ueber den Ursprung und ältesten Gebrauch des Christennamens, 1873) trachtte te bewijzen, dat de naam eenen Griekschen vorm heeft en waarschijnlijk in de laatste decenniën der 1e eeuw in Klein-Azië is ontstaan. — De Christenen hadden op de vraag: „Zijt gij een Christen?" telkens te antwoorden en zoo kwam de naam van lieverlede in het Christelijk spraakgebruik. Zie Ign. Rom. 3, 2, Magn. 4, Polyc. 7, 3 en bij Justinus. Χριστιανισμός tegenover Jodendom en heidendom Magn. 10, 3, Rom. 3, 3, Phil. 6, 1. Van Χριστιανός werd Χρηστιανός gemaakt (zoo ℵ Hand. 11: 26, 26: 28, 1 Petr. 4: 16, Suet. Claud. 25, Chrestus, Just. Apol. I, 4, 46, 49, II, 6, Tert. Apol. 3, Lactant. Inst. 1, 4). — De van persoonsnamen afgeleide adjectiva op -iānus zijn niet-Grieksche, in het latere Latijn voorkomende vormen, die uit de volkstaal langzamerhand tegen het einde van de republiek in de letterkunde binnendrongen. Toen deze woordvormen bij de Romeinen ontstaan waren, zullen zij ook bij hen, die in het Oosten Grieksch spraken, zijn doorgedrongen, en dat wel veel vroeger dan zij in de litteratuur daar voorkomen. In Syrië en Judea nam men van Romeinsche soldaten en beambten vele Latijnsche woorden en namen over, en bemerkte niet, of bekommerde er zich althans niet om, dat b. v. Χριστιανός geen echt Grieksch woord was. Men denke ook aan namen als Ἡρωδιανοί Mt. 22: 16, Mk. 3: 6, 12: 13 en Μαρκιανοί, Οὐαλεντιανοί bij Just. Dial. 35. LUCIANUS (De hist. conscrib. 21) spotte met de Atticisten, die in hunnen ijver, om al het Romeinsche te Helleniseeren, van Τιτιανός maakten Τιτάνιος.

Vs. 27. Profeten waren mannen Gods, die vermaanden, ver-

troostten, de gemeente toespraken, haar stichtten of opbouwden. Zij spraken in den Geest op verstaanbare wijze. Veelvuldig kwamen zij in de oude kerk voor. Nauw verwant waren zij met hen, die in glossen spraken, doch zij stonden boven hen. Die in glossen spreekt, sticht zichzelven, tenzij er een uitlegger bij is. Niet alzoo de profeet. Vgl. 1 Thess. 5: 20, 1 Kor. 12: 10, 28, 29, 1 Kor. 14 en Didache cc. 11. 13, 15. Deze profeten kwamen uit Jeruzalem te Antiochië.

Vs. 28 leest D: ἐν ταύταις δὲ ταῖς ἡμέραις κατῆλθον ἀπὸ Ἱεροσολύμων προφῆται εἰς Ἀντιόχειαν· ἦν δὲ πολλὴ ἀγαλλίασις. συνεστραμμένων δὲ ἡμῶν ἔφη εἷς ἐξ αὐτῶν ὀνόματι Ἄγαβος σημαίνων διὰ τοῦ πνεύματος λίμον μεγάλην μέλλειν ἔσεσθαι. De Lat. vert. d heeft voor συνεστραμμένων *revertentibus* en par. Aug. benevens de Anonymus de prophetis et prophetiis c. ann. 400 *congregatis*. Velen hebben den Westerschen tekst als den oorspronkelijken en den Oosterschen als den lateren beschouwd. Zie A. HARNACK, Sitzungsberichte der königlich preuss. Akademie der Wissensch. zu Berlin, 1899, XVII. Al erken ik, dat het voorkomen van de profeten in de oud-Christelijke letterkunde vaak blijdschap opwekt, hier bij den hongersnood is zij vreemd Dit bezwaar wordt niet weggenomen door de opmerking, dat met den hongersnood het einde nabij was (HARNACK, S. 12), want hiervan staat geen woord. De Westersche tekst alhier staat volgens mij op dezelfde lijn als die van 3: 8, 6: 10, 8: 1, 24, 9: 4, 5, 20, 12: 5, 13: 8, 50. 15: 32, 16: 4, 22, 19: 8, 22: 9. De 1e ps. mv. (συνεστραμμένων ἡμῶν), die elders in de Hand. in het reisbericht voorkomt, en hier beteekenen moet: „wij, Antiocheensche Christenen", is hier bijzonder vreemd. Eerst lezen wij, dat de jongeren den naam Christenen ontvangen. Verder wordt weder van de jongeren gesproken en plotseling komt daartusschen: toen wij vergaderd waren. Συστρέφεσθαι vinden wij niet in het 3e evangelie noch elders in de Hand. (wel συστροφή = samenspanning, Hand. 19:.40), maar wel in den Westerschen tekst Hand. 10: 41, 16: 39, 17: 5. Onbeholpen zou ook het driemaal opeenvolgende δέ zijn. Is ἦν δὲ πολλὴ ἀγαλλίασις secundair, dan geldt dit ook van συνεστραμμένων δὲ ἡμῶν, dat, wat de tekstkritiek betreft, gelijke waarde heeft. De Westersche redactor houdt van ingevoegde bijzinnen, vooral in den Gen. absol. Zie zijne opmerkingen 2: 37, 3: 3, 11, 4: 18, 5: 21, 22, 9: 34, 10: 23, 11: 25, 12: 21, 14: 19, 15: 12, 16: 1, 24: 9. Συνεστραμμένων δὲ ἡμῶν is bij hem natuurlijk,

want het verhaal was door ἦν δὲ πολλὴ ἀγαλλίασις afgebroken. Hoe mannen als IRENAEUS, TERTULLIANUS en CYPRIANUS den tekst van 11: 28 gelezen hebben, weten wij niet. Misschien is ἡμῶν eerst tusschen 150 en 400 in den tekst gekomen. Zoo heeft IRENAEUS (III, 14, 1) bij 16: 8 een onzinnig *venimus* en evenzoo dwaas leest D 21: 29 ἐνομίσαμεν i. p. v. ἐνόμιζον. Waarschijnlijk schreef de corrector αὐτῶν i. p. v. ἡμῶν, dat later in ἡμῶν veranderd werd. De verandering van ἐσήμανεν in ἔφη ... σημαίνων kan hieraan worden toegeschreven, dat σημαίνων in het N. T. vaak van profetische uitspraken, beeldsprakige aanwijzingen gebezigd wordt. Vgl. Joh. 12: 33, 18: 32, 21: 19. — Agabus is volgens 21: 10 in Judea. Niet noodig is, aan te nemen, dat de profeet hier oorspronkelijk niet genoemd was, en de redactor uit 21: 10 den naam invoegde (vgl. WENDT, S. 216). — Ἐσήμανεν = hij duidde op grond van zijne profetische begaafdheid beeldsprakig aan. — Een groote hongersnood (λιμός hier vrouw., doch komt ook manl. voor) zou komen over de geheele wereld, die onder Claudius gekomen is. Getrouw reproduceert de redactor hier zijne bron, want hij zelf laat den hongersnood slechts in Judea plaats vinden. Men vindt van dien hongersnood, waardoor vooral Jeruzalem geteisterd werd, verhaald Jos. Ant. 20, 2, 6; 5, 2. Procurator was toen Tiberius Alexander (45—48 na Chr.). Suet. Claud. 18 en Tacitus, Ann. 12, 43 verhalen, dat onder Claudius ook elders in het rijk hongersnooden plaats vonden. Volgens WENDT (S. 217) zou in de bron van eenen geestelijken honger gesproken zijn (vgl. Am. 8: 11). WENDT verbindt 13: 1—3 ten nauwste met vs. 28 en meent, dat de bron bericht zou hebben van de ontwikkeling der zending onder de heidenen. Deze opvatting van den hongersnood lijkt mij willekeurig. Zou de redactor zijne bron dan zoo verkeerd verstaan hebben? Ik zou zeggen: De voorspelling van den hongersnood over de geheele wereld, die misschien door misgewas veroorzaakt werd, past hij toe op den hongersnood in Judea.

Vs. 29. De bedoeling is: Οἱ δὲ μαθηταὶ καθὼς εὐπορεῖτό τις αὐτῶν. De leerlingen nu besloten, om elk, naarmate hij welgesteld was, onderstand te zenden aan de broeders, die in Judea woonden. Het lijkt wel, alsof zij den hongersnood wilden voorkomen. Doch in werkelijkheid zullen zij hebben gewacht, totdat de hongersnood kwam. — Object van πέμψαι is een niet uitgedrukt τί. — *Vs.* 30. De πρεσβύτεροι komen hier als Christen-presbyters in de Hand.

voor het eerst en vrij onverwacht voor. Omdat echter wel in de Hand. van Joodsche πρεσβύτεροι gewag gemaakt was (4: 5, 8, 23, 6: 12), schijnt het mij toe, dat de redactor in de Christenpresbyters eene voortzetting zag van de Joodsche. Veelvuldig vinden wij πρεσβύτερος in de Egyptische papyri en Klein-Aziatische inscripties ter aanduiding van iemand, die een zeker ambt bekleedt, tot een bepaald college behoort. Vgl. G. A. DEISSMANN, Bibelstudien, S. 153—155. In de LXX staat πρεσβ. voor זְקֵנִים en duidt personen aan, wier waardigheid op ouderdom en ervaring rustte. De προεστῶτες in de Christelijke gemeenten van 1 Tim. 5: 17 worden πρεσβύτεροι genoemd. Hier komen zij als de oudsten van Jeruzalem voor. Zij treden naast de apostelen als hunne medehelpers op (Hand. 15: 2, 6, 16: 4), zooals de zeven armverzorgers zulks deden. Zij worden in de Hand. zelfs door de apostelen voor de gemeente gekozen (14: 23). Naar de voorstelling van de Hand. zijn de presbyters = de opzieners of ἐπισκοποί en duidt de eerste naam de waardigheid, de tweede de te volbrengen taak aan. Vgl. voor de ἐπισκοποί Hand. 20: 28, 1 Petr. 5: 1, 2 (naar A K L P), Fil. 1: 1 en de Pastoraalbrieven. In de Pastoraalbrieven wordt geen onderscheid gemaakt tusschen presbyters en opzieners en wisselen zij met elkander af. Vgl. 1 Tim. 3: 2, 5: 17, 19, Tit. 1: 5, 7. Terecht verklaart W. MALLINCKRODT (Geloof en Vrijheid 1901, afl. 6) zich tegen de onderscheiding, welke Dr. R. RUIBING (De jongste hypothese over het ontstaan van het episcopaat, 1901) in de oudste gemeenten tusschen presbyters en opzieners aanneemt. Voor de eenheid van de bedoelde oudsten en opzieners verklaart zich ook A. A. MICHIELS, L'origine de l'épiscopat, 1900. In de Didache is van presbyters of oudsten geen sprake. Waarschijnlijk waren de presbyters volgens de Didache geen ambtsdragers. Daar waar van apostolische verordeningen voor de Christelijke gemeenten sprake is, was het niet noodig de presbyters te noemen. Zij waren als presbyters noch door God, zooals de apostelen, profeten en leeraars, noch door de gemeente, zooals de opzieners en diakenen aangesteld. In de Didache komen de opzieners en diakenen naast elkander voor en was hun ambt een ambt van beheer. De oudsten vormen in de Hand. 11 nog geen vast, afgesloten college en daarom kan aan het voorkomen van hen geen bezwaar tegen het historisch karakter der Hand. worden ontleend.

De gemeente van Antiochië zond de gaven aan de broeders in

Judea door bemiddeling van Barnabas (in de bron als de hoofdpersoon voorop) en Saulus. Natuurlijk gingen zij naar Jeruzalem. Deze reis wordt door Paulus Gal. 2 niet vermeld. Hij verhaalt na 1: 18 (de reis van Damascus naar Jeruzalem) 2: 1 die van Hand. 15: 1 als zijne eerste reis naar Jeruzalem. Eene uitvlucht is, dat Paulus deze reis zou hebben voorbijgegaan, omdat zij van zoo weinig gewicht was, en hij niet met de apostelen in aanraking kwam. Maar hij had ze dan juist moeten vermelden, omdat hij zijne onafhankelijkheid van de apostelen wilde op den voorgrond stellen. Evenmin is juist, dat Paulus wel met Barnabas van Antiochië zou zijn vertrokken, maar niet te Jeruzalem zou zijn aangekomen. Vgl. 12: 25. Mij dunkt, hier is bij den redactor der Acta eene vergissing in het spel evenals Hand. 9, waar hij Paulus' verblijf in Arabië overslaat, wat niet pleit voor Lukas, den reisgezel van Paulus, als redactor der Acta. — Volgens VAN MANEN (Hand. bl. 107) ligt aan vss. 27—30, naar het schijnt, een bericht ten grondslag, dat volgens de Hand. van Paulus in eenen anderen samenhang en in eenen lateren tijd van Paulus' leven voorkwam: zijne reis naar Jeruzalem, om elders ingezamelde gelden over te brengen. Vgl. Hand. 24: 17. De vermelding van Agabus zou ook in verband staan met het bericht omtrent die latere reis van Paulus naar Jeruzalem.

HOOFDSTUK XII.

Vss. 1—16. Omstreeks dezen tijd nu sloeg koning Herodes de handen aan sommigen van de gemeente, om hun kwaad te doen. Hij bracht Jakobus, den broeder van Johannes, met het zwaard ter dood. Toen hij nu zag, dat het den Joden behaagde, voer hij voort, om ook Petrus gevangen te nemen. Het waren nu de dagen der ongezuurde brooden. Nadat hij hem gegrepen had, zette hij hem ook in de gevangenis, en gaf hem ter bewaking over aan vier viertallen krijgsknechten, met het plan om hem na het Pascha voor het volk te brengen. Petrus dan werd in de gevangenis bewaard, maar door de gemeente werd aanhoudend tot God voor hem gebeden. Toen nu Herodes hem zou voorbrengen, sliep Petrus in dien nacht tusschen twee soldaten, geboeid met twee ketenen, en wachters voor de deur bewaakten de gevangenis. En zie, een engel des Heeren stond bij hem en een

licht scheen in het verblijf. En hij stiet Petrus in de zijde, wekte hem op en zeide: Sta haastig op! en de ketenen vielen van zijne handen af. En de engel zeide tot hem: Omgord u en doe uwe schoenen aan; en hij deed alzoo. En hij zeide tot hem: Doe uwen mantel om en volg mij! En hij ging uit en volgde en hij wist niet, dat het werkelijkheid was hetgeen door den engel geschiedde, maar hij meende een gezicht te zien. En toen zij de eerste en de tweede wacht waren doorgegaan, kwamen zij bij de ijzeren poort, die naar de stad leidde, die vanzelve voor hen openging, en zij gingen er uit en ééne straat voort en terstond scheidde de engel van hem. En Petrus, tot zichzelven gekomen, zeide: Nu weet ik waarlijk, dat de Heer zijnen engel uitgezonden en mij verlost heeft uit de hand van Herodes en van alle verwachting van het volk der Joden. En toen hij het ingezien had, ging hij naar het huis van Maria, de moeder van Johannes, bijgenaamd Marcus, waar velen vergaderd en aan het bidden waren. Toen hij nu aan de deur der poort geklopt had, ging eene dienstmaagd, genaamd Rhode, naar voren om te hooren, en toen zij de stem van Petrus herkend had, opende zij van blijdschap de poort niet, maar liep naar binnen en boodschapte, dat Petrus voor de poort stond. Maar zij zeiden tot haar: Gij raast. Zij evenwel hield vol, dat het alzoo was. Doch zij zeiden: Het is zijn engel. Petrus nu hield aan met kloppen, en nadat zij opengedaan hadden, zagen zij hem en ontzetten zich.

Vervolging te Jeruzalem door Herodes Agrippa I. *Vs.* 1. Algemeene tijdsbepaling, nadat Barnabas en Saulus teruggekeerd waren (12: 25). Herodes Agrippa I, hier Herodes, door Josephus Agrippa genoemd, was de zoon van Aristobulus en Berenice en kleinzoon van Herodes den Groote. Na verschillende wisselingen der fortuin won hij de gunst van de keizers Caligula en Claudius in zulk eene mate, dat hij langzamerhand het bestuur over geheel Palestina met den titel van koning verkreeg. Hij trachtte den Joden aangenaam te zijn door strenge vervulling van de wet. Dagelijks liet hij de voorgeschrevene offers brengen. Bij zijne aankomst uit Rome in Palestina betaalde hij de geloften van vele Nazireërs. Naar de Mischna droeg hij zelf de eerstelingen in eene mand op den schouder naar den tempel (Bikkurim 3, 4) en las op het Loofhuttenfeest aan het volk de wet voor (Sota 7, 8). Hij stierf te Cesarea 44 na Chr., 54 jaren oud. Vgl. Jos. Ant. 17, 1, 2; 18, 6; 19, 4, 5; 6, 1; 7, 8; B. J. 2, 11, 6, en O. HOLTZMANN, Neut. Zeitgeschichte, 1895, S. 81, 82. Met deze

karakteristiek komt zijne houding in de Hand. overeen. — Ἐπιβάλλειν τὰς χεῖρας = de handen aan iemand slaan, cum Dat. of ἐπί τινα (= ἐπιχειρεῖν Att.). Het object is het object van κακῶσαι. — Voor ἀπό zou men in het Attisch ἐκ hebben verwacht. — *Vs.* 2. Hij doodde, d. i. hij liet onthoofden, Jakobus, den zoon van Zebedeus. Clemens Alexandrinus verhaalt bij Eus. H. e. 2, 9, dat de man, die Jakobus naar de plaats der terechtstelling bracht, ook zelf Christen werd. Vgl. Mt. 20: 23, Mk. 10: 39 — *Vs.* 3. Προσέθετο συλλαβεῖν = וַיּוֹסֶף לִתְפֹּשׂ. Vgl. ook LXX Gen. 4: 2, 8: 12; Lk. 19: 11, 20: 12. Evenals de Herodes van Lk. 23: 7 was deze Herodes voor het Paaschfeest van Cesarea naar Jeruzalem gekomen, en wilde aan de verzamelde menigte het voorrecht geven, den dood van Petrus te zien. D, syr.p mg. voegen na Ἰουδαίοις er bij, om den zin aan te vullen: ἡ ἐπιχείρησις αὐτοῦ ἐπὶ τοὺς πιστούς. — *Vs.* 4. Vier viertallen, d. i. voor elke wacht een viertal soldaten. — Na het Paaschfeest, dat van 15—21 Nisan gevierd werd, of het feest der ongezuurde brooden (vgl. Lk. 22: 1). De rust van de feestweek moest niet door de terechtstelling verstoord worden. — Ἀναγαγεῖν = tot het volk voeren naar de verhoogde plaats bij de openbare behandeling van de rechtzaak (vgl. Joh. 19: 13). — Ἐκτενῶς = voortdurend, aanhoudend.

Vs. 6. De Hss. lezen προαγαγεῖν, προσαγαγεῖν, προάγειν, προσάγειν. Πρός en πρό worden in de Hss. vaak verward. Zoowel προσ- als προαγαγεῖν is hier gepast. Ik kies προαγαγεῖν. Vgl. Hand. 16: 30, 25: 26. Het was de gewoonte der Romeinen, de gevangenen in de custodia militaris vast te ketenen aan de bewakende soldaten. Hier, waar dubbele voorzorg met het oog op de terechtstelling van den volgenden dag noodig was, werd Petrus niet met één keten aan één soldaat, maar met twee ketenen aan twee soldaten vastgebonden. Twee wachters bevonden zich vóór de deur op eenigen afstand van elkander (zie vs. 10). — *Vs.* 7. Οἴκημα = woning, euphemistisch voor gevangenis (δεσμωτήριον). — *Vs.* 9. Petrus meende een visioen te hebben of te droomen. — *Vs.* 10. De ijzeren poort voerde van het hof of plein naar de stad, zoodat Petrus zich thans op de straat van Jeruzalem bevond. — Αὐτομάτη = vanzelve (vgl. Mk. 4: 28). Het adject. staat hier voor een adverb. Vgl. BLASS, Gramm. S. 137. — Na ἐξελθόντες leest D κατέβησαν τοὺς ἑπτὰ βαθμοὺς καί. Het is overeenkomstig het karakter van D, eene kleine toelichting of schildering te geven.

Zoo ook hier. Voordat D Petrus uit de gevangenis de stad laat ingaan, moest hij eerst de zeven treden afstijgen. Uit 21 : 35, 40 (vgl. ook Jos. Bell. 5, 5, 8) kan D de gevolgtrekking hebben gemaakt, dat van den burcht, waar men zich de gevangenis dacht, trappen tot de stad voerden. Ik beweer niet, dat deze mededeeling van D historisch onjuist is. Maar ik begrijp niet, waarom als zij oorspronkelijk was, deze aanteekening in de meeste Hss. zou zijn weggelaten. Welke reden kon daarvoor bestaan?

Vs. 11. Petrus kwam tot zichzelven, erkende nu, dat het ondervondene geen visioen, maar werkelijkheid was. In strijd met de algemeene verwachting van zijne aanstaande terechtstelling had God hem bevrijd. — *Vs.* 12. Toen hij nu ingezien had, dat het zóó was, als vs. 11 gezegd werd, ging hij naar het huis van Maria, de moeder van Johannes, bijgenaamd Markus, die ook voorkomt vs. 25, 13: 5, 13, 15: 37, 39, Kol. 4: 10, Filemon 24, 2 Tim. 4: 11, 1 Petr. 5: 13. Deze Markus is de schrijver van het tweede evangelie, waarschijnlijk de jongeling van Mk. 14: 51. Velen waren in het huis van Maria vergaderd en baden. — *Vs.* 14. Vgl. bij πυλών 10: 17. Uit blijdschap liep Rhode (ἡ θυρωρός) naar binnen en liet Petrus buiten staan. Zij was zeker eene slavin, die als Christin zich in de vreugde van hare huisgenooten verblijdde. — *Vs.* 15. Zij, die baden om de verlossing, geloofden het bericht niet, dat de verlossing een voldongen feit was. Die verlossing leek te wonderbaar. Mij dunkt, een psychologisch juiste trek. — Zijn engel is zijn beschermengel. De latere Joodsche overlevering leerde, dat ieder vrome zijnen eigen engel had (Tob. 5). Vgl. mijnen comm. op Mt. 18: 10. Deze beschermengel had, meende men, de stem van Petrus aangenomen. — *Vs.* 16. Petrus bleef kloppen. Daarop liepen zij allen (of eenigen van hen) naar voren, openden de deur, zagen hem en waren verbaasd.

Vss. 17—25. En toen hij hen met de hand gewenkt had om te zwijgen, verhaalde hij, hoe de Heer hem uit de gevangenis uitgeleid had, en hij zeide: Boodschapt dit aan Jakobus en de broeders. En hij ging heen en vertrok naar eene andere plaats. Toen het nu dag geworden was, heerschte er niet weinig ontsteltenis onder de soldaten, wat er van Petrus geworden was. Nadat nu Herodes hem gezocht en niet gevonden had, ondervroeg hij de wachters en beval, hen weg te brengen. En hij vertrok van Judea naar Cesarea en vertoefde daar. En hij was strijdlustig tegen de Tyriërs en Sidoniërs. Maar zij waren eendrachtig tot hem gekomen, en nadat zij Blastus, den kamerheer des konings,

voor zich gewonnen hadden, verzochten zij om vrede, omdat hun land gespijzigd werd van dat des konings. En op eenen bepaalden dag deed Herodes een koninklijk gewaad aan, en op zijn gestoelte gezeten, hield hij eene openbare rede tot hen. Het volk nu riep hem toe: Eene stemme Gods en niet eens menschen. En dadelijk sloeg hem een engel des Heeren, omdat hij niet God de eer gegeven had, en door wormen verteerd, gaf hij den geest. Het woord Gods nu wies en vermeerderde. Barnabas nu en Saulus keerden terug van Jeruzalem, nadat zij den dienst volbracht hadden, en namen mede Johannes, bijgenaamd Markus.

Vs. 17. De hier bedoelde Jakobus is de broeder des Heeren, die eene voorname plaats in de Jeruzalemsche gemeente innam (vgl. mijne Gesch. B. N. V. bl. 201, 202). De andere broeders zijn de broeders buiten den kring, die in het huis verzameld was. Petrus verliet de stad en ging naar eene andere plaats. Waarheen? Buiten Jeruzalem, waarschijnlijk buiten het gebied van Herodes Agrippa I, volgens vele Roomsche exegeten naar Rome. Maar volgens Hand. 15 is Petrus te Jeruzalem. HARNACK (Chronologie I, S. 243, 244) ziet hier een overblijfsel van de overlevering, dat de twaalven op grond van een bevel des Heeren twaalf jaren na zijnen dood van Jeruzalem zouden zijn heengegaan. Vgl. het Kerugma Petri bij Clem. A. Strom. VI, 5, 43, Apollonius bij Eus. H. e. 5, 18, 14 en VON DOBSCHÜTZ, Texte und Unters. XI, 1, 22, 52—54. HARNACK stelt Petrus' vertrek van Jeruzalem circa 42 (tusschen 41 en 44). — Onzeker is, waarom juist Jakobus hier vermeld wordt. Men heeft gedacht, dat de redactor hier een vreemd bericht weergeeft, waarbij dan Jakobus als bekend ondersteld wordt. Ook heeft men ondersteld, dat niemand der twaalven behalve Petrus toen te Jeruzalem was. HOLTZMANN (Hand.-Comm.) meent, dat wel historisch zijn de dood van Jakobus en de gevangenneming van Petrus, doch dat de koning zelf, die volgens Jos. Ant. 19, 7, 3 als mild en zachtmoedig voorgesteld wordt, Petrus zou hebben laten bevrijden, toen hij bemerkte (in strijd met vs. 3), dat zijne daad, het ter dood brengen van Jakobus, aan het volk niet beviel. Ook heeft men wel gemeend, dat de engel, die Petrus verloste, de doodsengel van 12: 23 geweest zou zijn. Wat ten gevolge van den dood des konings geschiedde, zou later aan een bijzonder ingrijpen van God zijn toegeschreven.

Vs. 19. Ἀπαχθῆναι van het wegleiden naar de gevangenis, waarschijnlijk om ze te dooden. D leest ἀποκτανθῆναι en NABER

(zie mijn N. T.) gist ἀπαλλαχθῆναι, wat onnoodig is. Vgl. voor het hier gevonden gebruik van ἀπάγειν LXX Gen. 39: 22, 40: 3, 42: 16. Ἐκέλευσεν ἀπαχθῆναι is een Latinisme (duci eos iussit). — Κατελθών staat van het gaan naar de kust (teg. ἀναβαίνω). — Διέτριβεν (onnoodig is de gissing van MARKLAND en V. D. S. BAKHUYZEN ἐκεῖ διέτριβεν) = hij vertoefde, nl. te Cesarea.

Vs. 20. Θυμομαχεῖν = eigenl. heftig, moedig strijden, hier vijandig gezind, strijdlustig zijn. Een wezenlijke oorlog is niet uitgebarsten en zou ook niet mogelijk geweest zijn, omdat Tyrus en Sidon tot het Romeinsche rijk behoorden. — Van die vijandige gezindheid was schade in den handel het gevolg zoowel voor Tyrus als Sidon. Uit Palestina toch kregen zij koren. — Πρὸς αὐτὸν = παρὰ αὐτῷ (vgl. BLASS, Gramm. S. 135), niet praegnant voor: zij kwamen tot hem en waren bij hem. — Πείθειν = overreden, voor zich winnen. — Blastus was ὁ ἐπὶ τοῦ κοιτῶνος = die over de slaapkamer was, kamerheer, praefectus cubiculi, cubicularius. — Ἠιτοῦντο εἰρήνην kan niet beteekenen, dat zij verzochten de vijandelijkheden te staken, maar dat zij verzochten, in vriendschap met elkander te leven. D, syr.p mg. lezen οἱ δὲ ὁμοθυμαδὸν ἐξ ἀμφοτέρων τῶν πόλεων παρῆσαν πρὸς τὸν βασιλέα. Deze bijvoeging is minder correct, want van steden was niet gesproken. Ook heeft D verder αὐτοῦ voor τοῦ βασιλέως en τὰς χώρας αὐτῶν ἐκ voor αὐτῶν τὴν χώραν ἀπό. — *Vs.* 21. D laat eerst eene verzoening plaats hebben (καταλλαγέντος δὲ αὐτοῦ τοῖς Τυρίοις). Zoo ook syr.p mg. Op den dag van de audientie, welke Blastus voor de afgezanten bewerkt had, sprak hij openlijk (ἐδημηγόρει) tot de Phoenicische afgezanten. — *Vs.* 22. D, d, vg. syr.sch. lezen φωναί i. p. v. φωνή.

Vs. 23. D heeft na τῷ θεῷ deze omschrijving: καὶ καταβὰς ἀπὸ τοῦ βήματος, ἐγένετο σκωληκόβρωτος ἔτι ζῶν καὶ οὕτως ἐξέψυξεν. Zinledig is de opmerking, dat Herodes nog leefde (ἔτι ζῶν), want het sterven volgt eerst daarna. — Vgl. bij den slaanden engel 2 Sam. 24: 17, 2 Kon. 19: 35, het tegenovergestelde van den engel, die Petrus redde. — De straf gold het feit, dat Herodes de aan God toekomende eer voor zichzelven nam. De koning werd van de wormen gegeten zooals Antiochus Epiphanes 2 Makk. 9: 5, 9. De dood behoeft niet plotseling te hebben plaats gehad, maar kan langzamerhand zijn ingetreden. Eene geheel

afwijkende voorstelling geeft Jos. Ant. 19, 8, 2, volgens wien de koning op den tweeden dag der schouwspelen te Cesarea zich in een prachtig zilveren kleed naar het theater begaf. Het schitterde in de zonnestralen, het volk moest de oogen afwenden en gaf hem goddelijke eer. Een op een koord zittende uil evenwel was den koning een bode van kwade tijding. Weldra kreeg de vorst hevige pijnen in de ingewanden en stierf na verloop van vijf dagen. Van vijandschap tegenover de Phoenicische steden weet Jos. niets.

Vss. 24, 25. In tegenstelling met het droevig einde des konings staat hier de wasdom der gemeente. Na „Saulus" leest syr.p mg.: „qui vocabatur Paulus" en enkele minuskelhss. benevens escr. hebben *Paulus*. — De getuigen variëeren tusschen ἐξ, εἰς en ἀπὸ Ἱερ. Leest men εἰς Ἱερ., dan moet men deze woorden met het volgende verbinden. Maar duister blijft dan, waarom εἰς Ἱερ. zoo voorop staat. Ik geloof, dat εἰς bij vergissing in den tekst kwam. E en eenige andere getuigen lezen εἰς Ἀντιόχειαν na Ἱερουσαλήμ. WESTCOTT—HORT onderstellen, dat de oorspronkelijke volgorde was: τὴν εἰς Ἱερουσαλὴμ πληρώσαντες διακονίαν. Blijkbaar was volgens de bron ook hier Barnabas de hoofdpersoon (vgl. 11 : 30).

HOOFDSTUK XIII.

Vss. 1—12. Er waren nu te Antiochië bij de bestaande gemeente profeten en leeraars, Barnabas en Simeon, bijgenaamd Niger, Lucius, de Cyreneër en Manahen, die met Herodes, den viervorst, bevriend was, en Saulus. En terwijl zij den Heer dienden en vastten, zeide de Heilige Geest: Zondert mij Barnabas en Saulus af tot het werk, waartoe ik hen geroepen heb. Toen vastten zij, baden, legden hun de handen op en lieten hen gaan. Zij dan nu, door den Heiligen Geest uitgezonden, gingen af naar Seleucië, en voeren vandaar naar Cyprus. En te Salamis gekomen, verkondigden zij het woord Gods in de synagogen der Joden. Zij nu hadden ook Johannes als dienaar. En nadat zij het geheele eiland doorgegaan waren tot Paphos, vonden zij eenen zekeren Joodschen toovenaar, genaamd Bar-Jezus, die was bij den stadhouder Sergius Paulus, een verstandig man. Deze riep Barnabas en Saulus tot zich en verlangde het woord Gods te

hooren. Maar Elymas de toovenaar — want zoo wordt zijn naam overgezet — verzette zich tegen hen en zocht den stadhouder van het geloof af te keeren. Saulus evenwel, die ook Paulus heet, vervuld met Heiligen Geest, staarde hem aan en zeide: O gij, die vol zijt van alle bedrog en alle arglistigheid, zoon des duivels, vijand van alle gerechtigheid! zult gij niet ophouden te verkeeren de rechte wegen des Heeren? En nu zie! de hand des Heeren is tegen u en gij zult blind zijn, en de zon niet zien voor eenen tijd. En dadelijk viel op hem donkerheid en duisternis, en rondgaande zocht hij wie hem bij de hand leiden mocht. Toen zag de stadhouder wat er geschied was en geloofde, daar hij verslagen stond over de leer des Heeren.

H. 13: 1—14: 28 wordt de eerste zendingsreis van Paulus verhaald. H. 13: 1—12 behelst den tocht van Barnabas en Paulus naar Cyprus. — *Vs.* 1. Τὴν οὖσαν is niet direct bij ἐν Ἀντιοχίᾳ geplaatst, om de gemeente van Antiochië te onderscheiden van vreemde, met haar verkeerende, maar niet tot haar behoorende elementen. Deze waren o. a. de van Jeruzalem naar Antiochië gekomene profeten van 11: 27, 18. Hier worden bedoeld de tot de Antiocheensche gemeente behoorende profeten. Profeten en leeraars worden naast elkander genoemd zooals 1 Kor. 12: 28. Ef. 4: 11, Didache 15: 1. Alle profeten zijn leeraars, stichten of bouwen de gemeente op door de hun te deel gevallene openbaring, maar niet alle leeraars zijn profeten, inzoover zij niet door goddelijke openbaring spreken. Misschien is door τέ . . . καί . . . καί aangeduid, dat de eerste drie personen profeten en de laatste twee leeraars waren. Deze vijf personen vormden het geheel van profeten en leeraars. Men heeft het vreemd gevonden, dat 13: 1 van Barnabas en Saulus vermeld staat, dat zij te Antiochië aanwezig waren, wat wij uit H. 11 reeds wisten (WENDT, S. 25). H. 13: 1 zouden zij als nieuwe, onbekende personen voorkomen, en dit zou wijzen op eene nieuwe, in het voorafgaande nog niet gebezigde bron. — Ik meen, dat dit te veel gezegd is. Wat wij van Barnabas en Saulus 11: 25, 26 reeds wisten, wordt 13: 1 nog even herinnerd, wat noodig was, omdat volgens 11: 30, 12: 25 zij naar Jeruzalem gegaan waren, om de collecte over te brengen. In dit geheele redebeleid gaat Barnabas aan Saulus vooraf, wat wel een bewijs is, hoe getrouw de redactor zijne bron reproduceert, daar volgens hem Saulus de hoofdpersoon is. — Μαναήν = מְנַחֵם. Σύντροφος, Vulg.

collactaneus, eig. zoogbroeder (1 Makk. 1: 6) of ook wel in ruimeren zin = met iemand opgegroeid, door omgang nauw verbonden, vertrouweling, een op inscripties meermalen voorkomende titel. Zoo 2 Makk. 9: 29 en hier. Vgl. G. A. DEISSMANN, Bibelstudien, S. 178—181. De hier bedoelde Herodes is Herodes Antipas. — BLASS (β/tekst) leest op grond van den parisinus: ἦσαν δὲ καθ' ἑκάστην ἐκκλησίαν κτέ.

Vs. 2. Λειτουργεῖν = het verrichten van bepaalde godsdienstige werkzaamheden. Hier van Christelijke werkzaamheden der profeten en leeraars, die den Heer dienden, d. i. baden, waarop zeer gepast het vasten volgt. Volgens Didache 15: 1 moet men zich opzieners en diakenen kiezen, die den dienst van profeten en leeraars vervullen, die toespreken en vermanen. De profeten verkondigen eene door den geest ontvangene openbaring. — Zondert toch (δή versterkt het verzoek) voor mij of ten mijnen dienste (μοι) af Barnabas en Saulus tot het zendingswerk (ἔργον), waartoe ik hen geroepen heb (ὃ προσκέκλημαι αὐτούς = εἰς ὃ προσκέκλημαι αὐτούς). Het Perf. (προσκέκλημαι) staat hier, omdat God het plan gehad heeft, en dat niet eerst nu vormt.

Vs. 3 behelst eene nieuwe godsdienstige handeling. Subject zijn de vs. 1 genoemden. Vgl. bij de handoplegging 6: 6. De profeten en leeraars zonden in vereeniging met de gemeente apostelen uit. Volgens de Didache vervullen apostelen, profeten en leeraars hun ambt krachtens hoogere roeping en bezieling. Alleen de opzieners en diakenen werden rechtstreeks door de gemeente gekozen (Didache 15: 1).

Vs. 4. Zij nu, Saulus en Barnabas, door den Heiligen Geest (zie vs. 2) uitgezonden, gingen naar Seleucië, eene havenstad aan den mond van den Orontes, en vandaar voeren zij naar Cyprus, vanwaar Barnabas afkomstig was (4: 36). — *Vs.* 5. Salamis is eene aan de Oostkust van Cyprus gelegen stad. — Johannes is de Johannes Marcus van 12: 12, 25. — *Vs.* 6. Paphos, aan de Westzijde van het eiland gelegen, was de residentie van den proconsul. Zij vonden eenen zekeren Joodschen toovenaar, eenen valschen profeet (vgl. 8: 9), genaamd Bar-Jezus (in de Hss. verschillend geschreven, zie mijn N. T.). — E voegt bij Bar-Jezus: ὃ μεθερμηνεύεται Ἐλύμας en BLASS geeft in zijnen β/tekst uit ὃ μεθ. Ἑτοιμᾶς (g Luc. w hebben *paratus* = ἕτοιμος).

Vs. 7. De bestuurder van Cyprus heette proconsul (ἀνθύπατος).

Zoo terecht, want Cyprus, dat oorspronkelijk tot de keizerlijke provincie Cilicië behoorde, was 22 vóór Chr. door Augustus den senaat teruggegeven (Dio Cassius 54 : 4). De hoofden der provincies van den senaat heetten proconsuls. — Sergius Paulus komt ook voor Plinius, Hist. n. L. 2 en 18. In eene Cyprische inscriptie lezen wij den datum: ἐπὶ Παύλου ἀνθυπάτου (zie o. a. WENDT, Comm. S. 228) en met dezen Paulus is hoogst waarschijnlijk Sergius Paulus bedoeld. Hij was een verstandig man en bewees dit hierdoor, dat hij naar het evangelie hoorde. — *Vs.* 8. Οὕτως γάρ behoort niet bij Ἐλύμας, maar bij ὁ μάγος. Ὁ μάγος is vertaling van Ἐλύμας, niet van Βαριησοῦς vs. 6. Het Arabische Elymas beteekent: de wijze of de magiër. Elymas is geen eigennaam zooals Bar-Jezus, maar een titel vol pralerij. Het plotseling vermelden van den titel is hier vreemd en misschien toe te schrijven aan eenen zekeren weerzin, den bedoelden persoon Bar-Jezus te noemen. Overeenkomst is op te merken tusschen het verhaal van dezen toovenaar en dat van Simon magus van H. 8. De afwisseling van naam is volgens sommigen een bewijs, dat uit twee verschillende bronnen geput is. Zoo o. a. VAN MANEN (bl. 98), die zegt, dat wij vragen kunnen: Hoe heet hij eigenlijk, Bar-Jezus (vs. 6) of Elymas (vs. 8)? Was hij een magiër, een pseudo-profeet, of zoowel het een als het ander? — Volgens SPITTA (S. 165) zijn vss. 6—12 van bron B. — Διαστρέψαι ἀπό = te verdraaien en daardoor van het geloof afkeerig te maken (praegnante constructie [1]). — *Vs.* 9. Tot dusver werd van Saulus in de Hand. gesproken. Thans en voortaan Paulus (uitgezonderd H. 22 en 26). Om misverstand te voorkomen met Sergius Paulus, spreekt de redactor eerst nog H. 13 van Saulus en pas vs. 9 van Paulus. De apostel heeft niet den naam Paulus aangenomen na de bekeering van Sergius Paulus, want dan had de redactor dit moeten uitdrukken, b. v. door ἀπὸ τότε. Saulus zal van kindsbeen af ook den naam Paulus (Παῦλος) gedragen hebben,

[1]) J. KREYENBÜHL (Das Evangelium der Wahrheit, 1900, S. 209) ziet in Elymas (Ἐλυμᾶς uit Ἐλυμαῖος, een Elamiet, een bewoner van het klassieke land der magie) eenen Joodschen scheldnaam van Paulus. „Bar-Jezus" zou er op wijzen, dat Paulus van een zoon der wet een zoon of leerling van Jezus geworden was. R. HARRIS (Expositor, 1902, p. 189) gaf de voorkeur aan de lezing ἕτοιμος en vereenzelvigt dit met eenen zekeren Ἄτομος bij Jos. Ant. 20, 7. Maar tusschen Bar-Jezus en Atomus bestaat niet het minste verband. F. C. BURKITT (The Journal of Theological Studies, 1902, p. 127—129) gist ὁ λοιμός, de pest, en meent, dat hieruit de varianten Ἕλυμας en ἕτοιμος te verklaren zouden zijn (ἀνθίστατο δὲ αὐτοῖς ὁ λοιμός, ὁ μάγος κτέ.).

zooals Hellenistische Joden veelvuldig eenen dubbelen naam droegen (vgl. Hand. 12: 25, 13: 1, 15: 37, Kol. 4: 11). In zijnen omgang met vreemde volken zal Saulus zich meer bepaald met den naam Paulus zijn gaan noemen.

Vs. 10. O gij, die vol zijt van alle bedrog en alle arglistigheid, kind of zoon des duivels, gij, die den duivel toebehoort (in strijd met zijnen naam Bar-Jezus, vgl. Joh. 8: 41—44 en G. A. DEISSMANN, Bibelstudien, S. 161—166), vijand van alle gerechtigheid (van alles, wat recht en billijk is, vgl. 10: 35), zult gij niet ophouden, de rechte, op hun doel afgaande wegen des Heeren te verkeeren, d. i. van hun doel af te leiden? Gods weg is, Sergius Paulus te bekeeren, en gij staat God in den weg. — *Vs.* 11. De hand des Heeren, beeld van zijne straffende werkzaamheid (vgl. Hebr. 10: 31), is tegen u. Voor eenen tijd, d. i. zoolang gij God wederstreeft, zult gij blind zijn. Dadelijk viel op hem donkerheid of nevel en duisternis, en rondgaande zocht hij, wie hem bij de hand leiden mochten (χειραγωγούς). — *Vs.* 12. Ἐπὶ τῇ διδαχῇ behoort bij ἐκπλησσόμενος, niet bij ἐπίστευσεν, waarvan het te ver afstaat. De proconsul verwonderde zich over de leer, die zich in de bestraffing van den bestrijder openbaarde, en zoo werd hij geloovig.

Vss. 13—25. Paulus nu en die bij hem waren, staken van Paphos in zee en kwamen te Perge in Pamphylië. Maar Johannes scheidde van hen af en keerde terug naar Jeruzalem. Doch zij gingen van Perge verder en kwamen te Antiochië in Pisidië en op den dag des Sabbats gingen zij in de synagoge en zetten zich neder. En na de voorlezing van de wet en de profeten zonden de oversten der synagoge tot hen, zeggend: Mannen broeders! indien gij eenig woord der vermaning tot het volk hebt, zoo spreekt. En Paulus stond op, wenkte met de hand en zeide: Israelieten, en gij, die God vreest, hoort! De God van dit volk Israel verkoor onze vaderen, en verhoogde het volk gedurende zijne vreemdelingschap in Egypteland en met eenen opgeheven arm heeft Hij ze daaruit gevoerd. En omtrent eenen tijd van veertig jaar verdroeg Hij hen in de woestijn, en nadat Hij zeven volken in het land Kanaän had uitgeroeid, gaf Hij hun land aan hen in bezit gedurende ongeveer vierhonderd en vijftig jaren. En daarna gaf Hij rechters tot den profeet Samuel. En van toen af verlangden zij eenen koning en God gaf hun Saul, den zoon van Kis, eenen man uit den stam van Benjamin, gedurende veertig jaren. En nadat Hij hem had

afgezet, verwekte Hij hun David tot koning, aan wien hij ook getuigenis gaf, zeggend: Ik heb David, den zoon van Izaï, gevonden, een man naar mijn hart, die al mijnen wil zal volbrengen. Uit het zaad van dezen heeft God naar de belofte voor Israel als Zaligmaker Jezus verwekt, nadat eerst vóór zijn optreden Johannes den doop der bekeering gepredikt had aan het gansche volk Israels. En toen Johannes zijnen loop volbracht, zeide hij: Wat denkt gij, dat ik ben? Ik ben het niet, maar zie! hij komt na mij, wien ik niet waardig ben, het schoeisel zijner voeten los te maken.

Van vss. 13—52 lezen wij de reis van Paulus en Barnabas naar en het verblijf te Antiochië in Pisidië en het vertrek naar Iconium. — *Vs.* 13. Ἀνάγεσθαι = afvaren. Van zeelieden zegt men ἀνάγεσθαι, wanneer zij in zee steken. — Οἱ περὶ Παῦλον zijn Paulus en zijn reisgezelschap (vgl. Joh. 11: 19). Paulus is hier de hoofdpersoon, niet meer Barnabas (vgl. evenwel 14: 12, 14, 15: 12, 25). Barnabas is op Cyprus zeker de hoofdpersoon geweest, want bij de scheiding van Paulus en Barnabas (15: 39) gaat Barnabas naar Cyprus, terwijl Paulus zich naar Klein-Azië begeeft. Nergens lezen wij, dat Paulus ooit weder op Cyprus geweest is. Zij gingen over de havenstad Attalië (14: 25) naar Perge, eene der belangrijkste steden van Pamphylië, 3 uren van den mond van den Kestrus gelegen, aan zijnen rechteroever. Het was beroemd door eenen ouden tempel van Artemis en het daaraan verbondene feest. Op hunne terugreis bezochten de apostelen Perge nog eens (14: 25). Johannes Markus ging niet mede, toen Paulus zich van Perge naar Antiochië begaf. Misschien meende hij, dat er verandering kwam in het reisplan en schreef hij de oorzaak daarvan aan Paulus toe. Misschien zag hij ook op tegen de moeilijke reis en de vele daaraan verbondene gevaren. Vgl. W. M. RAMSAY, The Church in the Roman empire before a. D. 170, 1894, p. 23. Voor die reis gold, wat Paulus 2 Kor. 11: 26, 27 zegt. — W. M. RAMSAY (St. Paul the traveller and the Roman citizen, 1896, p. 92 etc.) meent, dat Paulus door overspanning en het heete klimaat ziek geworden is, zooals hij in den brief aan de Galatiërs schrijft (4: 13), en dat hij daarom naar Antiochië ging, zonder zich verder op het platteland op te houden.

Vs. 14. Men leze Ἀντιοχ. τῆς Πισιδίας (niet τὴν Πισιδίαν, want het adjectief Πισίδιος bestaat niet). Deze stad lag in het Taurus-gebergte op de grenzen van Phrygië, werd waarschijnlijk

door Seleucus Nicator gesticht, door Augustus tot Romeinsche kolonie verheven en door de Romeinen tot Pamphylië gerekend. Hier woonden ook vele invloedrijke Joden. Paulus zette zich in de synagoge neder en zocht dus aansluiting bij de Joden. De redactor der Acta stelt het zóó voor, alsof Paulus dat telkens deed, ja alsof dat zijn gewoonte was (13: 5, 14: 1, 16: 13, 17: 2, 10, 17, 18: 4, 19: 8). Hoewel Paulus zich bewust was, geroepen heiden-apostel te zijn, behoeft toch deze voorstelling van den redactor niet geheel onhistorisch te heeten. De synagogen toch waren het natuurlijk aanknoopingspunt, waar Paulus ook de proselieten aan kon treffen. Men lette ook op plaatsen als 1 Kor. 9: 20, waar Paulus zegt, dat hij den Joden een Jood geworden is, om de Joden te winnen, en hun, die onder de wet zijn, als een onder de wet, om hen, die onder de wet zijn, te winnen. Verder op Rom. 9—11 (vgl. hierbij mijne Gesch. B. N. V. bl. 83, 84). Het evangelie is eene kracht Gods, eerst den Jood en ook den Griek (Rom. 1: 16).

Vs. 15. Na het voorlezen van een op den Sabbat vallend gedeelte van de Thora (Parasch) en een vrij gekozen gedeelte van de profeten (Haphtaar), zonden enz. Voor het voorlezen van de Schrift, de prediking en het gebed waren geen bijzondere beambten aangewezen. In Christus' tijd werden deze werkzaamheden door leden der gemeente waargenomen. Beambten waren wel aangesteld, die voor de orde bij de samenkomsten moesten zorg dragen, die toezagen, dat niets onbehoorlijks in de synagoge geschiedde en de zorg voor het gebouw hadden. Zij moesten bepalen, wie uit de Schrift zou voorlezen, het gebed zou voordragen en geschikte personen voor de prediking opwekken. Zulk een man heette ἀρχισυνάγωγος of ook ἄρχων. Gewoonlijk was er één, maar somtijds waren er meer, zooals hier. Ook bij de heidensche eerediensten kwamen ἀρχισυνάγωγοι voor. Vgl. E. SCHÜRER, Geschichte II, 1898³, S. 437—440. Jezus stond op en las voor (Lk. 4: 16). Hier doen het de apostelen, omdat zij bekend waren als leeraars, die eene gewichtige prediking, welke op den Messias betrekking had, te brengen hadden. Wanneer zij een woord der vermaning of een stichtelijk woord (vgl. Hebr. 13: 22) te brengen hadden, dan moesten zij spreken.

Vss. 16—41. Rede van Paulus in de synagoge, die hier vrij uitvoerig weergegeven wordt als het eerste voorbeeld in de Hand. van de zendingswerkzaamheid der apostelen. Verschillende voorrechten, bewijzen van zijne verlossende macht heeft God

aan Israel gegeven. Hij verwekte David als koning, Johannes den dooper als den wegbereider van den Messias en eindelijk den Zaligmaker Jezus (vss. 16—25). Ondanks de verwerping door zijn volk is deze Jezus toch de Messias (vss. 26—37). Op deze laatste gedachte komt het hier vooral aan.

Vs. 16. Bij οἱ φοβούμενοι τὸν θεόν vgl. 10: 2. — *Vs.* 17. Τοῦ λαοῦ τούτου Ἰσραήλ (eerenaam van het volk) ziet terug op ἄνδρες Ἰσραηλ. vs. 16. BLASS leest (α en β/tekst) met E H L P ὁ θεὸς τοῦ λαοῦ τούτου zonder Ἰσραήλ. HOLWERDA (zie mijn N. T.) gist: de God van Israel. Ik stoot mij niet aan ὁ θεὸς τοῦ λ. τ., dat hier past zoowel met het oog op Ἰσραηλῖται als tegenover οἱ φοβούμενοι τὸν θεόν. „Onze vaderen" zijn de aartsvaders, die uitverkoren werden als de tolken der Godsopenbaring (vgl. 7: 2). Herhaaldelijk herinnert deze rede aan die van Stefanus, wat wel bewijst de vrije reproductie van den redactor. Het volk werd verhoogd of vermeerderd (vgl. 7: 17) ten tijde van zijne vreemdelingschap in het land van Egypte. — Μετὰ (LXX ἐν) βραχίονος ὑψηλοῦ = met, onder de bescherming van den opgeheven arm. Vgl. Ex. 1: 6, 32: 11, Deut. 4: 34, 5: 15, 6: 21, 7: 8. 9: 26, 29. — *Vs.* 18. Τροποφορεῖν (vgl. Deut. 1: 32, waar ook τροφοφορεῖν gelezen wordt) = φέρειν τὸν τρόπον τινός, patienter ferre aliquem (vulg. mores eorum sustinuit). Τροφοφορεῖν, dat hier ook gelezen wordt, is: als voedster grootbrengen, verzorgen, voeden (2 Makk. 7: 27). Zij, die hier τροφοφορεῖν lezen, denken aan het voeden met manna in de woestijn.

Vs. 19. Zeven volken werden vernietigd of uitgeroeid (Deut. 7: 1 ἐξαίρειν) — Κατακληρονομεῖν beteekent hier: door het lot iemands bezit aanwijzen, zooals het vaak in de LXX voorkomt. Het beteekent ook intrans.: als eene erfenis verkrijgen (Num. 13: 31, Deut. 1: 8, 2: 21). Hier verwisselden sommige minuskelhss. het met κατακληροδοτεῖν. — I. p. v. αὐτῶν lezen D, syr.$^{p\ mg}$ τῶν ἀλλοφύλων.

Vs. 20. Ὡς ἔτεσιν τετρακ. καὶ πεντήκοντα = gedurende ongeveer vier honderd en vijftig jaren. Hier staat de Dat. i. p. v. den Acc. evenals 8: 11 (het tegenovergestelde 10: 30). Waarbij behoort het getal? Sommige getuigen (ook BLASS) voegen καὶ μετὰ ταῦτα vóór ὡς ἔτεσιν τετρακοσίοις καὶ πεντήκοντα. HILGENFELD laat met D*, d, syr.$^{sch.}$ μετὰ ταῦτα weg en verbindt het jaartal met het volgende. Lezen wij als BLASS en HILGENFELD, dan is

de becijfering van het tijdvak der richters gegeven: En daarna gedurende vierhonderd vijftig jaren gaf Hij hun richters tot Samuel den profeet. Deze tijdsbepaling wijkt dan af van 1 Kon. 6: 1 (vierhonderd tachtig jaren = 12 menschengeslachten van den uittocht uit Egypteland tot den tempelbouw in het vierde regeeringsjaar van Salomo, één voor het verblijf in de woestijn, tien voor het tijdvak der richters, één voor Davids regeering). Wellicht is hier de tijdrekening gevolgd, die wij ook bij Jos. Ant. 8, 3, 1; 10, 8, 5 vinden (592 jaren van den uittocht uit Egypte tot den tempelbouw, zoodat voor den tijd tusschen Jozua en Samuel circa 450 jaren overblijven). Het getal 450 voor het richterentijdvak werd aldus verkregen, door bij elkánder op te tellen de getallen van Richt. 3: 8, 11, 14, 30, 4: 3, 5: 31, 6: 1, 8: 28, 9: 22, 10: 2, 3, 8, 12: 7, 9, 11, 14, 13: 1, 15: 20 = 410 jaren en daarbij te voegen de veertig jaren van Eli (1 Sam. 4: 18). In werkelijkheid kunnen wij voor den tijd van de omzwerving in de woestijn, de verovering van Kanaän en de richters drie eeuwen stellen. Zie Inl. Richteren van „Het Oude Testament" door A. KUENEN enz., 1899. Leest men ὡς ἔτεσιν . . . πεντήκοντα vóór καὶ μετὰ ταῦτα, dan zien de vierhonderd vijftig jaar op den tijd van vs. 17 af (vierhonderd jaar voor de vreemdelingschap in Egypte, zie 7: 6, en veertig jaren in de woestijn benevens de tien jaar voor de verovering van Kanaän). — Over de gissingen van LACHMANN en v. D. S. BAKHUYZEN zie mijn N. T.

Vs. 21. Κἀκεῖθεν = vandaar. Hier in tijdelijke beteekenis. Sauls regeeringsjaren worden in het O. T. nergens genoemd, maar door Jos. Ant. 6, 14, 9 op twintig jaren bepaald. Hier is het getal veertig vermeld naar analogie van de regeeringsjaren van David (1 Kon. 2: 11).

Vs. 22. En hem afzettend, in eigenl. zin, niet: verwijderend van zijn aangezicht of latend sterven. — Ὡι behoort bij μαρτυρήσας. God gaf hem getuigenis, zeggend. — Vgl. bij de karakteristiek van David Ps. 88 (89): 21 en 1 Sam. 13: 14. Overeenkomst bestaat ook met 1 Clem. 18: 1, welke evenwel niet van dien aard is, om tot afhankelijkheid te besluiten. David is een man naar Gods hart, inzoover hij Gods wil doet en gehoorzaamheid betoont in tegenstelling met Saul (1 Sam. 13: 14). De invoering van de monarchie is van belang, omdat in de theocratie de koning plaatsvervanger Gods, derhalve ook een type van den Messias is. Vooral geldt dit van David, den man naar Gods hart. Van David gaat de spreker over tot zijn eigenlijk doel, d. i. tot

Christus. — *Vs.* 23. Τούτου staat met nadruk voorop. — *Vs.* 24. Johannes had vóór Jezus' optreden gepredikt den doop der bekeering, d. i. den doop als symbool van de bekeering.

Vs. 25. Toen nu Johannes bezig was, zijnen loop te voleindigen, zeide hij: „Wat vermoedt gij, dat ik ben? Niet ik ben, nl. de Messias". Men heeft ook vertaald: „Waarvoor gij mij houdt, dat ben ik niet", wat taalkundig geoorloofd is, terwijl hier dan het pronomen interrogativum voor het pronomen relativum staat. Vgl. BLASS, Grammatik, S. 172. Naar analogie evenwel van Mk. 8: 27, 29 vind ik het beter, τί ἐμὲ ὑπονοεῖτε εἶναι als zelfstandige vraag op te vatten. — I. p. v. τί ἐμέ leest BLASS met C D E enz. τίνα με, omdat het neutrum hier niet passen zou. De regel is het mascul. Zie Mk. 4: 41, 8: 27, Joh. 1: 19, 22. Maar het neutrum lijkt mij toch hier niet misplaatst.

Vss. 26—41. Mannen broeders! zonen van het geslacht van Abraham, en wie onder u God vreest, tot ons is het woord dezer zaligheid gezonden. Want die te Jeruzalem wonen en hunne oversten hebben, daar zij dezen en de uitspraken der profeten niet kenden, die elken Sabbat voorgelezen worden, ze vervuld door Hem te veroordeelen, en hoewel zij geene schuld des doods gevonden hadden, verzochten zij Pilatus, dat hij ter dood gebracht zou worden. En toen zij alles volbracht hadden, wat van Hem geschreven staat, hebben zij Hem van het hout afgenomen en in een graf gelegd. Maar God heeft Hem uit de dooden opgewekt. Hij nu is gedurende verscheidene dagen verschenen aan hen, die met Hem van Galilea naar Jeruzalem gegaan waren, die nu zijne getuigen zijn bij het volk. En wij verkondigen u, dat God de belofte, aan de vaderen gedaan, vervuld heeft aan de kinderen, door Jezus op te wekken, gelijk ook in den eersten Psalm geschreven staat: Gij zijt mijn Zoon, heden heb ik u verwekt. Dat Hij Hem nu uit de dooden opgewekt heeft, zonder dat Hij ooit meer tot het verderf terug zal keeren, heeft Hij aldus gezegd: Ik zal u het heilige Davids geven, dat zeker is, waarom Hij ook in eenen anderen (Psalm) zegt: Gij zult uwen heilige geven, om verderf te zien. Want David, nadat hij te zijner tijd den raad Gods gediend had, is ontslapen, bij zijne vaderen gezet en heeft verderf gezien. Maar Hij, dien God heeft opgewekt, heeft geen verderf gezien. Zoo zij u dan bekend, mannen broeders, dat door dezen u vergeving van zonden verkondigd wordt; van alles, waarvan gij niet gerechtvaardigd kondt worden door de wet van Mozes, wordt door dezen ieder, die

gelooft, gerechtvaardigd. Ziet dan toe, dat (u) niet overkome wat in de profeten gezegd is: Ziet, gij verachters! verwondert u en verdwijnt, want ik doe een werk in uwe dagen, een werk, dat gij volstrekt niet gelooven zult, wanneer iemand het u verhaalt.

Vs. 26. Nieuwe aanspraak met „mannen broeders!" (vgl. 16). Paulus vat zich blijkens ἡμῖν (niet ὑμῖν) met de hoorders samen. Vs. 32 ziet *wij* op de apostelen Paulus en Barnabas. — Ἐξαπεστάλη (vgl. 10: 36, Ps. 107: 20) is gezonden, nl. door God. — Het woord dezer zaligheid is het woord, dat op deze zaligheid betrekking heeft (vs. 23 ging σωτῆρα vooraf). Vgl. 5: 20 alle woorden dezes levens.

Vs. 27 leest men ὑμῖν vs. 26b, dan wil vs. 27 motiveeren, dat de zending van de apostelen tot de Joden in de diaspora plaats had, omdat de Joden in Palestina den Messias verwierpen. Doch beter is, terwijl wij ἡμῖν lezen, de motiveering te doen slaan op ὁ λόγος τῆς σωτηρίας ταύτης. De evangelieprediking is een woord der zaligheid, wat niet is uitgesloten door de verwerping van Jezus door Jeruzalem en de oversten. Deze verwerping moest juist strekken ter vervulling van de Goddelijke profetie (vss. 27—29). God heeft Jezus uit de dooden opgewekt en het bewijs zijner Messiaansche waardigheid gegeven (vs. 30). De Joden hebben daardoor, dat zij Jezus verwierpen, de uitspraken der profeten, die iederen Sabbat voorgelezen werden, met hunne rechtspraak of hun oordeel (κρίναντες) vervuld. Vgl. Hand. 3: 13—17. — Τὰς φωνὰς τῶν προφ. behoort bij ἀγνοήσαντες. Het object bij κρίναντες, dat hier met nadruk staat, moet uit het verband worden aangevuld, en is Jezus, zooals dat bij ἐπλήρωσαν is aan te vullen: τὰς φωνὰς τῶν προφητῶν. Gekunsteld lijkt mij, καί na ἀγνοήσ. door *ook* te vertalen en τὰς φ. τ. προφ. als object van ἐπλήρωσαν op te vatten. LACHMANN (N. T. p. VIII) leest met instemming van Dr. v. d. S. BAKHUYZEN (Conjecturaal-krit. bl. 221) κρίναντες na ἀγνοήσαντες en neemt bij eenen librarius eene afdwaling van het oog aan, wat mij hier minder aannemelijk lijkt. BLASS (Acta, 1895) gist μὴ ἀνακρίναντες (zonder vorm van proces, vgl. 17: 11). Zijn β/tekst luidt op grond van D, e, p, zooals wij onder F. R. in ons N. T. te kennen gaven. HILGENFELD leest als BLASS (β/tekst), doch heeft alleen καὶ κρίναντες ἐπλήρωσαν i. p. v. τοῦτον ἀπεδοκίμασαν. — Vgl. bij οἱ ἄρχοντες αὐτῶν τοῦτον

ἀγνοήσαντες 3: 17. — *Vs.* 28. Zie Lk. 23: 13—25. — *Vs.* 29. Vgl. Lk. 23: 53. Op de laatste plaats is Jozef van Arimathea subject, hier zijn het de personen van vs. 27 (de inwoners van Jeruzalem en de oversten). De begrafenis is hier de voltooiing van den dood des Heeren en komt hier voor als het werk van Jezus' vijanden. — *Vs.* 30 staat de handelwijs Gods (de opwekking) tegenover de handelwijs der menschen. — *Vs.* 31. Gedurende verscheidene dagen is Jezus verschenen. Vgl. 1: 3. Νῦν ziet op het heden, waarin Paulus sprak. Zooals de apostelen aan de Joden in de diaspora prediken, dat de Messias verschenen is, getuigen ook de eerste getuigen van Jezus' opwekking aan de Joden in Palestina, dat Jezus de Messias is.

Vs. 32. Naast de evangelieprediking van de ooggetuigen komt de verkondiging, die Paulus en Barnabas aan de hoorders brengen. Thans wordt de hoofdgedachte van vs. 26 uitgewerkt. In Jezus, den zoon van David (vs. 23), worden de aan David gegevene beloften vervuld (vss. 33—37). — Εὐαγγ. wordt gewoonlijk geconstrueerd τί τινι, doch ook wel τί τινα. Vgl. mijn Wdb. I, bl. 39 en nog daarenboven Eus. H. e. 3: 4 τοὺς ἐκ περιτομῆς τὸν Χριστὸν εὐαγγελιζόμενος. Daarom is het niet noodig aan te nemen, dat τὴν ἐπαγγελίαν bij ὅτι κτέ. behoort, terwijl het door ταύτην zou worden opgenomen (vgl. 15: 38). — Ik lees τοῖς τέκνοις zonder bijvoeging Over de verschillende lezingen der getuigen zie mijn N. T. Het komt mij voor, dat evenals πρὸς τοὺς πατέρας zoo ook τοῖς τέκνοις absoluut moet staan. WENDT leest ἡμῖν ἀναστήσας en meent, dat ἡμῖν in ἡμῶν veranderd werd, om eene nadere bepaling bij τέκνα te geven. Maar ἡμῖν vóór ἀναστήσας verwacht men niet. „Door Jezus op te wekken" wordt in vs. 34 nader verklaard door: Hem uit de dooden op te wekken. — Ἐκπλήρωσεν ziet op het volkomen vervullen van de gedane beloften door de opstanding, waardoor Christus zich als den Messias openbaarde. — Bij ἀναστήσας denke men niet aan de verwekking van Jezus als evangelieprediker (= הֵקִים, prodire jussit), waarvoor men zich beroept op Hand. 3: 22, 26. Het is wel waar, dat Ps. 2: 7 in de Christelijke overlevering met Jezus' doop in betrekking gebracht wordt (zie D, it. bij Lk. 3: 22, Hebreërevangelie volgens Epiph. Haer. 30, Just. Dial. 88, 103), maar Hebr. 1: 5, 5: 5 wordt het toegepast op de hoogepriesterlijke waardigheid van Jezus. Vgl. Hand. 2: 24—32, waarmede Paulus' rede overeenstemming heeft.

Vs. 33. Ἐν τῷ πρώτῳ ψαλμῷ. Zoo D, Or. 2, 538, Hil. 27 en 42. De meeste andere getuigen evenwel lezen ἐν τῷ δευτέρῳ ψαλμῷ, omdat Ps. 2 aangehaald wordt. Ps. 1 evenwel is eene inleiding op den eersten Psalmbundel (1—41), wellicht zelfs tot dat doel gedicht, waarom hij in sommige Hss. niet wordt medegeteld en dan de tweede Psalm de eerste genoemd wordt. Ik zou denken, dat *tweede* eene zg. verbetering is van *eersten*. Dat Ps. 2 Messiaansch verklaard werd, is een bekend feit. Het gebeurde meer, dat men Ps. 1 en 2 samen verbond. Zie Just. Ap. 1, 40, Apoll. in Ps. 2, Tert. Adv Marc. 4, 22, Cypr. Test. 1, 13. In D, syr.p mg. strekt zich het citaat uit tot Ps. 2: 8.

Vs. 34. Wat met de opstanding als logisch gevolg samenhangt, zegt Paulus hier, nl. dat Christus niet meer tot het verderf terug zou keeren. Hier staat verderf i. p. v. dood met het oog op vs. 35. — God heeft gezegd: Ik zal u geven het heilige Davids, dat zeker of betrouwbaar is. Wij hebben hier eene aanhaling van Jez. 55: 3 vrij naar de LXX (καὶ διαθήσομαι ὑμῖν διαθήκην αἰώνιον, τὰ ὅσια Δαυεὶδ τὰ πιστά). Ter aansluiting van vs. 35 staat hier δώσω, zooals τὰ ὅσια met τὸν ὅσιον correspondeert. In het oorspronkelijke is gedacht aan de belofte van Jahwe, om aan de noodlijdenden betrouwbare, voor David bestemde gunstbewijzen (חַסְדֵי דָוִד) te verleenen. Deze gunstbewijzen zijn betrouwbaar, blijvend, onvergankelijk, waaruit voortvloeit, dat Hij, die ze in Gods naam verleenen zal, ook een onvergankelijk karakter hebben moet, en dus eeuwig zal blijven leven. Er staat niet: Ik zal u geven de ὁσιότης, heiligheid of vroomheid van David als uwe persoonlijke eigenschap, wat ook niet overeenkomt met de oorspronkelijke bedoeling van de aangehaalde plaats. — Na de positieve verklaring volgt de negatieve van vs. 35. Ik kan volstrekt niet inzien, zooals WENDT in navolging van BLASS beweert, dat vs. 35 logisch aan vs. 34 vooraf moest gaan. Er is een klimax van de goederen tot den persoon, die ze uitdeelt. — *Vs.* 35. Daarom, d. i. omdat de uitspraken van de heilsgoederen eigenlijk op den persoon, die ze uitdeelt, moeten slaan, zegt God in eenen anderen Psalm. Over de aanhaling van dit vers vgl. Hand. 2: 27. — *Vs.* 36. De beide woorden der Schrift zijn in Jezus, David Zoon, niet in David vervuld. Ἰδίᾳ γενεᾷ = te zijner tijd (Dat. temporis, vgl. vs. 20a), niet voor zijnen tijd (Dat. commodi). Men verklare vs. 36a ook niet: zijnen eigen tijd gediend hebben door den raad Gods, of zijnen eigen tijd gediend

hebbend, is hij naar Gods raad gestorven. De bedoeling is: David is niet onvergankelijk, maar heeft slechts te zijner tijd gediend. Gods beloften waren onvergankelijk en de heilige zou geen verderf zien. Daarom zijn Gods beloften in den Messias vervuld. — David is bij zijne vaderen vergaderd nl. in de Sjeool, maar Hij, dien God opgewekt heeft, zag geen verderf (vs. 37), want Hij is uit de dooden opgestaan.

Vss. 38—41. Nadat op de beteekenis van Christus als Verlosser gewezen is, wordt er de nadruk op gelegd, de door Hem aangebodene zaligheid aan te nemen, en met straf bedreigd hij, die haar verwerpt. Διὰ τούτου behoort bij ἄφεσις ἁμαρτιῶν. De vergeving van zonden heeft plaats door bemiddeling van Hem, die gestorven en opgestaan is. Vgl. Rom. 4: 25, 6: 10, 11, 1 Kor. 15: 16, 17, 2 Kor. 5: 15. De bedoeling is niet, dat Christus door zijne boden als getuigen der opstanding werkzaam is. — *Vs.* 39. Vele Hss. lezen καὶ ἀπὸ πάντων en D na καταγγ.: καὶ μετάνοια ἀπὸ πάντων. Mogelijk is, dat καί na-ται bij vergissing wegviel. Doch mogelijk is ook, ja waarschijnlijk, dat men het ter verbinding inlaschte. Duidelijk is dat bij D met zijne lezing καὶ μετάνοια, waardoor ἐν τούτῳ πᾶς ὁ πιστεύων δικαιοῦται (D, 137 voegen er bij παρὰ θεῷ) een zelfstandige zin wordt. — Ik geef niet toe, dat hier geleerd zou worden, dat men wel degelijk door de wet van Mozes althans gedeeltelijk gerechtvaardigd zou worden en dus de gedachte niet zuiver Paulinisch zou zijn. Ὧν is niet: voor zoover niet, maar stellig: waarvan niet. Gij kondt niet door de wet gerechtvaardigd worden, maar wel door Christus. Ἀπὸ πάντων staat praegnant: zoodat gij vrij zoudt zijn van het oordeel der wet. Vgl. Rom. 6: 7. — *Vs.* 39. Met het oog op vs. 38 ligt de voortgang der rede in ἀπὸ πάντων en πᾶς ὁ πιστεύων. Universeel is de redding, zoowel wat de personen als wat de zonden betreft. De eenige voorwaarde voor de rechtvaardiging is het geloof. Οὐκ ἠδυνήθητε = gij kondt niet, wat van de Joden gold, voor wie de wet kracht had; πᾶς ὁ πιστεύων ziet op het universeele karakter van de zaligheid, die ook voor de heidenen gold. — Ἐν νόμῳ = door de wet, door het volbrengen van de werken der wet. Bij het gerechtvaardigd worden door de wet vgl. Gal. 3: 11. — Met nadruk staat ἐν τούτῳ = door dezen, d. i. door den opgewekten Christus.

Vs. 40. „In de profeten" is naar eene bekende metonymia in de boeken der profeten. — *Vs.* 41. Aangehaald wordt Hab. 1: 5

vrij naar de LXX. Habakuk handelt over het strafgericht door de Chaldeërs. Het hier bedoelde werk is het werk des gerichts. Evenals de Peschito leest de LXX hier καταφρονηταί, verachters (בֹּגְדִים voor בַּגּוֹיִם, onder de volken). Het oordeel zou zóó verschrikkelijk zijn, dat men het niet zou kunnen gelooven, wanneer iemand het verhaalde.

Vss. 42—52. Toen zij nu weggingen, baden zij, dat op den volgenden Sabbat hun die woorden zouden gesproken worden. En nadat de synagoge uitgegaan was, volgden velen van de Joden en van de godsdienstigen Paulus en Barnabas, die hen toespraken en hen trachtten te bewegen, bij de genade Gods te blijven. En op den volgenden Sabbat verzamelde zich bijna de geheele stad, om het woord des Heeren te hooren. Maar toen de Joden de scharen zagen, werden zij vervuld met nijd, en wederspraken wat door Paulus gezegd werd, lasterend. En Paulus en Barnabas zeiden met vrijmoedigheid: Het was noodig, dat het woord Gods eerst tot u gesproken werd. Maar naardien gij het verwerpt en uzelven het eeuwige leven niet waardig oordeelt, zie, wij wenden ons tot de heidenen. Want zoo heeft de Heer ons geboden: Ik heb u gesteld tot een licht der heidenen, opdat gij zoudt zijn tot behoudenis tot aan de einden der aarde. Toen nu de heidenen dit hoorden, verblijdden zij zich en prezen het woord des Heeren, en er werden zoovelen geloovig als er verordineerd waren tot het eeuwige leven. En het woord des Heeren verbreidde zich door het geheele land. Maar de Joden hitsten de aanzienlijke godvruchtige vrouwen en de voornaamsten der stad op, en verwekten eene vervolging tegen Paulus en Barnabas en verdreven hen uit hun gebied. Maar zij schudden het stof van hunne voeten tegen hen af en gingen naar Iconium. En de leerlingen werden vervuld met blijdschap en met Heiligen Geest.

Vs. 42. Paulus en Barnabas verlieten de synagoge, voordat zij uitging (vs. 43). Het subject van παρεκάλουν zijn de oversten der synagoge, die vermaanden, verzochten. B leest ἠξίουν (zij meenden) i. p. v. παρεκάλουν en dat wel na σάββατον, welke lezing evenwel m. i. hier niet past. L P voegen als subject na παρεκάλουν in τὰ ἔθνη. Dan verkrijgen wij een nieuw publiek voor de rede der apostelen. In elk geval moet met τὰ ῥήματα ταῦτα bedoeld zijn: dit onderwerp. Het kan niet de bedoeling zijn, dat dezelfde woorden herhaald zouden worden. — Μεταξύ is hier adverbium van tijd, zooals ἐν τῷ μεταξύ, scil. χρόνῳ

(Joh. 4: 31). Met het oog op het verband hier = naaste (Sabbat) = ἑξῆς, zooals D leest „ex usu rariore, Josephus, Plut. Mor. 240 B, in N. T. praeterea Act. 23, 24 β, tum ep. Barn. 13, 1 Clem. Rom. 44" (BLASS, Acta ap. a. h. l.). — *Vs.* 43. Προσηλύτων is een glosseem van σεβομένων, dat niet eens juist is. Elders wordt altijd van οἱ σεβόμενοι of φοβούμενοι τὸν θεόν gesproken, niet προσήλυτοι daarbij. Vgl. het aangeteekende bij Hand. 10: 2. — Ἔπειθον = trachtten te bewegen of te overreden, niet overreedden. Het Impf. wijst hier niet het gevolg van de toespraak aan, maar de pogingen, om tot dat gevolg te komen. In het volgen van Paulus en Barnabas openbaarden velen hunne belangstelling. Thans worden zij opgewekt, om te blijven bij de door de apostelen verkondigde genade Gods. — Na Βαρνάβᾳ lezen 137, syr.P mg. ἀξιοῦντες βαπτισθῆναι (zoo ook BLASS β/tekst).

Vs. 44. Op den volgenden Sabbat, waarop eene nadere ontwikkeling van de bedoelde woorden gewenscht werd, kwam bijna de geheele stad tezamen, zeker na den ijverigen zendingsarbeid van Paulus en Barnabas in die week, wat D, syr.P mg en E in hunnen tekst van vs. 43 (zie mijn N. T.) hebben uitgedrukt. — *Vs.* 45. De Joden nu, de menigten van de heidensche stadsbevolking ziende (vs. 48 τὰ ἔθνη), werden met nijd vervuld. Zij konden niet dragen, dat de heidenen de heilsprediking hoorden en aannamen, en begonnen tegen te spreken en te lasteren. Pleonastisch is de lezing van D I P: zij spraken tegen, tegensprekend en lasterend. Met het oog daarop hebben E, 14* ἐναντιούμενοι i. p v. ἀντιλέγοντες en leest BLASS (β/tekst) met gig. ἀντιτασσόμενοι καί.

Vs. 46. Rond en royaal kwamen Paulus en Barnabas voor hunne roeping als apostelen der heidenen uit (παρρησιασάμενοι). Overeenkomstig de belofte, het heilsplan Gods (zie wat wij aanteekenden bij vs. 14 en verder vs. 26, Rom. 1: 16, 2: 10) was het noodzakelijk (ἀναγκαῖον), dat eerst tot u, Joden, het woord Gods gesproken werd, maar daar gij het verstoot of verwerpt, wenden wij ons tot de heidenen. Hielden de Joden de heidenen de door Paulus verkondigde zaligheid niet waardig, Paulus en Barnabas zeggen, dat de Joden zichzelven het eeuwige leven niet waardig achten. — *Vs.* 47. Aanhaling van Jez. 49: 6 vrij naar de LXX. Wat bij Jezaja van den knecht des Heeren gold, werd hier op Christus toegepast. Hij zou de heidenen verlichten,

hun de ware kennisse Gods brengen, opdat zij de zaligheid zouden beërven.

Vs. 48. Het woord des Heeren is het profetische Godswoord, waarop de apostelen zich voor hunne zending onder de heidenen beriepen. Er geloofden zoovelen als naar de Goddelijke voorbeschikking tot het eeuwige leven verordineerd waren. Vgl. Rom. 8: 28—30. Hetzelfde van de Joden 2: 39, 17: 4 (προσεκλήρ). — D, g lezen ἐδέξαντο i. p. v. ἐδόξαζον. — *Vs.* 49. Het woord des Heeren verbreidde zich door het gansche land. — *Vs.* 50. Παροτρύνω = aanzetten, ophitsen. Onnoodig is de gissing van NABER (zie mijn N. T.) παρώξυναν. Men zette aanzienlijke vrouwen aan, die tot de σεβόμεναι behoorden, opdat dezen op hare mannen invloed zouden uitoefenen. — *Vs.* 51. Het afschudden van het stof is een teeken van verbreking der gemeenschap (vgl. Mt. 10: 14, Lk. 9: 5, 10: 11). Daar jongeren achterbleven en Barnabas en Paulus later naar Antiochië terugkeerden (14: 21), is deze handelwijs hier wel vreemd. — Iconium (beeldje), dat ook wel tot Phrygië gerekend wordt, zooals het 14: 6 van de steden van Lycaonië wordt onderscheiden, is de hoofdstad van Lycaonië, tegenwoordig Konia of Konya, gelegen op de groote, woeste bergvlakte van Lycaonië, 1200 Ned. ellen boven de oppervlakte der zee, 45 geographische mijlen ten Z. O. van Koetahia aan den weg, die den Bosporus met Syrië verbindt. Thans nog als station der karavanen eene belangrijke stad met 60.000 inwoners. Vgl. Bijb. Wdb. RIEHM-VAN RHIJN s. v. — *Vs.* 52. De verdrijving van de apostelen ontmoedigde niet, maar deed hunne vreugde en heilige geestdrift stijgen. Vgl. 1 Thess. 1: 6. — Op verschillende wijzen heeft men beproefd, in vss. 42—52 de gebezigde bron en de latere toevoeging van den redactor te onderscheiden. SPITTA b. v. (S. 166—169) brengt tot bron A 13: 43, 50, 51 en tot B 13: 44—49, 52, terwijl vs. 42 en ἐχομένῳ vs. 44 van den redactor afkomstig zouden zijn, om de twee verhalen te combineeren. WENDT houdt vs. 42 voor een bestanddeel van de bron en vs. 43 voor het werk van den redactor. Vrij onduidelijk zegt hij, dat vss. 44 enz. bij vs. 42 behoort en vss. 46 enz. van den redactor afkomstig zijn. Ook vss. 51ª en 52 zouden het werk zijn van den redactor. Ik zie geen kans, bron en bewerking van elkander te onderscheiden.

HOOFDSTUK XIV.

Vss. 1—7. Het geschiedde nu te Iconium, dat zij op gelijke wijze in de synagoge der Joden gingen en alzoo spraken, dat eene groote menigte van Joden en Grieken geloovig werd. Maar de Joden, die ongehoorzaam geworden waren, zetten de gemoederen der heidenen op en verbitterden hen tegen de broeders. Zij vertoefden er dan geruimen tijd, vrijmoedig sprekend met het oog op den Heer, die getuigenis gaf aan het woord zijner genade, en teekenen en wonderen door hunne handen deed geschieden. En de menigte der stad werd verdeeld en sommigen hielden het met de Joden en anderen met de apostelen. Toen nu door de heidenen en de Joden met hunne oversten eene poging werd gedaan, hen te mishandelen en te steenigen, vluchtten zij, daar zij dit bemerkt hadden, naar de steden van Lycaonië, naar Lystre en Derbe en den omtrek. En aldaar verkondigden zij het evangelie.

Verblijf in Iconium, Lystre en Derbe. *Vs.* 1. Κατὰ τὸ αὐτό is niet tegelijk (simul, Vulgaat), maar op gelijke wijze (similiter) = κατὰ τὰ αὐτά (Lk. 6: 23, 26, 17: 30). Paulus ging te Iconium te werk evenals in Antiochië. — Ἑλλήνων = van zulke heidenen, die zich als φοβούμενοι bij de synagoge hadden gevoegd. Aan 14: 1 sloten zich aan de Acta Pauli et Theclae (vgl. mijne „Geschiedenis B. N. V." bl. 428). — *Vs.* 2. De Joden, die niet gehoorzaam of geloovig geworden waren (ἀπειθήσαντες, niet ἀπειθοῦντες), zetten de gemoederen der heidenen op en verbitterden ze tegen de broeders. Κακόω is hier niet zooals gewoonlijk kwalijk behandelen, maar iemand in eene booze stemming brengen zooals Jos. Ant. 16, 1, 2. — Τῶν ἐθνῶν = de heidensche bevolking der stad. Niet alleen tegen Paulus en Barnabas, maar tegen de Christenen in het algemeen barstte de verbittering los. Hierbij past slecht het bericht van vs. 3 over het langdurig en vrijmoedig getuigenis der apostelen, maar niet dat van vs. 4. Misschien heeft vs. 3 in de bron vóór vs. 2 gestaan. RAMSAY (St. Paul the traveller etc., 1896, pag. 108) houdt dit vers voor een glossema. Volgens anderen zijn vs. 3 of vss. 3—5 het werk van den redactor (zie WENDT, S. 248, 249). — Om de moeilijkheid weg te nemen, laten D, syr.$^{p\ mg.}$ den opstand van de ἀρχισυνάγωγοι en de ἄρχοντες

τ. συν. uitgaan, [1]) verklaren, dat daarna spoedig vrede kwam (zie mijn N. T.) en laten dan vs. 5 eenen nieuwen opstand uitbarsten. D, syr.p mg. lezen δικαίων i. p. v. ἀδελφῶν, eene latere benaming van de Christenen (= iusti), die bij de kerkvaders veelvuldig voorkomt. — *Vs.* 3. Vreemd is ἱκανὸν μὲν οὖν. Welke gevolgtrekking kan uit het voorgaande bedoeld zijn? Het gevolg van de ophitsing wordt eerst vs. 4 medegedeeld. De gedachte is, dat Paulus en Barnabas eenen geruimen tijd in de stad gearbeid hebben, voordat er verdeeldheid kwam. — Vrijmoedig spraken zij met het oog op, vertrouwend op den Heer. Naar analogie van 4: 29, 30, 20: 32 is de Heer = God, niet Jezus. — Μαρτυροῦντι ἐπὶ τῷ λόγῳ van ℵ* A blijft vreemd ondanks Hebr. 11: 4. Met vele Hss. laat ik ἐπί weg, en meen, dat het uit het voorafgaande ἐπί voortgevloeid kan zijn. God legde getuigenis af voor of ten bate van het woord zijner genade, door het geven van teekenen en wonderen, die geschiedden door hunne handen. Vgl. Mk. 16: 20, Hand. 4: 29, 30. — De lezing διδόντος van ℵ lijkt mij gevormd naar het voorafgaande αὐτοῦ en de andere lezing καὶ διδόντι is onaannemelijk, omdat dan het geven van teekenen en wonderen gecoördineerd en niet gesurbordineerd wordt met het getuigenis geven. — *Vs.* 4. „Apostelen" is de naam, hier gegeven aan Paulus en Barnabas. Vgl. ook vs. 14. Na ἀποστόλοις lezen D, syr.p mg. κολλώμενοι διὰ τὸν λόγον τοῦ θεοῦ. — *Vs.* 5. Ὁρμή = vijandelijke aanval, toeleg, poging. Ὑβρίσαι καὶ λιθοβ. = om te mishandelen en te steenigen. — *Vs.* 6. Lystre werd vroeger op gezag van Hamilton ten Z. van Iconium gezocht, ter plaatse van de ruïne Karadagh. Met STERRETT neemt E. SCHÜRER (Theol. Litz. 1889, 8) aan, dat het Z. W. van Iconium ligt, en vereenzelvigt het met Zoldera aan den linkeroever van de Köpru Tschai, 15 minuten ten N. van Khatiin Serai. Vgl Bijb. Wdb. RIEHM-VAN RHIJN s. v. en RAMSAY (The Church in the Roman empire, p. 47). — De β/tekst van vss. 5, 6, 7 is een geheel andere dan de gewone, welken ook ik uitgaf (zie mijn N. T.). Door de opmerking van D, syr.p mg. bij vs. 2, dat de Heer spoedig

---

[1]) Terecht worden de ἄρχοντες τῆς συναγ. en de ἀρχισυνάγωγοι hier van elkander onderscheiden. De eersten waren in de diaspora de hoofden der gemeente, aan wier zorg de leiding der gemeente in 't algemeen toevertrouwd was. Hun hoofd heette γερουσιάρχης. De tweeden daarentegen hadden de zorg voor den eeredienst. Een en dezelfde persoon kon beide betrekkingen bekleeden. Vgl. E. SCHÜRER, Gesch. II, S. 438, III, S. 50.

vrede gaf, waren vss. 4—6 eenigermate onverstaanbaar geworden en was de verdeeldheid onbegrijpelijk. Daarom wordt in syr$^{p\ mg.}$ een tweede opstand vermeld, nog heviger dan de eerste.

Vs. 6. Blijkbaar kwamen Paulus en Barnabas in Galatica Lycaonia of Γαλατικὴ χώρα, wel te onderscheiden van Lycaonia Antiochana of Ἀντιοχανὴ χώρα, dat bestuurd werd door koning Antiochus. De schrijver drukt het terrein van Paulus' werkzaamheid uit naar de politieke verdeeling van de Romeinen. De grenzen van het Romeinsche gebied zijn de grenzen van Paulus' werkzaamheid. Vgl. RAMSAY, St. Paul the traveller etc. p. 111. — Derbe moet misschien tusschen de Z. O. van Lystre gelegene dorpen Bossola en Zosta gezocht worden òf in het iets Westwaarts gelegene Gudelissin (RAMSAY, The Church in the Roman empire etc., p. 54, 55). — *Vs.* 7. De Westersche tekst (zie mijn N. T.) heeft hier de bijvoeging, dat de geheele bevolking over de prediking verslagen was, maar dat Paulus en Barnabas voortdurend in Lystre bleven.

Vss. 8—20. En er zat een zeker man te Lystre, onmachtig aan zijne voeten, kreupel van den schoot zijner moeder af, die nooit had gewandeld. Deze hoorde Paulus spreken, die hem aanstaarde en ziende, dat hij geloof had om gezond te worden, met luide stem zeide: Sta recht op uwe voeten! En hij sprong op en wandelde. Toen nu de scharen gezien hadden, wat Paulus gedaan had, verhieven zij hare stem en zeiden in het Lycaonisch: De goden zijn aan menschen gelijk geworden en tot ons nedergedaald En zij noemden Barnabas Jupiter en Paulus Mercurius, omdat hij de woordvoerder was. De priester nu van Jupiter, die vóór de stad was, bracht stieren en kransen aan de poort, en wilde met de scharen offeren. Maar toen de apostelen Barnabas en Paulus dit hoorden, verscheurden zij hunne kleederen, sprongen onder de menigte, roepend en zeggend: Mannen, waarom doet gij dit? Ook wij zijn menschen van gelijke geaardheid als gij, en verkondigen u, dat gij u van deze ijdelheden bekeeren zoudt tot den levenden God, die gemaakt heeft hemel, aarde, zee en alles, wat daarin is, die in de verloopene tijden alle heidenen heeft laten wandelen in hunne wegen, hoewel Hij zich niet onbetuigd gelaten heeft als weldoener, daar Hij u van den hemel regen gaf en vruchtbare tijden, en uwe harten vervulde met spijs en vroolijkheid. En door dit te zeggen, hielden zij de scharen er nauwelijks van af, hun te offeren. Maar er kwamen van Antiochië en Iconium Joden, en nadat zij de scharen overreed

hadden, steenigden zij Paulus en sleepten hem buiten de stad, meenend, dat hij gestorven was. Maar toen de leerlingen hem omringd hadden, stond hij op en ging in de stad en des anderen daags vertrok hij met Barnabas naar Derbe.

Gebeurtenissen te Lystre, eene ingevoegde episode. Vs. 6 is reeds verhaald de reis naar Derbe. Hier laat de schrijver de apostelen naar Lystre terugkeeren en vss. 20^b, 21 wordt de mededeeling van vss. 6^b, 7 over de reis naar Derbe en het prediken aldaar voortgezet. Vgl. bij vss. 8—10: 3: 1—10. Lystre is 14: 6, 21, 16: 1 van het vrouwelijk, hier en 16: 2 van het onzijdig geslacht. Χωλός ontbreekt D, gig. BLASS houdt in zijnen α/tekst χωλὸς ἐκ κοιλίας μητρὸς αὐτοῦ voor een glossema. Niet te ontkennen is, dat de overgeleverde tekst pleonastisch lijkt en moeilijkheden geeft. De floriacensis (zoo ook β/tekst) vermijdt deze moeilijkheid door vs. 8^a te vertalen, alsof er stond: καὶ ἐκεῖ ἦν τις ἀσθενὴς καθήμενος ἀδύνατος τοῖς ποσίν, ὃς ἐκ κοιλίας μητρὸς οὐδέποτε περιεπάτησεν, waarbij hij voegt, om aan te toonen, dat de lamme aan het Jodendom niet vreemd was en dus de genezing begrijpelijk werd: ὑπάρχων ἐν φόβῳ τοῦ θεοῦ. Ik ga niet met BLASS mede en meen, dat de redactor de lamheid van den bedoelden man sterk wilde uitdrukken, door eerst te zeggen, dat hij onmachtig was aan zijne voeten, daarna dat hij kreupel was van zijne geboorte en eindelijk dat die kreupelheid van dien aard was, dat hij nooit had kunnen loopen. Zoo kwam de macht Gods, die de apostelen tot de genezing van zulk eenen lamme in staat stelde, bijzonder uit en was de verbazing der heidenen, die de apostelen voor goden hielden, begrijpelijk.

Vs. 9. Moeilijk is de beslissing tusschen de twee lezingen ἤκουεν en ἤκουσεν. De eerste lezing zou beteekenen, dat de lamme Paulus voortdurend hoorde. D voegt hier na λαλοῦντος in: ὑπάρχων ἐν φόβῳ, om op de ontvankelijkheid voor de genezing te wijzen. — Het geloof is het voor de genezing vereischte geloof. — De Gen. van den Inf. (τοῦ σωθῆναι), onafhankelijk van eene praepositie, wordt bij Paulus en Lukas veel gevonden. Eigenlijk verwachtten wij πίστιν ὥστε σωθῆναι. Vgl. BLASS, Grammatik, S. 229, 230. — *Vs.* 11. De scharen spraken Lykaonisch, eene taal, welke wij niet kennen, en die Paulus en Barnabas niet verstonden, waarom zij de menigte niet dadelijk tegenhielden. Dat goden in menschengestalte op aarde kwamen, was een gewoon bijgeloof van de heidenen. Men heeft opgemerkt,

dat het wonder der genezing niet genoegzaam den uitroep van het volk verklaart, dat in Barnabas Jupiter en in Paulus Mercurius zou zijn nedergedaald, zoodat vs. 12 eigenlijk eene opmerking van den redactor zou zijn. Men zou eer geconcludeerd hebben, dat de apostelen magiërs of demonische wezens waren. Doch in streken, waar de sage van Philemon en Baucis inheemsch was, twee oude lieden, die Zeus en Hermes gastvrij in hunne hut opnamen, terwijl de andere bewoners van het dorp hen van de deur gewezen hadden, is deze opmerking niet zoo vreemd. — *Vs.* 12. Paulus voerde het woord, was zeker jonger dan Barnabas, en daarom lag het voor de hand, hem den woordvoerder te noemen. — *Vs.* 13. De priester van Jupiter, die vóór de stad was, d. i. van Jupiter, die vóór de stad zijnen tempel had. D heeft τοῦ ὄντος Διὸς πρὸ πόλεως. Onnoodig is de gissing van VALCKENAER (zie mijn N. T.) τοῦ τοῦ Διὸς scil. ἱεροῦ. Men vergelijke de inscriptie te Claudiopolis gevonden, eene stad van Isaurië, in de bergen Z. O. van Lystre: Διὶ Προαστίῳ. Vgl. RAMSAY, The Church in the Roman empire etc., p. 51. — Στέμματα zijn kransen ter versiering van de offerdieren. Het sprak niet zoo van zelf, dat kransen bij de offers gebruikt werden en daarom vind ik de gissing van Prof. NABER (zie mijn N. T.) πέμματα, koeken, overbodig. — Met de πυλῶνες zijn niet de deuren van den tempel, maar van de stad bedoeld. De priester kwam bij de stad, waar Paulus en Barnabas zich bevonden, om hun ter eere te offeren.

Vss. 14, 15. De apostelen Barnabas en Paulus verscheurden, toen zij van de plannen der Lycaoniërs bericht gekregen hadden, van ontzetting hunne kleederen (vgl. Gen. 37: 29, 34, Mt. 26: 65), sprongen buiten de stad onder de bij de poort verzamelde menigte en riepen: Mannen! waarom doet gij dit of wat doet gij dit, wat voert gij daar uit (τί ταῦτα ποιεῖτε)? Τί is praedicaat van ταῦτα. Vgl. Lk. 16: 2, Demosth. 55: 5 (Τεισία, τί ταῦτα ποιεῖς;) en BLASS, Grammatik, S. 173. — Ὁμοιοπαθεῖς (= ὁμοίως θνητοί) = van gelijke natuur, geaardheid, karakter tegenover de ἀπάθεια der goden. Vgl. 4 Makk. 12: 13, Wijsh. 7: 3, Jak. 5: 17. — Wij verkondigen u, dat gij u van deze ijdelheden (goden als Zeus en Hermes) bekeeren zoudt tot den levenden God (het artikel hier onnoodig, omdat er één levende God was). Vgl. 1 Thess. 1: 9. Gods scheppende werkzaamheid (vgl. 4: 24, 17: 24) is een bewijs van zijn leven. — D leest (zoo ook BLASS β/tekst en HILGENFELD), om den zin wat te verbeteren: εὐαγγ. ὑμῖν τὸν

θεόν, ὅπως ἀπὸ τούτων τῶν ματαίων ἐπιστρέψητε ἐπὶ τὸν ποιήσαντα τὸν οὐρανὸν κτέ. — *Vs.* 16. God heeft de heidenen vroeger op hunne wegen laten gaan, d. i. Hij heeft hun geen voor hen passende openbaring gegeven. Vgl. 17: 30, Ps. 81: 13, Rom. 1: 24. — *Vs.* 17. God heeft zich in de natuur geopenbaard. Vgl. Ps. 145: 15, 16, Rom. 1: 19, 20. — Van de drie participia zijn het tweede aan het eerste en het derde aan het tweede ondergeschikt. God deed wel, door regen en vruchtbare tijden te geven en daardoor de harten te vervullen met spijs en vroolijkheid. In de harten wordt de blijdschap over de verzadiging gevoeld en inzoover worden zij met voedsel gevuld. Het hart is als zetel van het leven de centrale plaats der geheele persoonlijkheid, waarop alle affecties van het leven ten slotte terugwerken. — *Vs.* 18. Nauwelijks weerhielden zij de scharen van te offeren. Κατέπαυσαν = ἐκώλυσαν. Om den plotselingen overgang van vss. 18 en 19 eenigszins begrijpelijk te maken, hebben vele getuigen iets ingevoegd en den tekst veranderd. C, vele minuskelhss., k$^{scr.}$, syr.p $^{mg.}$ arm. voegen bij vs. 18 na αὐτοῖς: ἀλλὰ πορεύεσθαι ἕκαστον εἰς τὰ ἴδια. *Vs.* 19 wordt dan aldus ingeleid in C D E, vele minuskelhss., syr.p $^{mg.}$ flor. διατριβόντων δὲ αὐτῶν καὶ διδασκόντων, ἐπῆλθαν. Verder lezen D, syr.p $^{mg.}$ flor. τινες Ἰουδαῖοι ἀπὸ Ἰκ. καὶ Ἀντ., terwijl C, syr.p $^{mg.}$ flor. daarop laten volgen: καὶ διαλεγομένων αὐτῶν παρρησίᾳ ἔπεισαν τοὺς ὄχλους ἀποστῆναι ἀπ᾽ αὐτῶν, λέγοντες ὅτι οὐδὲν ἀληθὲς λέγουσιν, ἀλλὰ πάντα ψεύδονται. Vgl. BLASS (β/tekst) en HILGENFELD. — *Vss.* 19, 20. Zie bij de steeniging 2 Kor. 11: 25, 2 Tim. 3: 11, 1 Clem. 5: 6. — De sah. vert. en de flor. (niet D, zooals HOLTZMANN H.-C. zegt) verhalen, dat Paulus des avonds opstond en in de stad ging.

Vss. 21—28. En nadat zij aan die stad het evangelie verkondigd en velen tot leerlingen gemaakt hadden, keerden zij terug naar Lystre, Iconium en Antiochië, versterkend de gemoederen der leerlingen, vermanend hen, in het geloof te blijven, en dat wij door vele verdrukkingen moeten ingaan in het koninkrijk Gods. En nadat zij hun in elke gemeente oudsten gekozen hadden, bevalen zij na gebed met vasten hen den Heer aan, in wien zij geloovig geworden waren. En toen zij Pisidië doorgegaan waren, kwamen zij in Pamphylië, en nadat zij te Perge het woord gesproken hadden, gingen zij naar Attalië. En vandaar voeren zij af naar Antiochië, vanwaar zij aan de genade Gods aanbevolen waren voor het werk, dat zij volbracht hadden. En

toen zij er gekomen waren en de gemeente samengeroepen hadden, verhaalden zij al wat God met hen gedaan had, en dat Hij den heidenen eene deur des geloofs geopend had. En zij vertoefden geenen korten tijd bij de leerlingen.

Vs. 21. De apostelen keerden niet langs den kortsten weg terug over het Taurus-gebergte naar Tarsus en vervolgens naar Antiochië, maar bezochten de reeds gestichte gemeenten en versterkten ze. Dit vers sluit aan vs. 7 aan. — Μαθητεύειν beteekent: iemands leerling zijn, maar komt hier evenals Mt. 28: 19 voor in de beteekenis: tot iemands leerling maken. — Niet in overeenstemming met vss. 19, 20 is, dat de apostelen ongehinderd naar Lystre en Antiochië konden terugkeeren. Vss. 19, 20 zijn dus klaarblijkelijk niet uit dezelfde bron als vs. 21. — *Vs.* 22. Versterkend, door te vermanen. Het tweede Participium is ondergeschikt aan het eerste. — Bij het geloof te blijven en zeggend, dat enz. Dit „zeggend" is ontleend aan παρακαλ. — Διὰ πολλῶν θλίψεων = door vele verdrukkingen heen. Vgl. bij de gedachte van vs. 22b, Lk. 14: 27, 1 Thess. 3: 3, 4, 1 Petr. 1: 6, 7. — *Vs.* 23. Χειροτονεῖν = kiezen door handopsteking, kiezen (10: 41). — Αὐτοῖς = voor hen, te hunnen behoeve. De verkiezing ging van de apostelen uit, niet van de gemeente zooals 2 Kor. 8: 19, Didache 15: 1. Hier wordt gehandeld overeenkomstig Tit. 1: 5, 1 Clem. 42: 4, Ep. ad Jac. 2. Men behoeft niet aan te nemen, dat dit bericht onhistorisch is. Het kan noodzakelijk geweest zijn wegens de eenvoudige primitieve toestanden der gemeente, dat de apostelen zelven de hand aan de ploeg sloegen en zelfstandig optraden, zonder daarmede hiërarchisch te werk te gaan. — Over πρεσβυτέρους, dat hier een ambtelijke titel is, vgl. het aangeteekende bij 11: 30. — Κατ' ἐκκλησίαν = in iedere gemeente. — Na gebed met vasten bevalen de apostelen de gekozenen den Heer (d. i. Jezus) aan, in wien zij geloovig geworden waren (Plusquampf.).

Vs. 25. En toen zij te Perge (εἰς voor ἐν) het woord gesproken hadden, daalden zij af naar Attalië. Deze stad aan den mond van den Katarrhaktes, in het Z. W. van Pamphylië gelegen, was zoo genoemd naar den stichter Attalus II Philadelphus, koning van Pergamus (159—138 vóór Chr.), thans Antali genoemd. — *Vs.* 26. Met: „zij waren aanbevolen aan de genade Gods" wordt godsdienstig uitgedrukt wat 13: 3 eenvoudiger gezegd was. — *Vs.* 27. Zij verhaalden, wat zij met behulp van God gedaan

hadden, en inzonderheid dat God den heidenen de deur des geloofs geopend, d. i. de gelegenheid tot het geloof gegeven had. Vgl. 1 Kor. 16: 9, 2 Kor. 2: 12, Kol. 4: 3.

Omdat op de reis van Hand. 13 en 14 in Gal. 1: 21 niet achtgeslagen wordt, heeft men aangenomen, dat zij eerst na het apostelconvent zou hebben plaats gehad. Zoo o. a. SPITTA, S. 179—186. Volgens hem ziet 15: 1—33 van B op hetzelfde oponthoud te Jeruzalem als 11: 29, 30 van A. Agabus en de andere profeten zouden niet naar Antiochië gekomen zijn, om eene voorspelling te doen, maar om de gemeente te leeren kennen. De redactor zou twee verschillende verblijven van Paulus te Jeruzalem hebben aangenomen en 15: 1—33 op eene verkeerde plaats hebben ingelascht. Ik zou zeggen: Het lag wel voor de hand, dat Paulus Gal. 1 en 2 nauwkeurig zijne reizen naar Jeruzalem verhaalde, maar niet zijne zendingswerkzaamheid. Gemakkelijk kon hij Gal. 1 en 2 het verhaalde van Hand. 13 en 14 over 't hoofd zien. Waartoe zou hij het daar hebben vermeld? Welk bewijs voor de onafhankelijkheid van zijn apostelschap kon het hem geven? De komst van Paulus en Barnabas te Jeruzalem (Gal. 2: 1, 9) bewijst, dat zij reeds vroeger tezamen als apostelen onder de heidenen hadden gewerkt. Paulus' ergernis over de handelwijs van Barnabas Gal. 2: 13 is eerst begrijpelijk, wanneer hij bij ervaring wist, dat Barnabas vroeger in zijnen omgang met de heidenen vrijzinnig had gehandeld en nu ontrouw werd. Men kan toch niet aannemen, dat de reis van HH. 13 en 14 tusschen het apostelconvent en de gebeurtenis te Antiochië (Gal. 2: 11) viel.

HOOFDSTUK XV.

Vss. 1—12. En sommigen, die van Judea afgekomen waren, leerden den broeders: Wanneer gij u niet laat besnijden naar het gebruik van Mozes, kunt gij niet behouden worden. Toen nu geen geringe verdeeldheid en twist tusschen Paulus en Barnabas met hen ontstond, bepaalden zij, dat Paulus, Barnabas en eenige anderen van hen over deze twistvraag zouden gaan naar de apostelen en oudsten te Jeruzalem. Zij dan, door de gemeente uitgeleid, gingen Phoenicië en Samarië door, verhalend de bekeering der heidenen, en verschaften al den broeders groote blijdschap.

En toen zij te Jeruzalem aangekomen waren, werden zij ontvangen door de gemeente, de apostelen en de oudsten, en verhaalden al wat God door hen gedaan had. Maar sommigen van de secte der Farizeërs, die geloovig geworden waren, stonden op, en zeiden: Men moet hen besnijden en bevelen, de wet van Mozes te onderhouden. De apostelen nu en de oudsten vergaderden, om deze zaak te overwegen. En toen er veel twist ontstaan was, stond Petrus op en zeide tot hen: Mannen broeders! gij weet, dat God lang geleden onder ons heeft uitverkoren, dat de heidenen door mijnen mond het woord des evangelies hooren en geloovig worden. En God, de hartekenner, heeft hun getuigenis gegeven, daar Hij den Heiligen Geest gaf gelijk als ook ons, en Hij heeft geen onderscheid gemaakt tusschen ons en hen, daar Hij hunne harten reinigde door het geloof. Nu dan wat verzoekt gij God, dat gij den leerlingen een juk op den hals zoudt leggen, dat noch onze vaderen noch wij hebben kunnen dragen? Maar door de genade van den Heer Jezus gelooven wij behouden te worden gelijk als ook zij. En de gansche menigte zweeg, en zij hoorden Barnabas en Paulus verhalen, wat al teekenen en wonderen God door hen onder de heidenen gedaan had.

Het apostelconvent wordt hier verhaald vss. 1—33. *Vs.* 1. Sommigen, die van Judea in Antiochië gekomen waren, zijn Joden-Christenen van Farizeesche afkomst evenals die van vs. 5. De codd. 8, 137, syr.p mg. voegen na Ἰουδαίας in: τῶν πεπιστευκότων ἀπὸ τῆς αἱρέσεως τ. Φ. (zoo ook HILGENFELD). — D, sah. syr.p mg. lezen met eene kleine omschrijving (misschien uit 21: 21) περιτμηθῆτε καὶ τῷ ἔθει Μώσεως περιπατῆτε (zoo ook HILGENFELD). BLASS heeft in zijn' β/tekst op grond van Const. apost. 6, 12, 1 wat ik in mijn N. T. onder F. R. te kennen gaf. Onderhouding van de Joodsche wet, bepaald van de besnijdenis, was noodig voor de heidenen, om Christenen te worden. Men kan zich hebben beroepen op woorden als Mt. 5: 17, 10: 5, 15: 24 en op het feit, dat het Christendom uit het Jodendom is voortgekomen.

Vs. 2. De στάσις of de verdeeldheid ontstond in de gemeente en de ζήτησις of de twist tusschen Paulus en Barnabas eenerzijds met de gemeente anderzijds. Τῷ Παύλῳ καὶ τῷ Βαρνάβᾳ behoort bij ζητήσεως. — Het subject van ἔταξαν zijn de Antiocheensche Christenen. Behalve Paulus en Barnabas gaan eenige anderen. Gal. 2: 1 daarentegen wordt alleen Titus als medgezel genoemd, die nergens in de Hand. voorkomt. Hier staan de apostelen

voorop en daarna volgen de oudsten, 11: 30 en 21: 18 daarentegen worden de apostelen onder de oudsten samengevat. Volgens Gal. 2: 1 gaat Paulus overeenkomstig eene hem ten deel gevallene openbaring, hier daarentegen wordt hij door de gemeente gezonden. De voorstellingen verschillen. Naar Gal. 2 draagt de reis een privaat, maar Hand. 15 een officieel karakter. WENDT ziet geenen strijd tusschen Hand. 15 en Gal. 2 en meent, dat de persoonlijke drang van Paulus kan zijn samengevallen met het besluit der gemeente, dat Paulus zou gaan. — D, syr.p mg. lezen na πρὸς αὐτούς: ἔλεγεν γὰρ ὁ Π. μένειν οὕτως καθὼς ἐπίστευσαν διϊσχυριζόμενος. οἱ δὲ ἐληλυθότες ἀπὸ Ἰερουσαλὴμ παρήγγειλαν αὐτοῖς τῷ Παύλῳ καὶ Βαρνάβᾳ καί τισιν ἄλλοις, ἀναβαίνειν πρὸς κτέ. Een harde anakolouth ontstond hierdoor, dat de woorden van Paulus werden weêrgegeven en verder de voortzetting van den zin daarmede in overeenstemming gebracht werd. BLASS (β/tekst) lost den Gen. abs. van vs. 2 op: ἐγένετο δὲ στάσις καὶ ζήτησις οὐκ ὀλίγη κτέ. HILGENFELD doet dit niet, maar hij vat ἔλεγεν γὰρ . . . διϊσχυριζόμενος als eenen tusschenzin op. Volgens den α/tekst zijn het de broeders van Antiochië, die Paulus en Barnabas naar Jeruzalem zenden, volgens den β/tekst daarentegen zijn het de van Jeruzalem gekomene Christenen. Zoo heeft ook de α/tekst ἔταξαν, de β/tekst παρήγγειλαν. Vóór περὶ τοῦ ζητ. lezen D, 137 ὅπως κριθῶσιν ἐπ' αὐτῶν en syr.p mg. heeft het na τούτου.

Vs. 3. Het begeleiden van de apostelen door de gemeente is naar de gewoonte, om goede vrienden een eind weegs te vergezellen. Vgl. 20: 38, 21: 5. — De apostelen trokken door Phoenicië en Samaria, waar zich vele Christelijke gemeenten bevonden (vgl. 8: 25, 11: 19) en verhaalden de bekeering (ἐπιστροφή = omkeering, de afwending van den ouden toestand, en de intrede in den nieuwen toestand, of bekeering, vgl. ἐπιστρέφειν in het N. T.). — *Vs.* 4. Te Jeruzalem gekomen, werden zij door de gemeente in de eerste plaats en verder door de apostelen en de presbyters ontvangen en verhaalden al wat God met of door hen gedaan had. Vgl. 14: 27. God staat voorop, want Hij had het eerst en het meest gewerkt.

Vs. 5. D, syr.p mg. laten, zooals gezegd is, reeds de vs. 1 optredende tegenstanders behooren tot de partij der Farizeërs en vereenzelvigen dus de mannen van vs. 1 met die van vs. 5. Zij lezen in eenen tekst, waaraan moeielijk eenige zin is te hechten: οἱ δὲ παραγγείλαντες αὐτοῖς ἀναβαίνειν πρὸς τοὺς πρεσβυτέρους

ἐξανέστησαν λέγοντές τινες ἀπὸ τῆς αἱρέσεως τ. Φαρισ. πεπιστευκότες ὅτι δεῖ κτέ. Zonderling staat hier τινες ἀπὸ τῆς αἱρέσεως τ. Φαρισαίων. Ziet men in vs. 5 (vgl. met vs. 1) eene moeilijkheid, dan wordt die niet weggenomen door de onderstelling van meer dan ééne gebezigde bron en evenmin door het gevoelen, dat vs. 5 de rede zou zijn der afgezanten van vs. 4 en daar van de oratio obliqua in de oratio directa zou zijn overgegaan. Vs. 5 (vgl. met vs. 1) levert m. i. geen moeielijkheid op, wanneer men bedenkt, dat wij vs. 1 in Antiochië en vs. 5 in Jeruzalem zijn. De te Jeruzalem optredende Farizeesche Christenen beweerden hetzelfde, wat de Joodschgezinde Christenen te Antiochië deden. Gal. 2: 4 spreekt Paulus dan ook van ingeslopen valsche broeders te Jeruzalem, die heimelijk waren ingekomen, om de Christelijke vrijheid te bespieden. — Αὐτούς ziet niet op τινας ἄλλους van vs. 2, wat men gesteld heeft met het oog op Titus van Gal. 2: 3—5, maar op de heidenen in het algemeen. De eisch van de bedoelde Farizeërs was principiëel en bestond in de onderhouding van de Mozaïsche wet, bepaald als criterium daarvan in de onderhouding van de besnijdenis.

Vs. 6. Heel duidelijk is de voorstelling niet. Volgens dit vers vergaderen de apostelen en de presbyters, doch blijkens vss. 12, 13 is de gemeente tegenwoordig. — 137, syr.^{p} lezen na πρεσβ.: σὺν τῷ πλήθει. — Het best lijkt ons, het verband aldus te verklaren (vgl. ook WENDT, S. 259): De Christenen uit de Farizeërs doen hunnen eisch van vs. 5 in eene openlijke vergadering, waarin Paulus en Barnabas van hunne zending onder de heidenen verhaald hebben (vs. 4^{b}). Hierop komen de apostelen en de oudsten samen, om daarover te beraadslagen, en bij die beraadslaging blijven zoowel Paulus en Barnabas als de leden der gemeente aanwezig (vs. 12). Paulus onderscheidt Gal. 2: 2 eene vergadering met de zuilen-apostelen en eene met de gemeente. Hier geschiedt zulks niet.

Vs. 7. Toen er veel twist ontstaan was, stond Petrus op en stelde het zóó voor, dat de bekeering van de heidenen door zijne bemiddeling reeds lang geleden had plaats gehad, hoewel zijne prediking tot Cornelius (H. 10) naar het redebeleid pas was geschied en deze geen eigenlijke zendingswerkzaamheid genoemd kon worden. „Onder ons" (waarvoor ook „onder u" gelezen wordt) beteekent: onder ons Christenen van Jeruzalem tegenover de gemeente van Antiochië. — „God heeft uitverkoren" staat hier wat vreemd. Men zou „God heeft besloten" verwacht hebben

(het besluit is de vrucht van de verkiezing). Uit bescheidenheid staat hier bij ἐξελέξατο niet: ἐμέ of με, hoewel Petrus hier duidelijk voorkomt als een uitverkoren vat evenals Paulus zulks was (Hand. 9: 15, Gal. 1: 15). God had ook een ander dan Petrus kunnen verkiezen (het object van verkiezen zijn niet de heidenen). De Infinitivi ἀκοῦσαι en πιστεῦσαι hangen van ἐξελέξατο af. — Woord des evangelies (Gen. appos.). Het woord evangelie komt Hand. ook nog 20: 24 voor, in het derde evangelie nergens. — Wij hebben hier niet de voorstelling van Gal. 2: 7, volgens welke Petrus de apostel der besnijdenis zou zijn. Hier is het, alsof Petrus als apostel der heidenen was uitverkoren. — Καὶ πιστεῦσαι. God eischt geen besnijdenis, geen onderhouding van de wet, maar geloof. — *Vs.* 8. God, de kenner van het hart, ziet op het hart of de gezindheid, niet op de nationaliteit of uitwendige omstandigheden (vgl. 10: 34, 35). God gaf getuigenis daardoor, dat Hij den Heiligen Geest gaf evenals ook ons, Christenen uit de Joden. De Heilige Geest is het specifiek bezit van den Messiaanschen tijd (vgl. 10: 44—48, 11: 15—18).

Vs. 9. De gelijkstelling van besnedenen en onbesnedenen wordt nog nader gemotiveerd. Elk verschil tusschen hen is weggenomen. De grond daarvan is hierin gelegen, dat God door het geloof (met nadruk voorop, niet door besnijdenis) de harten van zonden gezuiverd heeft. Door God is dit werk geschied. — *Vs.* 10. Νῦν οὖν = καὶ νῦν. — Πειράζειν τὸν θεόν = God op de proef stellen, door zijnen wil niet in acht te nemen (5: 9). De bedoeling is: Wat verzoekt gij God en wilt een juk op den hals der leerlingen leggen (vgl. Gal. 5: 1), dat hier praegnant is uitgedrukt. Onnoodig is de gissing van BLASS, τὸν θεόν voor eene interpolatie te houden, terwijl πειράζειν zou zijn = πειρᾶσθαι (beproeven). Noch onze vaderen noch wij hebben de wet kunnen vervullen. Wat eischt gij dan zulks van anderen? — *Vs.* 11. Niet door de wet, maar door de genade van den Heer Jezus Christus gelooven wij behouden te worden evenals ook zij. Dit is echt Paulinisch uitgedrukt. Vgl. Rom. 1: 7, 5: 1, 15, 1 Kor. 1: 3, 2 Kor. 1: 2, 13: 13. De voorstelling is waarschijnlijk niet geheel historisch en de redactor laat Petrus spreken, alsof hij Paulus was, doch wij mogen niet vergeten, dat toch Petrus Gal. 2: 7—9 de Paulinische roeping voor de heidenwereld erkent, dus den weg des behouds, welken Paulus den heidenen predikte, als goed erkende, dat Paulus Petrus Gal. 2: 15, 16 toespreekt

in de onderstelling, dat ook hij gelooft gerechtvaardigd te worden, niet uit de werken, maar uit het geloof in Jezus Christus, en dat Petrus te Antiochië een oogenblik aan dat beginsel ontrouw is geworden. — *Vs.* 12. De geheele menigte, dus ook degenen, die volgens vs. 5 eerst in de oppositie geweest waren, zweeg en hoorde (Impf. wijst op eene voortduring) Barnabas (voorop, om de bijzondere betrekking, waarin hij tot de Jeruzalemsche gemeente stond) en Paulus verhalen, wat al teekenen en wonderen God door hen onder de heidenen gedaan had. Vgl. Rom. 15: 19, 2 Kor. 12: 12. Dat de gemeente de verdediging van haar beginsel alleen aan Petrus en Jakobus zou hebben overgelaten, en niet een hartig woordje zou hebben meêgesproken, is weinig aannemelijk.

Vss. 13—29. Toen zij nu zwegen, antwoordde Jakobus zeggend: Mannen broeders, hoort mij! Simeon verhaalde, hoe God het eerst de heidenen bezocht heeft, om uit hen een volk voor zijnen naam te nemen. En hiermede stemmen de woorden der profeten overeen, gelijk geschreven staat: Daarna zal ik wederkeeren en de tent van David, die vervallen is, weder opbouwen, en wat daarvan verwoest is, zal ik weder opbouwen en ik zal haar weder oprichten, opdat de overige menschen den Heer zoeken en alle heidenen, over wie mijn naam aangeroepen is, spreekt de Heer, die dit doet, wat bekend is van oudsher. Daarom ben ik van oordeel, dat men het dengenen, die zich van de heidenen tot God bekeeren, niet moeilijk moet maken, maar hun aanschrijven, zich te onthouden van hetgeen den afgoden geofferd is, van ontucht, het verstikte en van bloed. Want Mozes heeft er van oude tijden in elke stad die hem prediken, daar hij in de synagogen op elken Sabbat wordt voorgelezen. Toen besloten de apostelen en de oudsten met de geheele gemeente, mannen uit hen te kiezen en naar Antiochië te zenden met Paulus en Barnabas: Judas, genaamd Barsabbas, en Silas, mannen, die onder de broeders voorgangers waren, en zij schreven door hunne hand: De apostelen en de oudsten aan de broeders uit de heidenen, die in Antiochië, Syrië en Cilicië zijn, heil! Daar wij gehoord hebben, dat sommigen, van ons uitgegaan, u door woorden beroerd hebben, door uwe gemoederen te schokken, aan wie wij dit niet bevolen hadden, hebben wij eenstemmig besloten, mannen te kiezen en tot u te zenden met onze geliefden, Barnabas en Paulus, menschen, die hun leven hebben overgegeven voor den naam van onzen Heer Jezus Christus. Wij hebben dan

Judas en Silas afgevaardigd, om ook mondeling hetzelfde te boodschappen. Want de Heilige Geest en wij hebben besloten, u geenen meerderen last op te leggen dan dit noodzakelijke: dat gij u onthoudt van het aan de afgoden geofferde, van bloed, het verstikte en ontucht. Wanneer gij u daarvan onthoudt, zult gij wèl varen. Vaartwel!

Vs. 13. Ἀπεκρίθη = hernam, nam het woord. Jakobus is hier de broeder des Heeren (vgl. Gal. 1: 19).

Vss. 16—18 wordt aangehaald Amos. 9: 11, 12 vrij naar de LXX, met sterke afwijking van het Hebr. Amos verwacht, dat na den ondergang van Noord-Israel Davids koningshuis weder tot macht en eer zal komen. De Hebr. tekst heeft, wat de LXX en Hand. missen: „opdat zij het overschot van Edom en van alle volken, waarover mijn naam is uitgeroepen, in bezit nemen", d. i. opdat de Davidische dynastie haar vroeger gebied weder verkrijge. Deze aanhaling is een duidelijk bewijs, dat de rede van Jakobus vrij wordt wedergegeven, want in eene Arameesche rede zal men geen aanhaling uit de LXX hebben gevonden. — *Vs.* 16. Ἀναστρέψω = ik zal wederkeeren, mij genadig tot mijn volk Israel wenden. — *Vs.* 17. „Alle heidenen" is epexegese van „de overige menschen" en „over wie mijn naam aangeroepen is" = die als mijn eigendom mij toebehooren. Ἐφ' οὕς . . . ἐπ' αὐτούς is naar het Hebreeuwsch עֲלֵיהֶם . . . אֲשֶׁר. — „Zegt de Heer, die dit doet, wat van oudsher bekend is." Omdat deze woorden noch in den Hebr. tekst noch in de LXX voorkomen, heeft men er eenen afzonderlijken zin van gemaakt: γνωστὰ ἀπ' αἰῶνός ἐστι τῷ θεῷ πάντα τὰ ἔργα αὐτοῦ (E H L P). BLASS en HILGENFELD lezen met A D vg. syr.p mg. Iren.int. 199 γνωστὸν ἀπ' αἰῶνος (D voegt er ἐστιν bij) τῷ κυρίῳ τὸ ἔργον αὐτοῦ. Ik geloof niet, dat Jakobus of de redactor γνωστὰ ἀπ' αἰῶνος als een deel van het citaat beschouwd zal hebben, want de vrij lange aanhaling zal zeker naar de LXX zijn vergeleken. Evenmin kunnen wij aannemen, dat Jakobus of de redactor eenen anderen tekst gebruikt heeft, waarin γνωστὰ ἀπ' αἰῶνος voorkomt, want deze woorden behooren in het redebeleid niet thuis. De toevoeging zal zijn van Jakobus of van den redactor. „Wat van oudsher bekend is", mogen wij als zeker en vast beschouwen. Is γνωστὰ ἀπ' αἰῶνος een deel van het citaat, dan is de bedoeling: Niets geschiedt in het verloop van de aardsche ontwikkeling wat niet in Gods eeuwig raadsbesluit besloten is en daarin vaststaat. — *Vs.* 19. Παρενοχλεῖν =

daarbij, d. i. bij de bekeering lastig maken, kwellen, hier met den Dat., doch ook wel met den Acc. geconstrueerd. — *Vs.* 20. Ἐπιστεῖλαι = aanschrijven zeker met het oog op den brief van vss. 23—29. — Τῶν ἀλισγημάτων τῶν εἰδώλων = van de bevlekking der afgoden (ἀλισγ. van ἀλισγεῖν = bezoedelen), één begrip. Men moest zich onthouden van hetgeen den afgoden geofferd was. Vgl. 1 Kor. 8 en 10: 14—22. — Πορνείας ziet op huwelijken in den verboden graad (Lev. 18). — Τοῦ πνικτοῦ = van het verstikte, vleesch van dieren, die door verstikking gedood zijn, zonder dat het bloed (τὸ αἷμα) is weggevloeid. De ziel van het vleesch was in het bloed (Lev. 17: 11). Het bloed behoort God toe en mag niet door het genot ontwijd of door bloedschande verontreinigd worden. Vgl. Lev. 17: 13, 14, Deut. 12: 16, 23, 24, 25. In D, e, Iren. (III, 12, 14, ook volgens den Griekschen tekst, zie v. d. GOLTZ, T. und Unt. N. F. II, 1899, S. 41), Tert. (De pudic. 12) [1]), Cypr. (Test. III, 119), Ambrosiaster (bij Gal. 2: 1), bij Pacian. (Paraen. 4) en bij Hier. (op Gal. 5: 2) ontbreekt καὶ τοῦ πνικτοῦ of καὶ πνικτοῦ. De toevoeging καὶ ὅσα μὴ θέλετε ἑαυτοῖς γίνεσθαι, ἑτέρῳ μὴ ποιεῖν vindt men D, syr.p, sah. aeth. Vgl. Mt. 7: 12, Didache 1, 2; Const. apost. 1, 1; 3, 15; 7, 1 en HARNACK, Das Aposteldecret [Act. 15, 29] und die BLASS'sche Hypothese, 1899, S. 4, 5. Laat men πνικτόν weg, dan heeft het verbod van αἷμα niet betrekking op het genot van vleesch, waarin bloed zit, maar op het vergieten van bloed, het homicidicum, zooals Tert. De pudic. 12 bewijst. Het verbod van verontreiniging heeft dan betrekking op de heidensche vereering van afgoden in 't algemeen en de πορνεία op de ontucht. Naast deze geboden van den decaloog wordt dan in den Westerschen tekst een voorschrift gegeven van de bergrede, dat de zedewet kort samenvat. Het ceremonieele, Joodsche karakter is dan van de geboden weggenomen en zij zijn algemeene Christelijk — zedelijke eischen geworden. Deze Westersche tekst is klaarblijkelijk eene verandering van den Oosterschen. De corrector oordeelde, dat de Oostersche tekst practisch onuitvoerbaar en niet apostolisch was en wijzigde hem daarom.

---

[1]) Wij mogen evenwel niet over het hoofd zien, dat Tertullianus het Apol. 9 als eene Christelijke gewoonte in N. Afrika beschouwt, zich van het bloed en het verstikte te onthouden. Daar heeft men dus het aposteldecreet gekend in den vorm, welken wij lieten afdrukken (zie mijn N. T.).

Vs. 21. De Christenen uit de heidenen moesten de genoemde geboden inachtnemen met het oog op de geboren Joden in de Christelijke gemeente, die overal in de synagogen tot onderhouding van de Joodsche wet opgewekt werden en op de vs. 20 genoemde punten in hunnen omgang met onbesnedene Christenen den nadruk moesten leggen. De bedoeling is niet: Deze herinnering aan de Joodsche voorschriften was slechts voor de heiden-Christenen noodig, inzoover geboren Joden wegens hunne bekendheid met de wet zulke voorschriften niet behoefden. — Mozes, d. i. naar eene bekende metonymia zijne geschriften, wordt voorgelezen. Deze vier geboden sloten zich aan de zg. zeven Noachitische geboden van de in het land Israels wonende niet-Joden (גרי תושב) aan, d. z. de geboden, die golden voor de menschheid, welke vóór Abraham leefde (= de kinderen Noachs). Deze theorie van de zg. Noachitische geboden was onvruchtbaar, want de in Palestina wonende Grieken en Romeinen zullen zich hierom niet bekommerd hebben. Wat het practische leven betreft, hadden deze zg. geboden voor de proselieten geen beteekenis. Vgl. E. SCHÜRER, III, S. 128, 129.

Ik kan WENDT (S. 265 ff.) niet toegeven, dat de Joden-Christenen niet alleen volgens hunne stamverwanten, maar ook volgens Paulus tot eene verdere onderhouding van de Mozaïsche wet verplicht waren. Dit blijkt allerminst uit de uitdrukking εὐαγγέλιον τῆς περιτομῆς (Gal. 2: 7), welke uitdrukking op dezelfde wijze verklaard moet worden als εὐαγγ. τῆς ἀκροβυστίας, evangelie voor de onbesnedenen. Hiermede is niet gezegd, dat de inhoud der evangelieprediking voor de Joden-Christenen een andere was dan die voor de Christenen uit de heidenen. In formeel opzicht mocht er ook volgens Paulus verschil bestaan tusschen de prediking voor de Christenen uit de Joden en die voor de Christenen uit de heidenen, in materieel opzicht was er dat niet. Materieel verschil zou er geweest zijn, wanneer de Christenen uit de Joden tot verdere onderhouding van de Joodsche wet verplicht waren geweest. Het voorstel van Jakobus moest slechts dienen, om de moeilijkheden in den omgang tusschen Christenen uit de Joden en de heidenen weg te nemen, den steen des aanstoots te verwijderen. Niemand evenwel, die de geboden van Hand. 15: 20 onderhield, liep gevaar, op het standpunt der Joodsche wet te komen. Paulus hield voor zichzelven het eten van afgodenvleesch voor een adiaphoron, maar uit liefde voor de zwakke broeders moest men zich daarvan onthouden. Vgl. Rom. 14,

1 Kor. 8: 9—13, 9: 19—22, 10: 24—33. De vier geboden zullen niet nieuw geweest zijn, maar eene uitdrukking van reeds bestaande gewoonten. Bij het gemengd karakter van de gemeenten der diaspora moest er een vergelijk getroffen worden tusschen de twee partijen, die elk van haren kant iets moesten toegeven.

Met de bepaling van Hand. 15 is niet in strijd Gal. 2: 6 ἐμοὶ γὰρ οἱ δοκοῦντες οὐδὲν προσανέθεντο en evenmin Gal. 2: 10 μόνον τῶν πτωχῶν ἵνα μνημονεύωμεν, want hier staat niets van eene onderhouding der Joodsche wet. Zelfs Titus werd niet besneden en voor de valsche ingeslopene broeders week Paulus geen oogenblik. Ook Gal. 2: 9 geeft geen moeilijkheid. In de zendingswerkzaamheid zou er scheiding zijn. Paulus en de zijnen zouden gaan tot de heidenen, Petrus en de zijnen tot de Joden. De Christenen uit de heidenen zouden in zoover den band met de moedergemeente niet vergeten, dat zij aan de armen van Jeruzalem zouden denken. Hand. 15 strijdt ook niet met het voorval te Antiochië Gal. 2: 11—15, want dat de gemeenschap zoover zou gaan in de gemengde gemeenten, dat Joden- en heiden-Christenen tafelgemeenschap met elkander hielden, wordt nergens gezegd. In de practijk zou dit ook niet vlot zijn gegaan. Paulus heeft het dan ook Gal. 2: 14, 15 niet tegen de mannen van Jakobus, van wie hij de bezwaren wellicht had kunnen billijken, maar tegen Petrus, die eerst met de heidenen at, zich vrijzinnig gedroeg en daarna uit menschenvrees zich terugtrok, en zelfs Barnabas door zijne veinzerij medesleepte. Geheel onjuist is de voorstelling van WEIZSÄCKER (Apost.-Zeitalter, 1892, S. 180 ff.), dat de bepalingen van Hand. 15 eerst naar aanleiding van het voorval in Antiochië gemaakt zouden zijn.

De moeilijkheid van de tafelgemeenschap werd door het apostelconvent niet opgeheven. Het probleem van den omgang tusschen Christenen uit de Joden en de heidenen werd niet gesteld door het voorval in Antiochië, maar zoodra als Joden-Christenen en heiden-Christenen met elkander in aanraking kwamen. — Over het gevoelen van Mc. GIFFERT (A history of Christianity in the apost. age, 1897, p. 215 etc.), dat het decreet van Hand. 15 wel niet tengevolge van het conflict tusschen Petrus en Paulus te Antiochië, maar eerst na het heengaan van Petrus en Paulus uit Jeruzalem naar Antiochië door de gemeente te Jeruzalem zou zijn opgesteld, zie WENDT, S. 268, 269. De vrienden van Jakobus zouden de overbrengers van het decreet naar Antiochië geweest

zijn. Paulus evenwel zwijgt over zulk een decreet in zijn bericht over het gebeurde in Antiochië Gal. 2: 11.

VALENTIN WEBER (Die Abfassung des Galaterbriefes vor dem Apostelkonzil, 1900) gaat uit van de volstrekte betrouwbaarheid van het bericht der Hand. betreffende Hand. 15 en meent, dat daar van eene soort concilie van de geheele kerk sprake is. Volgens hem zou het dan onbegrijpelijk zijn, dat Paulus in zijnen strijd tegen de Galatische dwaalleeraars zich niet onmiddellijk op het apostelbesluit beriep. Hij meent, dat Gal. vóór het apostelconvent gesteld moet worden. Met de m. i. geheel onjuiste onderstelling van WEBER valt zijne conclusie. Uit den geprikkelden toon van Paulus tegen de zuilenapostelen (Gal. 2: 6) kunnen wij met zekerheid opmaken, dat de Galatische dwaalleeraars zich op die apostelen beroepen hebben. Dit nu zou eenvoudig onmogelijk geweest zijn, wanneer Petrus en Jakobus zóó gezind waren geweest, als Hand. 15 in hunne redevoeringen geschilderd wordt. Evenals elders in de Acta zijn ook hier de redevoeringen eene vrije samenstelling van den redactor, die Petrus en Jakobus zóó liet spreken, als hij meende, dat zij gesproken konden hebben. HARNACK (Sitzungsberichte königl. preuss. Akad. der Wiss. Berlin, 1899, XI, S. 20) noemt Hand. 15 onhistorisch, in flagranten strijd met Gal. 2, en meent, dat een brief in den trant van den Hand. 15 vermelden kort vóór het 21: 25 verhaalde geschreven is.

Blijkens vs 23 is het apostelbesluit voor Antiochië, Syrië en Cilicië bestemd. Dit beperkt adres is des te opmerkelijker, omdat deze beperking vs. 19 bij Jakobus ontbreekt en de redactor der Acta ook verder de voorstelling huldigt van eene universeele bestemming van het decreet voor de Christenen uit de heidenen (16: 4, 21: 25). Deze beperking is uit de bron afkomstig en dat terecht. In Syrië en Cilicië bevond zich eene streng Joodsche bevolking, waarop van Joodsch-Christelijke zijde uit Jeruzalem zeker gewerkt werd. Daarom was het vooral voor de heiden-Christenen in die streken aanbevelenswaardig, de zg. proselieten-geboden te onderhouden, terwijl zij voor de heiden-Christenen van die streken, die tot het uitsluitend zendingsgebied van Paulus behoorden, niet noodig waren. Het is te begrijpen, dat Paulus zich op zijn zendingsgebied in Galatië en Griekenland met de besluiten van Hand. 15 niet inliet, en hij er dan ook in Gal. en 1 Kor. 8 en 10 geen gewag van maakt. De bepalingen van het apostelconvent hadden vooral op de gemeenschap aan den disch betrekking en de dwaalleeraars in Gal. eischten onderwerping

van de Chr. uit de heidenen aan de Joodsche wet als middel des heils. Het lijkt mij zoo goed als zeker, dat in de kwestie van de verhouding tusschen Christenen uit de Joden en uit de heidenen de bepalingen van het apostelconvent niet veel nut zullen gesticht hebben. Transactie-maatregelen baten gewoonlijk weinig. — Volgens WENDT (S. 270) is historisch, dat Judas en Silas dit schrijven betreffende het aposteldecreet aan de Christenen uit de heidenen van Antiochië, Syrië en Cilicië hebben overgebracht. De redactor evenwel zou de redevoeringen, die tot dit resultaat hebben geleid, vrij hebben samengesteld en aan het besluit zelf eene grootere beteekenis hebben toegekend dan daaraan toegekend mocht worden, alsof dit decreet het resultaat van de verhandelingen was, en niet eenvoudig eene codificatie van bestaande gewoonten en toestanden. Het adres en de bestemming zou hij hebben uitgebreid. Wat oorspronkelijk bedoeld was voor Antiochië, Syrië en Cilicië, zou hij op het geheele zendingsgebied hebben toegepast.

Vs. 22. Hier is de gemeente aanwezig gedacht bij de apostelen en presbyters, om mannen voor zich uit te kiezen en te zenden naar Antiochië met Paulus en Barnabas, nl. Judas, bijgenaamd Barsabbas, zoon van Saba. Dat deze een broeder zou zijn van Jozef (1 : 23), die denzelfden bijnaam draagt, is hoogst onzeker. Silas is verder de medgezel van Paulus (vs. 40). Bij Paulus vinden wij den Latijnschen naam Silvanus (1 Thess. 1 : 1, 2 Thess. 1 : 1, 2 Kor. 1 : 19, vgl. ook 1 Petr. 5 : 12), in de Hand. slechts den naam Silas (BLASS Σιλᾶς), eene verkorting van den Latijnschen naam. Ten onrechte leidt ZIMMER (J. f. prot. Theol., 1881, S. 721 ff.) Silas af van שְׁלַח, in welk geval het geen afkorting is van Silvanus. Silas zou dan zijn = Titus, die volgens Gal. 2 : 1 bij Paulus op het apostelconvent was. Vgl. hiertegen JÜLICHER, J. f. prot. Theol. 1882, S. 538 ff. De identiteit van Silas en Titus is ook weder verdedigd door SEUFERT (Z. f. w. Th. 1885, S. 360 ff.). Hoewel het dragen van eenen dubbelen naam destijds niet ongewoon was, lijkt mij deze hypothese toch al te gewaagd. Deze mannen worden ἡγούμενοι genoemd onder de broeders, zeker leeraars of profeten (vs. 32). In de oud-Christelijke letterkunde heeten zij vaak zoo. Vgl. Hebr. 13 : 7, 17, 24, 1 Clem. 1 : 3, 21 : 6, Didache 4 : 1.

Vs. 23. Als een anakolouth staat hier γράψαντες. Wij zouden hier γράψειν verwacht hebben. Vreemd is evenwel het vrijere

gebruik van het aangehangene Part. in Nomin. hier niet. Ook bij de klassieken kunnen wij een soortgelijk gebruik van het Part. in Nom. aantreffen. Vgl. Thuc. 3, 36, 2 ἔδοξεν αὐτοῖς ... ἀποκτεῖναι, ἐπικαλοῦντες en BLASS, Grammatik, S. 279. Zij schreven διὰ χειρὸς αὐτῶν, door hunne bemiddeling, inzoover zij den brief moesten overbrengen. C D gig. sah. syr.p mg. lezen γράψαντες διὰ χειρὸς αὐτῶν ἐπιστολήν (D ἐπιστολὴν διὰ χειρὸς αὐτῶν) περιέχουσαν τάδε. Vele getuigen lezen ἀδελφοί na πρεσβύτεροι, wat eene vreemde qualificatie is in het opschrift van den brief. Is dat genoegzaam gemotiveerd door de opmerking, dat de apostelen en presbyters hier als medebroeders van de broeders in Antiochië, Syrië en Cilicië willen voorkomen? Dan is beter καὶ οἱ ἀδελφοί, zooals HILGENFELD met ℵc E H L P leest. Bedoeld is dan de gemeente naast de apostelen en presbyters. Het aannemelijkst lijkt mij, met BLASS ἀδελφοῖς te lezen, dat in het opschrift zeer goed op zijne plaats is, en dan het tweede ἀδελφοῖς weg te laten. Toen er bij vergissing ἀδελφοί stond, maakte men er van καὶ οἱ ἀδελφοί en nu was de invoeging van het tweede ἀδελφοῖς noodzakelijk. — Zooals wij zeiden, is het adres beperkt tot Syrië en Cilicië, het terrein van Paulus' werkzaamheid volgens Gal. 1 : 21 vóór het apostelconvent. — Χαίρειν is een gewone groet van den brief. Vgl. 23 : 26 en Jak. 1 : 1.

Vs. 24. Wij hebben hier en het volgend vers eene constructie, soortgelijk als Lk. 1 : 1—3. Daar wij gehoord hebben, dat sommigen uit ons uitgegaan zijnde (ἐξελθόντες ontbreekt ℵ* B, enz., zie mijn N. T.), u verontrust hebben (vgl. bij ταράσσειν Gal. 1 : 7, 5 : 10). Λόγοις kan bij het voorgaande en bij het volgende gevoegd worden. Ἀνασκευάζειν = verontrusten, in de war brengen, in eigenl. zin zijne bagage gereed maken, en verder van een vijand, die eene plaats verwoest. — Οἷς οὐ διεστειλάμεθα = aan wie wij geen opdracht daartoe gegeven hebben. — Na τ. ψυχὰς ὑμῶν lezen sommige getuigen λέγοντες περιτέμνεσθαι καὶ τηρεῖν τὸν νόμον. Deze lezing is hieruit te verklaren, dat men het punt in kwestie niet nauwkeurig genoeg gepreciseerd vond. — *Vs.* 25. Barnabas wordt vóór Paulus genoemd evenals vs. 12. — *Vs.* 26. Barnabas en Paulus zijn mannen, die hun leven hebben overgegeven of opgeofferd voor den naam des Heeren Jezus Christus. — *Vs.* 27. Judas en Silas worden als afgezanten van de gemeente meêgezonden, om naast de schriftelijke mededeeling door hunne

mondelinge boodschap de waarheid van de schriftelijke te verzekeren. — Ἀπαγγέλλοντας lezen de meeste getuigen, wat gezegd is van het standpunt der lezers (vgl. ἀπεστάλκαμεν vs. 27). D leest het Futurum, wat m. i. beter past. — *Vs.* 28. Het heeft den Heiligen Geest en ons, die door den Geest geleid worden, goedgedacht. Dezelfde coördinatie 5: 32. Op welke gronden die noodzakelijkheid rust, wordt niet gezegd zooals vs. 21. — Πλήν is hier niet = ἤ, maar leidt eene gedachte in, die slechts in verwijderden zin met het voorgaande eene tegenstelling vormt. De onthouding van bepaalde vleeschspijzen kon slechts „cum grano salis" een last genoemd worden, maar van de onthouding van ontucht gold dat toch in het geheel niet. Het is, alsof πλήν eenen nieuwen zin inleidt met: evenwel, nochtans. — *Vs.* 29. Hier zijn bij elkander gevoegd de bepalingen betreffende de spijzen en daarna wordt de ontucht genoemd (anders dan vs. 20). Ook hier laten de getuigen van vs. 20 het *verstikte* weg en voegen er bij, dat men alles, wat men niet wil, dat onszelven ten deel valt, een ander niet moet doen. Hier staat ἑαυτούς voor σεαυτούς. — Wanneer gij uzelven daarvoor bewaart, zult gij wèl varen, niet: zult gij goed handelen (καλῶς ποιεῖν, vgl. Hand. 10: 33). Ἔρρωσθε = vaartwel! Na πράξετε lezen D, Iren. Tert., om aan den groet eene godsdienstige kleur te geven, φερόμενοι ἐν τῷ ἁγίῳ πνεύματι, wandelend in, u bewegend in den Heiligen Geest.

Vss. 30—41. Zij kregen dan hun afscheid en kwamen te Antiochië, en nadat zij de menigte samengeroepen hadden, gaven zij den brief over. En nadat zij dien gelezen hadden, verblijdden zij zich over de vermaning. Judas nu en Silas, die ook zelven profeten waren, vermaanden de broeders met vele woorden en versterkten hen. En nadat zij er eenen tijd doorgebracht hadden, lieten de broeders hen met vrede gaan tot degenen, die hen afgevaardigd hadden. Paulus nu en Barnabas vertoefden te Antiochië, leerend en verkondigend met nog vele anderen het woord des Heeren. En na eenige dagen zeide Paulus tot Barnabas: Laat ons wederkeeren en de broeders bezoeken in iedere stad, waarin wij het woord des Heeren verkondigd hebben, hoe zij het maken. Barnabas nu wilde ook Johannes, genaamd Markus, medenemen. Maar Paulus achtte het billijk, dat men dezen, die van Pamphylië af van hen afgeweken en niet met hen gegaan was tot het werk, niet zou medenemen. Er onstond dan eene verbitttering, zoodat zij van elkander scheidden, en Barnabas Markus medenam

en naar Cyprus voer. Maar Paulus koos Silas en vertrok, nadat hij door de broeders aan de genade des Heeren was aanbevolen. En hij ging Syrië en Cilicië door, versterkend de gemeenten.

Vs. 31. De παράκλησις is de vermaning of vertroostende toespraak, die aan de onrust in de gemeente een einde maakte. — *Vs.* 32. Judas en Silas, die ook zelven profeten waren evenals de profeten van 11: 27, 13: 1, vermaanden de broeders met vele woorden en versterkten ze. WENDT verklaart: Judas en Silas ook zelven (προφῆται ὄντες tusschen haakjes) vertroostten door hunne woorden (vgl. vs. 27), zooals zij het door den brief gedaan hadden, welken zij overbrachten. — Μετ' εἰρήνης = met den heilwensch van vrede 16: 36, Mk. 5: 34, Lk. 7: 50, 8: 48. Vgl. Jak. 2: 16.

Vs. 34. Bij C D en andere getuigen (zie mijn N. T.) leest men ἔδοξε δὲ τῷ Σίλᾳ ἐπιμεῖναι αὐτοῦ, waarbij D, gig., vulg. nog voegen: μόνος δὲ Ἰούδας ἐπορεύθη. Deze woorden moeten dienen, om vs. 33 over het vertrek van Judas en Silas uit Antiochië naar Jeruzalem in overeenstemming te brengen met vs. 40, waar Paulus met Silas van Antiochië uit vertrekt. Deze incongruïteit moet verklaard worden uit verschil van de bron en het werk van den redactor.

H. 15: 35—16: 5 lezen wij het verblijf van Paulus en Barnabas te Antiochië, de scheiding tusschen Paulus en Barnabas, en de reis van Paulus en Silas door Syrië, Cilicië en naar Lystre en Derbe. H. 16: 1 worden Derbe en Lystre in een andere volgorde genoemd dan 14: 6, omdat Paulus daar van eenen anderen kant komt. Volgens SPITTA (S. 214) is 16: 4, 5 eene opmerking van den redactor, die het bericht 15: 35—41 uit A met het bericht 15: 1—33 wil verbinden. *Vs.* 35 sluit zich aan 14: 28 aan, zooals 11: 19 aan 8: 4 en 14: 20^{b}, 21^{a} aan 14: 6^{b}, 7. Ik houd 15: 1—33 voor eene toevoeging bij het bericht uit de bron, dat men HH. 13 en 14 en dan verder 15: 35 vindt. Het apostel-decreet is voor Syrië en Cilicië, maar volgens 16: 4, 21: 25 voor alle Christenen uit de heidenen. H. 15: 33 gaat Silas naar Jeruzalem, 15: 40 daarentegen is hij te Antiochië. Vgl. over de verschillende zeer uiteenloopende pogingen om 15: 1—33 over bepaalde bronnen te verdeelen, WENDT, S. 257. — *Vs.* 35. Wanneer nog vele anderen te Antiochië het woord des Heeren predikten, bestond voor Paulus en Barnabas geen aanleiding, lang in Antiochië te blijven. In dit oponthoud te Antiochië moet

vallen het verhaal van Gal. 2: 11—14, dat de redactor, die gaarne de eenheid der apostelen op den voorgrond stelt, weglaat. — *Vs.* 36. Bij Imperativi en Conj. adhortativi beteekent δή, dat iets dadelijk gedaan moet worden (= agedum, jam). — Ἐν αἷς na κατὰ πόλιν πᾶσαν is eene constructio κατὰ σύνεσιν. — *Vs.* 37. Barnabas wilde ook zijnen neef (vgl. Kol. 4: 10) Johannes, genaamd Markus, medenemen. Vgl. over hem 12: 12, 25. — *Vs.* 38. Παῦλος δὲ ἠξίου = Paulus evenwel achtte het billijk. Volgens Kol. 4: 10, Filem. 24 en 2 Tim. 4: 11 is de goede harmonie tusschen Paulus en Markus later weder hersteld. — *Vs* 39. Dat de verbittering ook een gevolg geweest zou zijn van Barnabas' gedrag te Antiochië (Gal. 2: 13), is wat ver gezocht. Barnabas voer met Markus naar Cyprus, waar hij vandaan kwam (4: 36). Van de Jeruzalemsche afkomst van Silas heeft de bron niet geweten. Zij gaat eenvoudig uit van het feit, dat Silas te Antiochië is. — *Vs.* 41. Paulus ging over land door Syrië en Cilicië naar Lycaonië, dat het eigenlijke doel zijner reis was. H. 15: 23 wordt wel ondersteld, dat in Syrië en Cilicië gewerkt was, doch in de Hand. wordt deze werkzaamheid niet met zoovele woorden genoemd, ook niet 9: 30 en 11: 25. Wel spreekt Paulus er over Gal. 1: 21, 23. In aansluiting aan vs. 23 (vgl. 16: 4) leest D, hierbij over het hoofd ziend, dat het decreet juist aan de gemeenten van Syrië en Cilicië gericht was, παραδιδοὺς τὰς ἐντολὰς τῶν πρεσβυτέρων. Vulg. (maar niet amiat. tol.) voegen de apostelen bij de presbyters. D, syr.$^{p\ mg.}$ gaan 16: 1 voort: διελθὼν δὲ τὰ ἔθνη ταῦτα κατήντ. εἰς.

HOOFDSTUK XVI.

Vss. 1—10. En hij kwam te Derbe en te Lystre. En zie, daar was een leerling, met name Timotheus, de zoon van eene geloovige Joodsche vrouw, maar van eenen Griekschen vader, die goede getuigenis had van de broeders te Lystre en te Iconium. Paulus wilde, dat deze met hem zou reizen, en hij nam en besneed hem om de Joden, die in die plaatsen waren; want zij wisten allen, dat zijn vader een Griek was. Toen zij nu de steden doorreisden, gaven zij hun ter onderhouding de verordeningen over, die door de apostelen en de oudsten te Jeruzalem vastgesteld

waren. De gemeenten dan werden bevestigd in het geloof en namen dagelijks toe in getal. En zij gingen Phrygië en het land van Galatië door, daar zij door den Heiligen Geest verhinderd werden, het woord in Azië te spreken; en in Mysië gekomen, beproefden zij naar Bithynië te gaan, en de Geest van Jezus liet het hun niet toe. En zij gingen Mysië door en kwamen te Troas. En des nachts zag Paulus een gezicht. Een zekere Macedoniër stond, bad hem en zeide: Steek over naar Macedonië en help ons! Toen hij nu dit gezicht gezien had, beproefden wij dadelijk naar Macedonië te gaan, besluitend, dat God ons geroepen had, hun het evangelie te verkondigen.

Paulus kwam voor de tweede maal te Derbe en Lystre (thans in de omgekeerde volgorde van vroeger). Te Derbe was een leerling, Timotheus genaamd, Paulus' geestelijke zoon (vgl. 1 Kor. 4: 17), zeker op Paulus' eerste zendingsreis bekeerd, zoon van eene Joodsche, in Christus geloovende vrouw, genaamd Eunice (2 Tim. 1: 5), en van eenen Griekschen vader. Timotheus was uit Derbe afkomstig (zie 20: 4). Eenigszins vreemd is, dat onder de personen, die een goed getuigenis aangaande hem gaven (vs. 2), de mannen van Derbe ontbraken.

Vs. 3. I. p. v. τὸν πατέρα αὐτοῦ ὅτι Ἕλλην ὑπῆρχεν lezen ℵ A B C ὅτι Ἕλλην ὁ πατὴρ αὐτοῦ ὑπῆρχεν. Beide lezingen zijn goed. Bij onze lezing heeft er eene prolepsis plaats. Deze besnijdenis van Timotheus om der wille van de Joden, die in Lystre en Derbe waren, lijkt mij onaannemelijk vooral met het oog op Paulus' houding in den brief aan de Galatiërs. Indien Paulus om der wille van de onbekeerde Joden Timotheus had laten besnijden, had hij wel alle Christenen uit de heidenen in die plaatsen moeten laten besnijden. Want wat baatte anders die ééne? Men heeft wel op grond van Gal. 5: 11 (εἰ περιτομὴν ἔτι κηρύσσω) aangenomen, dat Paulus eenen tijd gekend heeft, waarin hij als Christen-leeraar de besnijdenis predikte. Maar dit is toch weinig waarschijnlijk. De opmerking van Gal. 5: 11 is van de tegenstanders en vuige laster. WENDT (S. 274, 275) meent, dat Paulus Timotheus besneden heeft, om hem op reis mede te nemen en beteren toegang met hem in de synagoge te hebben. De besnijdenis zou hier tot de adiaphora behoord hebben en niet als voorwaarde des heils zijn voorgesteld. — Wanneer evenwel Paulus Timotheus had laten besnijden, zou Timotheus een levend protest tegen zijne prediking geweest zijn, en zou Paulus zich niet aan eene formeele, maar aan eene materieele accommodatie

hebben schuldig gemaakt. Het streven van den redactor, om Paulus in de beste harmonie met de Joodsch-Christelijke apostelen voor te stellen, heeft hier zijn toppunt bereikt.

Vss. 4, 5 zijn klaarblijkelijk opmerkingen van den redactor, die het zóó voorstelt, alsof de bepalingen van het apostelconvent, die voor Syrië en Cilicië golden, op de geheele kerk betrekking hadden. De Westersche tekst, vooral D, syr.$^{p\ mg.}$ (zie mijn N. T.), breidt vs. 4 den tekst nog uit en verbindt de prediking van den Heer Jezus Christus met de inscherping van de verordeningen der apostelen. — Τὰ δόγματα zijn besluiten, instellingen en bepalingen (Lk. 2: 1, Hand. 17: 7, Ef. 2: 15, Kol. 2: 14). — *Vs.* 5 is eene opmerking in den geest van 2: 47, 5: 14, 6: 7, 9: 31.

Vss. 6—10. Reis door Phrygië, het Galatische land, Mysië en naar Troas. — *Vs.* 6. Onnoodig is, om, daar het artikel vóór Γαλατικήν ontbreekt (behalve in E H L P, die het klaarblijkelijk later ingevoegd hebben), Φρυγίαν als adjectief op te vatten. Vgl. 18: 23, en BLASS ad Act. 16: 6 (zoo o. a. ZAHN, Einl. N. T. I, S. 135). Men kan niet op onze plaats en 18: 23 Paulus' werkzaamheid in het eigenlijk gezegde Galatië terugvinden. Blijkens het verband van Hand. 16: 6 gaat Paulus van Derbe en Lystre door Phrygië en het Galatische land (eigenlijk door het Galatische land en Phrygië, want tot de Romeinsche provincie Galatië behoorden ook Lycaonië en Pisidië, waar Paulus en Silas eerst geweest waren, voordat zij in Phrygië kwamen), om dan volgens 16: 7 aan te komen in Mysië. Maar als Paulus met Timotheus in het eigenlijk gezegde Galatië geweest was, wat had hij dan eenen omweg moeten maken en eenen scherpen hoek beschrijven! Hand. 16: 6 wordt iedere prediking, althans de stichting van gemeenten in het eigenlijke Galatië buitengesloten door de opmerking, dat Paulus en Timotheus Phrygië en het land van Galatië doortrokken (wat niet getuigt voor een lang oponthoud) en verhinderd werden, het woord in Azië te spreken. Zij moesten naar Macedonië. Hand. 18: 23 begeeft Paulus zich van Antiochië in Syrië door het Galatische land en Phrygië naar Efeze. Voor de hand ligt dus, hier Galatië in ruimeren, niet in engeren zin op te vatten. Ook zie men niet over 't hoofd, dat Hand. 16: 6 en 18: 23 van het Galatische land gesproken wordt. Naar analogie van Hand. 10: 39, 26: 20 zou ik onder het Galatische land het platteland in onderscheiding van de steden verstaan. De steden hadden zij doorreisd en nu kwam het land, d. i. het platteland bij die steden, aan de beurt. Bestonden de

Galatische gemeenten reeds Hand. 16: 6, dan moet Paulus die gemeenten gesticht hebben op de reis, beschreven Hand. 13 en 14, dus op zijne eerste zendingsreis. Maar dan is Galatië in ruimeren zin bedoeld. Vgl. verder mijne „Gesch. B. N. V." bl. 15, 16. RAMSAY (The Church in the Roman empire, p. 77, 78) meent, dat met het Phrygische en Galatische land bedoeld is (hij vat Φρυγίαν als adjectief op) één landstreek, en wel rondom Iconium en Antiochië, die naar de ééne manier van spreken het Phrygische en naar de andere het Galatische land genoemd zou zijn. — Dit evenwel staat er niet. Hier worden Phrygië en het Galatische land van elkander onderscheiden. — HLP lezen διελθόντες i. p. v. διῆλθον. Maar zoo verkrijgt men te veel eene opeenhooping van Participia. Leest men διῆλθον, dan is de verhindering door den Geest, om het woord in Azië te spreken, reeds in Phrygië en het Galatische land gevoeld. Leest men διελθόντες, dan heeft de verhindering daarna plaats. — Onder Azië moet men verstaan de Westkust van Klein-Azië (Mysië, Lydië, Karië), niet de Romeinsche provincie Asia, die het grootste deel van Phrygië omvatte. Zoo trokken zij dus van Lycaonië Noordwaarts. De verhindering had plaats, niet omdat in het bedoelde Azië reeds Joodsch-Christelijke gemeenten waren en Paulus niet gaarne op eens anders arbeidsveld komen wilde, maar omdat eene profetische openbaring in den geest van Hand. 20: 23, 21: 11 hem zulks verbood. — *Vs.* 7. Nadat zij nu in Mysië gekomen waren, beproefden zij naar Bithynië te reizen, dus N. O. waarts te gaan en Mysië te laten liggen, maar de Geest, waardoor de verheerlijkte Jezus werkte, liet het hun niet toe.

Vs. 8. Παρελθόντες, wat de meeste get. i. p. v. διελθ. lezen, geeft geenen zin, want om in Troas te komen, moesten zij Mysië doortrekken. Daarom lees ik met D, syr.p διελθόντες. Zij, die παρελθόντες lezen, verklaren deze lezing zóó, dat Paulus Mysië voorbijtrok, inzoover hij daar niets voor de zending deed. Maar dat is geen voorbijtrekken van Mysië. Beter is dan te stellen, dat overeenkomstig Plinius (H. n. 5, 30) Troas hier als een op zichzelf staand landschap beschouwd werd, dat niet tot Mysië behoorde. — *Vs.* 9. Het visioen van den Macedonischen man wordt hier als een droomgezicht gedacht, zooals ook duidelijk in D, sah. bij vs. 10 is uitgedrukt, volgens welke getuigen Paulus wakker wordt en „ons" zijn gezicht verhaalt. — *Vs.* 10. Het eerst komt hier de zg. „wij" bron voor. Vgl. evenwel 11: 28. „Wij"

besloten uit het gezicht, dat het Gods wil was, dat „wij" naar Macedonië zouden gaan.

Vss. 11—15. Van Troas dan afgevaren, liepen wij recht uit naar Samothrace, en den volgenden dag naar Neapolis, en vandaar naar Filippi, dat eene stad is in het eerste deel van Macedonië, eene kolonie, en wij vertoefden in die stad eenige dagen. En op den dag des Sabbats gingen wij buiten de poort aan de rivier, waar wij meenden, dat eene plaats des gebeds was [1]), en nedergezeten, spraken wij tot de samengekomene vrouwen. En eene zekere vrouw, met name Lydia, eene purperverkoopster uit de stad Thyatira, die God vreesde, hoorde toe, wier hart de Heer opende, om acht te geven op hetgeen door Paulus gezegd werd. Toen zij nu gedoopt was en haar huis, verzocht zij, zeggend: Indien gij van oordeel zijt, dat ik in den Heer geloovig ben, komt dan in mijn huis en blijft daar. En zij dwong ons.

Vss. 11—40 lezen wij Paulus' verblijf te Filippi. — *Vs.* 11. Samothrace is een eiland in de Egeesche zee, gelegen tusschen Troas en Filippi, en Neapolis eene havenstad aan den zeeboezem van den Strymon, dicht bij het landwaarts in gelegene Filippi. — Filippi, eene stad in Macedonië gelegen, vroeger Krenides geheeten, droeg den naam Filippi naar Filippus II van Macedonië, die het oude Κρηνίδες tot het latere Φίλιπποι had vervormd. Augustus maakte de stad tot eene colonie met Italiaansch burgerrecht. De stad was eene colonia Augusta Julia Philippi met jus Italicum. Daarom beschouwden de inwoners zich als Romeinen (Hand. 16: 21). Hand. 16: 12 leest men gewoonlijk: εἰς Φιλίππους, ἥτις ἐστὶν πρώτη μερίδος τῆς Μακεδονίας πόλις. Deze lezing geeft bezwaren, daar Filippi niet de eerste plaats in Macedonië was, waar Paulus aankwam, en πρώτη ook niet beteekenen kan, dat Filippi de voornaamste stad van Macedonië was, daar Thessalonika en Amphipolis het in beteekenis overtroffen. — ZAHN (Einl. I, S. 375) vat πρώτη als *voornaam* op onder verwijzing naar Mk. 10: 31, Hand. 17: 4. Leest men πρώτης, dan verkrijgt men den juisten zin, dat Filippi tot het eerste der vier regiones behoorde, waarin Macedonië verdeeld was. Zie mijn N. T. D heeft ἥτις ἐστὶν κεφαλὴ Μακεδονίας. — Eene colonie is eene Romeinsche volkplanting.

[1]) Wij wijken hier van onzen tekst N. T. af (οὗ ἐνόμιζον ἐν προσευχῇ εἶναι, waar zij plachten in het gebed te zijn) en lezen οὗ ἐνομίζομεν προσευχὴν εἶναι. Zie onze exegese bij vs. 13.

Vs. 13. Met de rivier is waarschijnlijk de beek Gangas of Gangites bedoeld, die in den Strymon loopt. — De getuigen lezen: ἐνομίζομεν προσευχὴν (A B προσευχή) εἶναι (ℵ A B C, 13, 40, 61), ἐνομίζετο προσευχὴ εἶναι (E H L P), οὗ ἐδόκει προσευχὴ εἶναι (D). Bij de tweede lezing moeten wij als beteekenis van νομίζεσθαι vaststellen: in gebruik zijn (vgl. 2 Makk. 14: 4). Men vertaalt dan: waar naar gebruikelijke wijze eene bidplaats of eene plaats tot samenkomst was tot het gebed. Ook heeft men προσευχή wel voor synoniem met συναγωγή beschouwd (vgl. E. SCHÜRER, II, S. 447, 448), waartegen evenwel 17: 1 getuigt. BLASS neemt eene kleine verandering van den tekst aan en leest ἐν προσευχῇ εἶναι. De bedoeling is dan: waar zij plachten in het gebed te zijn, samen te komen tot het gebed. Daartegen getuigt evenwel προσευχήν vs. 16, waar het klaarblijkelijk plaats des gebeds beteekent en het constante gebruik in de Acta van προσεύχεσθαι voor *bidden*. Hier is eene gewone plaats van samenkomst bedoeld. Dat men godsdienstige samenkomsten hield in de opene lucht, is ons wel bekend van de Samaritanen (Epiph. Haer. 80, 1), maar niet van de Joden. Wel weten wij van de Joden, dat zij op vastendagen hunne openbare gebeden niet hielden in de synagoge, maar op eene vrije plaats, b. v. aan het strand. Er heerscht hier dus voor ons eenige onduidelijkheid. De ligging aan het water was ook voor de synagoge gewenscht, om gelegenheid te hebben voor de Levietische wasschingen. Paulus zoekt aansluiting bij de vrouwen, deels proselieten, deels met heidenen gehuwde Jodinnen. Het getal Joodsche mannen in Filippi was zeker gering. Voor de heidensche vrouwen was de overgang tot het Jodendom gemakkelijker dan voor de mannen, omdat voor haar de besnijdenis wegviel. Ook is in den regel het vrouwelijke gemoed godsdienstiger gezind dan het manlijke. — *Vs.* 14. Eene zekere vrouw, genaamd Lydia (vgl. 10: 1). Men heeft ook wel vertaald: eene Lydische genaamd. De vrouw zou dan naar hare afkomst genoemd zijn, daar Thyatira in Lydië lag. Πορφυροπώλης (hier de vrouw. vorm) = iemand, die handel drijft in met purper gekleurde stoffen. Deze handel werd behalve in Phoenicië vooral in Lydië veel gevonden. — *Vs.* 15. Lydia werd gedoopt en haar huis, wat niets voor den kinderdoop bewijst. — Εἰ staat hier voor ἐπεί (vgl. 4: 9). Bescheiden drukt de vrouw zich uit: „Indien gij geoordeeld hebt", zooals uit het doopen gebleken is. Het kostte blijkbaar moeite, Paulus te bewegen, bij Lydia tijdelijk verblijf te

houden (παρεβιάσατο ἡμᾶς), maar hij nam eindelijk de gastvrijheid aan, zooals hij ook later bij uitzondering van Filippi geschenken in geld aanvaardde (2 Kor. 11: 9, Fil. 4: 10—20).

Vss. 16—40. Het geschiedde nu, toen wij heengingen naar de bidplaats, dat eene zekere dienstmaagd ons ontmoette, die eenen waarzeggenden geest had, en die met waarzeggen haren heeren veel winst aanbracht. Deze liep Paulus en ons na, riep en zeide: Deze menschen zijn dienstknechten des allerhoogsten Gods, die u den weg des behouds verkondigen. Dit nu deed zij vele dagen achtereen. Maar Paulus, daarover verstoord, keerde zich om en sprak door den Geest: Ik beveel u in naam van Jezus Christus van haar uit te varen, en hij voer uit in die zelfde ure. Toen nu hare heeren zagen, dat hunne hoop op winst weg was, grepen zij Paulus en Silas, sleepten hen naar de markt voor de oversten, brachten hen voor de hoofdlieden en zeiden: Deze menschen, daar zij Joden zijn, beroeren onze stad, en zij verkondigen gebruiken, welke wij als Romeinen niet mogen aannemen of volgen. En de schare stond tegen hen op, en de hoofdlieden scheurden hun de kleederen af en bevalen hen met roeden te slaan. En nadat zij hun vele slagen gegeven hadden, wierpen zij ze in de gevangenis, en bevalen den cipier, hen goed te bewaren. Deze nu, daar hij zulk een bevel ontvangen had, wierp hen in de binnenste gevangenis, en sloot hunne voeten zorgvuldig in het blok. En omtrent middernacht baden Paulus en Silas en zongen Gode lofzangen, en de gevangenen hoorden naar hen. En plotseling geschiedde er eene groote aardbeving, zoodat de fundamenten van den kerker bewogen werden, en terstond gingen alle deuren open en de banden van allen werden los. Toen nu de cipier, wakker geworden, de deuren der gevangenis open zag, trok hij zijn zwaard en wilde zichzelven dooden, daar hij meende, dat de gevangenen ontvlucht waren. Maar Paulus riep met luide stem en zeide: Doe uzelven geen kwaad, want wij zijn allen hier. En nadat hij licht geëischt had, sprong hij naar binnen, en bevend viel hij voor Paulus en Silas neder. En na hen naar buiten gebracht te hebben, riep hij: Heeren! wat moet ik doen, om behouden te worden? Zij nu zeiden: Geloof in den Heer Jezus, en gij zult behouden worden, gij en uw huis. En zij spraken tot hem het woord des Heeren met allen, die in zijn huis waren. En hij nam hen met zich in die ure des nachts, wiesch hen van de slagen en hij werd terstond gedoopt, hij en al de zijnen. En hij bracht hen in zijn huis, richtte de tafel voor hen aan, en

verblijdde zich met zijn geheele huis, dat hij in den Heer geloovig geworden was. En toen het dag geworden was, zonden de hoofdlieden de gerechtsdienaars, zeggend: Laat die menschen los! De cipier nu bracht deze woorden aan Paulus over: De hoofdlieden hebben gezonden, dat gij zoudt losgelaten worden. Vertrekt dan nu en gaat in vrede! Maar Paulus zeide tot hen: Zij hebben ons, ofschoon wij Romeinen zijn, in het openbaar onveroordeeld gegeeseld en in de gevangenis geworpen en werpen zij er ons nu heimelijk uit? Niet alzoo, maar dat zij zelve komen en ons er uitleiden! En de gerechtsdienaars brachten die woorden aan de hoofdlieden over, en zij werden bevreesd, toen zij hoorden, dat zij Romeinen waren. En zij kwamen en spraken hen toe, en nadat zij hen uitgeleid hadden, verzochten zij hun, uit de stad te vertrekken. En uit de gevangenis gegaan zijnde, keerden zij tot Lydia in, en zij zagen de broeders en spraken hen toe, en vertrokken.

Vs. 16. Onderweg had eene bijzondere ontmoeting plaats. Πύθων, -ωνος, ὁ, de Pytho, oorspronkelijk de naam van den draak, die in het gebied van Pytho aan den voet van den Parnassus in Phocis woonde en het orakel van Delphi bewaakte, totdat hij door Apollo verslagen werd. Plutarchus (De def. orac. c. 9) bericht, dat die naam als nomen appellativum van den ἐγγαστρίμυθος, d. i. van den buikspreker gebezigd werd. Zoo verklaart men het hier vaak van den geest van eene buikspreekster. Men zegt: het buikspreken werd aan eenen uit den mensch sprekenden demon toegekend en zoo schreef men den buikspreker ook toe de gave van waarzeggen. Vgl. Clem. Hom. 9: 16 = Rec. 4, 20 et Pythones divinare videntur . . . denique a Christianis hominibus effugantur. Feitelijk evenwel heeft buikspreken, zooals ik op gezag van Prof. ZIEHEN meê kan deelen, niets met hysterie te maken, en dat deze vrouw eene hysterische is, staat m. i. vast. Reden waarom ik hier liever eenvoudig aan eene gewone bezetene denk en het buikspreken ter zijde laat. In den Thesaurus van Stephanus wordt πύθων verklaard door δαιμόνιον μαντικόν Hesych. teste et Suida. Vgl. het Fransche pythonisse voor waarzegster, profetes. De dienstmaagd geloofde zelve aan hare bezetenheid en ook Paulus nam die aan. Voor πύθωνα lezen C^3 D^2 E H L P als grammatische verbetering πύθωνος. — Ἐργασίαν is hier winst. — Blijkens τοῖς κυρίοις behoorde het meisje aan verschillende heeren toe. — *Vs.* 17. De vrouw erkende door haren waarzeggenden geest de hooge waarde of beteekenis van Paulus en de zijnen, zooals van de zijde der bezetenen Jezus het

eerst hulde bewezen werd (Mk. 1: 24, 3: 11, 5: 7). — Voor ὑμῖν lezen sommige getuigen ἡμῖν. — *Vs.* 18. Van nu af verdwijnt de autopsie en lezen wij niet meer *wij*. Paulus werd ontevreden, dat een onreine geest getuigenis aflegde van de zaak, welke hij diende, en beveelt hem, van de vrouw uit te varen. — *Vss.* 19, 20. De ἄρχοντες zijn de rechters der stad, dezelfden als de στρατηγοί. De στρατηγοί zijn twee met praetorsrang bekleede plaatselijke bevelhebbers, d. z. de duumviri van de municipiën en coloniën, aan wie ook het rechterlijk gezag in eerste instantie was opgedragen. — Ἐκταράσσειν = geheel en al in beroering brengen. Ἡμῶν staat tegenover de vreemden, die verachte Joden zijn. — *Vs.* 21. Ῥωμαίοις οὖσιν is met overmoed gezegd tegenover Ἰουδαῖοι ὑπάρχοντες. Het was den Romeinen streng verboden, vreemde godsdienstige gewoonten en zeden in te voeren. Maar het Jodendom zelf was evenals andere godsdienstige collegia eene religio licita. Deze Joden waren evenwel geen gewone Joden, want zij brachten iets nieuws. — *Vs.* 22. Vgl. 1 Thess. 2: 2. En de schare stond mede (met de aanklagers) tegen hen op en de hoofdlieden door de hand der lictoren de kleederen der apostelen van het lijf gescheurd hebbend, bevalen, hen gedurende eenigen tijd te geeselen. Het was Paulus en den zijnen zeker niet mogelijk, bij het volkstumult zich op hun Romeinsch burgerrecht te beroepen, zooals Paulus dit ook meermalen niet deed (2 Kor. 11: 25). Later evenwel (vs. 37) achtten zij het noodig evenals Paulus het deed 22: 25. Toen stonden zij zeker ook om der wille van de gemeente op hunne eer. — *Vs.* 24. Paulus en Silas werden goed en zeker bewaard, zoodat ontvluchten onmogelijk was. — *Vs.* 25. Het zingen was een teeken van blijdschap, dat zij waardig geacht waren, om Christus' wille smaadheid te lijden. De gevangenen hoorden naar hen, brachten later de aardbeving in betrekking met het lot, dat aan Paulus en Silas ten deel gevallen was, en bleven in de gevangenis. — *Vs.* 26. De aardbeving diende niet, om Paulus en Silas te bevrijden, maar om het Goddelijk misnoegen over de handelwijs der στρατηγοί uit te drukken en het geloof der medegevangenen te wekken, dat Paulus en Silas mannen Gods waren. — *Vs.* 27. Τὴν μάχαιραν = het zwaard, zijn zwaard. Laat men τήν met ℵ A E enz. weg, dan blijft de bedoeling dezelfde. — *Vs.* 29. De cipier vroeg φῶτα (= lichten, lampen, fakkels, zeker voor de personen, die mede de gevangenen bewaakten).

De gevangenbewaarder beefde, omdat hij deel had genomen aan de mishandeling van Paulus en Silas. — *Vs.* 30. D, syr.p mg. lezen na ἔξω: καὶ τοὺς λοιποὺς ἀσφαλισάμενος. De overige gevangenen worden dan weder vastgeketend, voordat de cipier zich tot Paulus en Silas wendt. Zoo doet de cipier zijnen plicht. — De aardbeving had haar doel bereikt. Mannen, die zoo rustig daaronder bleven en niet wegliepen, toen zij daartoe de gelegenheid hadden, konden geen kwaaddoeners zijn. Met eerbied spreekt hij hen aan (heeren!) en hij vraagt, wat hij doen moet om deel te erlangen aan de σωτηρία, welke zij prediken en waarvan hij blijkbaar gehoord had. — *Vs.* 31. Laat uw geloof gericht zijn (πίστευσον ἐπί) op den Heer Jezus, den bewerker of bemiddelaar der zaligheid, en gij zult behouden worden, gered van het toekomstige verderf, gij en uw huisgezin, nl. wanneer het gelooft. Dat hier de gedachte uitgedrukt is, dat het geloof van den huisvader ook beteekenis heeft voor zijn gezin, zou ik niet gaarne ontkennen. — *Vs.* 33. Door water reinigde hij ze van de gevolgen van de slagen en hij zelf met zijn geheele gezin — dat er kinderen onder waren, blijkt niet — werd dadelijk gedoopt. De doop had door onderdompeling plaats, waarom wij hier gewis aan eene plaats om te baden moeten denken. — *Vs.* 34. De gevangenbewaarder leidde hen naar eene hooger gelegene plaats in zijn huis (ἀναγαγών), zette hun eene tafel met spijzen voor, en verheugde zich met zijn gansche huis, dat hij in God geloovig geworden was. Het geloof in den Heer Jezus had tot het geloof in God geleid. — Ἀγαλλ. wordt hier als een werkwoord van gemoedsbeweging naar Attisch, niet naar N. T.isch gebruik met een Participium geconstrueerd. Vgl. BLASS, Gramm. S. 220. — *Vs.* 35. Nader ingelicht aangaande de gevangenen (niet uit vrees voor de aardbeving, waarvan zij gehoord hadden, zooals D, syr.p mg. [zie mijn N. T.] lezen), zonden de oversten der stad de lictoren (τοὺς ῥαβδούχους) met bevel, Paulus en Silas los te laten. De hun aangedane mishandeling vervulde hen met schrik. — *Vs.* 36 zijn Paulus en Silas weder in de gevangenis, wat niet in strijd is met het voorafgaande. De gevangenbewaarder kon hen toch niet in zijn huis houden, maar moest hen op hunne oude plaats terugbrengen.

Vs. 37. Paulus sprak tot den gevangenbewaarder en indirect tot de lictoren en beriep zich op zijn Romeinsch burgerrecht. De voorrechten nu van den Romeinschen burger in rechtszaken waren de vrijheid van alle onteerende straffen als geeseling en

kruisiging en het jus provocationis of appellationis, d. i. het recht van hooger beroep op den keizer. Vgl. O. HOLTZMANN, Neut. Zeitgeschichte, S. 99, en SCHÜRER, III, S. 86, 87. Paulus bezat van zijne geboorte af (22: 28) het Romeinsche burgerrecht, zooals dat niet alleen het geval was met vele Joden te Rome, maar ook in Klein-Azië, zelfs in Jeruzalem. Ten onrechte is dit Romeinsche burgerrecht van Paulus in twijfel getrokken door STRAATMAN (De apostel van Jezus Christus, 1874), MEYBOOM (Theol. Tijdschr. 1879, bl. 73—101, 239—267, 310—336) en VAN MANEN (HAND. bl. 110, 111). Het is waar, dat Paulus in strijd met zijn Romeinsch burgerrecht meermalen gegeeseld is (2 Kor. 11: 24, 25), maar zulk eene schending van het Romeinsche recht (de lex Porcia) kwam meermalen voor. Vgl. CICERO. in Verrem II, V, 161—163, epist. ad famil. X, 32, 3, Eus. H. e. V, 1: 44, 50. — Ik zie niet in, waarom wij het Romeinsche burgerrecht van Silas zouden moeten in twijfel trekken, alsof Paulus dezen zoo maar bij zich zou hebben ingesloten (WENDT). Paulus spreekt zijne bevreemding uit over de handelwijs der oversten na het begane onrecht. — Οὐ γάρ, ἀλλά = niet toch, of niet alzoo, maar. — *Vss.* 39, 40. Παρεκάλεσαν = zij spraken toe. Uit de gevangenis begaven Paulus en Silas zich naar de gastvrije woning van Lydia. Hoewel van eene zegenrijke werkzaamheid van Paulus in Filippi behalve bij Lydia, den cipier en zijn gezin nog geen sprake geweest is, wordt hier gezegd, dat Paulus en Silas de broeders vermaanden (vgl. 14: 22). — Uit ἐξῆλθαν blijkt, dat de schrijver van het zg. „wij" bericht, die met Paulus te Filippi gekomen was, het niet met hem verlaten heeft. Maar wel volgt uit 1 Thess. 1: 1, 3: 1, 2 en 2 Thess. 1: 1, dat Timotheus met Paulus en Silas naar Thessalonika getrokken is. 1 Thess. 2: 2 gewaagt Paulus wel van de vervolging te Filippi, maar niet van de wonderbare bevrijding. — *Vs.* 39. D (en zoo ook in hoofdzaak syr.$^{p\ mg.}$ en 137, zie mijn N. T.) breiden den tekst uit. Daar komen de hoofdlieden met vele vrienden in de gevangenis en verzekeren, dat zij niet geweten hebben, dat Paulus en Silas rechtvaardige mannen waren. Zij vermanen hen, de stad te verlaten, opdat men zich niet wederom met aanklachten tot hen wenden zou. Ook vs. 40 vult D den tekst aan (zie mijn N. T.) en zegt, dat Paulus en Silas den broeders verhaalden, wat de Heer gedaan had.

Vss. 25—34 behelzen volgens velen eene menigte onwaarschijnlijkheden. Vooreerst het losgaan door de aardbeving van

de ketenen niet alleen van Paulus en Silas, maar ook van de gevangenen. — Maar wanneer de boeien van Paulus en Silas door de aardbeving losgingen, zou het wel een wonder geweest zijn, wanneer de boeien van de anderen bevestigd waren gebleven. — Het rustig blijven zitten van de gevangenen behoeft ons niet te verbazen. Want vooreerst waren de gevangenen ontroerd en ten tweede waarheen zouden zij zich in den nacht hebben kunnen wenden? Er zal wel eene wacht soldaten vóór de gevangenis hebben gestaan. — Verder vindt men het onwaarschijnlijk, dat de cipier zich ondanks zijne onschuld en voordat hij de wezenlijke gevolgen van de aardbeving kende, wilde dooden. — Maar de cipier moest, toen hij de deuren geopend zag, denken, dat de gevangenen gevloden waren en in zijne radeloosheid wilde hij de verantwoordelijkheid daarvan niet dragen. — Ook aan de spoedige bekeering van den cipier en zijn gezin heeft men zich gestooten. — Vreemd zou zij zijn, wanneer de cipier van Paulus niets meer gehoord had dan wat hier vermeld staat, wat echter zeer onwaarschijnlijk is. — Dat Paulus en Silas vs. 35 in de gevangenis en vs. 34 in de woning van den cipier zijn, levert geen bezwaar op, zooals wij reeds vroeger zagen. — Dat vs. 35 niet van de aardbeving gesproken wordt, is zeer natuurlijk, want de hoofdlieden zagen daarin niet eene vingerwijzing Gods, dat zij Paulus en Silas moesten laten gaan. Zij waren alleen bevreesd geworden door het feit, dat Paulus en Silas Romeinen waren. — Geen afscheid van Paulus van den cipier wordt verhaald. — Dat is waar, maar het bericht maakt allerminst aanspraak op volledigheid. — Zij, die dit bericht als legende opvatten, wijzen op de overeenkomst daarvan met Lucianus' Toxaris c. 27—34 en Euripides' Bacchae V, 436—441, 502 seqq. 602—628. Zie WENDT, S. 282.

HOOFDSTUK XVII.

Vss. 1—15. Toen zij nu Amphipolis en Apollonia doorgetrokken waren, kwamen zij te Thessalonika, waar eene synagoge der Joden was. En naar zijne gewoonte ging Paulus bij hen in, en gedurende drie Sabbatten sprak hij met hen uit de Schriften, ze openend en aantoonend, dat de Christus moest lijden en uit de dooden opstaan, en dat Hij (zeide hij) is Christus Jezus, dien ik u verkondig. En sommigen uit hen werden overtuigd en

aan Paulus en Silas toegevoegd, en van de godsdienstige Grieken eene groote menigte en van de aanzienlijke vrouwen niet weinige. Maar de Joden werden naijverig en namen van het marktvolk eenige slechte mannen met zich, maakten eenen oploop, brachten de stad in opschudding, gingen voor het huis van Jason staan en zochten hen tot het volk te brengen. Toen zij hen echter niet vonden, sleepten zij Jason en eenige broeders voor de oversten der stad, roepend: Zij, die de geheele wereld in opstand hebben gebracht, zijn ook hier, en Jason heeft hen in zijn huis opgenomen. En deze allen handelen tegen de bevelen des keizers, zeggend, dat er een andere koning is, Jezus. En zij beroerden de schare en de oversten der stad, toen dezen dat hoorden. En toen zij van Jason en de overigen voldoening hadden ontvangen, lieten zij hen gaan. De broeders nu zonden dadelijk des nachts Paulus en Silas naar Berea, die daar gekomen zijnde, zich naar de synagoge der Joden begaven. Dezen nu waren edeler dan die van Thessalonika, daar zij het woord met alle bereidwilligheid ontvingen en dagelijks de Schriften onderzochten, of dit zoo was. En velen van hen werden geloovig, en van de aanzienlijke Grieksche vrouwen en mannen niet weinige. Maar toen de Joden van Thessalonika vernomen hadden, dat ook te Berea door Paulus het woord Gods verkondigd werd, kwamen zij ook daar en brachten de scharen in beroering en onrust. Maar toen zonden de broeders Paulus terstond weg, om tot aan de zee te gaan, doch Silas en Timotheus bleven aldaar. Zij nu, die Paulus begeleidden, brachten hem tot Athene, en nadat zij bevel gekregen hadden voor Silas en Timotheus, om ten spoedigste tot hem te komen, gingen zij heen.

Paulus' verblijf in Thessalonika en Berea. — *Vs.* 1. Διοδεύειν = doortrekken (vgl. Lk. 8: 1). Men vertaalt ook wel (WENDT, WEISZÄCKER): op den weg komen (nl. de via Egnatia, die van den Hellespont naar Dyrrachium voert), over Amphipolis en Apollonia, welke vertaling mij eenigszins gezocht lijkt. Amphipolis, de hoofdstad van Macedonia prima (het eerste district, waarin Macedonië verdeeld was), heette zóó, omdat de rivier de Strymon er rondvloeide (Thuc. 4, 102) en droeg vroeger den naam van Ἐννέα ὁδοί (Thuc. 1, 100). Het was door de Atheners 437 vóór Chr. gesticht en lag eene dagreis van Filippi. Apollonia lag weder eene dagreis verder Z. W. — Thessalonika, tegenwoordig Saloniki of Selanik geheeten, droeg vroeger, waarschijnlijk naar de naburige heete bronnen, den naam van Θέρμη of Θέρμα. De

Macedonische koning Kassander (316—298 vóór Chr.), de zoon van Antipater, vergrootte de stad en noemde haar naar zijne gemalin, eene dochter van koning Filippus, Thessalonika. De stad lag aan de Z. kust van Macedonië, ten N. O. van den Thermeïschen zeeboezem, aan de via Egnatia. Zij was de hoofdstad van het tweede Macedonische district en de zetel van den Romeinschen stadhouder. — Thessalonika was voor Paulus van gewicht, omdat zich daar eene synagoge der Joden bevond, waar hij een geschikt aanknoopingspunt had. In Amphipolis en Apollonia was geen synagoge. E H L P lezen het artikel vóór συναγωγή, om uit te drukken, dat dit de eenige synagoge van den omtrek was.

Vs. 2. Overeenkomstig zijne gewoonte ging Paulus bij hen in. Ik lees met BLASS διελέγετο. Den Aoristus verwacht men niet vóór vs. 4, waar de uitslag verhaald wordt. Door εἰσῆλθεν kwam διελέξατο in den tekst. Gedurende drie Sabbatten sprak Paulus voortdurend, de Schriften des O. V. daarbij als uitgangspunt nemend (ἀπὸ τῶν γραφῶν). Men verbinde ἀπὸ τῶν γραφῶν niet met διανοίγων. — *Vs.* 3. Het verzwegen object van διανοίγων zijn de Schriften. Den voor hen verborgen zin der Schrift legde hij bloot, wat op het nieuwe element in zijne prediking wijst. Hij toonde aan (παρατιθέμενος), dat de Christus moest lijden en uit de dooden opstaan, en dat (zeide hij) deze is Christus Jezus, dien ik u verkondig (overgang in de oratio directa, welke wij in het Hollandsch niet kunnen behouden). Wanneer aangetoond was, dat naar de Schrift de Messias moest lijden en opstaan, kon ook erkend worden, dat Jezus de verwachte Messias was. — Ter verduidelijking schreven sommige getuigen i. p. v. Χριστὸς Ἰησοῦς: ὁ X. I., ὁ X. ὁ Ἰ. en Ἰ. ὁ X.

Vs. 4. Προσκληροῦν = bij het lot toevoegen. Hier beteekent προσεκληρώθησαν = van de groote massa, aan wie Paulus en Silas het evangelie verkondigd hadden, vielen sommigen, die geloovig geworden waren, door Gods beschikking hun ten deel, werden hun toegevoegd. Van de bekeering der Joden wordt in de brieven van Paulus aan de Thess. niets medegedeeld. 1 Thess. 1 : 9 worden de gemeenteleden als Christenen uit de heidenen voorgesteld en 2 : 16 zijn de Joden juist de tegenstanders van de apostelen. Tegenover de bekeerlingen uit de heidenen zullen de bekeerlingen uit de Joden slechts weinige geweest zijn. — Τῶν τε σεβομένων Ἑλλήνων zijn zulke heidenen, die zich als σεβόμενοι

aan de synagoge hadden aangesloten. Ook de voorname vrouwen of de vrouwen der voornamen (γυναικῶν τε τῶν πρώτων) zullen tot dezulken behoord hebben. V. D. S. BAKHUYZEN (Conjecturaal-krit., bl. 222) wil Ἑλλήνων schrappen, omdat het vanzelf sprak, dat de σεβόμενοι Hellenen waren. Dit nu lijkt mij wat ver gezocht. Ἑλλήνων staat tegenover de bekeerlingen uit de Joden. A D enz. lezen καὶ Ἑλλήνων, om uit te drukken, dat naast de σεβόμενοι ook nog andere heidenen bekeerd werden, misschien om het ook door V. D. S. BAKHUYZEN genoemde bezwaar weg te nemen. In onderscheiding van 1 Thess. 2: 1—12 heeft het hier den schijn, alsof Paulus slechts kort te Thessalonika geweest is. Nadat Paulus door zijne volksgenooten verstooten was, wijdde hij zich aan de zending onder de heidenen en bracht eene vrij talrijke gemeente tot stand, wat moeilijk in drie weken kan zijn geschied. Een paar malen ontving hij te Thessalonika onderstand van de gemeente te Filippi (Fil. 4: 16). — *Vs.* 5. Sommige getuigen voegen er bij, dat de Joden ongehoorzaam waren (zie 14: 2), andere, die dit ook uitdrukken, laten ζηλώσαντες weg (zie mijn N. T.). De ijverzucht is te verklaren uit het succes van Paulus (5: 17), niet uit het feit, dat de heidenen de blijde boodschap aannamen. — Sommige mannen van het gepeupel op de markt (τῶν ἀγοραίων) als medehelpers aannemend (προσλαβόμενοι), maakten zij eenen oploop (ὀχλοποιήσαντες) en brachten de stad in opschudding. — Ἐπίσταντες τῇ οἰκίᾳ Ἰάσονος = zij gingen staan bij of voor het huis van Jason, die als de gastheer der apostelen bekend was (vs. 7). Misschien had Paulus hier dag en nacht gewerkt, om in zijn onderhoud te voorzien (1 Thess. 2: 9, 2 Thess. 3: 8). Men beproefde — zeker niet met de beste bedoelingen — Paulus en Silas tot het volk te brengen. — *Vs.* 6. Toen zij hen niet vonden, sleepten zij Jason en eenige, zeker in zijn huis vertoevende broeders, voor de oversten der stad. De πολιτάρχαι of πολιταρχοῦντες, wier getal te Thessalonika tusschen de 5 en 6 wisselde, en die wel in Macedonië, maar niet in Griekenland voorkomen, zijn stadsbevelhebbers, oversten der stad. Vgl. mijn Wdb., Addenda et Corrigenda, bij II, bl. 668. — Zij, die de geheele wereld, d. i. het Romeinsche rijk, in beroering of opstand hebben gebracht, zijn ook hier. — *Vs.* 7. Ὑποδέχεσθαι = gastvrij opnemen. — Deze allen handelen tegen of in strijd met ἀπέναντι) de bevelen van den keizer en zijn revolutionair. Zij zeggen, dat een andere koning dan de tegenwoordige keizer

Jezus (subject) is. Men kan ook vertalen (doch dan minder overeenkomstig de woordschikking): dat een ander koning is, nl. Jezus. Dan is ἕτερος subject en Jezus appositie. Aan den naam Messias van Jezus werd eene politieke aanklacht ontleend evenals Lk. 23: 2, Joh. 19: 12. — *Vs.* 8. Het rumoer van vs. 5 werd voor de oversten der stad voortgezet. Door de vrees voor eene revolutie en hare gevolgen bracht men de menschen in onrust (19: 40). — *Vs.* 9. De hoofden der stad kregen van Jason en de overige broeders genoegdoening (τὸ ἱκανὸν λαμβάνειν = satis of satisfactionem accipere, vgl. Mk. 15: 15 τὸ ἱκανὸν ποιεῖν = satisfacere). Iemand werd als borg of iets als cautie gesteld, dat de apostelen geen revolutionaire plannen hadden en de stad spoedig zouden verlaten. — *Vs.* 10. Berea ligt in het derde district van Macedonië, Westwaarts van Thessalonika, tegenwoordig Verre of Kara-Ferja (RIEHM-VAN RHIJN, Bijb. Wdb. s. v.). De broeders dan zonden dadelijk des nachts Paulus en Silas weg naar Berea, die (d. i. Paulus en Silas) daar gekomen zijnde, heengingen naar de zeker buiten de stad gelegene synagoge der Joden Men vertale niet, dat de broeders, die Paulus en Silas begeleidden, bij de synagoge gekomen, van hen afscheid namen. Ἀπῆσαν (van ἄπειμι) = ἀπῆλθον, gelijk ἐξῆσαν = ἐξῆλθον (vs. 15). — *Vs.* 11. Εὐγενέστεροι = edeler van gezindheid. — Dagelijks (τὸ καθ' ἡμέραν van B H L P = καθ' ἡμέραν) onderzochten zij de Schriften des O. V., of de prediking waar was en eenen Schriftuurlijken grondslag had.

Vs. 12. Τῶν Ἑλληνίδων γυναικῶν = van de Grieksche vrouwen. Bij ἀνδρῶν voege men in gedachte in: Ἑλλήνων. Onder de nieuw bekeerden waren zeker vele σεβόμενοι τὸν θεόν, doch ook andere heidenen, met wie Paulus in aanraking kwam, zijn niet buitengesloten. — *Vs.* 13. Κἀκεῖ is niet κἀκεῖσε (behoorend bij ἦλθον), maar voege men bij het volgende. Ook daar beroerden zij de scharen, zooals zij het elders gedaan hadden. — *Vs.* 14. Ἕως ἐπὶ τὴν θάλασσαν = tot aan de zee. Ὡς ἐπὶ τὴν θάλασσαν van H L P zou zijn: met het doel om naar de zee te gaan. In eene zeeplaats, b. v. te Methone, zou Paulus met de hem begeleidende broeders moeten scheepgaan en zich dan naar Athene begeven. — Ἐκεῖ = te Berea. — *Vs.* 15. Καθιστάνειν τινά = iemand naar eene bepaalde plaats brengen, begeleiden (vgl. Jos. 6: 23, 2 Kron. 28: 15). — Timotheus komt hier weder het eerst voor na 16: 1—3. Volgens 18: 5 zijn Silas en Timotheus te Korinthe

bij Paulus gekomen, volgens 1 Thess. 3: 1, 2 daarentegen zijn zij reeds te Athene bij Paulus, en zond Paulus Timotheus naar Thessalonika.

Om uitdrukking te geven aan de bevreemding, dat Paulus Thessalië met zijne prediking voorbijging, zegt D (zie mijn N. T.), dat de Geest hem verhinderde, daar het woord te spreken (vgl. Hand. 16: 6, 7). Velen hebben vss. 2, 3 voor eene toevoeging van den redactor gehouden. De opmerking van SPITTA (S. 222, 223) over twee verschillende bronnen A en B (vss. 5—9^{b} uit bron B) heeft op mij niet veel indruk gemaakt. Het eenige is, dat vs. 5 het huis van Jason vreemd voorkomt. Verkort wordt de bron medegedeeld, maar wij hebben hier geen dubbel bericht, één volgens hetwelk Paulus zijn werk in de synagoge begon, en een ander, volgens hetwelk hij bij Jason in huis ging.

Vss. 16—34. Terwijl nu Paulus te Athene op hen wachtte, werd zijn geest in hem ontstoken, daar hij zag, dat de stad vol afgodsbeelden was. Hij sprak dan in de synagoge met de Joden en met de godsdienstigen, en op de markt dagelijks met degenen, die juist tegenwoordig waren. En ook sommige der Epicureïsche en Stoïsche wijsgeeren streden met hem, en sommigen zeiden: Wat wil toch deze klapper zeggen? En anderen: Hij schijnt een verkondiger te zijn van vreemde goden, omdat hij Jezus en de opstanding verkondigde. En zij namen hem en brachten hem op den Areopagus, zeggend: Kunnen wij vernemen, wat dit voor nieuwe leer is, die door u verkondigd wordt? Want gij brengt eenige vreemde dingen tot onze ooren. Wij willen dan wel vernemen, wat toch dit mag zijn. Alle Atheners nu en de onder hen vertoevende vreemdelingen hadden voor niets anders tijd over, dan om wat nieuws te zeggen of te hooren. En Paulus midden op den Areopagus staande, zeide: Atheners! ik zie, dat gij in allen deele bijzonder godsdienstig zijt. Want toen ik rondging en uwe heiligdommen aanschouwde, vond ik ook een altaar, waarop het opschrift stond: Aan den onbekenden God. Wat gij dan vereert, zonder het te kennen, dat verkondig ik u. De God, die de wereld en alles, wat daarin is, geschapen heeft, deze een Heer zijnde des hemels en der aarde, woont niet in tempelen met handen gemaakt, en wordt ook niet door menschenhanden gediend als iets behoevend, daar Hij zelf aan allen het leven, den adem en alles geeft. En Hij heeft gemaakt, dat uit één alle volken der menschen op den geheelen aardbodem wonen, en verordend bepaalde tijden en de grenzen hunner woonplaats, opdat zij God

zouden zoeken, of zij Hem ook tasten en vinden mochten, die immers niet ver is van een iegelijk van ons. Want in Hem leven wij, bewegen ons en zijn wij, zooals ook eenige uwer dichters gezegd hebben: Want wij zijn ook zijn geslacht. Daar wij dan Gods geslacht zijn, moeten wij niet meenen, dat aan een gouden of zilveren beeld of steen, aan beeldwerk van eens menschen kunst en vinding de Godheid gelijk is. Daar God dan de tijden der onwetendheid heeft voorbijgezien, beveelt Hij nu aan alle menschen alom, zich te bekeeren, vermits Hij eenen dag vastgesteld heeft, waarop Hij de wereld rechtvaardig zal oordeelen door eenen man, dien Hij daartoe verordend heeft, na het geloof aan allen te hebben aangeboden, door Hem uit de dooden op te wekken. Toen zij nu van opstanding der dooden hoorden, spotten sommigen en anderen zeiden: Wij zullen u daarover nog eens hooren. En zoo is Paulus uit hun midden weggegaan. Doch eenige mannen voegden zich bij hem en werden geloovig, onder wie was Dionysius de Areopagiet, eene vrouw, genaamd Damaris, en anderen met hen.

Paulus te Athene. Vgl. E. CURTIUS, Paulus in Athen (Sitzungsberichte der Ak. der Wiss. zu Berlin, 1893, S. 925 ff.). — *Vs.* 16. Παρωξύνετο = werd ontstoken of verbitterd. — Κατείδωλος, een hapax legomenon, gevormd naar analogie van κατάδενδρος, κατάλιθος enz. Ten N. van de Akropolis, den Areopagus en de Pnyx (eene hoogte, waar het volk zich verzamelde) lag de met standbeelden rijk versierde Agora in de wijk Ceramicus, het middelpunt van het Atheensche volksleven en verkeer. — In de synagoge sprak Paulus elken Sabbat op de markt dagelijks met hen, die toevallig aanwezig waren (πρὸς τοὺς παρατυγχάνοντας), misschien wel volgens de Socratische methode. — *Vs.* 18. Over de aanhangers van Epicurus en van de Stoa vgl. G. H. LAMERS, De wetenschap van den godsdienst, II. Wijsgeerig deel, 1900, bl. 521, 522, 543, 544, en zijne Zedekunde, 1900, bl. 23—25. — Σπερμολόγος = zaadkorrels lezend, eene benaming van vogels, die van zulke zaadkorrels leven, zooals kraaien of spreeuwen, verder zwetser, klapper, iemand, die onzelfstandig is en van de gedachten van anderen leeft. — Anderen zeiden, dat hij een verkondiger was van vreemde goddelijke wezens, vreemde goden, eene aanklacht, die ook tegen Socrates ingebracht was. „Vreemde goden" ziet op Jezus en de opstanding in 't algemeen, niet zijne opstanding (geen pluralis van de kategorie zooals b. v. Mt. 2 : 20). *Vs.* 18b is eene opmerking van den redactor.

Vs. 19. Ἐπιλαβόμενοί τε αὐτοῦ = hem aangrijpend of nemend, natuurlijk op vriendschappelijke wijze (vgl. 9: 27, 23: 19). — Areopagus is de naam van den Westwaarts van de Akropolis gelegen kalen heuvel, waarop het hoogste rechtscollege van Athene op bepaalde dagen zitting hield. Er is hier geen kwestie van eene rechtspraak, zooals uit het geheele verhaal blijkt, maar men wilde Paulus, daar het op de markt te druk was, op eene kalmere plaats brengen. Het volk volgde voor een gedeelte Paulus, want hij richtte zich in zijne toespraak niet tot de wijsgeeren, maar tot het volk. CURTIUS (a. a. O. S. 926), hier gevolgd door RAMSAY (St. Paul the traveller, 1896, p. 243—249), meent, dat Areopagus hier de naam van het rechtscollege is, dat ook toezicht hield op de vreemde leeraars. Paulus zou gebracht zijn naar de vergaderplaats der Areopagieten op de markt in de στόα βασίλειος, en het volk, dat vóór het locaal stond, hebben toegesproken. Hij zelf zou zich bevonden hebben in het midden van den halven cirkel der Areopagieten. Ik betwijfel evenwel, of men dit kan uitdrukken door ἐπὶ τὸν Ἄρειον πάγον ἤγαγον (vs. 19) en σταθεὶς ἐν μέσῳ τοῦ Ἀρείου πάγου (vs. 22). Daarbij komt, dat volgens BLASS (Acta, 1895, p. 190) Ἄρειος πάγος alleen van de plaats, niet van de personen, die vergaderden, gebezigd werd. — De vraag van vs. 19^{b} was op vriendelijke wijze gedaan, doch niet zonder ironie. — *Vss.* 20, 21. Ξενίζοντά τινα = eenige vreemde dingen en het volgende τίνα i. p. v. τί is naar ξενίζοντά τινα. — Οἱ ἐπιδημοῦντες ξένοι = de daar aanwezige vreemdelingen. — Εὐκαιρεῖν τινι = vacare alicui rei, tijd of gelegenheid voor iets hebben. — Τί καινότερον staat hier voor den Superl., welke in het N. T. zeer op den achtergrond treedt. — De nieuwsgierigheid der Atheners was bekend. Vgl. Demosth. (4: 10): βούλεσθε . . . περιιόντες αὐτῶν πυνθάνεσθαι „λέγεταί τι καινόν": en Thucyd. III, 38, 4.

Vs. 22. Te Athene, een centraalpunt, waar ieder Helleen zich thuis gevoelde, vond men de vereering van den zonder beelden vereerden hoogsten God (Ζεὺς ὕψιστος), dien de Atheners trouw aangehangen hebben, en daarnaast eene bonte mengeling van verschillende vreemde wijzen van Godsvereering. De godsdienstige trouw der Atheners werd bijgeloovige vrees, δεισιδαιμονία. Men was bevreesd, eene of meer godheden over 't hoofd te zien. Daarom werd Athene overstroomd door allerlei afgoden en was eene πόλις κατείδωλος. Athene vormde eene tegenstelling met

Efeze, waar de inheemsche vereering van Zeus was overgegaan in de Oostersch-pantheïstische vereering van Artemis en deze vereering elke andere had verduisterd. Paulus kon te Athene aan den nooit uitgedoofden grondtrek van monotheïstische godsvereering aansluiten, het geloof aan éénen hoogsten God, den πατὴρ ἀνδρῶν τε θεῶν τε, wiens beeld onuitwischbaar in het gemoed der Atheners gegrift was, aan wien de menschen zich verbonden gevoelden als deelhebbend aan zijne natuur en behoorend tot één geslacht. Hij is de bron van alle leven (ἐν ᾧ ζῶμεν καὶ κινούμεθα καὶ ἐσμέν, vs. 28), geen pantheïstisch wezen, maar een persoonlijk God, dicht bij een ieder (οὐ μακρὰν ἀπὸ ἑνὸς ἑκάστου, vs. 27), die zich vinden laat door ieder, die Hem zoekt (vgl. CURTIUS, a. a. O. S. 927, 928). — *Vss.* 22—25 zegt Paulus, dat God is de schepper aller dingen, de algenoegzame, de onafhankelijke, die geestelijk vereerd moet worden. — Δεισιδαίμων wordt in bonam et in malam partem (bijgeloovig) gebruikt. Paulus bezigt het hier met fijnen takt. Hij wil het geloof der Atheners niet als bijgeloof qualificeeren en toch hunne godsvereering onderscheiden van de Joodsch-Christelijke. De Comparat wordt hier gebezigd voor den Superl., of om uit te drukken, dat de Atheners godsdienstiger waren dan anderen. — Ὡς komt meermalen bij Adject. en Adverbia voor, om de vergelijking te versterken, vooral bij den Superl. b. v. ὡς τάχιστα, doch ook zooals hier bij den Comparat. Onnoodig is de gissing van NABER, waarmede V. D. S. BAKHUYZEN (Conject. bl. 224) overeenstemt: κατὰ πάντα καὶ πανταχῶς δεισιδ. — Κατὰ πάντα = in elk opzicht. In hunne staatsinrichting, op het gebied van kunst en wetenschap, op elk terrein bleek hun godsdienstige zin. — *Vs.* 23. Want toen ik rondging en uwe heiligdommen van allerlei voorwerpen van godsvereering als tempels, altaren en zuilen (vgl. 2 Thess. 2: 4) aanschouwde, nauwkeurig gadesloeg, enz. — Ἐπεγέγραπτο. Zeldzaam is in het N. T. het augmentum bij het Plusquampf. Het opschrift op het altaar, waarvan EUTHALIUS (ed. Zacagni p. 514) en HIERONYMUS (comm. ep. ad Tit. 1: 12) spreken, was niet ἀγνώστῳ θεῷ, maar θεοῖς Ἀσίας καὶ Εὐρώπης καὶ Λιβύης, θεῷ (θ. τε Euth.) ἀγνώστῳ καὶ ξένῳ (Deis ignotis et peregrinis, Hieronymus). Op dit altaar heeft Paulus niet het oog gehad. Mij dunkt, wij vinden hier eene latere ontwikkeling op grond van Hand. 17: 23, waaraan niet veel waarde is te hechten. Wel was er volgens Paus. 1, 1, 4 te Munychia, eene

haven van Athene, een altaar θεῶν (τε) ἀγνώστων καὶ ἡρώων, evenals te Olympia een altaar θεῶν ἀγνώστων (bij Paus. 5, 14, 6). Ook Philostratus (Vit. Apoll. 6, 2) spreekt van ἀγνώστων θεῶν βωμοί. Diog. Laërt. Epim. 3 verhaalt, dat Epimenides Athene van bloedschuld en pest reinigde, dat hij zwarte en witte schapen op den Areopagus losliet, en op de plaatsen, waar zij zich nederlegden, liet offeren τῷ προσήκοντι θεῷ, d. i. aan de daarop betrekking hebbende godheid, welke men als den oorsprong van de pest beschouwde. Daarom zou men te Athene vinden βωμοὶ ἀνώνυμοι, altaren, zonder dat de godheid, waaraan zij gewijd waren, genoemd werden. Diogenes Laërtius leefde 2e helft der 2e eeuw na Chr., Epimenides volgens de overlevering 6e eeuw vóór Chr. en zijne geheele levensgeschiedenis is met talrijke sagen opgesierd. Historisch is dus aan het bericht van Diogenes Laërtius weinig waarde toe te kennen. Het is derhalve niet op genoegzamen grond, wanneer BLASS op dit getuigenis, benevens op dat van Tert. ad nat. II, 9 en adv. Marc. 1, 9, evenals op het neutrum ὅ . . . τοῦτο meent, dat de oorspronkelijke tekst geluid heeft ἀγνώστων θεῶν. Hoe zou men van het meervoud het enkelvoud gemaakt hebben? Heeft de redactor Paulus' woord getrouw weergegeven? Wie zal het zeggen? Ik erken, dat dit bericht van Paulus' optreden te Athene van niet te miskennen waarde is. Maar met zekerheid durf ik niet bepalen, wat Paulus te Athene werkelijk gezien en gesproken heeft. In dubiis abstineo. — Ὃ . . . τοῦτο, waarvoor verschillende getuigen ὅν . . . τοῦτον hebben, is de oorspronkelijke lezing. Vgl. Joh. 4: 22. De godheid wordt niet als persoon, maar als voorwerp van vereering beschouwd. Vandaar het neutrum. Heeft Paulus te Athene of misschien te Munychia zulk een altaar gevonden, dan heeft hij met vrijheid van het opschrift gebruik gemaakt. Dat opschrift was niet monotheïstisch, maar polytheïstisch. Wel sprak er uit het ongenoegzame van de bestaande Godsvereering en dit gaf Paulus een aanknoopingspunt, waarvan hij op treffende wijze gebruik maakte. Hij gaf zijne explicatie — en dit stond hem vrij — van het bekende opschrift. — HOLTZMANN (H.-C.) beschouwt de geheele rede met haren monotheïstischen grondtrek als eene eerste proeve der Christelijke apologetiek. De leidende gedachte zou 14: 15—17 te vinden zijn, dat werkelijk met deze rede, wat den inhoud betreft, overeenstemming heeft. Ook VAN MANEN (Hand. 1890, bl. 22) vindt in deze rede een pleidooi voor de stelling, die in latere dagen het Christendom

ten goede moest komen. dat de nieuwe godsdienst aansloot bij de oud-heidensche der Grieksch-Romeinsche wereld, zoodat eigenlijk geen sprake kon zijn van eene nieuwe leer noch van het prediken van „vreemde goden" (vss. 18, 19). CURTIUS (a. a. O. S. 925) daarentegen geeft hoog op van het historisch karakter dezer rede. „Man muss in Athen zu Hause sein, um den Bericht recht zu verstehen". Zoo ook HARNACK, Die Mission und Ausbreitung des Christentums in den ersten drei Jahrhunderten 1902, S. 275.

Vs. 24. God is de schepper van het heelal. Vgl. 4: 24, 14: 15 en wat den vorm van vs. 24^b betreft: 7: 48. — *Vs.* 25. De offers zijn geen werkelijk dienstbetoon aan God, alsof Hij iets behoefde (vgl. Ps. 50: 10—14), wat nader door vs. 25^b bewezen wordt. ℵ* 25, d, e, arm. lezen ὡς vóór προσδεόμενος. — Πᾶσιν = aan allen overeenkomstig ὑπὸ χειρῶν ἀνθρ. — In ζωὴν καὶ πνοήν, waarin wij eene paranomasie opmerken, is ζωή of het leven het algemeene, en de adem (πνοή), waardoor zich het leven openbaart, dient voor het levensonderhoud. Τὰ πάντα = al het overige, dat de menschen noodig hebben.

Vss. 26—29 handelen over den mensch in zijne verhouding tot God. — *Vs.* 26. Hij heeft gemaakt, bezorgd, bewerkt, dat van één (nl. éénen mensch, niet van éénen bloede, zooals DEHLP willen) alle menschen op den geheelen aardbodem wonen. Deze gedachte vinden wij ook bij de Grieken: ἓν ἀνδρῶν, ἓν θεῶν γένος (Pind. N. 5, 1) en Soph. frg. 518. Wij hebben hier eene tegenstelling tegen de met het polytheïsme en de heidensche mythologie samenhangende voorstelling van den verschillenden oorsprong der volken, niet tegen de voorstelling der Atheners, dat zij autochthonen waren. — Niet op iederen (ἐπὶ πᾶν τό), maar op den geheelen aardbodem (ἐπὶ παντὸς προσ.). Daar er slechs één aardbodem is, kon het artikel vóór προσώπου gemist worden. Nadere ontwikkeling van ἐποίησεν volgt in ὁρίσας ... αὐτῶν (vs. 26^b). Bepaalde tijden heeft God verordend evenals de grenzen hunner woning. De προστεταγμένοι καιροί zijn de jaargetijden, de vruchtbare tijden, de καιροὶ καρποφόροι van 14: 17, waaruit de heidenen God konden leeren kennen, niet wereldperioden of iets dergelijks, wat de schrijver duidelijker had moeten uitdrukken. De grenzen (τὰς ὁροθεσίας, dat men elders niet aantreft, waarom BLASS τὰ ὁροθέσια leest) zijn de natuurlijke, geographische grenzen van hunne woonplaats (bergen, rivieren, zeeën). Ten onrechte heeft men

προστεταγμ. καιρούς verbonden met τῆς κατοικίας αὐτῶν, zoodat God het wonen der volken naar de tijden en de uitgestrektheid bepaald zou hebben, want dan had men het artikel vóór προστεταγμ. verwacht evenals vóór ὁροθεσίας. — *Vs.* 27. D heeft μάλιστα ζητεῖν τὸ θεῖον en leest αὐτό voor αὐτόν. Men stootte zich aan het zoeken der heidenen van God en sprak liever van het zoeken van het Goddelijke of van de godheid. Doel van Gods verordeningen was, Hem te zoeken en onmiddellijk waar te nemen, welke onmiddelijke waarneming uitgedrukt wordt door de beeldspraak van het tasten (ψηλαφᾶν). Dit tasten van God is niet onmogelijk, daar Hij immers niet ver is van een ieder onzer (καίγε = daar toch, immers, vgl. 2 : 18, niet καίτοι, hoewel, welke tegenstelling hier niet zou passen).

Vs. 28. Opklimming is hier van het speciale tot het algemeene: leven, bewegen, bestaan. Met het oog op de nauwe betrekking tot vs. 27^{b} is ἐν αὐτῷ als ruimte op te vatten. In Hem u bewegend, in die sfeer of dien kring. Ἐν αὐτῷ drukt niet met het oog op het volgende citaat den grondslag van het bestaan uit. Het element, waarin wij (menschen, geen planten en dieren en dus geen pantheïsme) ons bewegen, is niet een vreemd, maar ons eigen element, ons eigen wezen, dat ons geheel vervult. De Goddelijke geaardheid van den mensch wordt hier geleerd, die rust op zijne Goddelijke afkomst. Vgl. Dio Chrys. Or. 12 ed. Dindorf, I, 221 οὐ μακρὰν οὐδ' ἔξω τοῦ θείου διῳκισμένοι καθ' αὑτούς, ἀλλ' ἐν αὐτῷ μέσῳ πεφυκότες, μᾶλλον δὲ συμπεφυκότες ἐκείνῳ καὶ προσεχόμενοι πάντα τρόπον. Aangehaald wordt eene spreuk van Aratus, Phaenom. 5 (τοῦ γὰρ καὶ γένος εἰμέν), een gevleugeld woord, dat zeer bekend was. Vgl. ook Cleanthes, Hymnus in Jov. 5 ἐκ σοῦ γὰρ γένος ἐσμέν. Τοῦ (= τούτου, nl. van Zeus) γὰρ καὶ γένος ἐσμέν is een halve hexameter. Wij mogen uit dit citaat niet besluiten tot eene nadere bekendheid van Paulus met de Hellenistische litteratuur in het algemeen. Aratus, omstreeks 270 vóór Chr., was uit Soli in Cilicië, waarheen zijne familie waarschijnlijk uit Tarsus gegaan was. Hij zal zijne Phaenomena te Athene vervaardigd hebben. Cleanthes, omstreeks 260 vóór Chr., was te Athene jaren lang een leerling van Zeno en later na diens dood het hoofd der daar aanwezige Stoïcijnsche school. Paulus kon daarom beiden tot de Atheensche dichters rekenen. Mogelijk is ook, maar minder waarschijnlijk, dat Paulus als een tot Hellenen sprekende Jood de heidensche dichters als zoodanig

„uwe dichters" noemde. — *Vs.* 29. Dewijl wij dan Gods geslacht zijn, product van zijne scheppende werkzaamheid, mogen wij Hem niet op eene wijze voorstellen, die met zijn wezen in strijd is, alsof Hij gelijk zou zijn aan een gouden of zilveren beeld (χρυσίῳ ἢ ἀργυρίῳ). Leest men met sommige getuigen χρυσῷ ἢ ἀργύρῳ, dan is gedacht aan de stof van de beelden in tegenstelling met den levenden God. — Χάραγμα τέχνης καὶ ἐνθυμ. ἀνθρώπου = beeldwerk van eens menschen kunst en vinding. Wanneer de godheid (τὸ θεῖον) een beeld is, door menschenhanden gemaakt, is zij niet de alles scheppende God.

Vss. 30, 31 behelzen het derde deel der rede, waarin de overgang gemaakt wordt tot Jezus, den uit de dooden opgewekte, die de wereld oordeelen zal. — *Vs.* 30. Μὲν οὖν drukt den overgang tot iets nieuws uit. De voorbijgegane tijden worden als de tijden der onwetendheid beschouwd. De meeste Hss. lezen ὑπεριδών i. p. v. παριδών, wat zou beteekenen: veronachtzamend, voorbijziend, in de steek latend. Hier zou men verwachten: genadig voorbijziend, wat evenwel door παριδών (D) wordt uitgedrukt. De heidensche godsdienst is onwetendheid, want de heidenen hadden de ware kennisse Gods niet. Tegelijk ligt hierin een verontschuldigend element. Vgl. Rom. 3: 25. God heeft de heidenen niet zóó gestraft als zij verdienden, hen niet van de zaligheid uitgesloten, wat natuurlijk niet zegt, dat de heidenen anders geen straf zouden ontvangen hebben. Alle menschen moeten alom (πάντας πανταχοῦ hyperbolisch uitgedrukt) zich bekeeren van hunne ontwetendheid. Vgl. 14: 15. — *Vs.* 31. Καθότι = διότι. De bedoelde dag is die van het eindgericht. — Ἐν δικαιοσ. = δικαίως. — Ἐν ἀνδρὶ ᾧ ὥρισεν = door eenen man, dien Hij tot de voltrekking van het oordeel bestemd heeft. Vgl. 10: 42. — Πίστιν παρασχὼν πᾶσιν = het geloof, de gelegenheid tot gelooven aangeboden hebbend aan allen (vgl. μετάνοιαν διδόναι 5: 31, 11: 18), d. i. de voorwaarde, waaronder de menschen voor het gericht zouden kunnen bestaan. In dat geloof openbaart zich de bekeering. Door de opwekking van Jezus heeft God het bewijs gegeven, dat Jezus de Messias is, dien men geloovig moet aannemen. Vgl. 2: 32, 10: 40, 13: 30, Rom. 1: 4. — Dat deze rede, die wij in eenige oogenblikken kunnen doorlezen, niet compleet is, spreekt vanzelf. De naam Jezus, waarop het hier aankomt, wordt niet genoemd. Alleen de hoofdpunten van Paulus' prediking worden aangeduid (opwekking en parousie van

Jezus, wereldgericht en vermaning tot bekeering en geloof). — *Vs.* 32. Toen zij nu van opstanding der dooden hoorden, waarvan de opwekking van Jezus vs. 31b een bijzonder geval was, spotten sommigen, daar zij deze dingen belachelijk vonden. Anderen daarentegen, die matig belangstelden, zeiden: Wij zullen u daarover nog eens hooren. — *Vs.* 34. Dionysius de Areopagiet was een lid van het rechtscollege van den Areopagus. Volgens de overlevering was Dionysius de eerste bisschop van Athene (Dionysius van Korinthe bij Eus. H. e. 3, 4, 4, 23; Const. apost. 7, 46, 2) en zou daar als martelaar gestorven zijn (Niceph. 3, 11). Op zijnen naam werden sedert de 6e eeuw eenige geschriften van eenen mystisch-hiërarchischen inhoud geplaatst.

Volgens 1 Kor. 16: 15 was het huisgezin van Stephanas de eersteling van Achaje, wat niet overeenkomt met Hand. 17: 34. WENDT (S. 298) vraagt, of de zich aan Paulus aansluitende Atheners eerst later van Korinthe uit door hem gedoopt zijn. — D leest Ἀρεοπ. εὐσχήμων en laat weg καὶ γυνὴ ὀνόματι Δάμαρις. De naam Damaris is ons van elders onbekend. Daarom leest BLASS met flor. Damalis, wat reeds GROTIUS heeft gegist. HOLTZMANN (H.-C.) wijst op de parallelie tusschen Stefanus' rede en die van Paulus Hand. 17.

HOOFDSTUK XVIII.

Vss. 1—17. Daarna verwijderde hij zich van Athene en kwam te Korinthe. En toen hij eenen zekeren Jood gevonden had, genaamd Aquila, uit Pontus afkomstig, die onlangs van Italië gekomen was, en Priscilla, zijne vrouw, omdat Claudius bevolen had, dat alle Joden zich van Rome moesten verwijderen, ging hij tot hen, en omdat hij van hetzelfde beroep was, bleef hij bij hen, en zij werkten, want zij waren tentenmakers van beroep. En hij sprak in de synagoge op elken Sabbat, en trachtte Joden en Grieken te overreden. Nadat nu Silas en Timotheus van Macedonië gekomen waren, was Paulus ijverig in het woord, betuigend aan de Joden, dat Jezus de Christus is. Doch toen zij wederstonden en lasterden, schudde hij zijne kleederen af en zeide tot hen: Uw bloed kome op uw hoofd! Ik ben rein, van nu aan zal ik tot de heidenen gaan. En vandaar weggegaan zijnde,

kwam hij in het huis van iemand, genaamd Titius Justus, die God vereerde, wiens huis naast de synagoge stond. En Crispus, de overste der synagoge, werd den Heer geloovig met zijn geheele huis, en velen der Korinthiërs, dit hoorend, geloofden en lieten zich doopen. En de Heer zeide des nachts in een gezicht tot Paulus: Vrees niet! maar spreek en zwijg niet! Want ik ben met u en niemand zal de hand aan u slaan, om u kwaad te doen, want ik heb veel volks in deze stad. En hij bleef een jaar en zes maanden onder hen het woord Gods leeren. Maar toen Gallio stadhouder over Achaje was, stonden de Joden als één man tegen Paulus op en brachten hem voor den rechterstoel, zeggend: Deze overreedt de menschen God te vereeren tegen de wet. Toen nu Paulus zijnen mond zou openen, zeide Gallio tot de Joden: Indien er eenig onrecht of boos stuk geschied was, o Joden! zou ik u met recht verdragen. Maar indien het geschillen zijn over een woord, namen en over eene wet onder u, moet gij zelven toezien. Ik wil daarover geen rechter zijn. En hij dreef hen weg van den rechterstoel. En allen grepen Sosthenes, den overste der synagoge, en sloegen hem vóór den rechterstoel. En Gallio trok zich niets daarvan aan.

Paulus te Korinthe. Over Korinthe zie mijne Gesch. B. N. V. bl. 52—54. — *Vs.* 1. Dat Aquila en Priscilla reeds Christenen geweest zouden zijn (WENDT), blijkt nergens. Aquila wordt een Jood genoemd. Paulus bleef bij hen, omdat zij van hetzelfde handwerk waren (vs. 3), anders niet. Bij het zoeken naar eene geschikte plaats om te werken, vond Paulus Aquila. In handelsteden als Thessalonika en Korinthe was Paulus er bijzonder op uit, toe te zien, dat zijne zendingswerkzaamheid niet als eene handelszaak opgevat werd. Daar Priscilla (deminut. van Prisca) of Prisca (1 Kor. 16: 19, Rom. 16: 3, 2 Tim. 4: 19) geregeld naast Aquila, meermalen vóór hem (Rom. 16: 3, 2 Tim. 4: 19, Hand. 18: 18, 26) genoemd wordt, kunnen wij vermoeden, dat zij van de twee de meest gewichtige persoonlijkheid was. — Hoewel Claudius zijne regeering begon met een algemeen tolerantie-edict voor de Joden (Jos. Ant. 19, 5: 2—3), verdreef hij ze later uit Rome (Suet. Claud. 25 Judaeos impulsore Chresto assidue tumultuantes Roma expulit). Dit edict zal zeker uitgelokt zijn door eenige opstootjes, die ten gevolge van de prediking van Christus (niet van eenen zekeren oproermaker Chrestus) in den kring der Joden ontstaan waren. Het had slechts voorbijgaande gevolgen. Zulke maatregelen konden de Joodsche gemeente, die eenen vasten

bodem verkregen had, niet uitroeien of zelfs voortdurend verzwakken. Zij was vooral door de talrijke proselieten reeds te veel met het Romeinsche leven samengegroeid. Uit de stad verdreven, gingen zij naar Aricia, om vervolgens weder naar de stad terug te trekken. Volgens het bericht van Dio Cass. LX, 6: τούς τε Ἰουδαίους πλεονάσαντας αὖθις, ὥστε χαλεπῶς ἂν ἄνευ ταραχῆς ὑπὸ τοῦ ὄχλου σφῶν τῆς πόλεως εἰρχθῆναι, οὐκ ἐξήλασε μέν, τῷ δὲ δὴ πατρίῳ βίῳ χρωμένους ἐκέλευσε μὴ συναθροίζεσθαι verbood Claudius eigenlijk slechts de verzamelingen of vergaderingen der Joden. Maar dit verbod stond gelijk met een verbod van de vrije uitoefening van den eeredienst, en had tengevolge, dat velen de stad verlieten. Tacitus en Josephus verhalen niets van het edict, dat waarschijnlijk in 49 na Chr. uitgevaardigd werd. Vgl. E. SCHÜRER, III, S. 32, 33. — Aquila was geboortig uit Pontus, het land ten Z. O. der Zwarte Zee. — Προσφάτως = pas gedood, onlangs. Flor. en gigas laten Paulus Aquila en Priscilla groeten (et salutavit eos), waaruit men op zou maken, dat Paulus ze vroeger kende, wat evenwel in strijd is met vs. 3. D, die ook wilde uitdrukken, waarheen Aquila en Priscilla gegaan waren, las na Ῥώμης: οἳ καὶ κατῴκισαν εἰς τὴν Ἀχαΐαν. — *Vs.* 3. De rabbijnen, die het onderwijs gratis gaven, waren gewoon een handwerk te leeren, om in hunne behoeften te voorzien. In het huis van Aquila en Priscilla kon Paulus zijn handwerk uitoefenen. Bij tentenmaken moet men niet denken aan het bereiden van tentendoek uit geitenhaar, dat in Cilicië inheemsch was, het zg. cilicium, maar aan het maken van de tenten zelve (σκηνοποιός = σκηνορράφος). — *Vs.* 4. Ἔπειθεν is niet hij overreedde, want succes had Paulus bij de Joden niet, maar hij trachtte te overreden (vgl. 13: 43, 19: 8). — Onder de Ἕλληνες zijn te verstaan de σεβόμενοι τὸν θεόν, daar van Paulus' werkzaamheid in de synagoge sprake is. — D, d, flor. en de vulg. lezen καὶ ἐντιθεὶς τὸ ὄνομα τοῦ κυρίου Ἰησοῦ na διελέγετο, wat in tegenstelling met vs. 5 op een aanvankelijk schuchter optreden van Paulus wijst. Vgl. 1 Kor. 2: 4. — *Vs.* 5. Συνείχετο τῷ λόγῳ, dat ℵ A B D E lezen, vat men gewoonlijk aldus op, dat Paulus door de evangelieprediking geheel in beslag genomen werd. Vgl. Wijsh. 17: 19. Lk. 8: 37, 2 Kor. 5: 14, Fil. 1: 23. Men kan echter wel zeggen συνέχεσθαι νόσῳ, maar niet λόγῳ. Ook τῷ πνεύματι, dat H L P i. p. v. τῷ λόγῳ lezen, geeft hier in verband met συνείχετο geenen goeden

zin. Daarom gisten HOLWERDA συνεῖχε τὰ τοῦ λόγου (hij zette de zaken des woords met kracht voort, vgl. Jos. Ant. 11, 5, 7) en GEEL συνεῖχε τὸν λόγον (vgl. Dr. v. d. S. BAKHUYZEN). Met BLASS geef ik de voorkeur aan συνεῖχε τῷ λόγῳ = hij was ijverig in of drong aan door het woord. Vgl. Lk. 8: 45, 19: 43. Nadat Silas en Timotheus met goede tijding uit Macedonië gekomen waren, vatte Paulus moed en sprak met vuur. — *Vs.* 6. D, syr.P laten aan ἀντιτασσ. voorafgaan: πολλοῦ δὲ λόγου γινομένου καὶ γραφῶν διερμηνευομένων. „Uw bloede kome op uw hoofd" beteekent: de verantwoordelijkheid voor het oordeel des doods, dat op uw ongeloof volgen zal, moet gij zelven dragen. Rein ben ik (elliptische zin) = vrij ben ik van de schuld van uw verderf. — *Vs.* 7. Vandaar, d. i. uit de synagoge gaande, kwam hij in het huis van iemand, genaamd Titius Justus (nome gentile cum cognomine; Titus, zooals ℵ E lezen, zou het praenomen zijn). Titius Justus, wiens naam verschillend wordt wedergegeven, is ons verder onbekend [1]). Zijn huis grensde (συνομορῶν van συνόμορος en dit van σύν, ὁμός en ὅρος) aan de synagoge. Men heeft (zoo SPITTA, S. 224 en WENDT, S. 301) hieruit opgemaakt, dat Paulus de gemeenschap met de synagoge niet verbroken had. Hij zou juist een huis bij de synagoge gekozen hebben, om er dicht bij te zijn. SPITTA en WENDT nemen dan ook aan, dat vss. 5[b], 6 toevoegingen van den redactor zijn. In de bron zou vs. 7 zich aan vs. 5[a] hebben aangesloten en ἐκεῖθεν zou daar zien op het huis van Aquila, zooals ook D, d, 137, flor. werkelijk lezen. Vreemd is, dat Paulus juist een huis koos, dat zich bij de synagoge bevond. Doch hij zal in zijne keus beperkt zijn geweest, en de woning van Aquila bood misschien niet ruimte genoeg, om velen te ontvangen en toe te spreken. In elk geval lijkt mij de onderstelling hoogst gewaagd, dat de redactor niets vindend van eene breuk met de synagoge — de vijandschap der Joden van vs. 12 komt eerst na verloop van anderhalf jaar —, deze hier zelf zou hebben ingelascht. Mij dunkt, zij moet in de bron hebben gestaan. — *Vs.* 8. Crispus werd door Paulus zelven gedoopt. Vgl. 1 Kor. 1: 14. — De Korinthiërs, die zich aansloten, zijn niet alleen heidenen, want dan had men τῶν ἐθνῶν of Ἑλλήνων verwacht, maar ook Joden. Zij hoorden, nl. van de

[1]) Dr. A. VAN VELDHUIZEN (Theol. Stud. 1902, bl. 422, 423) geeft de voorkeur aan den naam Ἰούστου.

breuk met de synagoge, geloofden en lieten zich doopen. De Imperfecta wijzen op iets voortdurends, de Aor. ἐπίστευσεν wijst op een bepaald feit. — *Vs.* 9. In eenen droom zeide de Heer: „Vrees niet", wat onderstelt, dat iets voorafgegaan moet zijn, dat vrees inboezemde. Zie vs. 6. „Zwijg niet" is eene nadrukkelijke versterking van het spreken. — *Vs.* 10. Het eerste διότι geeft de reden aan van μὴ φοβοῦ, het tweede motiveert de opwekking tot het prediken. Niemand zal de hand aan u slaan, zoodat u kwaad wedervaart. — „Ik heb veel volks in deze stad" ziet proleptisch op de menigte dergenen, die verordineerd waren tot het eeuwige leven. — *Vs.* 11. Het tijdsverloop of de $1\frac{1}{2}$ jaar slaat op den tijd tot Paulus' vertrek, niet tot het gebeurde van vs. 12. — Ἐκάθισεν = hij vertoefde (vgl. Lk. 24: 49). — Ἐν αὐτοῖς ziet natuurlijk op de Korinthiërs. — *Vs.* 12. Gallio heette oorspronkelijk Annaeus Novatus, was als zoon aangenomen door den rhetor Junius Gallio en droeg toen den naam van L. Jun. Annaeus Gallio. Hij was een broeder van L. Ann. Seneca en werd evenals deze door Nero gedood (Tacit. Ann. 15: 73, 16: 17). Over het proconsulaat van Gallio in Achaje (als Rom. provincie geheel Griekenland, waarover een proconsul stond, omdat de provincie door Claudius aan den senaat was teruggegeven vgl. 13: 7), hebben wij nergens elders bericht. Wij kunnen evenwel hierop wijzen. Het consulaat van L. Junius Gallio staat vast door eene te Pompeji gevonden oorkonde, die afkomstig is uit den tijd tusschen 52 en 57 (vgl. Corpus inscr. lat. IV, suppl. p. 338, n. XLV). Het proconsulaat was evenwel niet afhankelijk van het consulaat, maar van het praetorschap, dat aan het consulaat voorafging. Volgens Seneca, Dial. 12, 18, 2 had zijn broeder Gallio reeds „honores" gedurende den tijd der verbanning van Seneca (41—49 na Chr.), wat op zijn praetorschap kan zien. Tusschen het praetorschap en het proconsulaat moeten minstens vijf jaren verloopen zijn. Hieruit, dat Seneca het aan zijnen broeder gewijde geschrift „De ira" waarschijnlijk eerst na zijnen terugkeer uit de ballingschap (49) geschreven heeft, en dat toen deze broeder Annaeus Novatus nog niet door den rhetor Junius Gallio geadopteerd was, daar Seneca hem hier als Novatus aanspreekt, terwijl hij hem later Gallio pleegt te noemen, kunnen wij besluiten, dat tusschen 49 en het proconsulaat van Gallio nog de vervaardiging van Seneca's geschrift „De ira" en de adoptie van Gallio gelegen heeft. Dit proconsulaat moet derhalve

tusschen 51 en 55 vallen. — Κατεπέστησαν (van κατεφίστημι, hapax leg.) = traden op tegen. — D, flor. lezen κατεπέστησαν ὁμοθ. οἱ Ἰουδαῖοι συνλαλήσαντες μεθ' ἑαυτῶν ἐπὶ τὸν Π. καὶ ἐπιθέντες τὰς χεῖρας ἤγαγον αὐτὸν ἐπὶ τὸ βῆμα, καταβοῶντες καὶ λέγοντες κτἑ.

Vs. 13. De wet is de Mozaïsche wet. Zij verwachtten, dat de Romeinsche overheid de geldigheid dezer wet erkennen zou (Joh. 19: 7). De beschuldiging tegen Paulus is, dat hij eene godsdienstige vereering voorstaat, die als in strijd met de Joodsche wet geen religio licita is. Het zijn vooral Caesar en Augustus, aan wie de Joden de vrije uitoefening van hunnen eeredienst te danken hadden. Vgl. Jos. Ant. 14, 10; 16, 6 en E. SCHÜRER, III, S. 67. — SPITTA (S. 225) meent ten onrechte op grond van de aanklacht van vs. 13, dat Paulus zich nog niet van de Joden gescheiden had, maar dezen hem als een der hunnen beschouwden, zoodat dus het bericht van vs. 6 niet juist zou kunnen zijn. Ik zou zeggen: Juist door de handelwijs van vs. 6 was de bitterheid der Joden gestegen en vervolgden zij Paulus. — *Vs.* 14. Nog voordat Paulus zijnen mond opent om te spreken, wijst Gallio de aanklacht af, wat wel bewijst, dat er geen kwestie was van eene overtreding van de staatswet. — Κατὰ λόγον = met recht of naar wensch (vgl. 3 Makk. 3: 14, het tegenovergest. παρὰ λόγον 3 Makk. 7: 8, vgl. DEISSMANN, Bibelstudien, S. 209). — *Vs* 15. Maar indien het geschillen zijn betreffende een woord (de leer), en namen (den naam Messias) en uwe wet, is het woordenzifterij, dan acht ik het beneden de waardigheid van een Romeinsch ambtenaar, zich met zulke dingen in te laten. Gij moet zelven maar toezien, hoe gij u redt. Ik van mijnen kant wil geen rechter zijn over kwesties, die tot uwe eigene jurisdictie behooren. Omdat de Mozaïsche wet niet alleen op den eeredienst, maar ook op het burgerlijke leven betrekking heeft, wilden de Joden niet naar een ander recht dan naar het Joodsche beoordeeld worden en de Romeinen schikten zich daarnaar zooveel mogelijk. Vgl. E. SCHÜRER, III, S. 71. Verwaten klonk het woord van Gallio. — *Vs.* 17. Volgens SPITTA (S. 225) zijn *allen* de Joden (zie αὐτούς vs. 16), wier woede zich tegen Sosthenes zou keeren, niet alleen omdat hij aan de zijde van Paulus stond, maar ook omdat hij hem in zijne ambtelijke positie ondersteund had, door hem in de synagoge te laten leeren. Deze opvatting hangt samen met SPITTA's gevoelen betreffend vss. 5^{b}, 6, dat wij bl. 202 als

onjuist hebben afgewezen. — Niet de minste reden bestaat, dezen Sosthenes te vereenzelvigen met den Christen van 1 Kor. 1 : 1, daar de naam Sosthenes een zeer gewone is. — Juist lijkt mij de exegese van D E H L P, die οἱ Ἕλληνες bij πάντες voegen. Bedoeld is dus het heidensche gepeupel, dat de verachting bemerkend, waarmede de proconsul de Joden afwees, zijnen haat tegen de Joden openbaarde, door hunnen overste te slaan. — Misschien waren te Korinthe meerdere ἀρχισυνάγωγοι evenals in het Pisidische Antiochië (13 : 15) of was Sosthenes de opvolger van Crispus, die volgens vs. 8 Christen geworden was. — Οὐδέν μοι μέλει = ik geef er niets om, bekommer er mij volstrekt niet om.

Het verhaal betreffende Paulus' wedervaren te Korinthe doet zien, dat de apostel ook hier door de hardnekkigheid der Joden zich tot de heidenen wendde en dat de Romeinsche overheid niet vijandig tegen hem optrad. Van de vele gebeurtenissen evenwel, die volgens de brieven aan de Korinthiërs te Korinthe hebben plaats gehad, wordt zoo goed als niets medegedeeld, wat wel getuigt voor het fragmentarisch karakter van de berichten der Acta.

Vss. 18—28. Paulus nu bleef daar nog vele dagen, nam afscheid van de broeders en voer naar Syrië, en met hem Priscilla en Aquila, nadat hij zich te Kenchreën het hoofd had laten scheren, want hij stond onder eene gelofte. En zij kwamen te Efeze en daar liet hij hen. Maar hij zelf ging in de synagoge en sprak met de Joden. Toen zij hem nu vroegen, eenen langeren tijd te blijven, stemde hij niet toe, maar nam afscheid van hen, zeggend: Ik zal weder tot u terugkeeren, zoo God wil, en hij voer af van Efeze. En toen hij te Cesarea gekomen was, ging hij op, groette de gemeente en ging af naar Antiochië. En nadat hij er eenigen tijd doorgebracht had, vertrok hij, doorreisde achtereenvolgens het Galatische land en Phrygië, versterkend alle leerlingen. Er kwam nu te Efeze een zekere Jood, genaamd Apollos, van Alexandrië, een welsprekend man, ervaren in de Schriften. Deze was onderwezen in den weg des Heeren, en vurig zijnde van geest, sprak hij en leerde nauwkeurig betreffende Jezus, alleen kennend den doop van Johannes. Deze begon vrijmoedig in de synagoge te spreken. Maar nadat Priscilla en Aquila hem gehoord hadden, namen zij hem tot zich en legden hem den weg Gods nauwkeuriger uit. En toen hij naar Achaja wilde gaan, wekten de broeders hem op en schreven aan de leerlingen hem te ontvangen. Deze, daar gekomen zijnde, deed door de genade

veel nut aan degenen, die geloovig geworden waren. Want met groote kracht wederlegde hij de Joden in het openbaar, en toonde door de Schriften aan, dat Jezus de Christus is.

Vs. 18. Ἀποταξάμενος = afscheid genomen hebbend (vgl. Mk. 6: 46). — Onduidelijk is het bericht: κειράμενος ἐν Κενχρεαῖς τὴν κεφαλήν, nadat hij te Kenchreën (eene havenstad van Korinthe aan den Saronischen zeeboezem evenals Lecheum aan den Korinthischen zeeboezem) zich het hoofd had laten scheren. Men zou oppervlakkig zeggen, dat dit op Paulus sloeg, omdat hij hier de hoofdpersoon is. Paulus zou zich dan formeel naar de Joden geschikt hebben, den Joden een Jood geworden zijn. De woordschikking evenwel pleit tegen deze opvatting. Al is het waar, dat hier evenals vs. 26, Rom. 16: 3, 2 Tim. 4: 19 Priscilla vóór Aquila staat, omdat zij van deze twee zeker de hoofdpersoon was, hier staat toch κειράμενος te dicht bij Ἀκύλας, dan dat dit toevallig zou zijn. Had de auteur willen zeggen, dat Paulus zich het hoofdhaar schoor, waarom dan niet σὺν Πρισκ. καὶ Ἀκύλᾳ geschreven? Dat het niet alleen om Paulus te doen was, bewijst de pluralis κατήντησαν vs. 19. — Het scheren van het hoofdhaar was eene private gelofte (votum civile), geen Nazireërsgelofte (Num. 6: 5), die te Jeruzalem vervuld moest worden. Het was bij vele volken eene gewoonte, den Goden het haar als sieraad van het hoofd te wijden, of bij gevaarlijke ondernemingen het haar te laten groeien en het, als het gevaar voorbij was, met andere offers als dankoffer te brengen. Vgl. Diod. 1, 18, Ilias 23: 140–155. Hier kan eene belofte bedoeld zijn, welke Aquila te Korinthe afgelegd had. — *Vs.* 19. Efeze was de zetel van den proconsul van Voor-Azië, eene aanzienlijke handelsstad, bekend wegens den dienst van Artemis. Vreemd is de constructie, dat Paulus Aquila en Priscilla te Efeze achterliet. Het lijkt wel, alsof zij niet met Paulus in de synagoge gingen. Maar de bedoeling moet natuurlijk zijn, dat de apostel hen te Efeze achterliet, omdat hij van plan was, daarheen terug te keeren. Zij konden dus rustig voortarbeiden. De getuigen 137, syr.$^{sch.\ en\ p\ mg.}$ hebben de moeilijkheid gevoeld en de opmerking betreffende het achterlaten van Aquila na vs. 21 verplaatst. — SPITTA (S. 226 ff.) houdt vs. 19^{b} voor eene toevoeging van den redactor en in de bron vss. 20, 21^{a} voor een gedeelte van een afscheidsgesprek tusschen Paulus, Aquila en Priscilla. Mij dunkt, in de bron moet gestaan hebben, dat Paulus na een vluchtig bezoek aan Efeze verder

trok (vs. 21b). De redactor evenwel laat Paulus naar zijne constante gewoonte aansluiting zoeken in de synagoge en maakt den tekst onduidelijk. De voorstelling van D is niet helder, die vs. 19a leest: κατηντήσας (H L P lezen κατήντησε) δὲ εἰς Ἔφεσον καὶ τῷ ἐπιόντι σαββάτῳ ἐκείνους κατέλιπεν ἐκεῖ. — Onduidelijk is het bericht over de stichting van de Efezische gemeente. Heeft Paulus de gemeente gesticht, zooals Ireneus III, 3, 4 wil? Wij lezen alleen, dat Paulus met de Joden sprak en zij (αὐτῶν vs. 20 ziet klaarblijkelijk op de Joden, vgl. vs. 19) hem vroegen, daar langer te blijven. Doch van hunne bekeering wordt niets verhaald. Vs. 27 evenwel (οἱ ἀδελφοί) onderstelt, dat er te Efeze Christenen gevonden werden. — *Vss.* 21, 22. Met eene scheepsgelegenheid ging Paulus van Efeze naar Caesarea en kwam vervolgens in Antiochië, dat het eigenlijke doel zijner reis was. — Na εἰπών zeggen D H L P syr.utr. (zie mijn N. T.), dat Paulus volstrekt het aanstaande feest te Jeruzalem moet vieren. Zoo wordt ἀναβάς vs. 22 van het opgaan naar Jeruzalem verklaard en dit gemotiveerd in den trant van 20: 16. Wij kunnen hierbij herinneren, dat 19: 1 bij D, syr.p mg. (zie mijn N. T.) de opmerking te vinden is, dat Paulus wel naar Jeruzalem wilde reizen, doch dat de Geest het hem niet toeliet. Dit kan op eene andere reis naar Jeruzalem zien. Men behoeft hierbij niet te denken aan eene andere opvatting van ἀναβάς, dat nl. Paulus niet naar Jeruzalem, maar naar Cesarea gegaan zou zijn, want D laat ook 18: 21 Paulus naar Jeruzalem reizen. — Πάλιν ἀνακάμψω is eene pleonastische uitdrukking. Met CRAMER (Exegetica et critica, V, 1896, bl. 25—33) vat ik ἀναβάς op van het gaan naar Cesarea, dat eene vesting was. Van zee komend, van de haven of den Σεβαστὸς λιμήν, moest Paulus hooger op naar de stad, en daar gekomen zijnde, ging hij naar het lager gelegene Antiochië. Al wordt ἀναβαίνειν vaak van het opgaan naar Jeruzalem gezegd (11: 2, 15: 2, 21: 12, 15, 24: 11, 25: 1, 9), dit is nog geen reden, dat het altijd zoo moet worden opgevat. Had de redactor Jeruzalem bedoeld, dan had hij het ook wel mogen zeggen. Lag een uitstapje van Cesarea naar Jeruzalem zoo voor de hand? Deze twee plaatsen bevonden zich toch niet vlak bij elkander. Mij dunkt, na de ervaring, welke Paulus op het apostelconvent te Jeruzalem opdeed, zal hij niet bijzonder naar eene reis naar Jeruzalem verlangd hebben. Men denke ook aan de zorg, die Paulus op de 20: 22 vermelde reis naar Jeruzalem

hebben moest. Vgl. ook Rom. 15: 30, 31. — WENDT (S. 307) erkent ook, dat het bezoek aan Jeruzalem vs. 22 moeilijk historisch juist kan zijn, en meent, dat het niet in de bron gestaan heeft. De redactor zou gedacht hebben: Wanneer Paulus in Syrië geweest is, moet hij ook in Jeruzalem geweest zijn. — *Vs.* 23. Paulus trekt door het Galatische land en Phrygië (16: 6 andere volgorde, zie mijne exegese t. d. pl.) en versterkt alle broeders, waar zij zich ook bevonden, niet ook hen, die niet door hem bekeerd waren. Vgl. Gal. 4: 13.

Vss. 24—28 behelzen de bekeering van Apollos en diens zending naar Achaje. — *Vs.* 24. Voor Ἀπολλώς (BLASS Ἀπολλῶς) wordt ook Ἀπελλῆς en Ἀπολλώνιος gelezen (zie mijn N. T.), wat dezelfde namen zijn. Men herinnere zich het Dorische Ἀπέλλων voor Ἀπόλλων. BLASS (Gramm. S. 21) geeft de voorkeur aan Ἀπελλῆς, terwijl Ἀπολλώς uit 1 Kor. 1: 12 zou zijn binnengedrongen. Λόγιος = welbespraakt, geleerd. Met het oog op vss. 25b, 28 neemt men over 't algemeen de beteekenis aan: welbespraakt. — *Vs.* 25. De weg des Heeren is het Christelijk geloof. Vgl. 9: 2. Apollos was vurig van geest (den menschelijken geest). Hij gloeide van ijver en vuur. D, it. gig. (zie mijn N. T.) laten hem reeds in zijne vaderstad onderwezen zijn. Nauwkeurig leerde hij aangaande Jezus en was dus aangaande diens leven en leer goed ingelicht. Vreemd volgt daarop, dat hij alleen den doop van Johannes kende (dus niet den specifiek Christelijken doop). Op dat ἀκριβῶς is dus wel wat af te dingen. Wanneer hij ἀκριβῶς kende, waarom moesten dan Priscilla en Aquila (D H L P stellen Aquila, den man, voorop) hem nauwkeuriger inlichten? Met de zg. jongeren van Johannes (vgl. 19: 1—7) in aanraking gekomen, die eenzijdig hunnen meester ten koste van Jezus op den voorgrond stelden, kende hij alleen den doop der bekeering. Vgl. W. BALDENSPERGER, Der Prolog des vierten Evangeliums, 1898, passim. Om het nauwe rapport, waarin 19: 1—7 tot 18: 25 staat, heeft men gemeend, dat Apollos in zekeren zin tot de leerlingen van Paulus behoorde. Was Apollos evenwel een leerling van Paulus geweest, dan zou hij zeker meer van den doop van Jezus geweten hebben, daar men volgens Paulus door den doop in betrekking gebracht werd tot den gestorven en opgewekten Christus. Priscilla en Aquilla hebben Apollos nauwkeuriger den weg des Heeren uitgelegd, wat blijkens het verband ziet op den doop van Jezus. — NABER (zie V. D. S. BAKHUYZEN) houdt τὰ περὶ τοῦ Ἰησοῦ voor een glosseem. Maar waarop

heeft dan ἀκριβῶς betrekking? Was Apollos onderwezen in den weg des Heeren, dan leerde hij natuurlijk ook τὰ περὶ τοῦ Ἰησοῦ. V. D. S. BAKHUYZEN gaat met NABER mede, doch voegt ἀκριβῶς bij ἐπιστάμενος. Maar ook alzoo blijft ἀκριβῶς vreemd. SCHMIEDEL (Hand.-Comm. Kor. IV, 1) houdt vss. 25^{c}, $26^{b\ c}$ voor toevoegingen van den redactor, die Apollos beneden Paulus wilde stellen. WENDT (S. 309) verklaart hetzelfde van vs. 25. Men heeft ook wel 19: 1^{b}—10 voor een deel van het echte geschrift van Lukas en 18: 24—19: 1^{a} voor eene bewerking van den redactor verklaard. SPITTA (S. 227 ff.) beschouwt 18: 25 οὗτος . . . κυρίου en ἀκριβ. τὰ περὶ τοῦ Ἰησοῦ als toevoegingen van den redactor bij zijne bron A (Apollos is dan eenvoudig een Johannes-jonger) en wijst 19: 1^{b}—7 aan B toe, dat een parallel zou zijn van 18: 24—28. Over andere oplossingen van critici zie WENDT, S. 309. — *Vs.* 27. De aanleiding tot het vertrek van Apollos wordt D, syr.$^{p\ mg.}$ uitvoeriger geteekend (zie mijn N. T.). Daar komen eenige Korinthiërs te Efeze, hooren Apollos en verzoeken hem, naar Korinthe te komen. — Προτρεψάμενοι kan zien op het opwekken van Apollos, of wat minder waarschijnlijk is, op het aansporen van de broeders in Achaje, bepaald van Korinthe. BLASS (Acta, 1895, p. 202) neemt hier een Latinisme aan (= syr. anteverterunt). — Συμβάλλεσθαι = van het zijne samenbrengen, nut stichten (vgl. Sap. 5: 8). — Vrij zinledig zou de bijvoeging διὰ τῆς χάριτος bij τοῖς πεπιστευκόσιν zijn (dat dan ook D, 137, gig. enz. weglaten). Beter is het, διὰ τῆς χάριτος te verbinden met συνεβάλετο. Door zijne begaafdheid deed Apollos veel nut. — *Vs.* 28. Διακατελέγχομαι (een hapax leg.) = sterk overtuigen, wat wijst op een dadelijk succes. Δημοσίᾳ = in 't openbaar, ook in tegenwoordigheid van niet-Joden, de zg. σεβόμενοι τὸν θεόν. Door middel van de Schriften, waarop hij zich beriep, wees hij aan, dat Jezus is de Christus (vgl. vs. 5). Over het werk van Apollos in Korinthe vgl. 1 Kor., bepaald 1: 12, 3: 6. Het tooneel van Apollos' werkzaamheid zal wel de synagoge geweest zijn, terwijl Apollos 1 Kor. voorkomt als prediker onder de heidenen, staande naast Paulus.

HOOFDSTUK XIX.

Vss. 1—10. Het geschiedde nu, terwijl Apollos te Korinthe was, dat Paulus, na de bovenlanden doorgegaan te zijn, te Efeze kwam, en eenige leerlingen vond. En hij zeide tot hen: Hebt gij den Heiligen Geest ontvangen, nadat gij geloovig geworden zijt? Zij nu zeiden tot hem: Maar wij hebben zelfs niet gehoord, of er een Heilige Geest is. En hij zeide: Met het oog waarop zijt gij dan gedoopt? Zij nu zeiden: met den doop van Johannes. En Paulus sprak: Johannes doopte den doop der bekeering, zeggend tot het volk, dat zij gelooven moesten in Hem, die na hem kwam, dat is in Jezus. En nadat zij dit gehoord hadden, lieten zij zich doopen met het oog op (of voor) den Heer Jezus. En nadat Paulus hun de handen opgelegd had, kwam de Heilige Geest op hen en zij spraken in glossen en profeteerden. Deze nu waren in het geheel ongeveer twaalf mannen. En hij ging in de synagoge en sprak vrijmoedig drie maanden lang, met hen sprekend en overtuigend aangaande het koninkrijk Gods. Maar toen sommigen zich verhardden en ongehoorzaam waren, daar zij van den weg ten aanhoore van de menigte kwaad spraken, week hij van hen en zonderde de leerlingen af, en sprak dagelijks in de school van Tyrannus. En dit geschiedde twee jaren lang, zoodat alle inwoners van Azië het woord des Heeren hoorden, zoowel Joden als Grieken.

Vs. 1. Over Apollos zie 18: 24. Volgens de lezing van D, syr.p mg. (zie mijn N. T.), welke aan die van 18: 21 volgens DHLP syr.utr. aansluit, wil Paulus naar Jeruzalem gaan, maar werd hij hierin verhinderd door den Heiligen Geest, die hem beval naar Azië te vertrekken. In die redactie van D, syr.p mg. wordt de geheele episode betreffende Apollos (18: 24—28) geïgnoreerd. In den tekst van 19: 1, welken wij lieten afdrukken, is het verband met het voorgaande duidelijker. Wat 16: 6 verhinderd was, werd thans toegestaan. Nadat Paulus het Galatische land en Phrygië doorgegaan was (18: 23), kwam hij in de bovenlanden (τὰ ἀνωτερικὰ μέρη), d. i. het hoogland van Klein-Azië in onderscheiding van de kustlanden en de vlakte, waarin Efeze ligt aan den mond van de rivier de Cayster. — De μαθηταί zijn hier leerlingen van Johannes, terwijl zij anders in de Hand. leerlingen van Jezus waren. WENDT (S. 311) meent, dat deze leerlingen als leerlingen van Johannes in de bron waren aangeduid,

doch dat de redactor hen tot leerlingen van Jezus maakte en bij hen dezelfde bekendheid met Jezus onderstelde als bij Apollos. Hiertegen evenwel pleit de vss. 2, 3 gegevene voorstelling. — *Vs.* 2. Πιστεύσαντες = nadat gij geloovig geworden zijt (Aor. inchoat.). — Het antwoord vs. 2b wordt op levendige wijze door ἀλλ' ingeleid, dat eene tegenstelling bevat met het in de vraag gestelde. Natuurlijk kan de bedoeling niet zijn, dat de leerlingen nooit van den Heiligen Geest gehoord hadden, maar alleen dat zij niet wisten, dat deze in zijnen Nieuw-Testamentischen vorm aanwezig was. Vgl. Joh. 7: 39. Zij hadden wel gehoord, dat de Messias naar luid van de belofte der profeten den Heiligen Geest geven, daarmede doopen zou, maar niet dat de Heilige Geest reeds gekomen was. Vgl. mijnen comm. Mt. bl. 33, 34. — *Vs.* 3. Met het oog waarop zijt gij dan gedoopt? Waartoe zijt gij door den doop in betrekking gebracht? Vgl. mijnen comm. Mt. bl. 430, 431. Paulus wist: Zij waren gedoopt. Maar welke beteekenis was aan hunnen doop gegeven? Het antwoord luidt: Met den doop van Johannes. Men zou verwachten, dat aangeduid werd, tot wien zij door den doop in betrekking werden gebracht. Het begin van het antwoord (εἰς τό) lijkt ook daarop. Maar feitelijk wordt alleen gezegd, dat zij met den doop van Johannes gedoopt zijn, den doop, welken Johannes toediende, dien der bekeering. — *Vs.* 4. Met nadruk staat εἰς τὸν ἐρχόμενον voorop. — „Dat is Jezus" is eene verklaring van Paulus, natuurlijk niet van Johannes zelven. Paulus wil zeggen: De verwachting is in Jezus vervuld of verwezenlijkt. — *Vs.* 5. De leerlingen van Johannes namen de boodschap aan en lieten zich doopen met het oog op of voor den Heer Jezus, om voortaan tot zijnen kring of zijne gemeenschap te behooren. Vgl. Mt. 28: 19. — *Vs.* 6. Na de handoplegging (8: 17) ontvingen zij den Heiligen Geest en spraken in glossen en profeteerden. Vgl. Hand. 2 en 10: 44, 46. De gave der profetie wordt meermalen met die der glossolalie verbonden (1 Kor. 12: 10, 14: 26—30). — In syr.p mg. par. en eenige Zuid-Fransche Hss. (zie BLASS, Stud. und Krit. 1896, S. 452, 467), daarenboven in de eerste Duitsche Bijbels (zie NESTLE, Einführung u. s. w. S. 241) wordt de gave der uitlegging met die der glossolalie verbonden, wat in den geest van Paulus is (vgl. 1 Kor. 14: 5, 13, 27). — *Vs.* 7. Wij hebben hier geen verdicht getal met zinspeling op de twaalven, maar een wezenlijk getal. Vgl. ὡσεί. Er waren er geen twaalf. — *Vs.* 8. Πείθειν is met overtuiging spreken (13: 43, 18: 4), niet overtuigen, zoodat

hiermede het succes van Paulus' prediking zou zijn aangeduid. — *Vs.* 9. Moeilijk is te zeggen, of de school naar Tyrannus als bezitter heette, of dat hij een rhetor was, die daarin les gaf. D E H L P voegen bij Τυράννου: τινος. Daarenboven lezen D, 137, syr.p mg. ἀπὸ ὥρας πέμπτης ἕως δεκάτης, wat eene juiste aanteekening kan bevatten. — *Vs.* 10. Paulus vond te Efeze eene geopende deur, maar er waren ook tegenstanders. Vgl. 1 Kor. 16: 9. — Bij de drie maanden van vs. 8 komen hier twee jaren. Volgens 20: 31 evenwel bleef Paulus te Efeze drie jaren, dus nog langer, welke langere tijd dan valt in het tijdsverloop van vss. 21, 22. Het tijdsverschil kan ook zóó verklaard worden, dat vss. 11—20 eene toevoeging van den redactor zijn en ταῦτα van vs. 21 slaat op de twee jaren van vs. 10a. Toen dezen vervuld waren, bleef Paulus nog eenen tijd lang in Azië. — Πάντας τοὺς κατοικοῦντας is eene overdrijving.

Vss. 11—22. En God deed niet gewone krachten door de handen van Paulus, zoodat zelfs doeken of schorten van zijn lijf op de zieken overgebracht werden, en de ziekten van hen weken, en de booze geesten uitvoeren. En ook sommige der rondtrekkende Joodsche bezweerders beproefden den naam des Heeren Jezus te noemen over hen, die booze geesten hadden, zeggend: Ik bezweer u bij Jezus, dien Paulus predikt. Zeven zonen nu van eenen zekeren Sceva, eenen Joodschen overpriester, waren hiermede bezig. Maar de booze geest antwoordde en zeide tot hen: Jezus ken ik en van Paulus weet ik, maar wie zijt gij? En de mensch, in wien de booze geest was, sprong op hen, werd plotseling meester van hen en woedde tegen hen, zoodat zij naakt en gewond uit dat huis vluchtten. Dit nu werd bekend aan alle Joden en Grieken, die te Efeze woonden, en vrees viel op hen allen, en de naam des Heeren Jezus werd groot gemaakt. Velen nu van hen, die geloovig geworden waren, kwamen, beleden en verhaalden hunne daden. En velen van hen, die tooverij gepleegd hadden, brachten de boeken bijeen en verbrandden ze voor het oog van allen. En men berekende hunne waarde en bevond die vijftig duizend drachmen. Zoo wies het woord des Heeren met kracht en werd machtig. Toen nu dit volbracht was, nam Paulus in den geest voor, om nadat hij Macedonië en Achaje doorgegaan was, naar Jeruzalem te reizen, zeggend: Nadat ik daar geweest ben, moet ik ook Rome zien. En hij zond twee van degenen, die hem dienden, Timotheus en Erastus, naar Macedonië, maar bleef zelf nog eenen tijd lang in Azië.

Vs. 11. Οὐ τὰς τυχούσας = niet gewone, buitengewone. Vgl. 28: 2, 3 Makk. 3: 7. — *Vs.* 12. Ἀπὸ τοῦ χρωτὸς αὐτοῦ = van zijn huid, zijn lichaam weg. Σουδάρια (van sudor, sudarium) = zweetdoeken, doeken en σιμικίνθια = semicinctia, schorten, voorschoten, die slechts het halve lijf bedekten, en vooral door werklieden gedragen werden. De ziekten worden hier aan booze geesten toegeschreven, die weken door den invloed en de kracht van Paulus, even magisch als dit van Petrus voorgesteld wordt 5: 15, 16. Het is hier zeer de vraag, of niet de legende aan het woord is. — *Vs.* 13. Een bekend feit is, dat in de 1e eeuw na Chr. in Klein-Azië vele toovenaars, guichelaars en droomuitleggers rondtrokken. Zoo komen ook hier Joodsche bezweerders voor. Zij bezigden allerlei tooverformules en middelen, waardoor ook Salomo zou hebben uitgeblonken (Jos. Ant. 8, 2, 5). Vgl. hierbij Lk. 9: 49, 11: 19. Nog omstreeks het jaar 100 ging Eliëzer ben Hyrkanus met een Galileër Jakob om, die in den naam van Jezus zieken genas, en omstreeks 250 genas een Jood volksgenooten op dezelfde wijze. Een Parijsche papyrus begint met de woorden ὁρκίζω σε κατὰ τοῦ θεοῦ τῶν Ἑβραίων Ἰησοῦ (vgl. HOLTZMANN, H.-C., S. 121). — Ἐπί geeft de richting van de bezweringsformule aan. Vgl. Jak. 5: 14 προσευξάσθωσαν ἐπ᾽ αὐτόν. — Ὁρκίζειν wordt met twee Acc. geconstrueerd, zoowel van den persoon, dien men bezweert, als van dengene, dien men daarbij inroept. Vgl. Mk. 5: 7, 1 Thess. 5: 27. — *Vs.* 14. Zeven zonen nu van eenen zekeren (τινος) Sceva, eenen Joodschen overpriester, waren hiermede bezig (ἦσαν . . . ποιοῦντες, vgl. Lk. 2: 8). Ik houd in afwijking van mijn N. T. τινες van ℵ A H L P voor eene schrijffout van τινος. — Het getal *zeven* klopt niet met vs. 16, als men daar ἀμφοτέρων leest. Daarom laat D het getal weg en heeft cod. gig. hier *duo*. Wanneer evenwel ἑπτά niet oorspronkelijk was, hoe zou dit dan in den tekst gekomen zijn? — De overpriester is iemand van een aanzienlijk priesterlijk geslacht. Men stootte zich hieraan en D heeft τινος ἱερέως. Maar als een priester zulke zonen had, waarom dan ook niet een hoogepriester? BLASS leest dan ook β/tekst met g2 ἄρχοντος (principi), een overste der synagoge. D vindt ἦσαν ποιοῦντες te sterk en vervangt dit door ἠθέλησαν τὸ αὐτὸ ποιῆσαι. Vrij overtollig voegt hij er bij: οἷ ἔθος εἶχαν τοὺς τοιούτους ἐξορκίζειν (eigenlijk werden niet de bezetenen, maar de demonen bezworen). Omdat in den gewonen tekst van vs. 16 het huis van den bezetene vrij abrupt voorkomt,

leest D vs. 14 καὶ εἰσελθόντες πρὸς τὸν δαιμονιζόμενον ἤρξαντο κτέ. (zie mijn N. T.). De bezweringsformule van vs. 13 wordt in D nog eens herhaald, om het antwoord van vs. 15^b begrijpelijker te maken, beter te doen aansluiten. — *Vs.* 15. In sommige gevallen was het den zonen van Sceva wellicht gelukt, bezetenen te genezen, maar thans gelukte dit niet. De booze geest (eigenlijk de bezetene) riep: Jezus ken ik en van Paulus weet ik. Maar wie zijt gij? wat vermeet gij u, den naam van Jezus op de lippen te nemen als eene bezweringsformule? — *Vs.* 16. Ἄφνω is eene conjectuur van NABER (Mnemosyne, 1881, p. 289). Ἀμφοτέρων van ℵ A B D geeft geen zin, want er waren zeven zonen en waarom zou de bezetene slechts tegen twee van hen gewoed hebben? Daarom lezen H L P αὐτῶν en G laat het geheel weg. — *Vs.* 17 wordt de indruk van de buitengewone gebeurtenis beschreven. Vgl. bij ἐγένετο γνωστόν 1 : 19 en bij ἐπέπεσεν φόβος Lk. 1 : 12. — *Vss.* 18, 19. Velen van hen, die vroeger geloovig geworden waren en thans geloofden (τῶν πεπιστευκότων), niet van hen, die het pas geworden waren, beleden en verhaalden hunne daden, verkeerde practijken (πράξεις hier in malam partem zooals Lk. 23 : 51, Rom. 8 : 13, Kol. 3 : 9). Bepaald is gedacht aan de tooverrecepten, waarvoor in papyri vaak πρᾶξις gebezigd wordt (vgl. DEISSMANN, Bibelstudien, S. 5). — Velen van hen, die tooverij (περίεργα daarvoor de technische term, vgl. περιεργάζεσθαι 2 Thess. 3 : 11) gepleegd hadden, brachten hunne tooverboeken. Deze tooverboeken, Ἐφέσια γράμματα geheeten, bevatten tooverformules, een bont allerlei met de aanroeping van vele Grieksche, Egyptische en Semietische godheden, zooals men ze nog in tal van papyri aantreft. Vgl. DEISSMANN, a. a. O. S. 4, 21. Deze tooverboeken werden verbrand en men berekende hunne waarde en bevond die te zijn 50.000 drachmen aan zilvergeld, ongeveer *f* 22.000.—. — *Vs.* 20. Sommige getuigen lezen τοῦ κυρίου vóór ὁ λόγος. Men kan in dit geval τοῦ κυρίου ook met κατὰ κράτος verbinden, dat minder gewenscht is. De vooropplaatsing van τοῦ κυρίου vóór ὁ λόγος zou onnatuurlijk zijn. Ἴσχυεν = werd gestadig krachtiger (Impf. van voortduren).

Men heeft zich vaak over den inhoud van vss. 11—20 verwonderd en dezen als legende opgevat, voortvloeiend uit de mondelinge overlevering. Gewezen werd op de analogie van 5 : 12, 15, 16. SPITTA (S. 229) houdt vss. 10—20 voor afkomstig

uit zijne bron B en vs. 10b (ὥστε . . . Ἕλληνας) òf voor een overblijfsel uit B òf voor eene toevoeging van den redactor. Zeker is, dat vs. 21 zich evenmin aan vs. 20 als aan vs. 11 aansluit en de beste samenhang met vs. 10 (τοῦτο δὲ ἐγένετο ἐπὶ ἔτη δύο) gevonden wordt. Er is geen kwestie van, dat de wasdom der gemeente vs. 20 wordt aangeduid als tot voleindiging te zijn gekomen, en vss. 11—19 is geen sprake van eene zendingwerkzaamheid van Paulus. Vgl. ook VAN MANEN (Hand. bl. 55). CRAMER (Exegetica et critica V, 1896, bl. 34—40) verplaatst vss. 21, 22 na 18: 18—23. Zoo wordt het verband wel beter, maar hoe zouden vss. 21, 22 zoo van hunne plaats gekomen zijn?

Vs. 21. Ταῦτα zal, zooals wij zeiden, in de bron wel op de twee jaren van vs. 10 gezien hebben. Behalve de twee jaren van vs. 10 en de drie maanden van vs. 8 moet Paulus dan nog eenigen tijd in Korinthe vertoefd hebben overeenkomstg 20: 31. Hij nam zich voor in den geest of besloot (ἔθετο ἐν τῷ πνεύματι), om naar Jeruzalem te reizen. Vgl. Rom. 15: 25—27, 1 Kor. 16: 1—5. Het eigenlijke doel was de overbrenging van eene collecte naar Jeruzalem, welke hij volgens 1 Kor. 16: 4 zelf brengen zou, wanneer zij ruim genoeg was uitgevallen. Daarna moest hij (δεῖ Goddelijk moeten) Rome zien. Vgl. Hand. 23: 11, Rom. 1: 13—15, 15: 23. Van een tusschenbezoek uit Efeze aan Korinthe, waar Paulus beleedigd werd en in droefheid bij de Korinthiërs verkeerde, is hier geen sprake. Wij hebben hier slechts eenige gegevens van de driejarige werkzaamheid van Paulus. — *Vs.* 22. Bij Timotheus vgl. 1 Kor. 4: 17, 16: 10, 11 en bij Erastus Rom. 16: 23, 2 Tim. 4: 20. Paulus zelf vertoefde, hield zich op (ἐπέσχεν scil. ἑαυτόν) in Azië en beperkte zich dus niet tot Efeze. De meeste Hss. lezen εἰς τὴν Ἀσίαν, D ἐν τῇ Ἀσίᾳ. Het is wel mogelijk, dat εἰς de echte tekst is, dat dan voor ἐν staat (BLASS, Acta, a. h. l.).

Vss. 23—41. Omstreeks dien tijd nu ontstond er geen kleine beroering over den weg. Want iemand, Demetrius genaamd, een zilversmid, die zilveren tempels van Diana maakte, verschafte den kunstenaars niet weinig winst. Hij nu riep dezen en de zich daarmede bezig houdende werklieden samen en zeide: Mannen! gij weet, dat wij van deze winst onze welvaart hebben, en gij ziet en hoort, dat deze Paulus niet alleen te Efeze, maar in bijna geheel Azië eene groote schare overreed en afvallig gemaakt heeft door te zeggen, dat het geen goden zijn, die met handen

gemaakt worden. En er bestaat niet alleen gevaar, dat dit ons vak in minachting komt, maar ook dat de tempel van de groote godin Diana voor niets gerekend wordt, en dat hij zijne majesteit zal verliezen, daar toch geheel Azië en de geheele wereld haar vereert. Toen zij nu dit hoorden, werden zij vol van toorn, riepen en zeiden: Groot is de Diana der Efeziërs! En de stad werd vol verwarring en zij stormden als één man naar den schouwburg en sleepten met zich Gajus en Aristarchus, Macedoniërs, reisgenooten van Paulus. Toen nu Paulus onder het volk wilde gaan, lieten de leerlingen het hem niet toe. En ook sommige der oversten van Azië, daar zij vrienden van hem waren, zonden tot hem en verzochten hem, zich niet naar den schouwburg te begeven. Sommigen nu riepen dit, anderen wat anders, want de vergadering was verward, en de meesten wisten niet, waarom zij samengekomen waren. En men drong uit de schare Alexander naar voren, daar de Joden hem voortstieten; en Alexander wenkte met de hand en wilde zich voor het volk verdedigen. Maar toen zij bemerkten, dat hij een Jood was, ging er eene stem op van allen, en riepen zij omtrent twee uren lang: Groot is de Diana der Efeziërs! Nadat nu de stadsschrijver de schare gestild had, zeide hij: Efeziërs! welk mensch is er toch, die niet weet, dat de stad Efeze de tempelbewaarster is der groote Diana en van het uit den hemel gevallen beeld? Daar dit dan onwedersprekelijk is, moet gij kalm zijn en niets overijlds doen. Want gij hebt deze mannen hier gebracht, terwijl zij noch tempelroovers zijn noch onze godin lasteren. Indien dan Demetrius en zijne medekunstenaars tegen iemand eene klacht hebben, er worden rechtsdagen gehouden en er zijn stadhouders; laat hen elkander aanklagen! En indien gij nog andere aanklachten hebt, dat zal in eene wettige vergadering beslist worden. Want wij loopen ook gevaar, heden van oproer aangeklaagd te worden, waarover wij niet zullen kunnen rekenschap geven, nl. van deze samenspanning. En nadat hij dit gezegd had, liet hij de vergadering uiteengaan.

Deze verzen handelen over het oproer te Efeze. *Vs.* 23. M. SOROF (Die Entstehung der Apostelgeschichte, 1890, S. 33) giste, dat ΘΔΟΥ eene schrijffout is voor ΘΕΟΥ. VAN MANEN (bl. 115) meent, dat in de bron van θεοῦ sprake was, maar dat de redactor dit met opzet in ὁδοῦ veranderde, daar hij gaarne sprak van den weg, zonder meer, ter aanduiding van het Christendom (9: 2, 19: 9, 22: 4, 24: 14, 22). Ik vind de hypothese van VAN MANEN niet onaannemelijk, want feitelijk ontstond de beroering niet over

den weg of het Christelijk geloof, maar over de godin, die gevaar liep, haar aanzien te verliezen.

Vs. 24. Demetrius was zilversmid. Hij vervaardigde zilveren afbeeldsels van den beroemden, na den door Herostratus 356 vóór Chr. gestichten brand nieuw opgebouwden, tot de zeven wonderen der wereld gerekenden tempel van Artemis in Efeze. Overblijfselen van dezen in Ionischen stijl bij de haven gebouwden tempel werden 1869—1874 weder ontdekt. De bedoelde afbeeldsels waren kastjes of ναοί met het beeld van de godin Diana, zittend in eene nis met hare leeuwen naast haar. Deze kastjes waren van marmer, terra-cotta of zilver en werden als wijgeschenken door de bezoekers aan den tempel gegeven of mede naar huis genomen, en o. a. gebezigd, om neder te leggen in de graven bij de afgestorvenen. HICKS (Expositor, 1890, p. 401—422) meent op grond van eene inscriptie, dat Demetrius was νεωποιός, tempelwachter, en dat hiervan door den redactor gemaakt zou zijn ποιῶν ναοὺς ἀργυροῦς. Het oproer zou eigenlijk van de priesters uitgegaan zijn. Hiertegen kunnen wij evenwel opmerken, dat de lezing van de bedoelde inscriptie niet eens vaststaat, dat νεωποιοὶ Ἀρτέμιδος in de inscripties niet voorkomen, dat het bedoelde misverstand van νεωποιός allerzonderlingst zou zijn, en dat de priesters van Diana of Artemis gaarne de prediking van andere goden of godinnen toelieten, mits de dienst van Artemis maar niet gevaar liep. Vgl. W. M. RAMSAY, The church in the Roman empire, 1893, p. 112—142, en van denzelfden St. Paul the traveller, 1896, p. 277—279. Het oproer ging uit van eenen zilversmid, die zich in zijn brood benadeeld achtte. Hij was zeker het hoofd van eene gilde van zilversmeden of τεχνῖται. Mindere arbeiders of ἐργάται, wier werk met dat der zilversmeden samenhing, sloten zich hierbij aan. — De lezing παρείχετο i. p. v. παρεῖχε is zeker te verklaren uit het volgende τοῖς. BLASS (α/tekst) gist ὃ παρεῖχε (subject het ποιεῖν ναοὺς ἀργυροῦς) en leest vs. 25 met D en andere get. (zie mijn N. T.) οὗτος συναθροίσας (met weglating van καί) τούς. De ἐργάται zijn bij hem de τεχνῖται. Doordat in den β/tekst (zie mijn N. T.) οὗτος als subject οὕς vervangt, moest er een nieuw object worden gevonden in πάντας τοὺς τεχνίτας, en werd τοὺς περὶ τὰ τοιαῦτα omschreven in τοὺς συνεργάτας. Met συντεχνῖται in de toespraak (gevormd naar analogie van συμπολῖται, συμμαθηταί) worden alle

medehelpers samengevat. — *Vs.* 25. Gij weet, dat wij van deze winst (vgl. 16: 16) onze welvaart (εὐπορία) hebben, dat deze voor ons daaruit voortvloeit. — *Vs.* 26. Πείσας μετέστησεν = door overreding afvallig gemaakt heeft. — Θεοί is praedicaat. Demetrius, benadeeld in zijn brood, trad als verdediger van het gevoelen op, dat de beelden en het afgebeelde identisch zijn. De beelden zijn de werkelijke goden. — *Vs.* 27. Τὸ μέρος scil. τῆς ἐργασίας ἡμῶν = de tak onzer bezigheid, ons vak, onze winst. Dit loopt gevaar in minachting, miscrediet (ἀπελεγμός eig. wederlegging) te komen. De uitdrukking „groote godin" was eene staande qualificatie van Artemis. — Verzwegen is als subject van καθαιρεῖσθαι: τὸ ἱερόν en καθ. wordt geconstrueerd als een werkw. van berooven (vgl. 1 Tim. 6: 5). Minder aannemelijk lijkt mij, τῆς μεγαλ. (= majestatis) als Gen. partitivus te beschouwen en τι als verzwegen subject te onderstellen. — De lezingen λογισθήσεται, μέλλει en τὴν μεγαλειότητα zijn als zg. grammatische verbeteringen op te vatten. Bij onze constructie hangen λογισθ. en καθ. van κινδυνεύει af. Omdat μέλλειν hier niet veel van κινδυνεύειν zou verschillen, leest BLASS (α/tekst) μέλλει τε καὶ καθαιρεῖσθαι ἡ μεγαλειότης αὐτῆς. — De N. T.ische constructie λογίζεσθαί τι εἴς τι (waar de Grieken den dubbelen Accusativus gebruiken) is te verklaren uit de LXX (= חָשַׁב לְ). — Historisch juist is, dat de vereering van Artemis algemeen was (vs. 27b). — *Vs.* 28. Volgens D, 137, syr.p mg. heeft de samenkomst in een huis plaats gehad. Men loopt naar buiten op straat (δραμόντες εἰς τὸ ἄμφοδον) en schreeuwt (nabootsing van den godsdienstigen ululatus ter eere van de godin): Groot is de Diana der Efeziërs (D heeft hier en vs. 34 historisch getrouw: Groote Diana der Ef. met weglating van ἡ). — *Vs.* 29. Σύγχυσις = verwarring. Men stormt naar den schouwburg, die in vele steden het middelpunt van het openbare leven was, om daar met Paulus in een volkstumult af te rekenen. Onderweg kwam men Gajus (vgl. 20: 4) en Aristarchus (vgl. 20: 4, 27: 2, Kol. 4: 10, Filem. 24) tegen en sleepte ze mede, omdat men in hen vrienden van Paulus herkende. Zij worden hier reisgenooten van Paulus genoemd (hoewel zij eerst van 20: 4 af hem volgden), waarschijnlijk omdat zij door de gemeente van Thessalonika afgezonden, te Efeze gekomen waren, om met Paulus de collecte naar Jeruzalem te brengen (vgl. 2 Kor. 8: 1, 19, 9: 4). Door

den bedorven tekst van 20: 4 (zie mijn N. T.) hielden sommigen Gajus niet voor een Macedoniër en schreven (zoo enkele minuskelhss.) Μακεδόνα. — *Vs.* 30. Paulus had men blijkbaar niet gevonden. Toen hij evenwel naar het in den schouwburg verzamelde volk wilde heengaan, lieten de vrienden dit niet toe. — *Vs.* 31. De beschaafde klasse deelde niet den haat van de opgezweepte domme menigte. Daarenboven worden in de Hand. doorgaans de Romeinen voorgesteld als den Christenen niet ongenegen. De Ἀσιάρχαι, Asiarchen, waren oversten van Azië (vgl. de Γαλατάρχαι, Βιθυνιάρχαι, Συριάρχαι, die de ἀρχιερεῖς van de bedoelde provinciën waren). Elke stad van Asia proconsularis verzamelde ééns per jaar hare meest geachte en rijkste burgers om iemand te kiezen, die dat jaar op zijne kosten de spelen zou organiseeren ter eere van de goden en den Romeinschen keizer. Daarop berichtte elke stad den naam van den persoon, die verkozen was, aan eene algemeene vergadering, welke in eene hoofdstad als Efeze, Smyrna, Sardes gehouden werd. Deze algemeene vergadering, genaamd τὸ κοινόν, koos tien van de candidaten en droeg die aan den proconsul voor. De proconsul koos één van deze tien als hoofd van de anderen. Dit verklaart, hoe het komt, dat hier van verscheidene Asiarchen gesproken wordt, terwijl Eusebius, H. e. 4, 15, 27 er slechts één vermeldt. Ook bedenke men, dat de na één jaar aftredende Asiarch, die tegelijk de ἀρχιερεύς der provincie was, na zijne aftreding zijnen titel bleef behouden. Men mag 1 Kor. 15: 32, dat in elk geval beeldsprakig bedoeld is en een zeer ernstig karakter draagt, niet hierop doen slaan. 2 Kor. 1: 8 is waarschijnlijk aan ziekte gedacht. — Μὴ δοῦναι ἑαυτὸν εἰς τὸ θέατρον = zich niet naar den schouwburg te begeven. Vgl. Polyb. 5, 14, 9 δ. ἑαυτὸν εἰς τόπους παραβόλους, Jos. Ant. 7, 9, 7 εἰς κώμην τινά. — *Vs.* 32 sluit aan vs. 29 aan. De bonte menigte wordt hier ἐκκλησία genoemd, hoewel het geen wettig samengeroepene vergadering was (ἔννομος ἐκκλ. vs. 39). — Οἱ πλείους heeft hier evenals 27: 12 Compar. beteekenis, hoewel die in het N. T. ook voor den Superl. kon staan (D heeft hier οἱ πλεῖστοι). — *Vs.* 33. Συνεβίβασαν van ℵABE is hier vreemd. Het zou hier onderrichten (1 Kor. 2: 16) moeten beteekenen en zien op de oorzaak van het oproer. Men verklaart dan aldus: De Joden begrepen, dat het eene demonstratie was tegen de verachters van Artemis en zij vreesden daardoor voor zichzelven gevaar. Nader onderricht, beproefde

Alexander te spreken en zich te verdedigen, niet in het belang van Paulus, alsof diens zaak solidair zou zijn met die der Joden, maar in het belang van de Joden, die gevaar liepen. Toen men bemerkte, dat hij een Jood was, kwam er een algemeene tegenstand (vs. 34), omdat men van een Jood voorzag, dat hij niet voor de belangen der godin op zou komen. Doch συνεβίβασαν blijft zoo vreemd. Misschien is σύν uit het voorafgaande συνελη-λύθεισαν te verklaren. De lezing προεβίβασαν, naar voren trokken, is ook vreemd met het oog op het volgende προβαλόντων, waaruit προεβ. misschien te verklaren is. Het meest geeft zin κατεβίβασαν van D*. Sommigen uit de groote menigte halen dan Alexander van boven uit den schouwburg naar beneden, de arena. De Joden drijven hem vooruit en hij zal de Joden rechtvaardigen, die ditmaal niet zooals gewoonlijk in de Hand. de schuld dragen van het oproer tegen Paulus. — De naam Alexander komt zoo veelvuldig voor, dat niet de minste reden bestaat, dezen Alexander te vereenzelvigen met dien van 1 Tim. 1: 20, 2 Tim. 4: 14. — *Vs.* 34. Eerst wisten velen niet, waarom zij samengekomen waren (vs. 32b), maar nu zich een Jood in de kwestie mengde, was de overtuiging gemeenschappelijk, dat de dienst van Diana gevaar liep en daarom schreeuwden allen twee uren lang: Groot is de Diana der Efeziërs. Dit vers behelst een anakolouth, want i. p. v. den Nom. absol. ἐπιγνόντες zou men eenen Gen. verwacht hebben. — Leest men κράζοντες i. p. v. κραζόντων, dan is de constructie van den zin al zeer ongelukkig. — B heeft den uitroep μεγάλη . . . Ἐφεσίων tweemaal, wat òf aan eene vergissing van den afschrijver is toe te kennen, òf aan het opzet, het aanhoudende van het schreeuwen aan te duiden. — *Vs.* 35. De stadsschrijver of secretaris was een gewichtig ambtenaar in Efeze, die in nauw rapport stond met het gerechtshof van den proconsul, die daar woonde, en bij voorkomende gelegenheden een woord had mede te spreken, zooals ook hier. In de inscripties speelt hij eene groote rol. Hij bracht hier de menigte tot kalmte.

De vraag wordt levendig door γάρ ingeleid. — Νεωκόρος (van ναός en κορέω, ik veeg), den tempel reinigend en vervolgens tempelwachter, bewaarder, verzorger (Lat. aedituus), vooral in latere tijden een eeretitel, welken vele steden aannamen. De stad, die eenen door den landdag der provincie (het κοινὸν τῆς Ἀσίας) gewijden tempel bezat, droeg dezen titel. Vgl. TH. MOMMSEN, Röm. Geschichte, 1885, Bd. 5, S. 319. In eene inscriptie (zie

BLASS, Acta, p. 212) heeft Efeze den naam van νεωκόρος τῆς Ἀρτέμιδος. — Καὶ τοῦ διοπετοῦς = en van het van den hemel (eig. van Zeus) gevallene beeld (ἀγάλματος of ξοάνου), een beeld volgens Vitruvius van cederhout, volgens Plinius van het hout van wijnstokken, dat later door een gouden beeld werd vervangen. De godin werd als eene vrouw voorgesteld met omsluierd hoofd, waarop eene muurkroon rustte. Zij had eene menigte borsten (vandaar πολύμαστος, multimammia genaamd) en daaronder bevonden zich koppen van leeuwen, koeien enz. Zij was oorspronkelijk eene Aziatische watergodin, waarmede de door de Grieken ingevoerde Artemis of Diana vereenzelvigd werd Vgl. G. A. ZIMMERMANN, Ephesos im ersten christ. Jahrhundert, 1874, S. 75, 88. Het bijgeloof kende aan meer andere godenbeelden, b. v. dat van Pallas, het zg. Palladium te Troje zulk eenen buitengewonen oorsprong toe. — *Vs.* 36. Men moet kalm (κατεσταλμένους) zijn en niets overijlds (προπετές) doen. — *Vs.* 37. Want gij hebt deze mannen hier gebracht, terwijl zij noch tempelroovers zijn (vgl. Deut. 7: 25, Rom. 2: 22, Jos. Ant. 18, 3, 5), noch onze godin lasteren. — *Vs.* 38. Indien Demetrius en zijne medekunstenaars tegen iemand eene klacht (λόγον) hebben, er worden rechtsdagen (ἡ ἀγοραῖος, scil. ἡμέρα) gehouden en er zijn stadhouders of rechters (ἀνθύπατοι, het meervoud van de soort). — *Vs.* 39. Περαιτέρω = verder dan de privaatrechterlijke klachten van Demetrius en zijne vrienden (vele get. lezen περὶ ἑτέρων). Wanneer gij nog andere wenschen en aanklachten hebt, dat zal in eene wettige vergadering beslist worden. Hier staat ἔννομος, waar wij νόμιμος zouden verwachten, omdat men sprak van νόμιμοι ἐκκλησίαι, die geregeld op bepaalde dagen gehouden werden, tegenover σύγκλητοι ἐκκλησίαι, die bij bijzondere gelegenheden werden samengeroepen. Hier evenwel is aan deze onderscheiding niet gedacht, want hier staat wettig tegenover onwettig en juist daarom kiest de redactor ἔννομος. Daarbij komt, dat toenmaals door het Romeinsche gezag geen andere vergadering dan de geregelde toegelaten werd. — *Vs.* 40. Want ook loopen wij gevaar, heden van oproer beschuldigd te worden. De Hss. lezen περὶ τῆς νόόr σήμερον. Met στάσεως is περὶ τῆς niet te verbinden. Beter is aan te vullen ἡμέρας of ἐκκλησίας (den dag of de vergadering van heden). BLASS (Acta, a. h. l.) zegt terecht: „Melius περὶ τῆς omittitur". — Μηδενὸς αἰτίου ὑπάρχοντος περὶ οὗ wordt vertaald: daar er geen grond is,

waarop (Syn. Vert.), terwijl dan οὐ na οὗ wordt weggelaten, dat in D E gemakkelijk na οὗ wegviel. Maar men zou dan αἰτίας verwachten of μηδενὸς ἐφ' ᾧ en in de afhankelijke rede van vs. 40 den Optativus i. p. v. den Indicativus. Men kan αἰτίου masc. generis opvatten (Vulg. cum nullus obnoxius sit) of beter neutr. generis = grond of schuld (vgl. Lk. 23: 4, 14, 22). Maar hiertegen pleit, dat er wel degelijk grond was, de Efeziërs bij de Romeinen aan te klagen. Van schuld waren zij niet vrij te pleiten. HORT (Westcott-Hort, N. T. p. 97) gist αἴτιοι ὑπάρχοντες en vertaalt: ofschoon wij niet schuldig staan aan iets, waarvan wij geen rekenschap zullen kunnen geven. NABER (zie mijn N. T.) hakt den knoop door en beschouwt περὶ τῆς en μηδενὸς αἰτίου ὑπάρχοντος als glossemata. Niet onmogelijk is, dat men zich over het plotseling opkomende περὶ οὗ οὐ κτέ. verwonderde en ter verduidelijking van den zin μηδενὸς αἰτίου ὑπάρχοντος invoegde. — Περὶ οὗ leidt den betrekkelijken zin in en wijst vooruit op τῆς συστροφῆς ταύτης, nl. deze samenspanning.

HOOFDSTUK XX.

Vss. 1—12. Nadat nu het rumoer bedaard was, ontbood Paulus de leerlingen, vermaande ze, groette hen en begaf zich op reis naar Macedonië. En nadat hij die streken doorgetrokken en hen met vele woorden vermaand had, kwam hij in Griekenland. En nadat hij er drie maanden vertoefd had, toen er door de Joden een aanslag tegen hem gesmeed werd, als hij naar Syrië zou afvaren, besloot hij terug te keeren door Macedonië. Hem vergezelden nu Sopater, de zoon van Pyrrhus, van Berea, en van de Thessalonikers Aristarchus, Secundus en Gajus, Timotheus van Derbe, en de Aziaten Tychicus en Trophimus. Dezen gingen vooruit en wachtten ons te Troas. Wij echter voeren van Filippi af na de dagen der ongezuurde brooden, en kwamen in vijf dagen bij hen te Troas, waar wij zeven dagen vertoefden. Toen wij nu op den eersten dag der week vergaderd waren om brood te eten, sprak Paulus met hen, daar hij des anderen daags op reis zou gaan, en hij rekte zijne rede tot middernacht. En er waren vele

lampen in de opperzaal, waar wij vergaderd waren. Zeker jongeling nu, Eutychus genaamd, die in het venster zat, viel in eenen diepen slaap, daar Paulus wat lang sprak, en door den slaap stortte hij neder en viel van de derde verdieping naar beneden en werd dood opgenomen. Maar Paulus kwam af, wierp zich op hem, omvatte hem en zeide: Maakt geen misbaar, want zijne ziel is in hem. En toen hij naar boven gegaan was en het brood gebroken en genuttigd had, sprak hij geruimen tijd met hen tot aan den dageraad, en ging zoo heen. En zij brachten den knaap levend weg en werden niet weinig vertroost.

Reis van Paulus naar Macedonië, Griekenland, terugtocht naar Troas en opwekking van Eutychus. *Vs.* 1. De groetenis bestond in den afscheidszegen en den afscheidskus. Door het oproer volvoerde de apostel zijn plan van 19: 21 eer dan hij gedacht had. — *Vs.* 2. Paulus vermaande de broeders van Macedonië, zal hen tot de collecte voor Jeruzalem opgewekt hebben (2 Kor. 8 en 9), wellicht een bezoek aan Illyrië hebben gebracht (Rom. 15: 19) en ging toen naar Griekenland (de provincie Achaje) en wel naar Korinthe, waar hij zeker de wintermaanden heeft doorgebracht (1 Kor. 16: 6). — *Vs.* 3 behelst geen anakolouth. Na den tusschenzin γενομένης . . . Συρίαν blijft Paulus verder het subject. Ten gevolge van den gesmeden aanslag was Paulus bevreesd, dat de feestreizigers, die naar Jeruzalem gingen, hem op het schip zouden molesteeren, en besloot hij (ἐγένετο γνώμης, vgl. Thuc. 1: 113 ὅσοι τῆς αὐτῆς γνώμης ἦσαν) langs eenen omweg d. i. door Macedonië, waarvan hij pas gekomen was, terug te keeren. Volgens D, syr.p mg. luidt de tekst ποιήσας δὲ μῆνας τρεῖς καὶ γενηθείσης αὐτῷ ἐπιβουλῆς ὑπὸ τῶν Ἰουδαίων ἠθέλησεν ἀναχθῆναι εἰς Συρίαν. εἶπεν δὲ τὸ πνεῦμα αὐτῷ ὑποστρέφειν διὰ τῆς Μακεδονίας. Zoo HILGENFELD in zijnen tekst. De aanwijzing of verhindering door Gods Geest vinden wij ook 16: 6, 7 en bij D 17: 15, 19: 1. Klaarblijkelijk is dit hier eene latere verandering. BLASS (β/tekst) leest eenigszins anders. Zie mijn N. T. onder F. R. — *Vs.* 4. Συνείπετο δὲ αὐτῷ = hem (Paulus) volgde. Σύν ziet niet op den schrijver van het zg. „wij" bericht. — A D E H L P lezen na αὐτῷ: ἄχρι τῆς Ἀσίας. Maar volgens 21: 29 is Trofimus te Jeruzalem bij Paulus en Aristarchus is 27: 2 te Cesarea bij hem. Ik begrijp ἄχρι τῆς Ἀσίας hier niet. De moeilijkheid wordt niet weggenomen door de opmerking, dat „tot Azië" gezegd zou zijn met het oog op vs. 5, volgens hetwelk enkele andere vrienden

van Paulus, de schrijver van het „wij" bericht en enkele anderen, niet gedurende de reis door Macedonië bij Paulus waren, maar eerst te Troas bij hem kwamen. — Sopater (= Sosipater, vgl. Rom. 16: 21), de zoon van Pyrrhus, uit Berea. Vgl. bij Aristarchus 19: 29. Van Secundus weten wij verder niets. — Mij dunkt, Gajus moet dezelfde zijn als die van 19: 29, waar hij ook in verband met Aristarchus voorkomt. Maar dan kunnen wij de lezing der Hss. Γάϊος Δερβαῖος καὶ Τιμόθεος niet behouden. Daarenboven zou bij den overgeleverden tekst bij Timotheus (vgl. over hem 16: 1—3) de afkomst niet genoemd zijn en bij de anderen wel. Met sommigen (zie mijn N. T.) lees ik Γάϊος, Δερβαῖος δὲ Τιμόθεος. In de Hss. werden δέ en καί vaak verward. — Ἀσιανοί wordt D, syr.p mg. verklaard door Ἐφέσιοι. — Over Trofimus vgl. 21: 29, 2 Tim. 4: 20, over Tychicus Ef. 6: 21, Kol. 4: 7, 2 Tim. 4: 12, Tit. 3: 12. — Volgens 1 Kor. 16: 3, 4, 2 Kor. 8: 18, 19 achtte Paulus het van hoog gewicht, dat afgezanten der gemeente mede de collecte naar Jeruzalem overbrachten, wat hier het eigenlijke doel der reis was. Die mannen van vs. 4 vertegenwoordigden Macedonië, Galatië en Azië, waar Paulus gearbeid had. Met het oog op 1 Kor. 16: 3, 4 is het vreemd, dat wij afgevaardigden van Achaje missen. Doch dezen kunnen onder de ἡμᾶς van vs. 5 begrepen zijn. Duidelijk wordt Timotheus van den schrijver van het „wij" bericht onderscheiden. — *Vs.* 5. Dezen (Paulus en zijne vs. 4 genoemde vrienden) gingen voor en wachtten ons (den auteur der zg. „wij-bron" en een of meer andere vrienden) te Troas af. Paulus behoort niet tot de ἡμᾶς van vs. 5. Zie ook vss. 13 enz. Paulus was met zijne vrienden langs den landweg gegaan en over den Hellespont te Troas gekomen, terwijl anderen, onder wie de auteur der zg. „wij-bron", van Filippi met het schip later kwamen en hen te Troas aantroffen. Men verklaart vaak zóó, dat Paulus onder de ἡμεῖς van vs. 5 behoort, dat de mannen van vs. 4 vooruitgaan en Paulus en de zijnen te Troas afwachten. Maar onder οὗτοι verstaat men toch het meest natuurlijk Paulus en de mannen van vs. 4. De zoo even genoemde verklaring vindt men duidelijk in D, die vs. 4 leest μέλλοντος οὖν ἐξιέναι αὐτοῦ μέχρι τῆς Ἀσίας en vs. 5 αὐτόν i. p. v. ἡμᾶς. — BLASS maakt in zijnen β/tekst (= D) vs. 4 nog duidelijker door de invoeging van προήρχοντο vóór μέχρι τῆς Ἀσίας, dat dan ook moeilijk gemist kan worden. — Vele getuigen lezen vs. 5 προσελθόντες,

genaderd zijnde, dat eene onwillekeurige vergissing kan zijn, maar ook kan samenhangen met ἄχρι τῆς Ἀσίας vs. 4. Het verband evenwel eischt προελθόντες, vooruitgegaan zijnde.

Vs. 6. De afvaart na Paschen wordt niet eenvoudig medegedeeld, om hier bij het begin der reis den tijd vast te stellen, maar om te kennen te geven, dat men rustig het Paschen te Filippi wilde vieren. Dat men dadelijk na het feest vertrok, staat wel niet uitgedrukt, maar is toch zeer waarschijnlijk. Had 16: 11, 12 de reis van Troas naar Filippi drie dagen geduurd, thans deed men er over vijf dagen (ἄχρι ἡμερῶν πέντε = binnen vijf dagen, D πεμπταῖοι). — Zeven dagen (dag van aankomst en afvaart medegerekend) bleef men te Troas.

Vs. 7. Ἐν τῇ μιᾷ τῶν σαββάτων = op den eersten dag der week (vgl. mijn' comm. Mt. bl. 424). Wij hebben hier een der eerste bewijzen van de Zondagsviering (vgl. 1 Kor. 16: 2, Openb. 1: 10, Didache 14: 1, Barn. 15: 9). De avondmaalsviering (vgl. 2: 42) had plaats om het gewijd karakter van den dag, niet omdat Paulus den volgenden dag vertrok. — Αὐτοῖς zijn de Christenen van Troas. 2 Kor. 2: 13 onderstelt, dat Christenen in Troas waren, en 2 Kor. 2: 12 was Paulus wel van plan te Troas te prediken, maar gunde hij zich daarvoor niet den tijd, omdat hij er Titus niet vond. — Daar Paulus den volgenden dag zou heengaan, sprak hij vrij lang tot middernacht, vóór het avondmaal (vs. 11). — *Vs.* 8. Er waren vele lampen in de opperzaal, zoodat Eutychus niet viel, omdat het donker was. Bij ὑπερῷον vgl. 1: 13. — Door eenen diepen slaap overvallen, viel hij door den slaap (τοῦ ὕπνου is de bedoelde diepe slaap) van de derde verdieping naar beneden en werd dood (niet voor dood, alsof hij schijndood was, ὡσεὶ νεκρός Mk. 9: 26) opgenomen. — *Vs.* 10. Naar het voorbeeld van Elia (1 Kon. 17: 17—24) en Eliza (2 Kon. 4: 34) viel Paulus op hem en stelde de menschen gerust met „zijn leven is in hem teruggekeerd en is thans in hem". Vgl. bij vs. 10ᵇ Mk. 5: 39. — *Vs.* 11. Paulus klom naar boven, brak het brood (zie vs. 7) en nadat hij het genuttigd had, om bij den liefdemaaltijd zijnen honger te stillen (vgl. bij γευσάμενος 10: 10), sprak hij geruimen tijd tot aan den dageraad en zoo (nadat dit alles geschied was, οὕτως anaphora participii) vertrok hij. — *Vs.* 12 lijdt aan onduidelijkheid. De vergadering was reeds uiteengegaan (vs. 11). Het subject van ἤγαγον moeten dus familieleden of bekenden van den knaap geweest zijn, die niet

weinig vertroost werden over zijne herleving. Volgens D brengt men den jongen nog de zaal binnen, terwijl men aan het afscheid nemen was (ἀσπαζομένων δὲ αὐτῶν ἤγαγεν [lees-ον] τὸν νεανίσκον ζῶντα).

Vss. 13—38. Wij echter gingen vooruit naar het schip en voeren af naar Assus, waar wij Paulus zouden opnemen, want zoo had hij het besteld, daar hij zelf over land zou gaan. Toen hij zich nu te Assus bij ons gevoegd had, namen wij hem op en kwamen te Mitylene. En vandaar afgevaren, kwamen wij den volgenden dag tegenover Chios en des anderen daags staken wij over naar Samos, en op den volgenden dag kwamen wij te Milete. Want Paulus had besloten Efeze voorbij te varen, opdat hij zich niet in Azië zou ophouden, want hij spoedde zich, om indien het hem mogelijk was, op den dag van het Pinksterfeest te Jeruzalem te zijn. Maar van Milete zond hij naar Efeze, en ontbood de oudsten der gemeente. En toen zij bij hem gekomen waren, zeide hij tot hen: Gij weet, hoe ik van den eersten dag af, dat ik in Azië gekomen ben, den ganschen tijd bij u geweest ben, dienend den Heer met alle nederigheid en onder tranen en beproevingen, die mij overkwamen door de aanslagen der Joden, hoe ik ten opzichte van niets van hetgeen nuttig was, ben in gebreke gebleven u te verkondigen en u te leeren in het openbaar en aan de huizen, betuigend aan Joden zoowel als aan Grieken de bekeering tot God en het geloof in onzen Heer Jezus. En nu zie, gebonden in den geest reis ik naar Jeruzalem, niet wetend wat mij daar wedervaren zal, behalve dat de Heilige Geest mij van stad tot stad betuigt, zeggend, dat banden en verdrukkingen mij wachten. Maar ik bekommer mij om niets, noch beschouw mijn leven kostbaar voor mijzelven, zoodat ik mijnen loop volbrenge en de bediening, welke ik van den Heer Jezus ontvangen heb, om te betuigen het evangelie der genade Gods. En nu zie! ik weet, dat gij allen, bij wie ik rondgegaan ben, predikend het koninkrijk, mijn aangezicht niet meer zult zien. Daarom betuig ik u op den dag van heden, dat ik rein ben van het bloed van allen, want ik ben niet in gebreke gebleven, u den geheelen raad Gods te verkondigen. Ziet dan toe op uzelven en op de geheele kudde, onder welke u de Heilige Geest als opzieners gesteld heeft, om de gemeente des Heeren te weiden, welke Hij zich verworven heeft door zijn eigen bloed. Ik weet, dat na mijn vertrek woeste wolven onder u komen zullen, die de kudde niet sparen, en uit uzelven zullen mannen opstaan, die verkeerde

dingen spreken, om de leerlingen achter zich af te trekken. Daarom waakt, en gedenkt, dat ik drie jaren lang nacht en dag niet opgehouden heb, een ieder onder tranen te vermanen. En nu, ik beveel u aan God en het woord zijner genade, die machtig is u op te bouwen en het erfdeel te geven onder alle geheiligden. Niemands zilver- òf goud-geld òf kleeding heb ik begeerd. Gij weet zelven, dat deze handen mijne behoeften en degenen, die met mij waren, in alles gediend hebben. Ik heb u getoond, dat men zoo arbeidend, den zwakken moet te hulp komen en gedenken aan de woorden van den Heer Jezus, dat Hij gezegd heeft: „Het is zaliger te geven dan te ontvangen". En nadat hij dit gezegd had, knielde hij neder en bad met hen allen. En er ontstond een groot geween bij allen, en zij vielen Paulus om den hals en kusten hem, vooral bedroefd om het woord, dat hij gesproken had, dat zij zijn aangezicht niet meer zouden zien. En zij begeleidden hem naar het schip.

Vss. 13—16 reis naar Milete. *Vs.* 13. „Wij" zijn de berichtgever en zijne vrienden, Paulus er niet bij (zie ἡμᾶς vs. 5). Zij voeren af naar Assus, Zuidwaarts van Troas gelegen aan de kust. Paulus koos den korteren landweg, zeker om eenige broeders onderweg te kunnen bezoeken en zal wel de vrienden van vs. 4 bij zich gehad hebben. — Διατάσσομαι, Med. vorm evenals 7 : 44 (= besluiten). — *Vs.* 14. Εἰς staat hier voor ἐν. Vgl. BLASS, S. 119. Ook hier late men de zg. praegnante constructie (hij was er heengegaan en bevond zich er nu) rusten. Te Assus nam men Paulus op en men ging naar Mitylene (Μυτιλ. de oudere, Μιτυλ. de jongere vorm). Mitylene, eenmaal de grootste en merkwaardigste stad van het vóór de Dorische volksverhuizing door Grieksche Aeoliërs bewoonde Lesbos, lag aan de Oostzijde van het eiland op de plaats van het tegenwoordige Castro tegenover Mysië. — Συνέβαλλεν is eene schrijffout voor συνέβαλεν. — *Vs.* 15. B leest ἐσπέρᾳ voor ἑτέρᾳ. De afschrijver begreep niet, dat met κατηντήσαμεν ἄντικρυς Χίου bedoeld was, dat men bij Chios overnachtte. Omdat het reisgezelschap eerst den volgenden dag te Milete kwam, liet B het bij Samos overnachten. Maar zoo wordt de reisroute van Mitylene naar Samos wat lang voor éénen dag. — Velen lezen met D H L P καὶ μείναντες ἐν Τρωγυλλίῳ τῇ ἐχομένῃ. Niet onmogelijk is, dat Paulus met zijn schip bij Trogyllium overnachtte en hier eene betrouwbare overlevering schuilt. Het kan evenwel ook zijn, dat men deze woorden

invoegde, omdat men wist, dat dit voor schepen eene gewone pleisterplaats was van Samos naar Milete. Waarom zou men deze opmerking, wanneer zij echt was, hebben weggelaten? WENDT (S. 328) vermoedt: Men dacht, dat Paulus de oudsten van Efeze dan wel hierheen had kunnen ontbieden en niet behoeven te wachten, totdat hij te Milete kwam. Maar hierbij ziet WENDT over 't hoofd, dat Trogyllium een voorgebergte, geen stad was (zie mijn Wdb. s. v.) en dus het ontbieden naar Milete meer voor de hand lag. — Milete (thans Melasso), hoofdstad van Ionië in Klein-Azië, aan den mond van de rivier de Meander op eene landtong, niet ver van Efeze gelegen. Paulus had ook eene scheepsgelegenheid naar Efeze kunnen nemen, maar hij deed zulks niet en ging zoo ver mogelijk. Was Paulus eenmaal in Efeze, dan bleef hij daar licht en zou aan den drang der broeders, daar eene poos te vertoeven, moeilijk weerstand kunnen bieden. Het was ook onzeker, of hij daar direct eene nieuwe scheepsgelegenheid zou vinden, die hem verder bracht, en de apostel wilde zoo spoedig mogelijk naar Jeruzalem, om daar het Pinksterfeest te vieren. Dat Paulus te Milete moest blijven — en dat vrij lang, b. v. een paar dagen, want hij kon daar de oudsten van Efeze ontbieden —, bewijst, dat hij zich daar zijns ondanks oponthield. Het schip was zeker een vrachtschip, dat daar een paar dagen moest laden en lossen en Paulus was er dus geen heer en meester van. — *Vs.* 16. „Indien het hem mogelijk was" (dat D ontbreekt), ziet hierop, dat al nam Paulus den gewonen tijd voor de reis, het niet zeker was, dat hij altijd de geschikte reisgelegenheid vinden zou. — Paulus wilde niet op Pinksteren te Jeruzalem zijn om het bedoelde feest mede te vieren (vgl. Gal. 4: 10, Kol. 2: 16, 17), maar waarschijnlijk om dan de hoofden der Jeruzalemsche gemeente te ontmoeten. Het hoofddoel zijner reis was het overbrengen van de collecte. — Er staat nergens, dat Paulus op Pinksteren te Jeruzalem gekomen is, doch het is mogelijk. Men heeft beproefd, de reisroute over verschillende dagen te verdeelen (vgl. RAMSAY, St. Paul the traveller etc., p. 294, WENDT, S. 329), doch m. i. is iedere becijfering gewaagd. Wij weten niet juist, wanneer Paulus na Paschen van Filippi afvoer. Deed hij het dadelijk, dan kan men zeggen: Vlak na Paschen ging hij in vijf dagen van Filippi naar Troas, vijf dagen was hij te Troas, in één reisde hij naar Assus, één naar Mitylene, één naar Chios, één naar Samos, één naar Trogyllium (als wij lezen als D), één naar Milete, twee à drie te Milete, één tot Cos,

één tot Rhodus, één tot Patara, één tot Myra, vier tot Tyrus, vijf te Tyrus, één tot Ptolemaïs, één te Ptolemaïs, één naar Cesarea, vier à zes te Cesarea, twee tot Jeruzalem, circa 40 dagen dus na de afvaart van Filippi na Paschen. Paulus bleef 21: 10 verscheidene dagen te Cesarea en had zich dus zeker niet te haasten, om op tijd te Jeruzalem te zijn. RAMSAY (St. Paul the traveller etc., p. 289) stelt het vertrek van Filippi op Donderdag 15 April 57, want Paschen viel in 57 van 7—14 April.

Vss. 17—38. Laatste ontmoeting van Paulus met de presbyters van Efeze. Over de presbyters vgl. 11: 30. — *Vs.* 18. Met nadruk staat ἀπὸ πρώτης . . . Ἀσίαν voorop. — *Vs.* 19. Ταπεινοφροσύνη = ootmoed, nederigheid, bescheidenheid. Vóór δακρύων voegen C H L P πολλῶν. — Πειρασμοί zijn beproevingen of lijden, dat over Paulus kwam van de zijde der Joden. Aanvallen of aanslagen der Joden op Paulus te Efeze worden Hand. 19 niet vermeld, maar mogelijk zijn zij zeker wegens de vijandige stemming der Joden tegen het evangelie (19: 9). — *Vs.* 20. Ὑποστέλλομαι = zich ergens van onthouden, achterwege laten, schromen. De Acc. οὐδέν is een adverb. Acc. = met betrekking tot niets. — Τοῦ μή is niet Gen. van doel, maar staat in consecutieve bet. = zoodat niet (dat ik het u niet verkondigde). Δημοσίᾳ καὶ κατ' οἴκους ziet op de openbare en de bijzondere prediking. — *Vs.* 21. De bekeering wordt met God in verband gebracht (vgl. 11: 18, 17: 30, 31, 26: 20) en het geloof met onzen Heer Jezus (waarbij enkele get. voegen: Christus). *Vss.* 18—21 herinnert Paulus aan zijn verleden te Efeze, wijst op zijne getrouwheid in de prediking en de aanvallen van de zijden der Joden. — *Vs.* 22. Telkens wordt Paulus zijn lijden als aanstaande aangekondigd (vgl. vs. 23, 21: 11, 13). Hij ziet zijn lijden als reeds aanwezig en is wel niet lichamelijk, maar reeds in den geest (menschelijke, niet goddelijke) gebonden, al weet hij nog niet precies, wat hem te Jeruzalem wacht. *Vs.* 22ª ziet niet op de innerlijke noodzakelijkheid van Paulus, om naar Jeruzalem te reizen. — *Vs.* 23. De bedoelde getuigenissen van den Heiligen Geest hadden zeker door de profeten plaats (11: 28, 13: 2, 21: 4, 11). Al zijn deze openbaringen niet vermeld, daarom behoeft men niet aan te nemen. dat de redactor hier wijzen zou op hetgeen 21: 4, 11 nog geschieden moest. — *Vs.* 24. Ἀλλ' οὐδενὸς λόγου ποιοῦμαι τὴν ψυχὴν τιμίαν ἐμαυτῷ van ℵ* B C D² = „geen woord waard acht ik mijn leven voor mijzelven", wat geenen zin geeft. Ik lees met

א^{c} A D* d ἀλλ' οὐδενὸς λόγον ἔχω, οὐδὲ ποιοῦμαι κτέ. = maar ik bekommer er mij volstrekt niet om (vgl. Tob. 6: 16 λόγον ἔχειν τινός). — Ὡς τελειῶσαι geeft geen zin. Het finale ὡς komt in het N. T. noch met den Inf. noch met den Conj. voor (א B lezen ὡς τελειώσω, D heeft τοῦ τελειῶσαι). Waarschijnlijk moeten wij ὥστε τελειῶσαι lezen. Gemakkelijk viel τε vóór τελειῶσαι weg. Mogelijk is ook, dat wij lezen moeten ὡς τελειώσας (quippe qui peregerim). Δρόμος = levenstaak (vgl. 13: 25, 1 Kor. 9: 24, Gal. 2: 2, Fil. 2: 16, 2 Tim. 4: 7), een zeer gewoon beeld van Paulus. Het begrip δρόμος wordt later door διακονία verklaard. De apostel zou zich geen rust gunnen, zijn leven niet te dierbaar achten, voordat hij het evangelie, dat op de genade Gods betrekking, die tot inhoud had, verkondigd had. Het is wat ver gezocht van WENDT (S 332, 333), dat Paulus, wanneer hij die levenstaak voor zich zag, dan zijn leven had moeten ontzien. WENDT vat διακονία in de bron van de collecte op (Rom. 15: 25, 31, 2 Kor. 9: 1), en de redactor zou daarvan dienstbetoon in het algemeen gemaakt hebben in den zin van 1: 25. — Maar was de collecte dan van zoo groot gewicht, om daarvoor het leven te wagen? Mij dunkt, dit zou al heel dwaas geweest zijn.

Vs. 25. Onder den indruk van 20: 23 spreekt Paulus de verwachting uit, dat hij weldra sterven zal. Vgl. ook 21: 13. Niet alleen de presbyters van Efeze, maar allen, onder wie hij gearbeid had, zouden hem niet meer zien, waarom Ireneus III, 14, 2 meent, dat Paulus ook de presbyters van de naburige gemeenten toesprak. Onjuist is de exegese, dat vs. 25^{a} zou slaan op Paulus' plan naar Spanje te gaan. Want als Paulus naar Spanje ging, bestond de mogelijkheid, dat hij wel degelijk eenigen zag, onder wie hij gearbeid had. — Paulus' gemoedsgesteldheid was vaak afwisselend. Rom. 15: 22—32, van Korinthe uit geschreven de laatste maal, dat hij die gemeente bezocht, heeft Paulus hoop naar Rome te komen en dan verder naar Spanje te gaan, als voorziet hij strijd en moeite in Judea bij zijn bezoek aan Jeruzalem (Rom. 15: 31). Volgens Hand. 23: 11 is den apostel te Jeruzalem de verwachting gegeven, naar Rome te komen en Filem. 22 en Fil. 2: 24 hoopt hij uit de gevangenschap te Cesarea en te Rome verlost te worden. — *Vs.* 26. Daarom, d. i. omdat ik u niet meer zien zal, zeg ik u heden, dat ik rein ben van aller bloed. Men kan bij καθαρὸς ἀπὸ τοῦ αἵματος wel herinneren aan נקי מדם, maar men mag niet ver-

geten, dat de uitdrukking goed Grieksch is. Vgl. o. a. Demosth. 59: 78 en vele aanhalingen op papyri bij DEISSMANN, Neue Bibelst. S. 24. — Αἷμα = bloed, dood, verderf, eeuwig verderf of ἀπώλεια teg. σωτήρια. Πάντων ziet op alle gemeenten, waaronder Paulus gearbeid had. — *Vs.* 27. De apostel had verkondigd den ganschen raad (βουλή = θέλημα) Gods tot heil van zondaren. Niets had hij achtergehouden (vgl. vs. 20). De verantwoordelijkheid voor het verderf rustte dus niet op Paulus. — *Vs.* 28 behelst eene vermaning aan de presbyters, op wie de verantwoordelijkheid voor de gemeente rust, nu Paulus niet zal wederkeeren. Op zichzelven en op de gemeente moest men achtslaan (vgl. 1 Tim. 4: 16). Bij het beeld van den herder en de kudde zie Jez. 40: 11, Jer. 2: 8, Ez. 34: 2, Lk. 12: 32, Joh. 10: 1—5, 1 Petr. 5: 2—4. Ἐπίσκοπος is hier geen bepaald kerkelijke ambtsdrager zooals in de Pastoraalbrieven, maar in het algemeen opziener, hier van de presbyters gebruikt. Het beeld van de kudde deed dit woord aan de hand. Wat hunne waardigheid betreft, waren zij πρεσβύτεροι, wat hun last of taak aangaat, ἐπίσκοποι. Hoewel de aanstelling tot het ambt van oudsten door de apostelen plaats had (vgl. Hand. 14: 23), kan men toch zeggen, dat de Heilige Geest tot dit ambt aanstelde, inzoover de begaafdheid tot het ambt eene vrucht was van den Heiligen Geest (1 Kor. 12: 8—10). — De ἐκκλησία is hier de gemeente of de kerk in haar geheel (vgl. Mt. 16: 18, Hand. 2: 47), niet de plaatselijke gemeente, b. v. die van Efeze. Vgl. mijnen comm. Mt. bl. 247. De uitdrukking gemeente des Heeren komt in het N. T. alleen hier voor. Meer gewoon is bij Paulus de uitdrukking de gemeente Gods. Daarom bevreemdt het ons niet, dat sommige get. hier τοῦ θεοῦ lezen, temeer daar ὁ κύριος en ὁ θεός in de Hss. vaak verward worden. Dat hier evenwel niet van God gesproken werd, blijkt duidelijk uit het volgende διὰ τοῦ αἵματος τοῦ ἰδίου. Van bloed Gods te spreken, zou geweest zijn in den geest van Ign. Ad Ef. 1: 1, Ad Rom. 6: 3, Tert. Ad ux. 2, 3, en van het latere Monarchianisme, maar hier zou het een anachronisme zijn. — Men vertale niet: door het bloed van den eenige of eigen (ἰδίου masc. gen.). Ook mag men niet aannemen, dat υἱοῦ verzwegen of uitgevallen is. Mij dunkt, τοῦ ἰδίου moet als adjectief worden opgevat. H L P lezen ter vergemakkelijking τοῦ ἰδίου αἵματος. Met „zijn eigen bloed", dat met nadruk achteraan staat en gesteld is tegenover het bloed der gemeente (vs. 26), wordt gedacht

aan Christus' zelfverloochening in zijne overgave in den dood, waardoor Hij de zijnen van het verderf redt. — Vgl. bij het zich ten eigendom verwerven Ef. 1: 14, Tit. 2: 14, 1 Petr. 2: 9.

Vs. 29 motiveert het voorgaande ook zonder voorafgaand partikel als ὅτι ἐγώ (B), ἐγὼ δέ (ℵ^{c}, copt.), ἐγὼ γάρ (C^{3} E H L P, die ook τοῦτο na οἶδα lezen). — Ἄφιξις (D ἄφεξις) is hier niet aankomst zooals gewoonlijk, maar vertrek, heengaan (zie Jos. Ant. 4, 8, 47 en BLASS, Grammatik, S. 6). — Van de dwaalleeraars, die waarschijnlijk een Joodsch-Christelijk karakter zullen gedragen hebben, wordt alleen in aansluiting aan het beeld van de kudde gezegd, dat zij wolven zijn (vgl. Mt. 7: 15, Lk. 10: 3, Joh. 10: 12). Een ernstig karakter zal hun aanval dragen. — *Vs.* 30. En uit uw midden naast de van buiten komende dwaalleeraars zullen mannen opstaan, die verkeerde dingen zeggen, om de leerlingen af te trekken. Vgl. Mt. 24: 24, Mk. 13: 22. — *Vs.* 31. Onvermoeid moeten zij tegen de komende gevaren waken, zooals de herder over zijne kudde de wacht houdt, en dus het voorbeeld van Paulus volgen. — Τριετίαν = drie jaren lang, vgl. 19: 8, 10. — De nacht staat hier vóór den dag zooals ook 26: 7, Lk. 2: 37 (anders Lk. 18: 7, Hand. 9: 24), om het onophoudelijk karakter van het waken des te sterker te doen uitkomen. Na de opwekking tot waakzaamheid en voorzorg over de kudde met het oog op de dreigende gevaren (vss. 28—31), volgt vs. 32 eene aanbeveling aan God. — *Vs.* 32. En nu (vgl. 4: 29) ik beveel u Gode (vgl. 14: 23) en het woord zijner genade, dat genade tot inhoud heeft. — Τῷ δυναμένῳ κτέ. is niet: dat machtig is, alsof over het woord gehandeld wordt, maar: die (nl. God) machtig is, op te bouwen en te geven (waarbij C H L P ὑμῖν voegen) het erfdeel, het deelgenootschap aan de beloofde zaligheid, onder alle geheiligden, afgezonderden, Gode gewijden, d. i. tezamen met alle heiligen, die in de gemeenschap Gods opgenomen zijn.

Men zou verwachten, dat de rede hier geëindigd was. Doch er komt nog vs. 33 bij eene verwijzing naar Paulus' onbaatzuchtigheid, die als een voorbeeld hier aan anderen wordt voorgehouden. Vgl. 1 Kor. 9: 4—18, 2 Kor. 11: 7—12, 12: 14, 15, 1 Thess. 2: 3—9, 2 Thess. 3: 8—10 (τύπον vs. 9 als een voorbeeld voor anderen). Niemands zilver- of goud-geld of kleeding had hij begeerd. — *Vs.* 34. Door handenarbeid had Paulus in de behoeften van zichzelven en van zijne medereizigers voorzien. Αἱ χεῖρες

αὗται is δεικτικῶς. — Πάντα = in alles, adverbialiter (vgl. 1 Kor. 9: 25, 10: 33, 11: 2), dat ook met het volgende verbonden kan worden (zie mijn N. T.). — *Vs.* 35. In mijn voorbeeld heb ik u getoond — zegt Paulus —, dat men door zoo te arbeiden, zich het lot van zwakken en ongelukkigen moet aantrekken. Ἀντιλαμβάνεσθαι = eene zaak aangrijpen, zich ergens mede bemoeien, helpen, gunstig gestemd zijn. Hier is niet aan zedelijk zwakken (vgl. Rom. 14: 1, 15: 1, 1 Kor. 9: 22, 1 Thess. 5: 14) gedacht, die er zich aan ergeren zouden, dat Paulus eene belooning of tegemoetkoming aannam. Vooreerst zou ἀντιλαμβ. hiervoor minder geschikt zijn en ten tweede pleit hiertegen de aanhaling vs. 35^b. — Gedacht is vs. 35^b aan eene kategorie van Jezus' woorden, waarvan er één aangehaald wordt, een zg. agraphon, dat ook 1 Clem. 2: 1, Didache 1: 5, Const. ap. 4, 3, 1 te vinden is (vgl. Jezus Sirach 4: 31). — *Vs.* 37. Κατεφίλουν = kusten hartelijk. — *Vs.* 38. Προπέμπειν = begeleiden (vgl. 21: 5).

HOOFDSTUK XXI.

Vss. 1—17. Toen wij evenwel ons van hen losgerukt hebbend, afgevaren waren, liepen wij rechtuit en kwamen aan Cos en den volgenden dag aan Rhodus en vandaar te Patara. En wij vonden een schip, onderweg naar Phoenicië, gingen er in en voeren af. Toen wij evenwel Cyprus in het gezicht gekregen hadden en het links hadden laten liggen, voeren wij naar Syrië en kwamen te Tyrus. Want daar zou het schip de lading lossen. Wij vonden er nu de leerlingen, bleven daar zeven dagen, en zij zeiden tot Paulus door den Geest, dat hij niet moest opgaan naar Jeruzalem. Toen wij nu die dagen ten einde gebracht hadden, vertrokken wij en reisden heen, terwijl allen met vrouwen en kinderen ons uitgeleide deden tot buiten de stad, en nadat wij op den oever nedergeknield, gebeden hadden, groetten wij elkander, en wij gingen in het schip, maar zij keerden weder naar huis. Wij nu, toen wij de vaart ten einde gebracht hadden, kwamen van Tyrus te Ptolemaïs, groetten de broeders en bleven éénen dag bij hen. En op den volgenden dag kwamen wij te Cesarea, en wij gingen in het huis van Filippus, den evangelist, die een van de zeven was, en bleven bij hem. Deze nu had vier ongehuwde dochters, die profeteerden. Terwijl wij

er nu verscheidene dagen bleven, kwam zeker profeet van Judea, genaamd Agabus. En tot ons gekomen, nam hij den gordel van Paulus, bond zich voeten en handen en zeide: Dit zegt de Heilige Geest: Den man, van wien deze gordel is, zullen de Joden alzoo binden te Jeruzalem en in de handen der heidenen overleveren. Nadat wij nu dit gehoord hadden, verzochten wij en die daar woonachtig waren, dat hij niet naar Jeruzalem zou opgaan. Toen antwoordde Paulus: Wat doet gij, dat gij weent en mijn hart week maakt? Want ik ben niet alleen bereid, mij te laten binden, maar ook te sterven te Jeruzalem voor den naam van den Heer Jezus. Toen hij nu zich niet liet overreden, werden wij rustig en zeiden: Des Heeren wil geschiede! En na die dagen maakten wij ons reisvaardig en gingen naar Jeruzalem. En er gingen ook van de leerlingen van Cesarea met ons, en brachten ons bij eenen zekeren Mnason van Cyprus, eenen ouden leerling, bij wien wij gehuisvest zouden worden. Toen wij nu te Jeruzalem gekomen waren, ontvingen de broeders ons met blijdschap.

Paulus' reis tot Jeruzalem. *Vs.* 1. Ἀποσπασθέντας, toen wij ons losgerukt hadden, nl. van hunne omhelzing. — Κῶ i. p. v. Κῶν naar αἰδώς 3e decl. (de zg. Att. 2e decl. ontbreekt in dit Grieksch). Het is een schoon en welvarend eiland in de Egeïsche zee tegenover het schiereiland Karië met de stad Halicarnassus, thans Ko of Kos, Stanico of Stanchio geheeten, met 10.000 inwoners. Oudtijds door Doriërs bewoond, was het beroemd om zijnen voortreffelijken wijn, fijne kleederen en kostbare zalven. Vgl. Bijb. Wdb. RIEHM-VAN RHIJN s. v. — Van Rhodus gingen zij naar Patara en volgens D, gig. sah. ook naar Myra, twee havenplaatsen van Lycië aan de Z. W. kust van Klein-Azië. Καὶ Μύρα na Πάταρα kan ingevoegd zijn naar 27: 5, maar ook weggelaten, omdat men wist, dat ook van Patara scheepsgelegenheid naar Cyprus en Syrië bestond, en Paulus volgens 20: 16 zoo spoedig mogelijk naar Jeruzalem zou gaan. — *Vs.* 2. Διαπερῶν = dat recht daarop afvoer, of onderweg. — *Vs.* 3. Ἀναφάναντες (Aor. 1 act. ἀνέφανα; ἀναφανέντες van A B enz., Aor. 2 pass. = nadat wij verschenen waren, is eene zg. grammat. verbetering) = nadat wij hadden doen verschijnen, zichtbaar gemaakt, in 't gezicht gekregen hadden. — Ἐκεῖσε staat hier voor ἐκεῖ zooals 22: 5 en ὁμόσε voor ὁμοῦ β 20: 18. — Onnoodig is de gissing van NABER ἀποφορτισόμενον. Beter vat BLASS ἦν ἀποφορτ. op als: ἔμελλεν

ἀποφορτ. — Ὁ γόμος (van γέμω) = de vracht of lading van een schip. — *Vs.* 4. Zeven dagen bleven wij te Tyrus, zeker om het schip te laten lossen en dan verder te vertrekken. Paulus zocht geen nieuwe scheepsgelegenheid, omdat hij den tijd wilde gebruiken, de daar aanwezige broeders, die hij zeker zoeken moest, te vinden (ἀνευρόντες). Ik geloof niet, dat Paulus dacht: Ik kan toch niet op tijd te Jeruzalem zijn (20: 16), maar dat hij juist meende, eenigen tijd over te hebben. — Het zeggen door den Geest = profeteeren. De reden van hunne waarschuwing is gelegen in 20: 23, 21: 11. VAN MANEN (bl. 77, 116) en HILGENFELD (Z. f. w. Th. 1896, S. 377) houden vs 4[b] voor eene toevoeging. Οἵτινες zou te ver afstaan van μαθηταί en de redactor zou gaarne wijzen op de aanstaande vervolging te Jeruzalem. — *Vs.* 5. In de constructie ἐγένετο ἡμᾶς ἐξαρτίσαι (vgl. vs. 1[a]) zoeke men niets bijzonders, noch dat Paulus met moeite de dagen ten einde gebracht had, daar hij verlangde verder te reizen, noch dat het hem moeilijk viel te scheiden. — Ἐξαρτίζειν is hier niet = volkomen toerusten (2 Tim. 3: 17), maar voleindigen = ἀπαρτίζειν (vgl. ἀπαρτισμός Lk. 14: 28). — Ἐξελθόντες = vertrokken uit de stad. — *Vs.* 6. Ἀπησπασάμεθα (het simplex vs. 7) = wij groetten (zegenwensch en kus). — Uit het artikel νόόν πλοῖον blijkt niet, dat het schip, waarop Paulus wegvoer, hetzelfde was, als waarop hij gekomen was. Maar wel is dit waarschijnlijk uit het vrij lange verblijf van Paulus te Tyrus. Dat de begeleiders naar huis gingen, was zichtbaar, toen het schip langzaam uit de haven wegvoer. — *Vs.* 7. Διανύω (compos. van ἀνύω) = geheel ten einde brengen (2 Makk. 12: 17). Wij nu, na de vaart geheel ten einde gebracht te hebben, kwamen van Tyrus te Ptolemaïs en zoo was de zeereis van Macedonië af voleindigd. - Ptolemaïs (naar een der Ptolemeën), vroeger Akko of Ake, ligt 8½ uur van Tyrus. Als de sleutelstad van Galilea en het eindstation van den handelsweg van Damascus naar de zee was zij van groote waarde. Later werd Ptolemaïs de zetel van een Christelijk bisdom. Nadat het als de residentie van het koninkrijk Jeruzalem in de Middeleeuwen ook de hoofdzetel van de Johannieten-orde geworden was, heette het bij de Europeanen St. Jean d'Acre. — *Vs.* 8. Over Cesarea vgl. 8: 40 en over Filippus 6: 5. — De taak der evangelisten was de verbreiding van het apostolisch getuigenis, niet de eenvoudige mededeeling van de evangelische geschiedenis. Vgl. Eus. H. e. III, 37, 2, 4; V, 10, 2. De naam evangelist

is natuurlijk ontleend aan εὐαγγελίζεσθαι (vgl. Ef. 4: 11, 2 Tim. 4: 5). Toen de naam apostelen tot de twaalven beperkt werd, had men eenen anderen titel noodig voor de overige rondtrekkende broeders en bezigde daarvoor den naam evangelist. Filippus heet hier een van de zeven (6: 5) ter onderscheiding van Filippus den apostel. Bij de vermelding van de ambten in de gemeente (1 Kor. 12: 28) wordt dat van evangelist gemist. — *Vs.* 9. Filippus had vier ongehuwde dochters, die de gave der profetie bezaten (niet die op dat oogenblik profeteerden). Zij waren maagden, d. i. Gode gewijden (1 Kor. 7: 32, 34, Const. apost. 4, 14; 8, 24). Vreemd is, dat niets meer van deze maagden vermeld wordt, b. v. dat zij Paulus' aanstaand lijden profeteerden en dat zij weenden (vgl. vs. 13). De redactor zal dit minder belangrijke bericht hebben weggelaten voor dat van Agabus' voorspelling. Niet noodig is aan te nemen, dat de mededeeling betreffende Agabus vs. 10 aan eene andere bron dan het voorgaande (B bij SPITTA, S. 378) ontleend zou zijn. VAN MANEN (bl. 118) kent vss. 10—14 (de rol, door Agabus vervuld ten einde Paulus te waarschuwen) aan den redactor toe. Dat evenwel het bericht betreffende Agabus tot de bron behoort, waaraan ook het daaraan voorafgaande ontleend is, blijkt m. i. uit het gebruik van den 1^en^ p. mv. in dat bericht. Eusebius vermeldt in zijne H. e. meer dan eens Filippus en zijne dochters, die te Hierapolis in Phrygië leefden (H. e. III, 30, 1; 31: 39, 9, V. 24, 2), maar verwart klaarblijkelijk Filippus den armverzorger en den apostel met elkander, wat hierin zijne oorzaak vinden kan, dat Filippus de armverzorger ook als apostel in ruimeren zin is werkzaam geweest. Vgl. aangaande de overleveringen betreffende de dochters van Filippus P. CORSSEN (Z. f. d. neut. Wiss. 1901, S. 289—299). Zij zouden te Hierapolis begraven zijn, waar Papias ze zou gekend hebben. De traditie maakte haar tot dochters van den apostel Filippus. — *Vs.* 10. Het subject is verzwegen. Bedoeld is ἡμῶν, dat wij ℵ^c^ E L P syr.^p mg.^ lezen. — Dat Paulus verscheidene dagen te Cesarea bleef, bewijst, gelijk wij reeds opmerkten, dat hij zich niet behoefde te haasten, om op tijd te Jeruzalem te komen. — Agabus wordt hier vermeld, alsof wij nog niets van hem gehoord hadden (vgl. evenwel 11: 28). Hij kwam uit het eigenlijke Judea, niet uit het Joodsche land, wat hier geen zin zou geven, daar ook Cesarea in het Joodsche land gelegen was. Ook 1: 8, 8: 1, waar Judea van Samaria onderscheiden wordt, is met Judea het eigenlijke Judea bedoeld. Daar Paulus verscheidene dagen te

Cesarea vertoefde, kan Agabus van Paulus' komst gehoord hebben en dit de aanleiding geweest zijn, dat hij te Cesarea kwam. Zij, die zooals WENDT aannemen, dat ook 11: 27 tot de zg. „wij"-bron behoort, moeten onderstellen, dat 11: 28 de woorden ὀνόματι Ἄγαβος niet uit deze bron afkomstig zijn. Ik ga hier niet met WENDT (S. 341) mede, en verklaar de wijze, waarop Agabus hier geïntroduceerd wordt, voor eene niet gelukkige redactie. — *Vs.* 11. Ἄρας kan ook zijn: wegnemend (zie mijn Wdb. I, bl. 117), niet bepaald opnemend. Het binden van handen en voeten was eene symbolische handeling, die wees op afhankelijkheid en gebondenheid, zooals wij ze zoo vaak bij de profeten aantreffen. Vgl. ook Joh. 21: 18. Deze voorspelling was geen vaticinium ex eventu, want hoewel de hoofdzaak is uitgekomen, dat de Joden de bewerkers waren van Paulus' gevangenschap, letterlijk is zij toch niet vervuld (vgl. 21: 27—32). — *Vs.* 12. Οἱ ἐντόπιοι zijn de daar woonachtige Christenen, nl. die uit Cesarea. — *Vs.* 13. Paulus antwoordde: Wat doet of bedoelt gij toch met het weenen en week maken van mijn hart? Het baat u toch niet, want ik ben bereid ook voor Christus te sterven. Zooals gezegd is, hebben wij het weenen nog niet gehad. Εἰς Ἰερουσαλήμ staat hier voor ἐν Ἰερ. — *Vs.* 14. Ἡσυχάζειν = rustig zijn, niets zeggen, ophouden met spreken. Ἡσυχάσαμεν is Aor. ingress. De wil des Heeren staat met nadruk tegenover den wensch der vrienden. — *Vs.* 15. Ἐπισκευάζεσθαι = zichzelven van het noodige voorzien, wat wel vereischt werd met het oog op den afstand van twee dagen van Cesarea naar Jeruzalem. Het minuskelhs. 13 heeft ἀποσκευασάμενοι = uitgepakt hebbend en D leest ἀποταξάμενοι = afscheid genomen hebbend. Ik zie niet in, dat hier gedacht is aan het nemen van voorzorgsmaatregelen voor het transport der collecte. — *Vs.* 16. Bij τῶν μαθητῶν is τινες verzwegen. Eenigen van de leerlingen van Cesarea gingen met Paulus, begeleidden hem, bevreesd als zij waren, dat Paulus te Jeruzalem geen goed onderkomen of thuis hebben zou. Paulus kwam met Christenen uit de heidenen en niet alle Joden-Christenen zouden hem en de zijnen vriendelijk willen ontvangen. — Ἄγοντες παρ' ᾧ ξενισθῶμεν κτέ. De attractie moet niet aldus worden opgelost: „die, toen zij van plan waren naar Jeruzalem te gaan, Mnason medenamen, bij wien wij zouden gehuisvest worden", maar „zij brachten ons bij eenen zekeren Mnason van Cyprus, bij wien wij zouden gehuisvest worden". Ἄγοντες wijst niet op het plan van, maar op het wezen-

lijke gaan. De vrienden van Cesarea zorgden ook voor een goed onderkomen. — *Vs.* 17 wordt verhaald, hoe de vrienden te Jeruzalem zich jegens Paulus gedroegen. Mnason behoorde tot de broeders van vs. 17. Onzeker is, of de apostel Mnason reeds kende. WENDT (S. 343) meent, dat Mnason behoord kan hebben tot de Cyprische mannen van 11: 20, die te Antiochië kwamen, en dat Paulus hem daar kan hebben ontmoet. B. WEISS (Der codex D in der Apostelgeschichte, 1897, S. 101) meent, dat Paulus hem reeds 9: 27 in den kring van den Cypriër Barnabas heeft leeren kennen. Mogelijk is het, doch onzeker. — Behalve bij Mnason werd Paulus en zijn reisgezelschap bij enkele gelijkgezinde broeders ingekwartierd. Dat onder deze broeders niet de hoofden der Jeruzalemsche gemeente verstaan moeten worden, blijkt uit vs. 18, waar dezen eerst den volgenden dag met hen in aanraking komen. D, syr.p mg. lezen vss. 16, 17 zooals wij in ons N. T. onder F. R. te kennen gaven. Alleen heeft D ἤγαγον i. p. v. ἦγον. Men vond het eene moeielijkheid, dat vs. 16 gezegd wordt, dat men Paulus bij Mnason brengt, die te Jeruzalem moet wonen, en dat eerst vs. 17 de ontvangst te Jeruzalem verhaald wordt. Daarom laat de Westersche tekst hem bij eenen zekeren Mnason in een dorp overnachten en hem dan den volgenden dag naar Jeruzalem gaan. Dat evenwel Paulus onderweg bij iemand huisvesting vond, was niet de hoofdzaak, maar wel, dat Paulus te Jeruzalem eene goede opname vond. Onbegrijpelijk is mij, waarom, wanneer D den echten tekst bevatte, een ander deze opmerking zou hebben geschrapt. Van de collecte, welke Paulus sedert lang voor Jeruzalem bijeenverzameld had, die hij aan de oudste gemeente geven zou, wordt niets gezegd.

Vss. 18—26. En op den volgenden dag ging Paulus met ons in tot Jakobus en alle oudsten kwamen er bij. En na hen gegroet te hebben, verhaalde hij elke bijzonderheid van wat God onder de heidenen door zijnen dienst gedaan had. Zij nu hoorden dat, verheerlijkten God en zeiden tot hem: Gij ziet, broeder! hoevele tienduizenden er zijn onder de Joden, die geloovig zijn geworden, en allen zijn ijveraars voor de wet. Nu is hun aangaande u bericht, dat gij alle Joden, die onder de heidenen zijn, den afval van Mozes leert, zeggend, dat zij hunne kinderen niet moeten laten besnijden en niet naar hunne gebruiken wandelen. Wat is er dan te doen? Het kan in geen geval uitblijven, dat eene menigte samenkomt; want zij zullen hooren, dat gij gekomen zijt. Doe dan dit wat wij u zeggen. Er zijn vier mannen onder ons,

die onder eene gelofte staan. Neem dezen mede, heilig u met hen en draag voor hen de kosten, opdat zij zich het hoofd mogen laten scheren. Zoo zullen allen erkennen, dat er niets aan is van hetgeen hun aangaande u is bericht, maar dat ook gij zelf wandelt in onderhouding van de wet. Maar aangaande de heidenen, die geloovig geworden zijn, hebben wij in dier voege geschreven, dat zij zich wachten moeten voor hetgeen den afgoden geofferd is, voor bloed, het verstikte en ontucht. Toen nam Paulus die mannen mede en heiligde zich den volgenden dag met hen en ging in den tempel, en kondigde den afloop van de dagen der heiliging aan, wanneer voor een ieder hunner de offerande gebracht zou worden.

Onderhoud van Paulus met Jakobus en de oudsten te Jeruzalem. In het begin dezer pericoop hebben wij de „wij"-bron, maar wij weten niet, hoever zij gaat. Een sterk historisch karakter draagt deze pericoop niet. — *Vs.* 18. Jakobus' huis (vgl. 12: 17) schijnt de plaats der samenkomst te zijn geweest. De twaalven worden niet bijzonder vermeld. Zij werkten òf in Palestina òf in de diaspora. Waren enkele te Jeruzalem, dan worden zij onder de presbyters samengevat. — *Vs.* 19. Na de begroeting volgt het verhaal van de apostolische werkzaamheid. Uit het eenigszins vreemde gebruik van διακονία voor dienst (20: 24) heeft men gemeend te kunnen afleiden, dat in de bron van de collecte sprake was en de redactor dit liet slaan op de apostolische werkzaamheid in 't algemeen (15: 4, 12). — *Vs.* 20. Zij verheerlijkten God (vgl. 11: 18, Gal. 1: 24). Niet zonder overdrijving wordt gezegd, dat er thans (zeker bij gelegenheid van het Pinksterfeest) tienduizenden (vgl. Lk. 12: 1) geloovig gewordene Joden waren, die ijverden voor de onderhouding van de Joodsche wet (15: 1, 5 zijn het er slechts enkele). — *Vs.* 21. Men heeft opzettelijk aangaande Paulus bericht, dat hij den Joden in de diaspora afval (ἀποστασία ook 2 Thess. 2: 3, latere vorm voor ἀπόστασις) leerde van Mozes. Het verwijt van dit vers was niet ongemotiveerd. Wanneer Paulus leerde, dat men niet door onderhouding van de wet, maar door het geloof gerechtvaardigd werd en deel aan de zaligheid kreeg, dat Christus de wet had tenietgedaan, lag het voor de hand, de kinderen niet te laten besnijden en niet meer te wandelen naar de inzettingen der Joden. In de erkenning van het apostolaat van Petrus door Paulus (Gal. 2: 7) lag niet opgesloten de erkenning, dat Paulus de besnijdenis voor de Christenen uit de Joden noodzakelijk achtte. — *Vs.* 22. Δεῖ

συνελθεῖν πλῆθος en γάρ ontbreken B C* en eenige andere getuigen (volgens BLASS, Acta, 1895, p. 229 door de overeenstemming van ΠΑΝΤΩΣ en ΠΛΗΘΟΣ). Houdt men deze woorden voor onecht, dan kan men ze beschouwen als eene latere invoeging, om naast de Joden uit de diaspora de Joden te Jeruzalem als subject te vermelden van ἀκούσονται. Paulus' tegenwoordigheid kon niet verborgen blijven. De groote massa zou er van hooren en daarom zou men opheldering eischen aangaande de tegen Paulus ingebrachte beschuldiging. — *Vs.* 23. Eene Nazireërsgelofte rustte op deze mannen, die nog niet vervuld was (18: 18). — *Vs.* 24. Men geeft Paulus den raad: Neem de gelofte van deze mannen op u, heilig u met hen en betaal de onkosten, aan de vervulling van de gelofte verbonden, welke zij nog niet hebben kunnen betalen. Het gedurende den tijd der gelofte gegroeide haar werd in den tempel te Jeruzalem afgeschoren en verbrand. Vgl. Num. 6. Bekend is, dat rijken voor armen de gelofte betaalden (vgl. Jos. Ant. 19, 6, 1). De vraag evenwel is, hoe Paulus aan het geld kwam. Men heeft beweerd, dat hij het van de collecte zou genomen hebben, die hij naar Jeruzalem brengen moest. Maar dan had hij toch daarvan misbruik gemaakt. RAMSAY (St. Paul the traveller etc., p. 310—313) gist op weinig genoegzame gronden, dat Paulus eenig vermogen gehad zou hebben. Dit zou blijken uit het feit, dat Felix op eenig losgeld hoopte (24: 26). Het geheele verhaal heeft voor mij, zooals gezegd is, veel onwaarschijnlijks. Sterk overdreven is het bericht, dat bij de vervulling van de gelofte door Paulus allen weten zouden, dat van hetgeen, waarvan men hem beschuldigde, niets waar was, alsof niet veel daarvan volkomen waar was. En het dwaast is, dat men dan meenen zou, dat Paulus de Joodsche wet onderhield. Zou de man, die den brief aan de Gal. geschreven heeft, de Joodsche wet hebben onderhouden? Geloove wie het kan! Zij, die onze pericoop in hoofdzaak voor geloofwaardig houden, meenen, dat vs. 24^b eene overdrijving van den redactor is. Paulus zou m. i. eene vreemde rol hebben gespeeld, wanneer hij zich zóó schikte naar de Joden, als hier geteekend wordt, en hij den schijn had aangenomen, dat hij de wet onderhield. Hij had dan de Joden bedrogen. De voorstelling hier komt overeen met die van 16: 3, volgens welke Paulus Timotheus besneed, en die van 18: 18, waar Aquila zich het hoofdhaar laat scheren, omdat hij onder eene gelofte stond. 1 Kor. 9: 20 zegt Paulus wel, dat hij den Joden een Jood geworden is, d. i. zich in formeele dingen naar hen

geschikt heeft, maar voegt er bij: hoewel zelf niet onder de wet. — *Vs.* 25. Maar aangaande de heidenen, die geloovig geworden zijn, hebben wij in dier voege (κρίναντες) geschreven (ἐπεστείλαμεν) overeenkomstig 15: 20, waarnaar hier verwezen wordt. Ἀπεστείλαμεν (dat dan zou moeten zien op 15: 27) van B D$^{gr.}$ is eene schrijffout. Vreemd is deze opmerking over Christenen uit de heidenen te midden van kwesties betreffende Christenen uit de Joden. Wat heeft zij hiermede te maken? Ook lijkt het wel, alsof Paulus van het aposteldecreet van 15: 20 niets weet. Men zegt, om er iets op te vinden, dat ondanks de voor het speciale geval gemaakte afspraak met Paulus van 21: 24 de bepaling van 15: 20 bleef bestaan, of dat het aposteldecreet van Hand. 15 een gevolg was van het conflict van Gal. 2 en dus de historische situatie van Hand. 15, volgens welke het aan Gal. 2 zou zijn voorafgegaan, onjuist is (J. WEISS, Absicht und litt. Charakter der Apostelg. 1897, S. 37). Paulus zou er dan hier het eerst van gehoord hebben. Het komt mij evenwel voor, dat vs. 25 evenals 16: 4 eene opmerking van den redactor is, die inzoover afweek van de oorspronkelijke redactie van het aposteldecreet, dat hier niet speciaal aan de Christenen van Antiochië, Syrië en Cilicië, maar aan alle Christenen gedacht is. Om het verband beter te doen uitkomen, lezen C D E H L P μηδὲν τοιοῦτον τηρεῖν αὐτοὺς εἰ μή vóór φυλάσσεσθαι. D heeft nog daarenboven achter ἐθνῶν: οὐδὲν ἔχουσι λέγειν πρός σε en na ἡμεῖς: γάρ. Daarenboven laat D καὶ πνικτόν weg, waardoor αἷμα van bloedigen dood of moord moet opgevat worden. SPITTA (S. 262) beschouwt vss. 20^{b}—26 (B) als een parallel van 18: 18, 21 (A). De collecte zou zijn weggevallen door de samenvoeging van A en B. Op die collecte wijst nog 24: 17 (A).

Vs. 26. Overeenkomstig vs. 24 nam Paulus de mannen op den volgenden dag met zich, en zich met hen gewijd hebbend, ging hij in den tempel. Dit ziet niet op het op zich nemen van de Nazireërsgelofte, maar dat Paulus de reinigingsacte op zich nam, die aan het zich begeven in den tempel voorafging. Het Nazireërschap duurde dertig dagen (vgl. Jos. Bell. 2, 15, 1). Dat van de vier mannen had reeds een poos geduurd en het eind was wegens geldgebrek uitgesteld.[a] Paulus kondigde het slot of de vervulling van de dagen van het Nazireërschap aan (διαγγ. τὴν ἐκπλήρ. τ. ἡμ. τ. ἁγ.), niet als reeds aanwezig, maar als zich zullend verwezenlijken, wanneer het offer voor een ieder hunner

gebracht was (ἕως οὗ . . . προσφορά). Men verbinde ἕως οὗ . . . προσφορά niet met εἰσήει. De bedoeling zou dan zijn, dat Paulus in den tempel bleef òf herhaaldelijk daarheen ging, totdat voor ieder het offer, dat voor het besluit van het Nazireërschap voorgeschreven was, gebracht werd. Met HOLWERDA leest v. D. S. BAKHUYZEN hier προσενεχθῇ, daar men na ἕως οὗ hier den Conjunctivus verwachten zou. Mij dunkt, tekstverandering is hier onnoodig. Vgl. BLASS, Gramm. S. 214.

Vss. 27—40. Toen nu de zeven dagen ten einde liepen, zagen hem de Joden van Azië in den tempel en brachten de geheele schare in beroering en sloegen de handen aan hem, roepend: Israelieten! helpt. Dit is de mensch, die allen overal leert tegen het volk, de wet en deze plaats, ja hij heeft zelfs Grieken in den tempel gebracht en deze heilige plaats ontheiligd. Want zij hadden tevoren Trophimus, den Efeziër, met hem in de stad gezien, en meenden, dat Paulus dezen in den tempel gebracht had. En de geheele stad kwam in beweging en er kwam een oploop van het volk, en zij grepen Paulus en sleepten hem buiten den tempel en terstond werden de deuren gesloten. Toen zij hem nu zochten te dooden, kwam het gerucht tot den overste der bende, dat geheel Jeruzalem in rep en roer was. Hij nam dadelijk soldaten en hoofdlieden met zich en liep op hen toe. Zij nu, toen zij den overste en de soldaten zagen, hielden op met Paulus te slaan. Toen naderde de overste, greep hem en beval hem met twee ketenen te boeien, en hij vroeg, wie hij was en wat hij gedaan had. Onder de schare nu riep de een dit en de ander wat anders. En toen hij wegens het rumoer niets zekers vernemen kon, beval hij hem naar den burcht te brengen. Toen hij nu aan de trappen gekomen was, gebeurde het, dat hij door de soldaten gedragen werd wegens het geweld der schare. Want de menigte des volks volgde al roepend: Weg met hem! En toen Paulus in den burcht gebracht zou worden, zeide hij tot den overste: Is het mij geoorloofd, iets tot u te zeggen? Hij zeide: Kent gij Grieksch? Zijt gij dan niet de Egyptenaar, die dezer dagen oproer maakte en de vierduizend bandieten naar de woestijn uitleidde? Maar Paulus zeide: Ik ben een Jood van Tarsus, een burger van eene niet onvermaarde stad van Cilicië; ik bid u, sta mij toe, tot het volk te spreken. Toen hij het nu toegestaan had, wenkte Paulus, op de trappen staande, met de hand tot het volk, en nadat er

groote stilte gekomen was, sprak hij hen toe in de Hebreeuwsche taal, zeggend.

Oproer te Jeruzalem tegen Paulus, gevangenneming en verhoor van Paulus. *Vs.* 27. De moeilijkheid is, welke de bepaalde zeven dagen zijn, die bijna (ἔμελλον) verloopen waren. E laat het artikel weg en D omschrijft evenals gig. syr.$^{sch.}$ συντελουμένης δὲ τῆς ἑβδόμης ἡμέρας. Zou aan de Pinksterdagen gedacht zijn? Maar het Pinksterfeest duurde naar de bepaling der wet slechts éénen dag. Daarbij komt, dat Paulus wel waarschijnlijk op het Pinksterfeest te Jeruzalem was, doch dat dit hier niet met zoovele woorden gezegd wordt. Waarschijnlijk is gedacht aan den tijd van het eindigen van het Nazireërschap. Men neemt aan, dat van de aanmelding bij den priester tot aan het scheren van het hoofd zeven dagen moesten verloopen. Uit 24: 11 in verband met 21: 18, 26, 27, 22: 30, 23: 12, 32, 24: 1 heeft men opgemaakt, dat van de zeven dagen vijf verloopen waren. Omdat de gewone Praesens-vorm χύνω (niet χέω) is (zie Hand. 9: 22, 21: 31), houdt BLASS συνέχεον voor onjuist en leest met C συνέχεαν. — De Joden van Azië worden als eene eenheid beschouwd, die Paulus in den tempel zien, waar hij misschien met het oog op de volbrenging van de Nazireërsgelofte vertoefde. — *Vs.* 28. Τοῦ λαοῦ = Israel. — Πανταχῆ = παντα χοῦ, overal. Men had volgens vs. 29. Trophimus, den Efeziër, met Paulus in de stad gezien en meende, dat Paulus dezen in den tempel gebracht had. Hieruit maken ze de gevolgtrekking, dat door Paulus' schuld Grieken in den tempel gekomen waren, die deze plaats zouden ontheiligd hebben. Het buitenste voorhof of dat der heidenen was voor allen toegankelijk, maar het binnenste alleen voor Joden. Op de overtreding van dit gebod stond de doodstraf. Vgl. Jos. Ant. 15, 11, 5, Bell. 5, 5, 2; 6, 2, 4. Eene inscriptie, welke daarop betrekking heeft, luidt aldus: μηθένα ἀλλογενῆ εἰσπορεύεσθαι ἐντὸς τοῦ περὶ τὸ ἱερὸν τρυφάκτου καὶ περιβόλου. ὃς δ' ἂν ληφθῇ, ἑαυτῷ αἴτιος ἔσται διὰ τὸ ἐξακολουθεῖν θάνατον (BENZINGER, Hebr. Archäologie, 1894, S. 404). — *Vs.* 29. Want zij hadden tevoren of vooraf gezien (ἦσαν γὰρ προεωρακότες) Trophimus in de stad bij het heiligdom. — *Vs.* 30. Het is eene overdrijving, dat de geheele stad bewogen werd. Er kwam een oploop van volk, men sloeg de handen aan Paulus en sleepte hem buiten het heiligdom. Reeds vs. 27 sloegen zij de handen aan Paulus. Wanneer dit nu geduurd had, totdat de geheele stad samenliep, zou Paulus zeker

spoedig dood geweest zijn. Wellicht hoorden enkelen buiten den tempel wat er in den tempel gaande was, sloegen de handen aan Paulus en sleepten hem naar buiten, opdat hij niet in den tempel sterven en dien ontwijden zou. De Levietische tempelwacht sloot de deur van het binnenhof, opdat niemand zou kunnen binnenkomen. — *Vs.* 31. Het gerucht (φάσις) drong door tot den chiliarch of tribunus militaris, genaamd Claudius Lysias (23: 26) van de cohorte in den burcht Antonia, Westwaarts van den tempelberg gelegen. — Overdreven is de voorstelling, dat geheel Jeruzalem in rep en roer kwam (συγχύννεται, vgl. 9: 22). — *Vs.* 32. De chiliarch liep met de noodige soldaten naar beneden en wel naar de bende der Joden, die Paulus sloegen. — *Vs.* 33. Hij moest aannemen, dat Paulus een misdadiger was, aan wien de volkswoede zich koelde, en liet hem boeien. — Opmerkelijk is in de afhankelijke rede de afwisseling der modi τίς εἴη en τί ἐστιν. De Optat. zooals 17: 11, 25: 20, Lk. 1: 29, 8: 9, maar de volgende Ind. is de regel in het N. T. — *Vs.* 34. De een riep dit, de ander wat anders (ἄλλοι δὲ ἄλλο τι ἐπεφώνουν). Opmerkelijk is de Gen. abol. μὴ δυναμένου αὐτοῦ, terwijl het subject van den afhankelijken zin hetzelfde is als van den hoofdzin. Vgl. evenwel 22: 17, 28: 6, Mt. 1: 18. — Τὸ ἀσφαλές (als subst. de volle zekerheid) = τὸ ἀληθές (ἀσφαλῶς γνῶναι 2: 36). — De παρεμβολή (een Macedonisch woord) is de kazerne in den burcht (vgl. 22: 24, 23: 10, 16, 32). — *Vs.* 35. Paulus kwam bij de trappen (ἀναβαθμοί), die van de stad naar den burcht leidden (vgl. Hand. 12: 10 naar D en Jos. Bell. 5, 5, 8), en werd wegens de opdringende menigte door de soldaten naar boven gedragen. — *Vs.* 36. Αἶρε αὐτόν = weg met hem! Een gewone uitroep van het woedende volk, vgl. Lk. 23: 18, Martyr. Polyc. 3, 9 αἶρε τοὺς ἀθέους. D heeft ἀναιρεῖσθαι αὐτόν. — *Vs.* 37. Εἰ bij eene indirecte vraag zooals 1: 6. De Romeinsche overste verwonderde er zich over, dat Paulus Grieksch verstond. In Ἑλληνιστὶ γινώσκεις is γινώσκειν = ἐπίστασθαι (vgl. Συριστὶ ἐπίστασθαι Xen. Cyr. 7, 5, 31, zooals in het Latijn Graece scire et nescire). — *Vs.* 38. Οὐκ ἄρα (vgl. τί ἄρα 12: 18) wijst op eene vraag der verwondering. Onduidelijk is, hoe de overste op de gedachte kwam, dat Paulus de bedoelde Egyptenaar was. De Egyptenaar is de Egyptische valsche profeet, van wien Jos. Ant. 20, 8, 6, Bell. 2, 13, 5 gesproken wordt. Hij voerde, toen Felix procurator was, zijne aanhangers uit de woestijn op den Olijfberg, opdat zij vandaar zouden zien, hoe op zijn bevel de

muren van Jeruzalem instortten. Door Felix en zijne legerbenden evenwel werd hij overvallen, verjaagd, zijn aanhang verspreid of gedood, terwijl hij zelf ontkwam. Volgens Ant. 20, 8, 6 werden vier honderd man gedood en twee honderd gevangen genomen en volgens Bell. 2, 13, 5 werden van de dertig duizend aanhangers van den Egyptenaar de meesten gedood of gevangen. Uit Ant. 20, 8, 6 blijkt, dat de opgaaf van Bell. 2, 13, 5 overdreven is. M. KRENKEL (Josephus und Lucas 1894, S. 244) vermoedt, dat de afschrijver van de Joodsche oorlogen van de ,Δ = 4000 maakte ,Λ 30,000. Lukas zou met het oog op zijne voorliefde voor het getal veertig van de vier honderd gedooden van Jos. Ant. 20, 8, 6 eenen aanhang van vier duizend gemaakt hebben. — In dien tijd (zie Jos. Ant. 20, 8, 10, Bell. 2, 13, 2) waren vele σικάριοι = sicarii (van sica = dolk) in Palestina, die een dolk droegen, bandieten of sluipmoordenaars, die van roof en moord leefden en overal te vinden waren, als er uitzicht op plundering en buit bestond. — *Vs.* 39. Met μέν wijst Paulus er eerst op, wie hij is, om dan met δέ verlof te vragen, zelf te spreken. Al sprak de apostel Grieksch, hij was toch een Jood, waarom er geen reden bestond, zoo boos op hem te zijn, dat hij in den tempel kwam. „Van Tarsus" (Ταρσεύς) staat tegenover Egyptenaar. D geeft duidelijk te kennen, dat Paulus te Tarsus geboren is. Vgl. over Paulus' afkomst mijne Gesch. B. N. V. bl. 1, 2. — Οὐκ ἀσήμου πόλεως is naar eene bekende litotes eene zeer vermaarde stad. Paulus sprak als een echte Jood (Fil. 3 : 5) Arameesch, zijne moedertaal. Doch daarnaast had hij te Tarsus van zijne jeugd af, hoewel niet in de scholen der Tarsische grammatici en rhetoren, dan toch door het leven en den omgang met de Grieken ook Grieksch geleerd. — Σιγῆς = ἡσυχίας (D).

HOOFDSTUK XXII.

Vss. 1—16. Mannen broeders en vaders! hoort mijne verantwoording, die ik thans voor u doe. Toen zij nu hoorden, dat hij hen in de Hebreeuwsche taal toesprak, lieten zij te meer met rust. En hij zeide: Ik ben een Jood, te Tarsus in Cilicië geboren, maar opgevoed in deze stad, aan de voeten van Gamaliël nauwkeurig onderwezen, en was een ijveraar voor de

wet der vaderen, gelijk gij allen heden zijt, die deze richting ten doode toe vervolgde, door zoowel mannen als vrouwen te binden en over te geven in de gevangenis, gelijk ook de overpriester mij tot getuige is en de geheele raad. Nadat ik van dezen ook brieven aan de broeders ontvangen had, reisde ik naar Damascus, om ook hen, die daar waren, gebonden naar Jeruzalem te brengen, opdat zij gestraft zouden worden. Maar het gebeurde mij, toen ik reisde en nabij Damascus kwam, dat omstreeks den middag plotseling uit den hemel een sterk licht mij omstraalde, en ik viel op den grond en hoorde eene stem tot mij zeggen: Saul! Saul! waarom vervolgt gij mij? En ik antwoordde: Wie zijt gij, Heer? En hij zeide tot mij: Ik ben Jezus de Nazarener, dien gij vervolgt. Zij nu, die bij mij waren, zagen wel het licht, maar hoorden niet de stem van hem, die tot mij sprak. En ik zeide: Wat moet ik doen, Heer? En de Heer zeide tot mij: Sta op en reis naar Damascus en daar zal tot u gesproken worden over alles, wat u bevolen is te doen. En toen ik door de heerlijkheid van dat licht niet zien kon, werd ik door hen, die bij mij waren, bij de hand geleid en kwam te Damascus. Een zekere Ananias nu, een man vroom naar de wet, aan wien door alle daar woonachtige Joden een goed getuigenis gegeven werd, kwam tot mij en zeide, bij mij staande: Saul, broeder! word weder ziende! En in die ure zag ik naar hem op. En hij zeide: De God onzer vaderen heeft u bestemd, om zijnen wil te kennen, den Rechtvaardige te zien en uit zijnen mond eene stem te hooren; want gij zult hem tot een getuige zijn bij alle menschen van hetgeen gij gezien en gehoord hebt. En nu wat draalt gij? Sta op, laat u doopen en uwe zonden afwasschen, nadat gij zijnen naam hebt aangeroepen.

Vss. 1—21 behelzen de rede van Paulus tot het volk. — *Vs.* 1. Mannen broeders en vaders! Zie 7: 2 en wat wij aanteekenden bl. 9 bij 1: 16. — Μου staat niet zelfstandig, afhangend van ἀκούσατε, maar behoort bij ἀπολογίας. Paulus was afgeschilderd als een vijand van zijn volk (21: 28). Nu hij evenwel niet in het Grieksch, zooals zij verwachtten, maar in het Arameesch tot hen sprak, luisterden zij aandachtig en werd de stilte nog grooter (21: 40). — *Vs.* 3. Paulus handhaaft eerst zijne Joodsche nationaliteit. Hij was geen vijand van het Joodsche volk, de wet en den tempel, welken hij ontwijd zou hebben (21: 28). Hoewel te Tarsus geboren, was hij te Jeruzalem opgegroeid en als een gestreng Jood opgevoed, een leerling van Gamaliël.

De leerlingen zaten op den grond aan de voeten van den leermeester (παρὰ τοὺς πόδας Γαμαλιήλ). Vgl. Lk. 10: 39. — Κατ' ἀκρίβειαν (= ἀκριβῶς) behoort bij het voorafgaande, niet bij het volgende (zie mijn N. T.), in welk geval men κατὰ τὴν ἀκρίβειαν verwachten zou. — D heeft παιδευόμενος, dat dan ondergeschikt wordt gemaakt aan ἀνατεθρ., en ζηλωτὴς τοῦ θεοῦ zonder ὑπάρχων. Ik laat met syr.p mg. τοῦ θεοῦ weg en houd het voor eene bijvoeging, hieruit voortvloeiend, dat ζηλωτὴς ὑπάρχων van het voorgaande gescheiden werd. — Πατρῷος (ook 24: 14, 28: 17, πατρικός Gal. 1: 14, πάτριος nergens in het N. T.) is wat van de vaderen door erfenis is ontvangen (πατρῷα τὰ ἐκ πατέρων εἰς υἱοὺς χωροῦντα, πατρικοὶ δὲ ἢ φίλοι ἢ ξένοι, πάτρια δὲ τὰ τῆς πόλεως ἔθη, Ammon.). Over den bewusten ijver vgl. Rom. 10: 2. — *Vs.* 4. Paulus vervolgde hen, die van dien weg of richting waren (vgl. 9: 2). — *Vs.* 5. De hoogepriester en de geheele Joodsche raad of het sanhedrin (vgl. 9: 14, 21), in welks naam hij handelde, waren Paulus' getuigen (B heeft ἐμαρτύρει, D μαρτυρήσει, de andere get. μαρτυρεῖ). — Οἱ ἀδελφοί zijn de Joodsche volksgenooten (vgl. vs. 1). Over de vervolging van Paulus vgl. 8: 3, 9: 2, 26: 10—12. — Ἄξων is met het doel om te voeren en ἐκεῖσε staat voor ἐκεῖ (vgl. 21: 3). — *Vs.* 6. Hier staat περὶ μεσημβρίαν = omstreeks den middag (vgl. 8: 26) en ἰκανόν bij φῶς, dat 9: 3 wordt gemist. Vgl. evenwel 26: 13. — *Vss.* 7, 8. Vgl. hierbij 9: 4, 5 en bij vs. 9 de afwijking van 9: 7 (zie mijn' comm. bl. 140). — *Vs.* 10. De opdracht van Jezus komt 9: 6 onmiddellijk voor na de opmerking, dat het Jezus is, dien Paulus vervolgt. Hier wordt de rede van Jezus afgebroken door vs. 9 en het slot van vs. 10 ingeleid door Paulus' vraag, wat hij moest doen (ποιήσω Conj. dubit. vgl. 2: 37, 4: 16). — Καὶ ἔμφοβοι ἐγένοντο (γενόμενοι) van DELP is eene invoeging naar het minder gewone ἐνεοί van 9: 7. — *Vs.* 11. Ἐμβλέπω wordt hier absoluut gebruikt = het vermogen hebben om te zien. BLASS (α/tekst) leest om dit vreemde gebruik met B het grammatisch juistere οὐδὲν ἔβλεπον (vgl. 9: 8). Ἀπό voor het Att. ὑπό. — *Vs.* 12. Dat Ananias naar de wet een vroom man was, wordt 9: 10 niet gezegd, maar komt overeen met de karakteristiek van Paulus zelven vss. 3, 5, en is hier ingevoegd, om aan te toonen, dat Paulus' Christelijke zendingswerkzaamheid niets vijandigs tegen de Joden bedoelde. Met mannen, die trouw naar de Joodsche wet leefden, stond de

apostel van meet af op goeden voet. — *Vs.* 13. Ἀνάβλεψον = word weder ziende (vgl. 9: 12, 17). In ἀνέβλεψα ligt blijkens εἰς αὐτόν (dat daarom d en sah. weglaten) daarbij de beteekenis van opzien, naar boven zien (vgl. Lk. 19: 5, 21: 1). — *Vs.* 14. God heeft bestemd, aangewezen (προεχειρίσατο vgl. 3: 20), dat gij zijnen wil, die op het Messiaansche heil betrekking heeft, zoudt kennen en den Rechtvaardige (d. i. Jezus, vgl. 3: 14, 7: 52, 1 Petr. 3: 18. 1 Joh. 2: 1, 3: 7) zoudt zien. Jezus is rechtvaardig, door de Joden onschuldig ter dood veroordeeld, zooals zijne opstanding duidelijk bewijst. — *Vs.* 15. Wat Jezus 9: 15 aan Ananias zegt, deelt deze hier aan Paulus mede. Vgl. ook 26: 16. — Aan alle menschen, niet alleen aan de Joden moet de apostel zijn getuigenis richten. — De afwisseling der tijden ἑώρακας en ἤκουσας moet volgens BLASS (Acta a. h. l. en Gramm. S. 195) hieruit verklaard worden, dat het zien van Paulus de hoofdzaak was, daar hem dit de wijding tot het apostolaat gaf, terwijl het hooren van minder beteekenis zou zijn. Dit is evenwel niet waarschijnlijk. Ook Joh. 3: 32 lezen wij ὃ ἑώρακε καὶ ἤκουσε. Wij zullen veeleer hierop moeten letten, dat ἀκήκοα in het N. T. en bij Lukas in het geheel niet voorkomt. — *Vs.* 16. Μέλλειν alleen hier in het N. T. met deze beteekenis = dralen. Laat u doopen (βάπτισαι Med. naar ἀπόλουσαι, hoewel de bedoeling niet is: laat uwen doop toe, maar word gedoopt, zorg daarvoor) en uwe zonden afwasschen. Dat hier de doop beschouwd wordt als eene afwassching van de zonden, is niets vreemds. Vgl. 2: 38, 1 Kor. 6: 11, Ef. 5: 26.

Vss. 17—29. Het geschiedde nu, toen ik naar Jeruzalem teruggekeerd was, en ik in den tempel bad, dat ik in zinsverrukking geraakte, en Hem zag, die tot mij zeide: Haast u en verlaat spoedig Jeruzalem, want zij zullen van u geen getuigenis aangaande mij aannemen. En ik zeide: Heer! zij weten zelven, dat ik er mijn werk van maakte, de in u geloovenden gevangen te nemen en te mishandelen in de synagogen, en toen het bloed van Stefanus, uwen getuige, vergoten werd, ik ook zelf daarbij stond en er mede een welbehagen in toonde te hebben en de kleederen bewaarde van degenen, die hem ombrachten. En Hij zeide tot mij: Ga heen, want ik zal u verreweg tot de heidenen zenden. Zij hoorden hem tot dit woord aan en verhieven hunne stem, zeggend: Weg van de aarde met zulk een, want hij behoorde niet te leven. En toen zij schreeuwden, hunne kleederen van

zich smeten en stof in de lucht wierpen, beval de overste hem in den burcht te brengen, en gebood hem door geeselslagen te onderzoeken, ten einde te weten te komen, om welke reden zij zoo tegen hem riepen. Toen zij nu hem uitrekten voor de riemen, zeide Paulus tot den hoofdman, die daar stond: Is het u geoorloofd, een Romein en dat onveroordeeld (zonder vorm van proces) te geeselen? Toen nu de hoofdman dit hoorde, ging hij tot den overste, gaf er kennis van en zeide: Wat gaat gij doen? Want deze mensch is een Romein. En de overste kwam tot hem en zeide: Zeg mij, zijt gij een Romein? En hij zeide: Ja. De overste antwoordde: Ik heb dit burgerrecht voor eene groote som gekocht. En Paulus zeide: Maar ik ben zelfs (als Romein) geboren. Terstond dan lieten zij, die hem onderzoeken zouden, van hem af, en ook de overste werd bevreesd, vernemend, dat hij een Romein was en omdat hij hem had laten binden.

Vs. 17. De terugkeer naar Jeruzalem is die van 9: 26. Het lijkt hier wel, alsof Paulus vrij spoedig van Damascus naar Jeruzalem gaat. Van de drie jaren van Gal. 1: 18 bemerkt men hier niets. — Hard is de constructie μοι . . . μου . . . με. E, vg. gig. lezen προσευχομένῳ zonder μου en BLASS laat met 104, d en Chrys. καί weg. Over γενέσθαι με na den Gen. absol. vgl. het aanget. bij 21: 34. — Met nadruk staat hier tegenover het verwijt van ontwijding van den tempel en afkeer van de Joodsche wet (21: 28), dat Paulus ook als Christen in den tempel vertoefde, bad en daar eene openbaring ontving, toen hij in zinsverrukking was (vgl. 10: 10), wat wij H. 9 en 26 missen. — *Vs.* 18. En dat ik hem zag (ἰδεῖν, waarvoor ℵ en eenige minuskelhss. εἶδον lezen; αὐτόν i. p. v. Χριστόν, misschien om de gevoeligheid der Joden te sparen). Paulus zou gaarne te Jeruzalem gebleven zijn, om aan zijn geliefd volk het evangelie te verkondigen, maar de gelegenheid daartoe werd hem niet geschonken. Hij moest zich haastig verwijderen. Dit was niet om de gevaren, die hem dreigden, maar omdat de Joden van hem geen getuigenis, juist omdat het van hem kwam — σου met nadruk voorop —, zouden aannemen. Zijn persoon stond den invloed van zijn getuigenis aangaande Christus in den weg. Paulus' roeping was onder de heidenen (vs. 21). — *Vs.* 19. De apostel maakt eene tegenwerping en meent, dat zijn woord als dat van eenen vroegeren heftigen tegenstander juist indruk maken moest. De Joden moesten toch van de oprechtheid zijner bekeering overtuigd worden en

zouden op den duur aan zijn woord geen weerstand kunnen bieden. Met nadruk ὅτι ἐγὼ ἤμην. — *Vs.* 20. Om der wille van den klimax eerst hier de dood van Stefanus (gevangen nemen, mishandelen, welbehagen in den marteldood). — Καὶ αὐτός = ook ik zelf. — *Vs.* 21. Paulus' tegenwerping vond geen gehoor. Hij moest Jeruzalem verlaten, thans met de mededeeling, waarheen hij gaan zou. Met nadruk ἐγώ tegenover ἐγώ van vs. 19. De roeping tot het apostolaat valt hier en Hand. 9 niet onmiddellijk samen met de bekeering zooals Hand. 26: 16—18 en Gal. 1: 16. — *Vs.* 22. Paulus' roeping onder de heidenen deed de woede ten toppunt stijgen. Weg van de aarde met zulk een! Hij moet sterven. — Wij zouden i. p. v. καθῆκεν Impf. (Att. προσῆκεν) verwacht hebben καθήκει, want het was niet de kwestie, dat het niet zou betamen, dat Paulus leefde, terwijl hij nog leefde (vgl. BLASS, Gramm. S. 201), maar dat het voortaan niet betaamde, dat Paulus leefde. — *Vs.* 23. Daar Paulus in de macht der Romeinen was, bestond er geen kans hem te steenigen. Het smijten met de kleederen (ῥιπτεῖν naast ῥίπτειν) en het opwerpen van het stof kan dus geen zinnebeeld zijn, dat men met het steenigen eenen aanvang wilde maken, maar alleen een beeld van hevige ontroering en bitterheid. Men kon niet doen wat men wilde. — *Vs.* 24. Εἶπας i. p. v. het meer gewone εἰπών. Na werkwoorden van bevelen wordt in het N. T. op meer Latijnsche dan klassiek Grieksche wijze de Inf. pass. i. p. v. den Inf. act. gevonden, wanneer de persoon, die de handeling ten uitvoer zal brengen, niet genoemd wordt. Zoo ook hier. Vgl. bl. 135 bij 12: 19. Door middel van geeselslagen zou Paulus onderzocht worden (ἀνετάζεσθαι). — De tribunus militaris begreep niet, ook al had hij Arameesch verstaan, wat het volk tegen Paulus had, die zeker eene misdaad begaan moest hebben. Daar nu Paulus niet uit zichzelven deze misdaad belijden zou, moest hij, zooals dit b. v. bij slaven de gewoonte was, door een pijnlijk verhoor daartoe worden genoodzaakt. — *Vs.* 25. De soldaten rekten Paulus voor de riemen uit (προέτειναν αὐτὸν τοῖς ἱμᾶσιν), door hem aan eenen paal te binden, opdat hij zoo gemakkelijker de slagen zou kunnen ontvangen. Het Impf. προέτειναν wijst er op, dat de soldaten hiermede bezig waren, toen Paulus zijne vraag van vs. 25b deed. Bij de lezing προέτειναν zou het uitrekken hebben plaats gehad, toen Paulus zijne vraag deed. — Ἑστῶτα =

ἑφεστῶτα = assisteerend, vgl. vs. 20 en mijn N. T. — Εἰ in eene directe vraag zooals o. a. 21 : 37. — In de vraag van vs. 25^{b}, die niet zonder ironie gedaan was, wijst Paulus er op goede gronden op, dat men te ver was gegaan. Vgl. 16 : 37, waar Paulus zich ook op zijn Romeinsch burgerrecht beroept. — *Vs.* 27. Met nadruk σύ. Zijt gij, dien ik zóó heb laten behandelen, een Romeinsch burger? — *Vs.* 28. Volgens Dio Cassius 60 : 17 heeft de vrouw van Claudius, Messalina, het Romeinsche burgerrecht verkocht, eerst duur en later goedkooper. Ook deze tribunus militaris had het gekocht. Hiermede komt overeen, dat hij blijkens Hand. 23 : 26 tot de gens Claudia behoorde. Hij werd gerekend tot de familie, waarvan hij het burgerrecht had (vgl. Flavius Josephus). — Κεφάλαιον = kapitaal, totale som, eene som gelds. De groote som is wel een bewijs, hoe hoog de overste het Romeinsche burgerrecht waardeerde. Door καί drukt Paulus uit, dat hij als geboren Romeinsch burger voorrechten had boven hem, die het had gekocht. — D leest vs. 28^{a} καὶ ἀποκριθεὶς ὁ χιλ. εἶπεν· ἐγὼ οἶδα πόσου κεφαλαίου τὴν πολιτείαν ταύτην ἐκτησάμην. BLASS (β/tekst) laat met Beda, cod. Dubl. versio bohem. nog daaraan voorafgaan: οὕτως εὐχερῶς Ῥωμαῖον σεαυτὸν λέγεις (tam facile dicis civem Romanum esse?); — *Vs.* 29. Καὶ ὅτι αὐτὸν ἦν δεδεκώς behoort bij ἐφοβήθη. BLASS laat καί met syr.$^{sch.}$ weg. Omdat men verwacht had, dat Paulus als Romeinsch burger dadelijk en niet blijkens vs. 30 den volgenden dag zou zijn losgelaten, voegen syr.$^{p\ mg.}$ en 137 er bij: καὶ παραχρῆμα ἔλυσεν αὐτόν. De sah. vert. laat vs. 30 ἔλυσεν αὐτὸν καί weg [1]).

[1]) Hand. 9 en 22 zijn uit één bron naast het verhaal van H. 26 (zie mijnen comm. bl. 103). Ik voor mij meen, dat 22 : 17—21 trekken van oorspronkelijkheid bevat. WENDT (S. 353) kent aan de voorstelling van H. 9 en 22 een secundair karakter toe. Zij zou het werk van den redactor zijn. In de bron zou de inleiding op de toespraak vss. 1, 2 en het hoofdbestanddeel van vs. 3 gestaan hebben. Daaraan zou zich hebben aangesloten eene opmerking van Paulus over het hem geopenbaarde Messiaansche karakter van Jezus en zijne Goddelijke roeping, om van den Messias te getuigen. Dit zou de aanleiding geweest zijn tot eene uitvoerige voorstelling van Paulus' bekeering. Vóór vs. 17 zou in de bron ook de gedachte zijn uitgedrukt, dat Paulus wel den wensch gekoesterd heeft, in Jeruzalem aan zijne broeders naar het vleesch de Messiaansche prediking te brengen. Deze wensch zou de onderstelling zijn van het gesprek met den Heer (vss. 17—21). HILGENFELD (Z. f. w. Th. 1895, S. 443 ff., 1896, S. 522) kent de rede van H. 22 aan den auctor ad Theoph. toe, maar beschouwt vss. 19—21 als een stuk van bron C over Paulus' bekeering.

HOOFDSTUK XXIII.

Hand. 22: 30—23: 11. Des anderen daags nu, daar hij de zekerheid wilde weten, met betrekking tot de vraag, waarover hij door de Joden beschuldigd werd, liet hij zijne boeien losmaken, en beval, dat de overpriesters en de geheele raad zouden samenkomen, en hij bracht Paulus af en stelde hem voor hen. Paulus nu zeide, de oogen op den raad gevestigd hebbend: Mannen broeders! ik heb met een volkomen goed geweten voor God gewandeld tot op dezen dag. Maar de hoogepriester Ananias beval aan hen, die bij hem stonden, hem op den mond te slaan. Toen zeide Paulus tot hem: God zal u slaan, gewitte wand! Zit gij om mij te oordeelen naar de wet, terwijl gij beveelt tegen de wet, mij te slaan? Zij nu, die daarbij stonden, zeiden: Scheldt gij den hoogepriester Gods? En Paulus zeide: Ik wist niet, broeders! dat het de hoogepriester was, want er staat geschreven: Eenen overste uws volks zult gij niet smaden. Daar nu Paulus wist, dat het ééne gedeelte bestond uit Sadduceërs, en het andere uit Farizeërs, riep hij in den raad: Mannen broeders! ik ben een Farizeër, een zoon der Farizeërs. Wegens de hoop en de opstanding der dooden sta ik terecht. Toen hij nu dit gezegd had, ontstond er twist tusschen de Farizeëers en de Sadduceërs en de menigte werd verdeeld. Want de Sadduceërs zeggen, dat er geen opstanding is, noch engel noch geest, maar de Farizeërs belijden beiden. Er ontstond nu een groot geschreeuw, en eenige der schriftgeleerden van de partij der Farizeërs stonden op, streden heftig en zeiden: Wij vinden niets kwaads in dezen mensch. Wanneer echter een geest tot hem gesproken heeft of een engel? Toen nu een groote twist ontstond, werd de overste bevreesd, dat Paulus door hen verscheurd zou worden, en beval hij, dat de troepen naar beneden moesten gaan, hem uit hun midden wegvoeren en naar den burcht zouden brengen. En den volgenden nacht stond de Heer bij hem en zeide: Wees goedsmoeds, want gelijk gij van mij te Jeruzalem getuigd hebt, zoo moet gij ook te Rome getuigen.

22: 30—23: 11. Paulus voor het sanhedrin. Men mag niet, daar men verwacht, dat de apostel dadelijk van zijne boeien bevrijd zou zijn, aannemen, dat τῇ δὲ ἐπαύριον eene schrijffout zou zijn voor τῇ δὲ ἑσπέρᾳ (BLASS), of dat het slechts zou zien op βουλόμενος γνῶναι (wat in de bron het geval geweest kan zijn), niet op

ἔλυσεν en ἐκέλευσεν. Ook καταγαγών en ἔστησεν zien op den volgenden dag. Τὸ ἀσφαλές wordt nader bepaald door τί κατηγορεῖται . . . Ἰουδαίων, welke nadere bepaling door τό wordt ingeleid, dat eene vraag citeert. Paulus komt ook nog verder als gebonden voor (vgl. 23: 18, 24: 27, 25: 14, 26: 29, 27: 42), waarom het losmaken slechts ziet op de zware boeien (21: 23), terwijl hij zeker aan eenen soldaat geklonken bleef. Καταγαγών, nl. van den burcht Antonia naar den tempelberg, waar het gebouw van het sanhedrin lag (zie bij 6: 13). — *Vs.* 1. Met eene zekere gemeenzaamheid (zie ook bij vs. 6) sprak Paulus den Joodschen raad aan (mannen broeders!), zonder eenige betuiging van eerbied, welke men tegenover het Sanhedrin verwachten zou (vgl. 4: 8, 7: 2, 22: 1). Paulus erkent den Joodschen raad niet als eene macht boven zich. — De συνείδησις is het naar vorm en inhoud als zelfgetuigenis openbaar geworden bewustzijn van den mensch aangaande zichzelven, of m. a. w. het oordeel van den mensch over zichzelven in zijne verhouding tot God. Inzoover iemands geweten hem van geen schuld overtuigt, is het zuiver (1 Tim. 3: 9, 2 Tim. 1: 3), goed zooals hier en 1 Tim. 1: 5, 19, onergerlijk (Hand. 24: 16). Vgl. mijn Wdb. I, bl. 658, 659. — Met nadruk ἐγώ. — Πολιτεύειν, vooral het Med. = zich als burger gedragen, in 't algemeen zich gedragen, wandelen (Fil. 1: 27, Polyc. 5), hier voor God, in zijnen dienst. Paulus is zich in zijnen wandel voor God van niets kwaads bewust. Dit is de bedoeling van het dienen met een goed geweten, niet dat de apostel met een goed Joodsch geweten den God der Joden diende (J. WEISS, a. a. O. S. 43), of dat door zijne bekeering in zijne verhouding tot de Mozaïsche wet geen verandering gekomen zou zijn (HOLTZMANN, H.-C.). — *Vs.* 2. Ananias, een zoon van Nedebeus, was hoogepriester van 47—59 na Chr., toen hij door Felix afgezet werd. Tengevolge van zijnen rijkdom was hij ook nog na zijne afzetting een man van grooten invloed, maar tegelijk berucht wegens zijne hebzucht. In het begin van den Joodschen oorlog (66 na Chr.) werd hij door de sicarii vermoord. Vgl. over hem Jos. Ant. XX, 5, 2; 9, 2—4, B. J. II, 17, 6, 9 en E. SCHÜRER, II³, S. 219. — *Vs.* 2. Ananias is zeer verontwaardigd over Paulus' gebrek aan eerbied, en dat hij begon te spreken, alvorens ondervraagd te zijn. Daarom beval hij den aanwezigen dienaren (vgl. Lk. 19: 24), hem op den mond te slaan (vgl. Joh. 18: 22). — *Vs.* 3. Paulus is hevig verontwaardigd over de schandelijke,

wederrechtelijke handelwijs, hem aangedaan, en zegt: God zal u slaan (straffen, beeld van de Goddelijke straf, correspondeerend met het slaan van de dienaren en daarom voorop geplaatst, vgl. Ex. 7: 17, 12: 29, Ez. 7: 9). — Het lijkt mij wat ver gezocht, wanneer men in „gij gewitte wand" met het oog op Ez. 13: 10—15 een beeld zoekt van wat schijnbaar vast is, maar spoedig vernietigd wordt. Men denke aan de tegenstelling van wat van buiten schoon schijnt, maar van binnen vol doodelijk bederf is. Vgl. Mt. 23: 27. — Καί is copulatief en leidt de vraag in (niet: ook). Gij zit daar om mij te oordeelen naar de wet, en — welk eene tegenstelling — beveelt gij tegen de wet (παρανομεῖν in het N. T alleen hier, παρανομία 2 Petr. 2: 16, en wat de bedoelde overtreding aangaat, vgl. Lev. 19: 15) mij te slaan (τύπτεσθαι). — *Vs.* 4. De hoogepriester Gods, d. i. die tot God in eene bijzondere betrekking staat. — *Vs.* 5. Paulus' uitspraak, dat hij niet wist, dat het de hoogepriester was, lijkt zeer vreemd, ja is eene onwaarheid. De plaats van den hoogepriester en zijne kleederdracht wezen hem duidelijk als zoodanig aan. Wij mogen hier bij Paulus geen ironie aannemen, als: in eenen man met zulk een laag karakter zou ik niet gemakkelijk den hoogepriester hebben herkend. De motiveering had dan anders moeten luiden. Nu luidt de redeneering met een beroep op Ex. 22: 28 naar de LXX, alsof Paulus zeggen wilde: Wanneer ik geweten had, dat het de hoogepriester was, zou ik hem niet gesmaad hebben. Ook is het eene uitvlucht, dat de hoogepriester niet geregeld voorzitter van het sanhedrin was. „Für das Zeitalter Christi wird es nach alledem feststehen, dass stets der fungirende Hohepriester, und zwar als solcher, den Vorsitz führte" (E. SCHÜRER, II³, S. 206). Eveneens is het eene uitvlucht, dat Paulus den spreker niet gezien heeft en meende, dat hij een gewoon lid van het college was, of dat Paulus aan kortzichtigheid leed. Mij dunkt, de voorstelling is hier van den redactor, die Paulus liet optreden als vervuld met piëteit voor den hoogepriester en zijn volk. — *Vs.* 6. Men verwacht ἔκραξεν, doch ook het Impf., dat ℵ B C lezen, zou te verklaren zijn. In het Attisch zijn zekere werkw. als van bevelen, vragen, die door hunne bijzondere beteekenis aan de onvoltooide handeling de voorkeur geven. Vgl. BLASS, Gramm. S. 187. — Τὸ ἕν . . . τὸ δὲ ἕτερον voor het Att. τὸ μὲν ἕτερον . . . τὸ δὲ ἕτερον.

Allervreemdst is Paulus' handelwijs. Om Farizeërs en Sadduceërs

tegen elkander op te zetten, deed hij zich hier als een verklaard vriend der Farizeërs voor. Hij was een Farizeër geweest (22: 3, 26: 5, Fil. 3: 5), maar was dit nu niet meer. Het is waar, dat Paulus met de Farizeërs het geloof aan de opstanding der dooden deelde, maar dit geloof was niets kenmerkends voor het opkomende Christendom. Niet daarover werd hij geoordeeld. Het geschil liep over Paulus' verhouding tot de Joodsche wet. De Farizeërs waren vijandig gezind tegen Jezus en dus ook tegen Paulus, dien zij daarenboven als eenen afvallige beschouwden. Het doel van den redactor evenwel was, aan te toonen, dat het Christendom eigenlijk niets anders leerde dan de toongevers van het Jodendom (vgl. 28: 20). — Υἱὸς Φαρισαίων wil zeggen, dat niet alleen Paulus' vader, maar zijne voorvaderen tot de Farizeesche partij behoorden. — B, sah. copt. Tert. laten ἐγώ vóór κρίνομαι weg. Zij, die deze getuigen volgen, meenen, dat het ingevoegd is uit 24: 21. — BLASS laat καί vóór ἀναστάσεως weg met het oog op 24: 15 (vgl. ook 24: 21). Met verwijzing naar 26: 6—8 heeft men περὶ ἐλπίδος καὶ ἀναστάσεως νεκρῶν verklaard door: over de hoop op het Messiaansche heil en de opstanding der dooden. Men kan evenwel καί ook verklaren door: en dat wel. — *Vs.* 7. Nauwelijks had hij dit gezegd (λαλήσαντος, waarvoor men evenwel met B ook λαλοῦντος zou kunnen lezen), of er ontstond tweespalt (στάσις, vgl. 15: 2) tusschen de Farizeërs en de Sadduceërs (vgl. over hen mijn' comm. Mt. bl. 30, 31). — *Vs.* 8. Met μή ... μηδέ ... μήτε wordt aangeduid, dat ἄγγελος en πνεῦμα één begrip zijn, dat staat naast ἀνάστασις, waarmede overeenkomt τὰ ἀμφότερα. Leest men μή ... μήτε ... μήτε, dan zou het lijken, alsof eerst het algemeene begrip opstanding ontkend werd, en daarna wat daartoe behoort. Vgl. b. v. Lk. 9: 3. — Πνεῦμα = geestelijk wezen. De opmerking van VAN MANEN (Conjecturalkrit. bl. 250), dat oorspronkelijk hier alleen over de opstanding gesproken werd, dat een librarius μηδὲ ἄγγελον μήτε πνεῦμα daaraan toevoegde, en dat daarna een ander schreef, dat de Farizeërs beiden belijden, lijkt mij niet vrij van willekeur. — *Vs.* 9^{b} is een elliptische zin. Verzwegen is: wat kunnen wij dan daartegen doen of wat zullen wij daartegen beginnen? Paulus had 22: 6—8 van een visioen gesproken. Dat het eene openbaring van Christus was, geloofde men niet. Maar het kon toch werkelijk eene openbaring zijn. Uit 5: 39 voegen

HLP in: μὴ θεομαχῶμεν, laat ons niet tegen God strijden. — *Vs.* 10. Men trok vóór of tegen Paulus partij, sleurde hem rechts en links, zoodat het gevaar ontstond, dat hij verscheurd zou worden. — Ἐκέλευσεν . . . ἁρπάσαι . . . ἄγειν. De eerste handelingen in Aor. zijn de noodzakelijke voorwaarden voor de laatste (in Praes.). — B, copt. 31 laten τε na ἄγειν weg. Dan is ἄγειν van ἐκέλευσεν afhankelijk, zooals ἁρπάσαι van καταβάν. Maar dan zou men ook αὐτόν na ἄγειν verwachten. Niet noodig is, met NABER (zie mijn N. T.) ἁρπάσαν te lezen. — *Vs.* 11. Vreemd is dit visioen hier na de verhandeling voor den Joodschen raad. Men zou het verwachten na H. 22, toen Paulus voor het volk te Jeruzalem gesproken had. Het visioen was voor Paulus van hoog gewicht. Wel verdrukking, maar geen dood, zooals hij 20: 25 vreesde, zou hem te Jeruzalem wachten. Hij zou zijn doel, d. i. Rome, (19: 21) bereiken. — Εἰς staat beide malen voor ἐν. Ook hier is geen praegnante constructie aan te nemen. Geeft 22: 30—23: 10, wat den inhoud betreft, vele bezwaren, zooals wij gezien hebben, dan is het niet onwaarschijnlijk, dat de redactor dit stuk heeft ingevoegd, willend hiermede Paulus' trouw aan de Joodsche wet bewijzen, en dat zoo dit vers 11 dadelijk volgde op het verhandelde in het praetorium. Ik zie niet in, dat wij met J. WEISS (S. 43) ook vs. 11 aan den redactor zouden moeten toekennen, en dat dit vers staat en valt met 22: 30—23: 11. Ook 23: 12 enz. onderstelt niet, dat eene verhandeling voor het sanhedrin was voorafgegaan. De aanleiding tot de invoeging van den redactor kan in 23: 15 ἀκριβέστερον gelegen zijn, wat er op scheen te wijzen, dat een onderzoek voor het sanhedrin reeds had plaats gehad. Misschien stond ook 22: 30ª in de bron, dat de hoofdman Paulus liet losmaken en hem den volgenden dag zou laten ondervragen. De redactor meende, dat dit voor het Joodsche sanhedrin moest zijn geschied.

Vss. 12—35. Toen het nu dag geworden was, spanden de Joden samen en vervloekten zich, zeggend, dat zij niet zouden eten noch drinken, totdat zij Paulus gedood hadden. Er waren er meer dan veertig, die deze samenzwering gemaakt hadden, die dan ook tot de overpriesters en oudsten gingen en zeiden: Wij hebben ons plechtig verbonden, niets te nuttigen, voordat wij Paulus gedood hebben. Geeft gij dan nu met den raad aan den overste eenen wenk, dat hij hem tot u afbrenge, alsof gij zijne zaak zeer nauwkeurig wilt onderzoeken. Wij nu zijn bereid, voordat hij

komt, hem om te brengen. De zusterszoon nu van Paulus, daar hij van deze lage gehoord had, kwam, ging in den burcht en berichtte het aan Paulus. En Paulus riep een der hoofdlieden tot zich en zeide: Breng dezen jongeling tot den overste, want hij heeft hem iets te boodschappen. Hij dan nam hem mede, bracht hem tot den overste en zeide: Paulus, de gevangene, heeft mij tot zich geroepen en gevraagd, om dezen jongeling tot u te brengen, daar hij u iets heeft te zeggen. De overste nu nam hem bij de hand, ging ter zijde, en vroeg: Wat is het, dat gij mij te berichten hebt? En hij zeide: De Joden zijn overeengekomen u te vragen, dat gij Paulus morgen in den raad afbrengt, alsof die iets naders aangaande hem te vragen had. Vertrouw dan hun niet! Want hem belagen meer dan veertig mannen uit hen, die zich onder eene vervloeking verbonden hebben, noch te eten noch te drinken, totdat zij hem gedood hebben, en nu zijn zij gereed, wachtend op uwe toestemming. De overste dan liet den jongeling gaan, en beval aan niemand te zeggen, dat hij hem dit te kennen had gegeven. En hij riep er twee van de hoofdlieden tot zich en zeide: Maakt twee honderd soldaten gereed, om naar Cesarea te trekken, en zeventig ruiters en twee honderd boogschutters, van af de derde ure des nachts, en zorgt voor lastdieren, om Paulus daarop te zetten, en hem behouden te brengen bij Felix, den stadhouder. En hij schreef eenen brief van dezen inhoud: „Claudius Lysias aan den machtigen stadhouder Felix groetenis. Dezen man, die door de Joden gegrepen is, en door hen omgebracht zou zijn, heb ik, met de militaire macht toegesneld zijnde, bevrijd, daar ik vernam, dat hij een Romein was. De reden nu willend weten, waarom zij hem beschuldigden, heb ik hem in hunnen raad gebracht, en bevonden, dat hij beschuldigd werd over twistvragen hunner wet, maar dat hij geen beschuldiging tegen zich had, die den dood of banden waardig was. Daar mij nu te kennen gegeven is, dat tegen dezen man een aanslag zou geschieden, zend ik hem onmiddellijk tot u, en heb ook den aanklagers bevolen, voor u te zeggen wat zij tegen hem hebben". De soldaten dan namen Paulus, gelijk hun bevolen was, en brachten hem des nachts naar Antipatris, en des anderen daags lieten zij de ruiters verder met hem trekken, en keerden naar den burcht terug. En dezen, te Cesarea gekomen, gaven den brief aan den stadhouder over en stelden ook Paulus voor hem. Nadat hij nu den brief gelezen had en gevraagd, uit welke provincie hij was, en vernomen, dat hij uit Cilicië was,

zeide hij: Ik zal u in het verhoor nemen, wanneer ook uwe aanklagers gekomen zijn. En hij beval, hem in het rechthuis van Herodes te bewaren.

Samenzwering van de Joden tegen Paulus en overtocht van Paulus naar Cesarea. *Vs.* 12. Door het maken van eene samenzwering (ποιήσαντες voor het Att. ποιησάμενοι en συστροφή = συνωμοσία vs. 13) vervloekten de Joden zich, die hier voorkomen als eene Paulus vijandig gezinde macht. Volgens HP zijn het enkele Joden (τινες τῶν Ἰουδ.). Zij spraken eene vervloeking tegen zichzelven uit, wanneer zij hunne afspraak of gelofte niet hielden. Ἀνάθεμα (= Att. ἀνάθημα) = חֵרֶם, vervloeking. — *Vs.* 13. Πλείους τεσσερ. zonder ἤ zooals 4: 22. — *Vs.* 14. De samenzweerders kwamen tot een gedeelte van het sanhedrin, niet tot allen (vgl. vs. 15). — Ἀναθέματι ἀνεθεματ. = onder vervloeking of plechtig verbinden (Hebraïstisch, vgl. LXX Deut. 13: 15, 20: 17 en Hand. 5: 28). — *Vs.* 15. Ὑμεῖς staat met nadruk tegenover ἡμεῖς vs. 13b. De Joodsche raad komt hier als geheel vijandig tegenover Paulus voor, alsof niet volgens vss. 6—9 een gedeelte hem welwillend gezind was. — Ἐμφανίζειν = openbaar, bekend maken. — Ἀκριβέστερον is hier = ἀκριβέστατα (vgl. 24: 22, 25: 10 κάλλιον = ἄριστα en BLASS, Gramm. S. 138). Niet nauwkeuriger dan de vorige maal (zooals misschien de redactor opvatte), want 23: 1—10 heeft feitelijk geen onderzoek van Paulus plaats gehad en nergens wordt aangeduid, dat Paulus thans voor de tweede maal voor den raad gebracht wordt. — Ἕτοιμος τοῦ komt ook in de LXX voor, vgl. o. a. 1 Sam. 13: 21, Ez. 22: 11, Micha 6: 8, 1 Makk. 5: 39. — *Vs.* 16. Paulus had te Jeruzalem eene gehuwde zuster. — *Vs.* 20. Ὡς μέλλον, alsof het sanhedrin, is beter dan ὡς μέλλων, alsof de tribunus militaris zou onderzoeken. Evenals vs. 15 gaat het verzoek van den Joodschen raad uit. Ὡς μέλλοντες van sommige get. is naar vs. 15. — *Vs.* 21. Ἐπαγγελία in het N. T. gewoonlijk heilsbelofte Gods, hier toezegging. — *Vs.* 22. Ἐκλαλεῖν = uitspreken, verklappen. De oratio indirecta gaat in de oratio directa (με) over. — *Vs.* 23. Τινὰς δύο zijn zekere twee, zoo maar in 't algemeen, niet twee bepaalde of vertrouwde personen. — Στρατιώτας moeten naar het verband zijn zwaar gewapende voetknechten. Deze onderscheiding van andere voetknechten is ongewoon. Ook is het getal manschappen buitengewoon groot. Het bevel, aan de

στρατιῶται gegeven, om naar Cesarea te gaan, wordt vs. 32 slechts door de ruiters ten uitvoer gebracht. Daarom stelt BLASS voor met flor. het eerste διακοσίους en καί vóór ἱππεῖς als onecht te schrappen. Dan vormt στρατιῶται het algemeene begrip, dat nader ontleed wordt in ἱππεῖς ἑβδομήκοντα καὶ δεξιολάβους διακοσίους. De δεξιολάβοι komen elders (zie BLASS, Acta a. h. l.) nog slechts een paar malen voor en dan zijn het lichtgewapende voetknechten. SUIDAS verklaart het door παραφύλακες (stipatores copt. syr.P), maar de meesten vertalen lancearii (e, s, vg.). De flor. heeft pedites. Men verklaart δεξιολάβοι door: die iemands rechterzijde houdt, d. i. lijfwacht, of die met de rechterhand aanvat, dragers van werpsperen, die hunne lichte wapenen in de rechterhand medenemen. A heeft δεξιοβόλους (syr.sch. iaculatores dextra). Van af de derde ure van den nacht = van af 9 uren 's avonds. — *Vs.* 24 is de rede eene oratio obliqua. Waarschijnlijk zullen twee dieren bedoeld zijn, één om op te rijden en één voor reserve. Διασώζειν = behouden overbrengen. Felix was de elfde stadhouder van Judea, van 52—60 na Chr. Hij heette Claudius Felix of Antonius Felix naar keizer Claudius en diens moeder Antonia, omdat hij een vrijgelaten slaaf des eersten en een beschermeling van beiden was. Hij kenmerkte zich door wreedheid en heerschzucht, waarvan verschillende opstanden het gevolg waren, die hij door geweld onderdrukte. Te Rome aangekomen, werd hij volgens Jos. Ant. 20, 8, 9 door de Joden uit Cesarea bij den keizer aangeklaagd, doch op voorspraak van zijnen broeder Pallas van alle vervolging ontslagen. Door zijne derde gemalin Drusilla (24: 24) was hij een zwager van koning Agrippa II. — *Vs.* 25. Γράψας sluit aan εἶπεν aan vs. 23a. — Ἔχουσαν of περιέχουσαν τὸν τύπον τοῦτον = hebbend dezen inhoud. Vgl. 1 Makk. 15: 2, 2 Makk. 11: 16, 3 Makk 3: 30. De nu volgende brief is eene vrije compositie van den schrijver. Hoe zou de redactor aan den brief zelven gekomen zijn? Uit het archief der Romeinen zal men dien wel niet voor historisch onderzoek geleend hebben. — *Vs.* 26. Κράτιστε = geacht, geëerd, machtig, titel van een aanzienlijk man. Vgl. Lk. 1: 3, Hand. 24: 3, 26: 25. — *Vs.* 27. Bij de korte samenvatting van het gebeurde wordt de inhoud van 21: 30—34, 22: 27—29 vrij medegedeeld. Van overijling van de zijde van den overste bemerkt men hier niets. In de afwijking heeft men geen opzet te zoeken, alsof deze brief het authentieke bericht van het gebeurde

zou bevatten. — *Vs.* 29. Het zijn kwesties betreffende de Joodsche wet, waarom het gaat. — Ἔγκλημα ἔχειν = beschuldigd zijn. Onder δεσμοί moet men verstaan de met het verlies van de vrijheid en de ketenen verbondene straf in de mijnen te werken, welke vaak vincula genoemd wordt. Vgl. MOMMSEN, Z. f. d. neut. Wiss. 1901, S. 91. — *Vs.* 30. „Daar mij nu te kennen gegeven was, dat tegen dezen man een aanslag zou geschieden", bevat naar den Griekschen tekst eene combinatie van twee constructies: μηνυθείσης μοι ἐπιβουλῆς ἐσομένης en ὡς ἐμηνύθη μοι ἐπιβουλὴν ἔσεσθαι. — Na ἔσεσθαι lezen ℵ A E syr.p ἐξ αὐτῶν en H L P ὑπὸ τῶν Ἰουδαίων i. p. v. ἐξαυτῆς van B H L. — I. p. v. πρὸς αὐτόν lezen sommige getuigen τὰ πρὸς αὐτόν, τὰ πρὸς αὐτούς en alleen αὐτούς. Zie mijn N. T. Het slot ἔρρωσο of ἔρρωσθε is uit 15: 29. — Ἔπεμψα voor „ik zend" is briefstijl en ἐπὶ σοῦ beteekent: voor u als rechter. — De aanklagers zijn thans de leden van het sanhedrin (zie vs. 35, 24: 1—8), die de beschuldigingen van de volksmenigte (21: 28) uitspreken. — *Vs.* 31. Διὰ νυκτός ziet op het begin, niet op het eind van de reis. Antipatris bevond zich acht geographische mijlen van Jeruzalem, zoodat men eerst den volgenden voormiddag te Antipatris aan zou komen. Antipatris lag op de plaats of althans in de nabijheid van Kapharsaba, tegenwoordig Kefr Saba, N. O.-waarts van Joppe aan de straat van Cesarea naar Lydda. Herodes stichtte hier in eene vruchtbare streek eene nieuwe stad, die hij ter eere van zijnen vader Antipatris noemde (Jos. Ant. 16, 5, 2, B. J. 1, 21, 9). De gronden, waarop BUHL (Geographie des alten Palästina, S. 199) met anderen de identiteit van Kefr Saba en Antipatris bestrijdt, zijn volgens E. SCHÜRER, II³, S. 157 onvoldoende. — *Vs.* 32. Bij de kust was het gevaar van overvallen te worden minder en daarom trokken alleen de ruiters met Paulus mede en de andere soldaten keerden naar den burcht terug. — *Vs.* 33. Vgl. over Cesarea 8: 40. — *Vs.* 34. Uit wat voor eene (ποίας = τινος) provincie hij was, òf van den keizer òf van den senaat. Cilicië was eene keizerlijke provincie. Augustus verdeelde de provinciën tusschen zich en den senaat en hield die voor zich, waar nog eene legermacht noodig was, om de rust te handhaven. Die van den senaat werden proconsulaire genoemd, die van den keizer propraetorische. — *Vs.* 35. Διακούειν (= διὰ τέλους ἀκούειν), eene technische uitdrukking van de rechtspraak, in 't verhoor nemen. Vgl. LXX Deut. 1: 16, Dio Cass. 36, 53 (36). — *Vs.* 35. De

gevangenschap van Paulus in het door Herodes I te Cesarea gebouwde paleis, waar de procuratoren resideerden, was licht.

Zeer moeilijk is te zeggen, wat vs. 12—35 van de bron en wat van den redactor afkomstig is. Zuiver historisch lijkt mij de samenzwering van de Joden en de mededeeling betreffende Paulus' neef te Jeruzalem. De hand van den redactor meen ik op te merken in den brief van Claudius Lysias, zooals o. a. blijkt uit de afwijking van vs. 27 en de verwijzing naar het vroegere verhoor voor het sanhedrin vss. 28, 29. Vertaalt men ἀκριβέστερον vs. 20 door nauwkeuriger, dan is dit ook van den redactor en wijst op een vroeger verhoor.

HOOFDSTUK XXIV.

Vss. 1—23. Na vijf dagen kwam de hoogepriester Ananias af met eenige oudsten en eenen zekeren Tertullus als redenaar, die eene aanklacht bij den stadhouder tegen Paulus inbrachten. En toen hij voorgeroepen was, begon Tertullus hem te beschuldigen, zeggend: Dat wij door u veel vrede genieten en door uw beleid alleszins en alom verbeteringen voor dit volk geschieden, erkennen wij, machtige Felix! met alle dankbaarheid. Maar opdat ik u niet te lang vermoeie, ik bid u, dat gij ons naar uwe welwillendheid kort aanhoort. Wij hebben toch bevonden, dat deze man eene pest is en een oproermaker onder alle Joden, die in de geheele wereld zijn, en een voorvechter van de secte der Nazarenen, die zelfs gepoogd heeft, den tempel te ontheiligen. Wij hebben hem dan ook gegrepen, en als gij hem verhoort, zult gij zelf van hem dat alles kunnen vernemen, waarvan wij hem beschuldigen. En ook de Joden vielen mede aan, zeggend, dat dit zoo was. Paulus nu, nadat de landvoogd hem gewenkt had te spreken, antwoordde: Daar ik weet, dat gij sedert vele jaren over dit volk rechter zijt, verantwoord ik mij welgemoed, daar gij kunt vernemen, dat het niet meer dan twaalf dagen zijn, sedert ik te Jeruzalem gekomen ben, om te aanbidden. En zij hebben mij noch in den tempel gevonden tot iemand sprekend of een oploop van volk makend, noch in de synagogen, noch in de stad. Ook kunnen zij u niet bewijzen, waarvan zij mij nu beschuldigen. Maar dit beken ik u, dat ik naar den weg, welken zij secte noemen, den God der

vaderen alzoo dien, geloovend alles, wat in de wet en de profeten geschreven staat, en hoop hebbend op God, welke zij ook zelven koesteren, dat er eene opstanding zal zijn zoowel van rechtvaardigen als van onrechtvaardigen. Daarom oefen ook ik mijzelven, om altijd een onergerlijk geweten te hebben voor God en de menschen. Na vele jaren nu ben ik gekomen, om aalmoezen te doen aan mijn volk en offeranden. Toen ik hiermede bezig was, heeft men mij, toen ik mij geheiligd had, in den tempel gevonden, niet met volk noch met opschudding, en dat wel eenige Joden uit Azië, die hier voor u moesten staan en beschuldigen, indien zij iets tegen mij hadden. Of dat zij zelven zeggen, wat voor onrecht zij gevonden hebben, toen ik voor den raad stond, dan over dit ééne woord, dat ik uitriep, toen ik onder hen stond: Over de opstanding der dooden sta ik heden voor u terecht. Felix nu stelde hunne zaak uit, daar hij zeer goed wist, wat op de richting betrekking had, en hij zeide: Wanneer de overste Lysias zal gekomen zijn, zal ik uwe zaak onderzoeken, en hij beval den hoofdman, hem in bewaring te houden, dat hij verlichting zou hebben, en dat hij niemand der zijnen verhinderen zou, hem te dienen.

Vs. 1. Na vijf dagen nu van de komst te Cesarea af. Die dag is de eerste en deze de vijfde. Vier dagen zijn er dus tusschen. Ananias kwam met eene deputatie van het sanhedrin en eenen zekeren redenaar of rhetor Tertullus, die, als in het Romeinsche recht ervaren, een zaakwaarnemer van het gericht was, een συνήγορος, δικολόγος of causidicus. Hij was zeker geen Jood blijkens de wijze, waarop hij vs. 3 van de Joden als van dit volk sprak, en vs. 9 de Joden, niet de oudsten met hem verbonden werden. De woorden κατὰ τὸν ἡμέτερον νόμον vs. 6, die dit zouden weerspreken, zijn onecht. — Ἐμφανίζειν = tegen i. optreden, eene aanklacht indienen. — *Vs.* 2. Toen Paulus geroepen was (B laat αὐτοῦ weg, wat mogelijk is, vgl. 21: 10, 25: 17 volgens B). — *Vs.* 3. Tertullus begon op laffe wijze Felix te vleien. Een bijzondere lof was het voor den bestuurder eener provincie, een pacator provinciae te heeten. Het is waar, dat Felix tegen rooverbenden optrad en het land daarvan trachtte te zuiveren (Jos. Ant. 20, 8, 5, B. J. 2, 13, 2), maar overigens werd hij door de voornaamste inwoners van Cesarea, die naar Rome gingen, juist van veel onrecht aangeklaagd (Jos. Ant. 20, 8, 9). — Διόρθωμα = verbetering. Κατόρθωμα (H L P) is een

werk, dat gelukt is, of verbetering. — Προνοία = beleid en πάντῃ τε καὶ πανταχοῦ behoort bij het voorafgaande, niet bij het volgende. Bij ἀποδεχ. behoort μετὰ πάσης εὐχαρ. = erkennen wij met alle dankbaarheid. — *Vs.* 4. Opdat ik u evenwel niet te veel (ἐπὶ πλεῖον, vgl. 20: 9) vermoeie (κόπτω) door een te lang betoog, zal ik kort zijn. Leest men i. p. v. κόπτω: ἐγκόπτω, dan is het verhinderen, nl. in de drukke bezigheden, wat hier evenwel minder gepast lijkt. — Ἐπιείκεια = welwillendheid. — *Vs.* 5 is een anakolouth. Men zou met het oog op vs. 6 verwachten, dat de zin met εὕρομεν (bevonden of vonden, aantroffen) begonnen was. — Λοιμόν = als eene pest, een verderfelijk, zondig mensch. Vgl. LXX Ps. 1: 1, 1 Makk. 10: 61, 15: 21. — Overdreven wordt het hier voorgesteld, alsof Paulus oproer brengt bij alle Joden in de geheele wereld (uitbreiding van 21: 28). — Πρωτοστάτης is iemand, die vooraan, in het eerste gelid staat, aanvoerder, voorvechter, hoofd (Job 15: 24). — Αἵρεσις is hier secte, synoniem met σχίσμα, διχοστασία (1 Kor. 11: 19, Gal. 5: 20, 2 Petr. 2: 1), niet richting zooals van Farizeërs of Sadduceërs (5: 17, 15: 5). — Nazareners is een verachtelijke naam van de Christenen. De Christus moest uit Bethlehem komen. Hij, naar wien zij zich noemden, was dus een valsche Messias (Joh 1: 46, 7; 41, 42). Dat de uitdrukking voor Felix zou bedekken het godsdienstige, niet-politieke karakter van de secte, zooals WENDT, S. 372 wil, zie ik niet in. Tertullus wil zeggen: Paulus is het hoofd eener verachtelijke secte. De uitdrukking Nazareners wordt hier als bekend ondersteld. — *Vs.* 6. Als misdaad komt de ontwijding van den tempel er nog bij. Hiervan evenwel is men niet zeker en daarom staat er ἐπείρασεν = hij heeft gepoogd. Leest men als E, enz. (zie mijn N. T.), dan heeft men de bijvoeging, dat de Joden Paulus naar hunne wet willen oordeelen en dat Lysias, de overste, kwam en met groot geweld hem uit hunne handen bevrijdde, en dat hij de beschuldigers naar Felix liet gaan. Zoo ontstaat de zin, dat Felix vs. 8 bij den tribunus militaris (παρ' οὗ) kon informeeren naar de juistheid van de tegen Paulus ingebrachte beschuldiging. Maar wat wist deze er van af? Volgens 22: 30 begreep hij eigenlijk niet, waarom zij Paulus beschuldigden, en naar 23: 1—10, 29 had hij niet den indruk, dat de apostel een misdadiger was. Zou eindelijk Tertullus zelf er toe hebben bijgedragen, dat de behandeling van de zaak uitgesteld werd „ad Kalendas Graecas"? *Vss.* 22, 23,

waar Felix verklaart, dat wanneer de overste Lysias gekomen is, hij de zaak nader zal onderzoeken, en dat Paulus zoo lang bewaard moest worden, kan wel de aanleiding geweest zijn tot de invoeging van E. — Ik verwonder er mij volstrekt niet over, zooals sommigen gedaan hebben, dat naar den ook door ons afgedrukten tekst men bij den aangeklaagde zelven (παρ' οὗ vs. 8) navraag kon doen aangaande de waarheid van Tertullus' woorden. Tertullus wil zeggen: Wat ik slechts in verkorten vorm meedeel, kunt gij navragen bij Paulus, in wiens tegenwoordigheid ik mijn getuigenis afleg. Hij wil den indruk geven van de volle waarheid te zeggen. Als Paulus vs. 10 het woord krijgt, erkent hij vs. 14, dat de beschuldiging in zoover juist is, dat hij naar den weg, welken zij secte noemen, den God der vaderen dient. — Dat de rede van Tertullus eene vrije samenstelling van den redactor is, spreekt vanzelf. Niemand zal Tertullus' woorden letterlijk opgeschreven en het verslag later aan den redactor der Acta ter hand gesteld hebben. — *Vs.* 8. Ἀνακρίνειν τινά = iemand verhooren. — *Vs.* 9. En ook de Joden sloten zich bij Tertullus, den zaakwaarnemer, aan, vielen Paulus mede aan (συνεπέθεντο). — *Vs.* 10. Tegenover de drie ingebrachte beschuldigingen, *a.* Paulus is een oproermaker, *b.* een voorvechter van de secte der Nazareners, *c.* een tempelschender, betoogt Paulus, dat hij slechts eenige dagen te Jeruzalem geweest is, waar hij kwam om te aanbidden, en dat hij niet de minste aanleiding gegeven heeft, hem van oproer te verdenken (vss. 11—13), dat hij wel tot de zg. secte der Nazareners behoort, doch aan den God der vaderen getrouw is gebleven (vss. 14—16), dat hij slechts met vrome bedoelingen naar Jeruzalem kwam en in den tempel is gezien (vss. 17—19). Ten slotte wijst hij vss. 20, 21 op het verhoor voor den Joodschen raad, waar hem niets kwaads ten laste gelegd kon worden. Alleen een enkel woord had aanleiding tot misverstand of boosheid gegeven. De geheele rede begint met eene soort captatio benevolentiae (vs. 10). — *Vs.* 10. Felix was procurator sedert 52 en dus kon Paulus in 58 van hem zeggen, dat hij sedert vele jaren rechter over dit volk was. Vgl. mijne Gesch. B. N. V. bl. 7. — Wanneer Paulus Felix een rechtvaardig rechter genoemd had, zooals E en verschillende minuskelhss. lezen, zou hij zich aan vleierij hebben schuldig gemaakt. — Εὐθύμως = welgemoed (εὔθυμος 27: 36, εὐθυμεῖν 27: 22, 25) en τὰ περὶ ἐμαυτοῦ ἀπολογοῦμαι = draag ik datgene voor, wat ik over mijzelven te zeggen

heb, verantwoord ik mij. — *Vs.* 11. Δυναμένου κτέ. behoort formeel bij het voorafgaande, materieel bij het volgende. — Na πλείους is ἡμέρας weggevallen, zooals meer pleegt te geschieden. — Wat de meer dan twaalf dagen betreft, maakt het verschil, of men als eersten dag dien van de aankomst 21: 15—17 of dien van Jakobus neemt 21: 18 (wegens ἀφ' ἧς ἀνέβην). Ik kies het eerste. De eerste dag is dan die van de aankomst te Jeruzalem, de tweede die van de samenkomst met Jakobus, de derde die van het Nazireërschap (21: 26), de vijfde het eind van het Nazireërschap (21: 27), de zesde die van de verhandeling 22: 30—23: 10, de zevende die van de Joodsche samenzwering (23: 12), de achtste die van de aankomst te Cesarea (23: 32), terwijl dan vier dagen verliepen vóór het verhaalde van 24: 1. — Naar de voorstelling van den redactor was de aanbidding te Jeruzalem het doel van Paulus' reis (vs. 11). Getrouw was Paulus aan de Joodsche wet en hare instellingen (vs. 17). Vgl. ook 21: 26. De historische werkelijkheid evenwel was, dat Paulus zich voor de collecte naar Jeruzalem begaf (Rom. 15: 25—27). — Ἐπίστασις is aandrang, oploop (vgl. 2 Makk. 6: 3). Zoowel hier als 2 Kor. 11: 28 varieeren de Hss. tusschen ἐπίστασις en ἐπισύστασις. — *Vs.* 13. Οὐδέ voegt na οὔτε . . . οὔτε iets nieuws bij het voorafgaande en ziet op de aanklacht van vs. 5. — *Vs.* 14 slaat op vs. 5b. Hier staat ὁδός (9: 2) i. p. v. αἵρεσις, dat eene ongunstige beteekenis had. — Οὕτως wijst op het volgende, hoe Paulus den God der vaderen zal dienen, door te gelooven. — Πατρῷος = van de vaderen overgeleverd, reeds door de vaderen vereerd (vgl. 23: 3). — Geloovend alles wat naar de wet, van het begin tot het einde, en in de profeten (metonymia voor de geschriften der profeten) te lezen staat. Bedoeld wordt, dat Paulus zich buigt voor het gezag van het O. T. — *Vs.* 15. Ἐλπίδα ἔχων kenmerkt nader het geloof van vs. 14. In overeenstemming met vs. 21 en 23: 6—10 lijkt het wel, alsof het kenmerkende van het Christendom in het geloof aan de opstanding (vgl. Dan. 12: 2, Joh. 5: 29) te zoeken is, dat ook de Farizeërs sterk op den voorgrond stellen, en niet de verwachting aangaande den Messias en de opstanding van Jezus, waarover ook Tertullus zwijgt. Ἐλπίδα wordt eerst in subjectieven zin gebruikt en daarna bij ἣν in objectieven zin = datgene, waarop men hoopt. Zie mijn Wdb. I, bl. 703. — Vgl. bij de uitdrukking μέλλειν ἔσεσθαι

11: 28, 27: 10. — *Vs.* 16. Daarom (ἐν τούτῳ, vgl. wat de zaak betreft vss. 14, 15 en wat de uitdrukking aangaat Joh. 16: 30) oefen ook ik (correspondeerend met ook zij vs. 15) mijzelven, om een onergerlijk geweten (vgl. 23: 1; ἀπρόσκοπος, ook Fil. 1: 10 pass. wie geen aanstoot genomen, geen schade geleden heeft, onergerlijk, zie mijn Wdb. I, 274) te hebben. — *Vs.* 17. Zij, die Hand. 18: 22 eene reis naar Jeruzalem aannemen, rekenen de vele jaren hiervan af. Wij, die Hand. 18: 22 anders interpreteeren, laten den juisten tijd, dat Paulus voor de collecte zorgde, in het midden, en rekenen ongeveer van het apostelconvent af. De collecte, waarvan elders in de Hand. niet gesproken wordt, was ten behoeve van (εἰς, vgl. Rom. 15: 26, 1 Kor. 16: 1, 2 Kor. 8: 4, 9: 1, 13 en DEISSMANN, Bibelstudien, S. 113—115) Israel. Om Felix niet ongunstig te stemmen, staat hier niet, dat Paulus voor de secte der Nazareners collecteerde. Waarheid was, dat Paulus voor de moedergemeente te Jeruzalem collecteerde, en dat de meeste leden daarvan Christenen uit de Joden geweest zijn. Het tweede doel van Paulus' reis zou geweest zijn, offers te brengen, deel te nemen aan den eeredienst in den tempel bij de vervulling van de gelofte der Nazireërs. Maar daarvoor kwam Paulus toch wezenlijk niet te Jeruzalem. De voorstelling van vs. 17 is klaarblijkelijk die van den redactor. — *Vs.* 18. Ἐν οἷς = inter quae, toen ik hiermede bezig was, niet ἐν αἷς, dat op de offeranden zou zien. Daar gelaten, dat Paulus niet bepaald bij de offeranden door de Joden opgemerkt werd, zou εὗρόν με ἐν ταῖς προσφοραῖς al heel vreemd Grieksch zijn. — Ἡγνισμένον = gewijd, staande onder de gelofte van het Nazireërschap. Paulus had den tempel niet ontwijd, maar eerbied getoond voor den Joodschen eeredienst. Ook had hij zich bij zijne verrichtingen in den tempel niet als een oproermaker gedragen (οὐ μετὰ ὄχλου οὐδὲ μετὰ θορύβου). — Men heeft bij τινὲς δέ eene tegenstelling aangenomen met vs. 5, zoodat men zou moeten aanvullen: οὐχ οὗτοι μέν. H L P laten δέ weg. Ik houd evenwel τινὲς δέ voor eene nadere omschrijving van het subject: en dat wel. Vgl. Joh. 3: 19, 6: 39, Rom. 3: 22, 9: 30, 1 Kor. 2: 6, Fil. 2: 8. — *Vs.* 19. De Joden uit Azië moesten hier voor uwen rechterstoel zijn (ἐπὶ σοῦ), wanneer zij iets tegen mij mochten hebben (εἴ τι ἔχοιεν). Paulus kon niet zeggen: εἴ τι εἶχον, want hij wist wel degelijk, dat de Joden op hun standpunt recht hadden, tegen hem op te treden. Maar wel had hij kunnen zeggen:

ἐάν τι ἔχωσι. — *Vs.* 20. De afwezigen moesten eigenlijk bescheid geven, maar nu zij er niet zijn, mogen ook de aanwezigen zeggen, welk onrecht (voor τι lezen enkele get. naar vs. 19 εἰ) zij gevonden hebben, toen Paulus voor het sanhedrin stond (23: 1—10). — *Vs.* 21. Ἢ is afhankelijk gedacht van een verzwegen ἄλλο. Dan betreffende dat ééne woord. Minder juist is, na φωνῆς uit vs. 20 aan te vullen εἰπάτωσαν. De kwestie zou geloopen hebben over de opstanding der dooden, alsof niet de Farizeërs dat geloof met hem deelden. Vgl. 23: 6. Het geschil liep in werkelijkheid over Christus en zijne opstanding. Terecht heeft men gezegd: Deze geheele rede is eene apologie van het Christendom voor den Romeinschen staat. — *Vs.* 22. Ἀνεβάλετο αὐτούς = hij stelde hen, aangeklaagde en aanklagers, d. i. de behandeling hunner zaak, uit overeenkomstig het Latijnsche ampliavit eos, i. e. pronuntiavit *amplius*, scil. quaerendum esse (cf. Cic. Verr. II, 1, § 74). Niet tot vrijspraak noch tot veroordeeling vond Felix voldoenden grond. Hij was thans zeer voldoende (ἀκριβέστερον, voor den Superl. certissime, vulg. gig.) op de hoogte van het Christendom (wat wel vreemd is na deze korte mededeeling van Paulus), en begreep dus wel, dat Paulus niet voor den staat gevaarlijk was. Maar aan den anderen kant moest hij Lysias den tribuun hooren, die Paulus had laten grijpen en hem ook nog eenige mededeelingen kon verstrekken. — Τὰ καθ' ὑμᾶς = de u betreffende zaak. — *Vs.* 23. Van Paulus had Felix geenen kwaden indruk gekregen. Paulus moest wel in de custodia militaris bewaard worden, maar zou verlichting (ἄνεσιν) hebben en de centurio (het subject verandert) zou niemand van des apostels vrienden verhinderen, hem te dienen. Maar Paulus bleef in elk geval (zie vs. 27) een gevangen man. Zijne vrienden zooals Aristarchus, Epaphras, Markus, Aristarchus, Demas en Lukas mochten zijne medegevangenen (συναιχμάλωτοι) zijn. Vgl. Kol. 4: 10, Filem. 23. — Ik zie geen kans, vss. 1—23 de hand van den redactor van de bron te scheiden. Mij dunkt, de redactor zal in zijne bron het bericht gevonden hebben, dat Paulus te Cesarea voor Felix verhoord werd en dat deze de behandeling der rechtszaak had uitgesteld. Maar de rede, zoowel van Tertullus als van Paulus, zal hij naar eene vrije compositie hebben opgeschreven. De redactor wil Paulus' trouw aan de Joodsche wet doen uitkomen in den geest van 23: 6. De apostel bracht geen religio illicita. Het wezenlijke punt in kwestie, de verhouding

tot de Joodsche wet en de Messiaansche verwachting bedekte Paulus voor den stadhouder (vss. 11, 17). Vss. 20, 21 sluiten blijkbaar aan 22: 30, 23: 1—10 aan.

Vss. 24—27. Na eenige dagen nu kwam Felix met Drusilla zijne vrouw, eene Jodin, ontbood Paulus en hoorde hem over het geloof in Christus Jezus. Maar toen hij sprak over rechtvaardigheid, matigheid en het toekomend oordeel, werd Felix bevreesd en antwoordde: Ga voor ditmaal heen, en wanneer ik gelegen tijd bekomen heb, zal ik u tot mij laten roepen. Tevens ook hoopte hij, dat hem door Paulus geld zou gegeven worden. Waarom hij ook meermalen hem ontbood en met hem sprak. Maar nadat twee jaren verloopen waren, kreeg Felix tot opvolger Porcius Festus. En daar Felix de Joden aan zich wilde verplichten, liet hij Paulus gevangen achter.

Vs. 24. Drusilla, eene zuster van Agrippa II. was gehuwd geweest met Azizus, koning van Emesa. Toen Felix Drusilla, die door bijzondere schoonheid uitblonk, zag, werd hij hartstochtelijk op haar verliefd, en door een zijner Joodsche vrienden, Simon een Cypriër, die zich voor een magiër uitgaf, wist hij haar te overreden, haren man te verlaten, en met hem, Felix, te huwen, wien zijn eenen zoon, Agrippa, baarde. Vgl. Jos. Ant. 20, 7, 2. Deze Drusilla was de derde vrouw van Felix. Volgens TACITUS, Hist. 5: 9 heette ook de eerste vrouw van Felix, eene kleindochter van Antonius en Cleopatra, Drusilla, wat volgens E. SCHÜRER, I^3, S. 572, op eene verwisseling met de hier bedoelde vrouw zou rusten. — Het praetorium was een groot gebouw en zoo kwam Felix uit zijne vertrekken naar dat gedeelte, waar Paulus gevangen zat. Uit παραγενόμενος blijkt niet, dat Felix niet in het praetorium woonde. — Dat Drusilla eene Jodin was, verklaart haar verlangen, Paulus te zien en te hooren, wat syr.$^{p\ mg.}$ duidelijk uitdrukt, op grond van welke vertaling BLASS zijnen β/tekst (zie mijn N. T.) samenstelde. — Ondersteld wordt, dat Felix wist, dat het bij den weg des Heeren (vgl. vs. 22) over het geloof in Jezus als den Messias liep. Thans wilde hij hem hierover omstandiger hooren. — *Vs.* 25. Felix' belangstelling betrof Paulus' leer en leven. Hij had misschien een zeker medelijden met hem en gevoelde, dat de Joden hem op onrechtvaardige wijze beschuldigden, maar Felix was geen man van beginsel. Toen Paulus zijnen zedelijken ernst openbaarde, en sprak van rechtvaardigheid, matigheid of ingetogenheid en een toekomstig oordeel, die zulk een schril contrast vormden

met zijn eigen leven, zocht hij eene uitvlucht en maakte zich van Paulus af. — Τὸ νῦν ἔχον = zooals de zaken nu staan (vgl. Tob. 7: 11), hier voor ditmaal. — *Vs.* 26. Dikwijls ontbood Felix Paulus, tegelijk ook hopend (nieuw motief naast de vrees, waarom hij Paulus gevangen liet zitten), dat Paulus' vrienden en aanhangers een losgeld zouden bijeenbrengen. Men behoeft niet aan te nemen, dat hij Paulus voor een welgesteld man aanzag, of hoopte iets van de collecte te verkrijgen. Natuurlijk is het motief van vs. 26 eene onderstelling van den redactor of van zijne bron, die evenwel volkomen juist kan zijn. — *Vs.* 27 [1]). Men behoeft de tweejarige gevangenschap van Paulus niet in twijfel te trekken (zoo WEIZSÄCKER, Apost. Zeitalter, 1892, S. 440 ff.), omdat geen belangrijke gebeurtenis daarin zou zijn voorgevallen en er geen reden was, Paulus zoo lang gevangen te houden. De herhaling van het proces onder Festus zou een bewijs zijn, dat het op onhistorische wijze verdubbeld was, omdat de redactor geen zeker bericht meer had van den naam des procurators. Desgelijks houdt ook J. WEISS (a. a. O., S. 46, 47) de episode vss. 24—26 voor eene navolging van de pericoop betreffende Agrippa en Berenice. — De vss. 24—26 gegevene verklaring van het oponthoud van Paulus komt mij zeer begrijpelijk voor. Paulus' beroep op den keizer is alleen te begrijpen, wanneer hij het lange wachten moede, eene oplossing van de kwestie verlangde. Hij kon toch begrijpen, dat dit beroep ook nadeelige gevolgen voor hem na zich kon slepen. Toen de ééne stadhouder Paulus' zaak niet had afgehandeld, moest de andere, die hem opvolgde, de zaak voortzetten. Vgl. TH. MOMMSEN (Z. f. d. neut. Wiss. 1901, S. 87). Het is waar: Van de gevangenschap wordt ons niet veel verhaald. Maar die twee jaren zullen vrij eentonig zijn geweest en niet veel interessants hebben opgeleverd. De apostel zal vrienden ontvangen, gepredikt (men denke aan de bekeering van Onesimus) en brieven geschreven hebben (o. a. Ef. Kol. Filem.). De parallelie tusschen HH. 22—24 en HH. 25, 26 is goed te verklaren door de eenheid van den redactor, die, zooals wij gezien hebben, het historisch materiaal van de Acta Pauli en het zg. reisbericht zelfstandig moest

[1]) Vergelijking verdient hierbij A. J. TH. JONKER, De berichten van de Hand. der apostelen omtrent de gevangenschap van Paulus te Jeruzalem, Cesarea en Rome in hun historisch karakter beschouwd, 1877, hoofdzakelijk geschreven naar aanleiding van J. W. STRAATMAN, Paulus, de apostel van Jezus Christus, 1874.

aanvullen op dezelfde wijze, waarop de oude historici hunne geschiedenis schreven. Stond H. 26 gedeeltelijk in zijne bron, dan kon hij op grond daarvan veel in HH. 22—24 op zelfstandige wijze beschrijven. — Ἔλαβεν διάδοχον = hij kreeg tot opvolger. Van Porcius Festus (zie mijn Wdb. s. v.) valt niet veel te zeggen. Hij was van 60—62 procurator en roeide de sicarii of roverbenden zooveel mogelijk uit. — Χάριτα (i. p. v. χάριν ook Jud. 4, vgl. BLASS, Gramm. S. 26) καταθέσθαι (vgl. ook 25: 9ª, Hrdt. 6, 41, Thuc. 1, 33) — zich dank nederleggen, zich tot dank verplichten, aan zich verplichten. — Paulus bleef in de custodia militaris gevangen, aan eenen soldaat geboeid. 137 en syr.p mg. (zie mijn N. T.) zeggen, dat Felix Paulus in de gevangenis liet om Drusilla zijne vrouw (vgl. den β/tekst van vs. 24).

HOOFDSTUK XXV.

Vss. 1—12. Festus dan ging, nadat hij in de provincie gekomen was, na drie dagen van Cesarea naar Jeruzalem. De overpriesters nu en de voornaamsten der Joden brachten bij hem aanklachten in tegen Paulus, en verzochten hem, eene gunst tegen hem verlangend, dat hij hem naar Jeruzalem zou ontbieden, terwijl zij eene lage legden, om hem onderweg te dooden. Maar Festus antwoordde, dat Paulus te Cesarea bewaard werd, en dat hij zelf spoedig zou vertrekken. Dat dan, zeide hij, de aanzienlijken onder u medegaan, en indien er in dezen man iets onbehoorlijks is, hem aanklagen! Nadat hij nu niet meer dan acht of tien dagen onder hen vertoefd had, ging hij naar Cesarea en den volgenden dag zette hij zich op den rechterstoel en beval Paulus voor te brengen. Toen hij nu gekomen was, stelden zich de Joden, die van Jeruzalem gekomen waren, om hem heen, en brachten vele zware beschuldigingen tegen hem in, welke zij niet konden bewijzen, terwijl Paulus tot zijne verdediging zeide, dat hij noch tegen de wet der Joden, noch tegen den tempel, noch tegen den keizer in iets gezondigd had. Festus nu, daar hij de Joden aan zich wilde verplichten, antwoordde Paulus en zeide: Wilt gij naar Jeruzalem gaan en u daar hierover voor mij laten oordeelen? Maar Paulus zeide: Ik sta voor den rechterstoel des keizers, waar ik moet geoordeeld worden. Den Joden heb

ik geen onrecht aangedaan, gelijk gij ook zeer goed weet. Indien ik nu schuldig ben en iets gedaan heb, dat den dood verdient, weiger ik niet te sterven. Maar indien er niets aan is van hetgeen, waarvan zij mij beschuldigen, kan niemand mij hun prijsgeven. Ik beroep mij op den keizer. Toen antwoordde Festus, nadat hij met den raad gesproken had: Gij hebt u op den keizer beroepen, gij zult tot den keizer gaan.

Vs. 1. Ἡ ἐπαρχία = de provincie (vgl. 23: 34). Bij ἐπαρχείῳ van ℵ* A (tot de waardigheid van den ἔπαρχος behoorend, zie ook Eus. H. e. 2, 10, 3; 2, 26, 2; 3, 33, 3 en tweemaal Corpus inscr. Gr. Ital. nr. 911) zouden wij moeten aanvullen ἐξουσία. Bij de laatste lezing zou de bedoeling moeten zijn: Toen hij de waardigheid van stadhouder aanvaard had. Ik lees ἐπαρχία en dan is de bedoeling: toen hij in de provincie gekomen was. — Spoedig begaf hij zich van zijne residentie naar Jeruzalem, om deze stad te leeren kennen. — *Vs.* 2. Hoogepriester was toen Ismael, de zoon van Phabi, opvolger van Ananias (Jos. Ant. XX, 8, 8, 11). Naast de overpriesters komen nog eenige andere aanzienlijke leden van het sanhedrin voor (οἱ πρῶτοι τῶν Ἰουδαίων). Vgl. vs. 15 de oudsten naast de overpriesters. — Zie bij ἐνεφάνισαν αὐτῷ 24: 1. Zoo werd de kwestie, die sedert 24: 25 gerust had, weder te berde gebracht. — *Vs.* 3. Nu de Joden voor de behandeling van Paulus' zaak geen recht konden laten gelden, vragen zij als eene gunst (χάριν), hem naar Jeruzalem te laten brengen. Vgl. bij vs. 3^b: 23: 12—21. — *Vs.* 4. Festus wijst het verzoek der Joden af. Paulus zou te Cesarea (εἰς niet praegnant, maar = ἐν) blijven en daar zou Festus zijne zaak spoedig ter hand nemen (ἑαυτόν voor αὐτός, Attisch, zie 5: 36). — *Vs.* 5. De stadhouder, die met de ambtelijke titels der Joden nog niet bekend was, sprak in 't algemeen van οἱ δύνατοι onder hen. Ook bij Jos. evenwel komen de δύνατοι naast de ἀρχιερεῖς voor (vgl. B. J. II, 14, 8; 15, 2; 16, 2; 17, 3, 5) of naast de ἄρχοντες (vgl. B. J. II, 17, 1; 21, 7). Zij moesten naar Cesarea komen en Paulus daar beschuldigen. — Ἄτοπος = niet op zijne plaats, vreemd, hier onbehoorlijk. Vgl. Lk. 23: 41, 2 Thess. 3: 2. — *Vs.* 6. Hoe lang Festus precies te Jeruzalem geweest was, wist de redactor niet. Maar het was niet langer dan 8 à 10 dagen (sommige get. lieten ὀκτώ weg, andere οὐ πλείους, en nog andere οὐ en ὀκτώ, zie mijn N. T.). Festus wilde zich bijzonder ijverig

toonen en handelde met bekwamen spoed. Volgens vs. 5 zouden de leden van het sanhedrin met hem medegaan. — *Vs.* 7. Αἰτίωμα = αἰτίαμα en καταφέρειν = φέρειν κατά τινος (Att. ἐπιφέρειν τινί). — *Vs.* 8. Paulus verdedigt zich tegen de drievoudige beschuldiging, dat hij de Joodsche wet niet eerde, den tempel ontwijdde (vgl. 21: 28) en gevaarlijk was voor den Romeinschen staat (24: 5). Hunne beschuldigingen hadden de Joden volgens vs. 7 niet kunnen bewijzen. — *Vs.* 9. Festus, die de Joden aan zich wilde verplichten (χάριν καταθ. vgl. 24: 27), was nu geneigd te doen, wat hij eerst (vs. 4) geweigerd had. Daar de kwestie toch liep over geschillen betreffende de Joodsche wet, wilde hij Paulus voor het sanhedrin te Jeruzalem laten brengen. De eindbeslissing zou in elk geval bij hem zijn (ἐπ' ἐμοῦ). Men kon voorzien, dat Paulus' lot dan aan dat van Jezus gelijk zou worden. De Joodsche raad zou Paulus ter dood veroordeelen en de landvoogd zou niet den moed hebben, zich tegen den wensch der Joden te verzetten. — *Vs.* 10. Paulus' woord, dat hij voor den rechterstoel des keizers staat, kan niet beteekenen, zooals MOMMSEN (a. a. O. S. 94) wil, dat Paulus zich op den keizer beroept, want dat doet hij eerst vs. 11^{b}. Hij wijst hiermede het verzoek om naar Jeruzalem gevoerd te worden af en verlangt door den keizer geoordeeld te worden. Vgl. ULPIANUS, Digesta I, 19, 1 quae acta gestaque sunt a procuratore Caesaris, sic ab eo comprobantur, atque si a Caesare ipso gesta sint. De landvoogd sprak uit naam van den keizer. — Ἀδικεῖν τινά τι = iemand in iets benadeelen (vgl. Gal. 4: 12, Filem. 18), hier absol. = schuldig zijn, de wet overtreden. — Zooals ook gij zeer goed (κάλλιον = Superl.) weet, is eene captatio benevolentiae, want blijkens vss. 18—20, 26 was de stadhouder niet bijzonder op de hoogte en had Paulus' verdediging van vs. 8 niet volkomen begrepen. — *Vs.* 11. Indien ik nu (οὖν is hier geen gevolgtrekking, maar zet het verhaal voort, vgl. BLASS, Gramm. S. 267, waarom het niet door γάρ van H L P behoeft te worden vervangen) schuldig ben, en iets gedaan heb, dat den dood verdient, weiger ik niet te sterven (τὸ ἀποθανεῖν terugslag op θάνατος). Vgl. Jos. Vita 29 θανεῖν μὲν εἰ δίκαιόν ἐστιν οὐ παραιτοῦμαι. — Maar indien er niets aan is (εἰ δὲ οὐδέν, Att. μηδέν) van hetgeen zij mij beschuldigen, kan niemand (eigenl. kunt gij niet) mij hun prijsgeven. Vreezend, dat Festus te veel onder den invloed van het sanhedrin zou staan, beriep Paulus zich op den

keizer, wat aan ieder Romeinsch burger vrijstond. Vgl. Digest. 49: 1, 2 si apud acta quis appellaverit, satis erit si dicat: appello. Zoo beriepen de Christenen in Bithynië bij Plinius Epist. 10, 97 zich op den keizer. Volgens het visioen van 23: 11 zou Paulus ook te Rome moeten getuigen. Zoo greep hij dus hier de gelegenheid aan, naar Rome te komen. Paulus acht den stadhouder onbevoegd, over hem te oordeelen. Hij komt niet, zooals bij het beroep op den keizer de gewoonte was, van de uitspraak des stadhouders in appel (appellatio), maar wacht het oordeel van den stadhouder niet af (provocatio). Vgl. MOMMSEN, S. 96. — *Vs.* 12. Het συμβούλιον, consilium, zijn de assessores of consiliarii van den stadhouder, deels hoogere beambten van het gevolg des keizers, deels jongere lieden, die voor hunne vorming den stadhouder vergezelden. Zij hielpen hem bij zijn beheer en bij de rechtspraak. Vgl. SCHÜRER, I^3, S. 469.

Vss. 13—27. Na verloop van eenige dagen evenwel kwamen koning Agrippa en Bernice te Cesarea, om Festus te begroeten. Toen zij daar nu verscheidene dagen vertoefden, deelde Festus den koning de zaak van Paulus mede en zeide: Een zeker man is door Felix als gevangene achtergelaten, over wien, toen ik te Jeruzalem was, de overpriesters en de oudsten der Joden klachten inleverden, daar zij een vonnis tegen hem verlangden. Ik antwoordde hun, dat de Romeinen niet de gewoonte hebben, eenig mensch aan iemands gunst op te offeren, voordat de aangeklaagde de aanklagers voor zich heeft, en gelegenheid heeft verkregen, om zich op de aanklacht te verdedigen. Toen zij hier dan samengekomen waren, zette ik mij zonder eenig uitstel den volgenden dag op den rechterstoel en beval den man voor te brengen. De aanklagers, die er zich gesteld hadden, brachten aangaande hem geen beschuldiging in van kwaad, dat ik vermoedde, maar hadden met hem zekere geschillen over hunnen eigenen godsdienst en over eenen zekeren Jezus, die gestorven was, van wien Paulus beweerde, dat hij leefde. Daar ik nu met het onderzoek hiervan verlegen was, zeide ik, of hij naar Jeruzalem wilde gaan, en zich aldaar hierover laten oordeelen. Maar toen Paulus in beroep kwam, om voor de beslissing des keizers in bewaring te worden gehouden, beval ik hem in bewaring te houden, totdat ik hem naar den keizer zou opzenden. En Agrippa zeide tot Festus: Ik zou dien mensch ook zelf willen hooren. Morgen, zeide hij, zult gij hem hooren. Des anderen daags dan, toen Agrippa en Bernice met veel praal

gekomen waren, en zij de gehoorzaal waren binnengegaan met de oversten en de aanzienlijkste mannen der stad, werd Paulus op bevel van Festus voorgebracht. En Festus zeide: Koning Agrippa en gij allen, die hier bij ons zijt, ziet hem hier, over wien de gansche menigte der Joden mij te Jeruzalem en hier aangesproken heeft, roepend, dat hij niet meer behoorde te leven. Ik nu heb bevonden, dat hij niets gedaan heeft, wat den dood verdient, en toen hij zelf zich op den keizer beriep, heb ik besloten hem te zenden. Ik heb niets zekers over hem aan den heer te schrijven. Daarom heb ik hem voor u gebracht en vooral voor u, koning Agrippa! opdat ik, nadat het verhoor heeft plaats gehad, wete, wat te schrijven. Want het schijnt mij onredelijk toe, eenen gevangene te zenden en niet ook de tegen hem ingebrachte beschuldigingen aan te wijzen.

Ontmoeting van Agrippa, Bernice en Felix en begin van Paulus' verhoor.

Vs. 13. Marcus Julius Agrippa was een zoon van Agrippa I en de laatste uit het huis van Herodes. Aan het hof van Claudius te Rome opgevoed, ontving hij van dezen keizer waarschijnlijk in 50 na den dood van zijnen oom Herodes het kleine koninkrijk Chalcis aan den Libanon en het recht van toezicht op den tempel benevens het recht, de hoogepriesters te benoemen, van welk recht hij tot 66 veelvuldig gebruik maakte. Eerst na 52 verliet Agrippa Rome en aanvaardde de regeering. In 53 kreeg hij i. p. v. het kleine koninkrijk Chalcis een grooter gebied, nl. de vroegere tetrarchiën van Filippus en Lysanias en het bij den Libanon gelegene gebied van Varus (Josephus, Vita 11). Door Nero's gunst werd zijne heerschappij later door gedeelten van Galilea en Perea uitgebreid. Agrippa's particuliere leven was verre van onberispelijk. Van karakter was hij een zwak man, overgegeven aan de heerschappij der Romeinen. In den Joodsch-Romeinschen oorlog stond hij aan de zijde der Romeinen en hij stierf in 100 na Chr. Vgl. SCHÜRER, I³, S. 585—600. — Bernice, eene zuster van Agrippa, was eerst gehuwd met haren oom Herodes van Chalcis. Na diens dood (48 na Chr.) leefde zij met haren broeder samen en stond tot hem, gelijk men zeide, in eene ongeoorloofde betrekking. Zij huwde ongeveer 63 na Chr. koning Polemo van Cilicië, die zich om harentwil liet besnijden. Dat huwelijk evenwel duurde niet lang en zij keerde tot haren broeder terug, om het oude leven met hem voort te zetten. Later volgde zij Titus naar Rome en hoopte zijne vrouw te worden, wat haar

evenwel niet gelukte. Volgens den wensch van zijnen vader en zijn volk liet Titus haar gaan en nam geen notitie van haar, toen zij na Vespasianus' dood weder te Rome kwam. Vgl. SCHÜRER, S. 591—593. — WENDT verklaart κατήντησαν ἀσπασάμενοι naar analogie van 1: 24, 10: 33, 13: 27: Zij kwamen met begroeting. Doch beter is, met 61 vulg. gig. syr.utr. ἀσπασόμενοι te lezen = om te begroeten. — *Vs.* 15. Men vroeg niet dadelijk om de veroordeeling (καταδίκη) van Paulus, maar het zou er toch toe komen. EHLP lezen δίκην. Dan zou gedacht zijn aan recht eischen, genoegdoening vragen. — *Vs.* 16. Vgl. vs. 5. Εἰς ἀπώλειαν van HLP na ἄνθρωπον is klaarblijkelijk een glosseem. — Ἔχοι, λάβοι. De Optat. treedt in het N. T. in de afhankelijke rede op den achtergrond. Hier evenwel staat hij correct. — *Vs.* 17. Συνελθ. nl. met Festus. — B laat αὐτῶν weg (vgl. voor den Gen. absol. zonder subject 21: 10, 31). — Ὤν πονηρῶν = τῶν πονηρ. ὤν. Vgl. Lk. 3: 19. Voor πονηρῶν lezen AC πονηράν, ℵ*C² πονηρά en HLP laten het weg. — Αἰτία = beschuldiging. — Op grond van Paulus' Messiaansche prediking hadden de Joden hem beschuldigd van verzet tegen den Romeinschen keizer. Festus vermoedde, dat voor die beschuldiging eenige grond moest bestaan. Doch bij nader onderzoek was dat vermoeden hem onjuist gebleken. — *Vs.* 19. Het waren zekere geschillen (vgl. 18: 15, 23: 29, 26: 3) over hunnen godsdienst. De voorname Romein hield die godsdienstige kwesties voor bijgeloof, doch uit respect voor Agrippa sprak hij hier van δεισιδαιμονία (eene vox media evenals δεισιδαίμων 17: 22). Festus begreep niet recht, waarover de kwestie eigenlijk liep. Zij betrof o. a. eenen zekeren Jezus, die gestorven was, van wien Paulus zeide, dat hij leefde. — *Vs.* 20. Daar ἀπορεῖσθαι elders in het N. T. met περί (Lk. 24: 4, Joh. 13: 22) en met ἐν (Gal. 4: 20) geconstrueerd wordt, maar daar nooit ἀπορ. τί zooals in het gewone Grieksch voorkomt, leest BLASS met CEL εἰς τὴν περί (met betrekking tot enz.). Noodzakelijk acht ik de lezing van CEL niet. — *Vs.* 21. Τοῦ δὲ Π. ἐπικαλ. is eene praegnante constructie voor: toen Paulus zich op den keizer beroepen en geëischt had, enz. Vgl. den β/tekst in mijn N. T. In het klass. Grieksch zou men αὐτόν gemist hebben. In elk geval had men ἑαυτόν verwacht. Vgl. het aanget. bij 5: 36. — Τοῦ Σεβαστοῦ = van den keizer (= Augusti). Vgl. bij de constructie ἐκέλευσα τηρ. αὐτόν het aanget. bij 22: 24. — Ἀναπέμπειν = zenden naar eene hoogere

plaats, naar den hoogeren rechter. Vgl. Lk. 23: 7, 15 en Polyb. 1, 7, 12 (van gevangenen, die naar Rome gezonden worden). — *Vs.* 22. Ἐβουλόμην, Impf. van bescheidenheid = ik wenschte wel (Att. βουλοίμην ἄν). — Dat het geheele gesprek van Festus en Agrippa eene vrije compositie van den redactor is, spreekt van zelf. Noch de een, noch de ander zal het aan den redactor hebben medegedeeld. — *Vs.* 23. Φαντασία = praal, ostentatie en τὸ ἀκροατήριον = de gehoorzaal. De chiliarchen zijn de tribuni van de vijf cohorten te Cesarea en de ἄνδρες οἱ κατ' ἐξοχήν de aanzienlijken van de stad. Syr.p mg. voegt er bij, dat ook menschen uit de provincie gekomen waren (καὶ τοῖς καταβεβηκόσιν ἀπὸ τῆς ἐπαρχίας).

Vs. 24. Eigenlijk hadden slechts de leden van het Sanhedrin Festus over Paulus aangesproken (ἐνέτυχεν). Zie vss. 2, 15. Hier doet het de geheele menigte der Joden. De bedoeling zal wel zijn, dat het Sanhedrin het namens de Joden deed. Ik geloof niet, dat den redactor het tooneel van 21: 36, 22: 22 voor den geest stond. — Op grond van syr.p mg. en bohem. stelde BLASS zijnen β/tekst vast (zie mijn N. T.), welke eene uitvoerige recapitulatie bevat van hetgeen wij reeds gehad hebben. — *Vs.* 26. Wanneer men eenen gevangene naar den keizer zond, gaf men hem literae dimissoriae mede. — Niet noodig is de verandering van κυρίῳ in Καίσαρι. Zie mijn N. T. — Ἡ ἀνάκρισις = het verhoor of onderzoek, dat thans volgen zou. Festus kende wel de tegen Paulus ingebrachte beschuldigingen, maar zag de beteekenis daarvan niet in. Hij hoopte bij dit verhoor nadere bijzonderheden te hooren en wellicht ook door Agrippa onderricht te worden, zoodat hij zou weten, wat hij moest schrijven. — *Vs.* 27. Ἄλογον = onverstandig, onredelijk, absurd. — Ook vss. 24—27 lijken mij het werk van den redactor, hoewel wij moeten toestemmen, dat Paulus, die daar aanwezig was, het gehoorde later kan hebben medegedeeld.

HOOFDSTUK XXVI.

Vss. 1—23. En Agrippa zeide tot Paulus: Het wordt u toegestaan voor uzelven te spreken. Toen strekte Paulus de hand uit en verantwoordde zich aldus: Ik acht mij gelukkig, o koning

Agrippa, dat ik mij heden voor u verantwoorden zal over alles, waarvan ik door de Joden beschuldigd word, vooral omdat gij bekend zijt met alle gebruiken en geschillen onder de Joden. Daarom bid ik, mij geduldig aan te hooren. Mijn leven dan van jongsaf, dat van den beginne onder mijn volk en te Jeruzalem geleid is, kennen alle Joden, als die van ouds van mij weten, wanneer zij het willen getuigen, dat ik naar de gestrengste partij van onzen godsdienst als Farizeër geleefd heb. En nu sta ik terecht om de hoop op de belofte, door God aan onze vaderen gedaan, tot welke onze twaalf stammen onafgebroken, God dag en nacht dienend, hopen te komen; over deze hoop word ik, o koning! door de Joden beschuldigd. Wat ongeloofelijk wordt het bij u geacht, dat God dooden opwekt? Ik nu voor mij meende tegen den naam van Jezus den Nazarener veel vijandigs te moeten doen; wat ik ook te Jeruzalem gedaan heb, en vele van de heiligen sloot ik in de gevangenissen op, nadat ik van de overpriesters volmacht ontvangen had, en wanneer zij omgebracht werden, gaf ik daarvoor mijne stem. En in alle synagogen strafte ik hen dikwijls en dwong hen te lasteren, woedde sterk tegen hen en vervolgde hen tot in de buitenlandsche steden. Toen ik daarmede bezig, naar Damascus reisde met volmacht en toestemming van de overpriesters, zag ik des middags op den weg, o koning! van den hemel een licht, dat sterker was dan de glans der zon, mij en hen, die met mij gingen, omschijnen. En toen wij allen ter aarde gevallen waren, hoorde ik eene stem, die in de Hebreeuwsche taal tot mij zeide: Saul! Saul! waarom vervolgt gij mij? Het valt u hard, de verzenen tegen de prikkels te slaan. En ik zeide: Wie zijt gij Heer? En de Heer zeide: Ik ben Jezus, dien gij vervolgt. Maar richt u op en sta op uwe voeten; want daartoe ben ik u verschenen, om u te bestemmen tot een dienaar en getuige van hetgeen gij gezien hebt en van datgene, waarom ik u verschijnen zal, u verlossend van het volk en van de heidenen, waartoe ik u zend, om hunne oogen te openen, dat zij zich bekeeren van de duisternis tot het licht en van de macht des Satans tot God, opdat zij vergeving van zonden mogen ontvangen en een erfdeel onder de geheiligden door het geloof in mij. Daarom, o koning Agrippa! ben ik aan die hemelsche verschijning niet ongehoorzaam geweest, maar heb allereerst aan die te Damascus en te Jeruzalem woonden, en in het geheele land van Judea en aan de heidenen verkondigd, dat zij hunnen zin

moesten veranderen en zich tot God bekeeren, dingen doende, die aan hunne zinsverandering beantwoordden. Hierom hebben de Joden mij, toen ik in den tempel was, gegrepen en beproefd om te brengen. Hulpe dan van God verkregen hebbend, ben ik staande gebleven tot op dezen dag, en leg getuigenis af voor klein en groot, zonder iets te spreken buiten hetgeen de profeten en Mozes gezegd hebben, dat geschieden moest, dat de Christus lijden zou, en dat Hij als de eerste uit de opstanding der dooden een licht zou verkondigen aan het volk en aan de heidenen.

Vs. 1. Agrippa bekleedt het voorzittersgestoelte, geeft aan Paulus het woord en de apostel wendt zich tot hem. — Het uitstrekken van de hand is eenvoudig eene geste ter begeleiding van de rede, geen teeken, dat men zwijgen moet zooals 12: 17, 13: 16. — De beslissing tusschen de lezingen der Hss. ὑπέρ of περί is moeilijk. — *Vss.* 2—23 behelzen Paulus' rede. Na eene captatio benevolentiae, dat de apostel zich tegenover een man als Agrippa mag verantwoorden (vss. 2, 31), wijst hij op zijn Joodsch verleden en de oorzaak van de beschuldiging, de hoop op de vervulling van de aan de vaderen gedane belofte (vss. 4—8). Daarna staat hij stil bij zijne vervolging van de Christenen en zijne bekeering (vss. 9—18). In gehoorzaamheid aan de hem gedane opdracht heeft hij het evangelie gebracht aan Joden en heidenen, zich daarbij aansluitend aan het O. T., en gepredikt, dat de Christus zou lijden en opstaan (vss. 19—23).

Vs. 2. Het artikel ontbreekt bij ὑπὸ Ἰουδαίων evenals vss. 7, 10 en 25: 10. — Ἥγημαι is hier aan een Praesens gelijk, terwijl het Fil. 3: 7 zijne beteekenis als Perf. heeft behouden. Paulus acht zich gelukkig, dat hij zijne verdediging niet aan een ander behoeft op te dragen, maar dat hij ze zelf kan houden. — *Vs.* 3. Vooral doet hij dit gaarne voor Agrippa, die een bijzonder kenner is (μάλιστα behoort bij γνώστην ὄντα σε) van de Joodsche zeden en geschillen. Dit vers bevat een anakolouth, die aangevuld is door ἐπιστάμενος achter ζητημ. (א^{c} A C), in welk geval μάλιστα met ἐπιστάμενος verbonden moet worden. Sommige minuskelhss. voegen ἐπιστάμενος na μάλιστα en andere lezen εἰδώς na ὄντα σε. — Μακροθύμως = geduldig. — *Vss.* 4, 5. Het eerste deel der rede begint met τὴν μέν zonder een volgend δέ. — Βίωσις = leven ook nog Sir. Prol. 1 en Symm. Ps. 38 (39): 6. — Τὴν νόόρ ἐκ νεότ. ontbreekt B C* H en moet misschien worden weggelaten. WASSENBERGH (zie mijn N. T.) houdt τὴν ἐκ νεότητος voor een

glosseem en BLASS wil τὴν ἀπ' ἀρχῆς als eene latere bijvoeging bij ἄνωθεν (vs. 5) beschouwen en τὴν ἐκ νεότητος behouden. — Ἄνωθεν (vgl. Lk. 1: 3) = van ouds. — Ἴσασι is de Att., alleen hier in het N. T. voorkomende vorm voor οἴδασι. — Αἵρεσις is hier niet sekte, maar partij (5: 17), nl. van de Farizeërs. — Θρησκεία = godsdienstige vereering, vaak bij Jos., vgl. ook Jak. 1: 26, 27, Kol. 2: 18. — Met ἡμετέρας (vgl. ἡμῶν, vss. 6, 7) sluit Paulus Agrippa bij de Joden in. — Ἔζησα Φαρ. nauwkeuriger dan 23: 6 ἐγὼ Φαρισαῖός εἰμι. — *Vs.* 6. De hoop (vgl. 24: 15, 28: 20), op grond waarvan Paulus door de Joden aangeklaagd wordt, is die van geheel Israel, heeft hij met hen gemeen, en vormt geen tegenstelling met zijn verleden. Terecht ontbreekt daarom hier δέ. Paulus evenwel gelooft, dat de verwachting aangaande den Messias vervuld is. Zij meenen, dat die nog vervuld moet worden. — *Vs.* 7. Εἰς ἥν ziet op ἐπαγγελίαν. — Τὸ δωδεκάφυλον (vgl. Jak. 1: 1, 1 Clem. 55: 6, Protev. Jac. 1: 3) is eene plechtige benaming van Israel, die van nationalen trots getuigde. Feitelijk waren slechts twee stammen uit de ballingschap teruggekeerd. Ἐν ἐκτενείᾳ = ἐκτενῶς. — Nacht en dag, zie 20: 31. — Καταντᾶν εἴς τι, overdr. iets bereiken (vgl. Ef. 4: 13, Fil. 3: 11). Welk eene ongerijmdheid, door Joden (het artikel ontbreekt evenals vs. 2) om deze hoop te worden aangeklaagd! — *Vs.* 8 is geen inleiding op het volgende, maar een besluit van het voorafgaande. — Men vertale: Wat ongeloofelijk wordt bij u geoordeeld, wat voor ongeloofelijk houdt men, of in hoever wordt het bij u voor ongeloofelijk gehouden, wanneer God dooden opwekt? De vraag is een asyndeton. Paulus laat zijn geloof aan de Messiaansche waardigheid van Jezus rusten op het geloof aan Jezus' opstanding uit de dooden. Wanneer God in 't algemeen dooden opwekt, kan Hij ook Christus hebben opgewekt. Vgl. 1 Kor. 15: 13, 16. Waarom ontkenden de Joden dit a priori? Men vertale niet: Hoe! wordt het bij u voor ongeloofwaardig geacht enz.? Men zou dan i. p. v. τί verwachten: τί γάρ, τί δέ, τί οὖν; Evenmin: Waarom wordt het enz.? Dan zouden wij het verwijt hebben, dat de Joden niet aan de opwekking van de dooden geloofden. Maar de Joden geloofden wel daaraan. Bedoeld moet zijn: de opwekking van Jezus. NESTLE (Philologica sacra, 1896, S. 54) plaatst vs. 8 tusschen vss. 22 en 23. Ook WENDT (S. 391) meent, dat vs. 8 tusschen vss. 22 en 23 behoort

en verklaart die verkeerde plaatsing uit de werkzaamheid van den redactor, niet uit die van den afschrijver. Dit nu is geheel onjuist. Het verband wordt door de verplaatsing noch voor vs. 8 noch voor vs. 23 er beter op. Paulus kon wel met verwondering vragen, of de Joden niet aan de opstanding der dooden geloofden, maar niet of zij niet aannamen, dat de Christus lijden moest en dat tengevolge van zijne opstanding voor Joden en heidenen het licht zou opgaan (vs. 23). — *Vs.* 9. Μέν staat hier zonder een volgend δέ. Οὖν duidt hier geen gevolgtrekking aan, b. v. hoe uit het geloof aan de opstanding Paulus' bekeering voortvloeide, want die vloeide er volstrekt niet uit voort, maar wijst alleen den overgang tot een nieuw onderwerp aan. Zoolang Paulus niet door Goddelijke openbaring beter onderricht was, meende hij voor zich (ἔδοξα ἐμαυτῷ i. p. v. ἔδοξα ἐμοί) tegen den Messiasnaam van Jezus den Nazarener veel vijandigs te moeten doen. — *Vs.* 10. Het ποιεῖν ziet op het ἐναντία πράσσειν. — Ἁγίων is van het Christelijk standpunt gezegd. Eene meer algemeene uitdrukking daarvoor vindt men 9: 2. — Ἀναιρ. τε αὐτῶν ziet op den dood van Stefanus. Dat er vele zoodanige gevallen geweest zijn, dat Christenen in een volkstumult omkwamen, is hoogst onwaarschijnlijk. Vgl. Joh. 18: 31. — Κατήνεγκα ψῆφον (calculum adjeci) = wierp ik mijn stembiljet in de urn, gaf ik daarvoor mijne stem, had ik er een welgevallen in. Vgl. 7: 60, 22: 20. — *Vs.* 11. De vervolging wordt hier omstandiger geschetst dan 8: 3, 9: 1, 22: 4, 19. — Met de synagogen zijn zeker die in Palestina bedoeld, daar Paulus later spreekt van de vervolging in de buitenlandsche steden. Door de vervolging waren de Christenen verspreid over geheel Palestina. — Ἠνάγκαζον kan zijn Impf. de conatu, maar ook op de herhaling van de handeling zien evenals ἐδίωκον. — *Vss.* 12—18. Vgl. 9: 1—19, 22: 4—16. Ἐν οἷς = toen ik hiermede bezig was. — Ἐπιτροπή = toestemming (vgl. vs. 1 ἐπιτρέπειν). — *Vs.* 13. Ἡμέρας μέσης (beter Grieksch is ἡμέρας μεσούσης) = περὶ μεσημβρίαν (22: 6). — De aanspraak: o koning! moet dienen, om de bijzondere opmerkzaamheid op het volgende te vestigen. — Ὑπὲρ τὴν λαμπρ. τοῦ ἡλίου = ἱκανόν 22: 6. — Dat het licht ook hen, die bij Paulus waren, omscheen, komt niet in Hand. 9 en 22 voor. — *Vs.* 14 wijkt van 9: 7 af. Vgl. het daarbij aangeteekende. — Dat de stem in het Hebreeuwsch of Arameesch sprak en zeide:

Het valt u hard de verzenen tegen de prikkels te slaan, komt in den echten tekst alleen hier voor. Dit spreekwoord is bekend. Vgl. Aeschyl. Agam. 1624 (πρὸς κέντρα μὴ λάκτιζε), Prom. 323, Pind. Pyth. 2, 94 (hier κέντρον), Eurip. Bacch. 795. De os, die niet voort wil, verzet zich en slaat tegen de prikkels aan, waardoor hij zich pijn veroorzaakt. Paulus verzet zich tegen beter weten in, niet tegen de hem bij Damascus ten deel gevallene openbaring, maar tegen de reeds vroeger ontvangene. Hij had waarschijnlijk van Jezus als den beloofden Messias gehoord en de dood van Stefanus had eenen diepen indruk op hem gemaakt. De hem ten deel gevallene openbaring drukt Paulus in een Grieksch spreekwoord uit, om zich goed verstaanbaar te maken. — *Vs.* 16. In 9: 6, 22: 10 staat, dat Paulus naar Damascus moet gaan en dat hem daar gezegd zal worden, wat hij doen moet. Hier heeft de openbaring op den weg plaats. — Sta op uwe voeten! = Maak u gereed als gezant des Heeren heen te gaan. Προχειρίσασθαι (ὅπως προχειρίσωμαι) = bestemmen (vgl. 3: 20, 22: 14). — Ὧν τε εἶδες = τούτων ἃ εἶδες = van datgene wat gij gezien hebt, nl. in de opstanding van Christus. — Ὧν τε (= τούτων, δι' ἅ) τε ὀφθήσομαί σοι = en van datgene, waarom ik u verschijnen zal, van datgene, wat ik bij mijne voortgaande openbaring u bekend zal maken. Men heeft de attractie beide malen ook opgelost door τούτων ἅ en ὀφθήσομαι verklaard door: ik zal openbaren (= ὑποδείξω). Ὀφθήσομαι evenwel zou wel kunnen beteekenen: ik zal verschijnen, maar niet: ik zal door verschijningen of visioenen mededeelen. — Na εἶδες lezen sommige getuigen, die ὧν beide malen door τούτων δι' ἅ oplosten, μ.ε. — *Vs.* 17. Ἐξαιρούμενός σε = u verlossend naar het doorgaande spraakgebruik van de Hand. (vgl. ook Jer. 1: 8). Voor de beteekenis afzonderen zou getuigen σκεῦος ἐκλογῆς 9: 15. Maar dan zouden wij geen Part. praesens verwachten. — De vraag is, op wie εἰς οὓς ἐγὼ ἀποστέλλω σε betrekking heeft. Blijkens vs. 18, dat met vs. 17 ten nauwste samenhangt, is aan de zending onder de heidenen gedacht, maar blijkens vs. 20 zoowel aan die onder de heidenen als onder de Joden. Wij kunnen deze kwestie aldus oplossen: Naar de Acta Pauli was Paulus een apostel der heidenen, zooals hij zich ook in zijne brieven voorstelt, maar volgens den redactor was hij het zoowel van de heidenen als van de Joden. — *Vs.* 18. Vgl. hierbij Jez. 42: 7, 16 naar de LXX.

De heidenen zijn geestelijk blind, zien de openbaring Gods niet. Daarom moeten door de prediking hunne oogen worden geopend. Het gevolg daarvan zal zijn bekeering van de duisternis (het leven buiten de openbaring Gods) tot het licht (het leven in de gemeenschap met God), verlossing van de macht van den Satan, aan wien zij onderworpen zijn. Het gevolg van de verlossing is vergeving van zonden en het bezit van het erfdeel onder de geheiligden of Gode gewijden. Wat dezen bezitten, zal als een kostelijk erfgoed ook hun deel worden.

Het geloof in Jezus is de subjectieve voorwaarde, om de vergeving en het erfdeel of het Messiaansche heil te verkrijgen. — *Vs.* 19. Ὅθεν (vaak in den brief aan de Hebr.) = daarom (zie vss. 12—18). Met o koning Agrippa! wordt een nieuw gedeelte ingeleid. — *Vs.* 20. De prediking te Damascus wordt als eene inleiding beschouwd op de prediking te Jeruzalem, het land van Judea en onder de heidenen. De redactor stelt de prediking te Jeruzalem hier als onmiddellijk voor na die te Damascus en weet niets af van eene werkzaamheid in Arabië in strijd met Gal. 1: 17. — Εἰς (= ἐν) vóór πᾶσαν, dat ℵ A B ontbreekt, viel gemakkelijk na οἰς van het voorgaande woord uit. Mij dunkt, het is onmisbaar. De prediking strekte zich uit over de verspreide gemeenten in Judea. Met χώρα wordt het platteland van de hoofdstad onderscheiden (vgl. 16: 6, 18: 23). Volgens Gal. 1: 22 was Paulus bij het apostelconvent aan de gemeenten van Judea onbekend. Na het apostelconvent zal de apostel zich wel niet tot de Joden gewend hebben en daarom is de prediking onder de Joden hier vreemd. Hand. 11: 30 en 15: 3, waarheen WENDT wijst, is van zulk eene prediking geen sprake. Vaag is de aanduiding van Rom. 15: 19, dat Paulus te Jeruzalem en rondom (κύκλῳ) het evangelie gebracht heeft. Harmonistisch lijkt mij de gissing van BLASS, die op grond van den par. (zie zijne Acta en Stud. und Krit. 1896, S. 455, 468) Ἰουδαίοις i. p. v. Ἰουδαίας leest en τήν vóór χώραν voor onecht houdt. Paulus predikt dan in alle landen zoowel voor Joden als voor heidenen. Het komt mij voor, dat de opmerking betreffende de prediking onder de Joden van den redactor afkomstig is. — Μετανοεῖν ziet op zinsverandering, het doen van boete, en ἐπιστρέφειν op de openbaring daarvan naar buiten. Vgl. 3: 19. De bekeering openbaart zich in dienovereenkomstige werken. — *Vs.* 21. Ἕνεκα is Att. In den regel heeft het N. T. ἕνεκεν of εἵνεκεν. — Συλλαβόμενοι staat voor συλλαβόντες. De gissing van

MICHELSEN εὐλαβούμενοι, vreezend, ontzag hebbend, past hier niet. Vgl. V. D. S. BAKHUYZEN, Conjecturaalkrit. 1880, bl. 315, 316. — Ἐπειρῶντο is Impf. de conatu. — *Vs.* 22. Οὖν duidt geen gevolgtrekking aan, maar zet de rede voort = nu. — Ἐπικουρία = hulp, bescherming (vgl. Sap. 13: 18). — Klein en groot = oud en jong. — Daar niet ὧν τε Μωσῆς volgt, had men verwacht ὧν οἵ τε i. p. v. ὧν τε οἱ. — Dat de prediking van Paulus zich zóó aansluit aan het O. T., daarop rust, als hier gezegd wordt, is de voorstelling van den redactor. — Voor Μωσῆς lezen flor. gig. *scriptum est enim in moysen.* BLASS vermoedt, dat oorspronkelijk aan eene bepaalde plaats uit de Pentateuch gedacht is, en vraagt, of de β/tekst niet aldus geluid kan hebben: γέγραπται γὰρ ἐν Μωϋσεῖ καὶ τοῖς προφήταις πολλὰ περὶ τούτων, τοῖς ἐρευνήσασιν (1 Petr. 1: 11) εἰ κτἑ. Zoo zou ook εἰ (vs. 23), dat toch niet, zooals de scholiast zegt, voor ὅτι staat, verklaard kunnen worden. P. CORSSEN (Gött. gelehrt. Anz. 1896, S. 429, 430) vermoedt op grond van TERTULL. De resurr. carnis, c. 39, die zegt, dat Paulus in zijn gesprek met Agrippa over de opstanding der dooden gehandeld heeft, dat in den β/tekst op den rand naar Gen. 9: 5 verwezen zou zijn, welke plaats TERTULLIANUS t. a. pl. met de opstanding in betrekking brengt. — Μαρτύρομαι = zich tot getuige nemen, als getuige aanroepen, b. v. τὸν θεόν, verder plechtig betuigen = μαρτυρῶ (zie ook 20: 26, Gal. 5: 3). — *Vs.* 23. Εἰ, dat hier vreemd staat, is afhankelijk van λέγων, niet van ἐλάλησαν of μαρτυρόμενος. Men kan het aldus verklaren: Het punt in kwestie, een van de ζητήματα (vs. 3, 25: 19) was, of de Christus moest lijden, of de in het O. T. voorspelde Messias ook volgens die voorspelling den dood moest ondergaan, waardoor het woord des kruises een ergernis voor den Jood werd. En verder indien ook al de Christus lijden zou, of Hij als de eersteling van de opgestanen uit de dooden (vgl. 1 Kor. 15: 20, 23, Kol. 1: 18) een licht zou verkondigen (nl. door de apostelen) zoowel voor het volk als voor de heidenen (Ef. 2: 17), dus universeel. Παθητός is hier niet = die lijden kan, maar die werkelijk aan het lijden onderworpen is. Door dood en opstanding van Christus komt de vergeving van zonden tot stand en daardoor de bedeeling des heils voor allen. Vgl. voor de voorspelling van Christus' lijden en het licht voor de heidenen Jez. 42: 6, 49: 6 en H. 53. Dat de

Godsopenbaring (hier die van het evangelie) met licht vergeleken wordt, is eene echt Johanneïsche gedachte. Vgl. ook 2 Kor. 4 : 4. — Dat Paulus een uitwendig bewijs uit de Schrift zou geleverd hebben en dit zou teruggedrongen zijn door het exposé over 's mans bekeering (WENDT), is mogelijk, doch niet zeker. Uit vs. 24 althans blijkt dit niet.

Vss. 24—32. Toen hij zich nu zoo verantwoordde, sprak Festus met luide stem: Gij raast, Paulus! uwe groote geleerdheid vervoert u tot razernij. Maar Paulus zeide: Ik raas niet, machtige Festus! maar ik spreek woorden van waarheid en gezond verstand. Want de koning weet hiervan, tot wien ik ook met vrijmoedigheid spreek. Want ik houd mij overtuigd, dat niets daarvan hem verborgen is, want dit is niet in eenen hoek geschied. Gelooft gij, o koning Agrippa! de profeten? Ik weet, dat gij ze gelooft. En Agrippa zeide tot Paulus: Gij vertrouwt in korten tijd een Christen van mij te maken. En Paulus zeide: Ik wenschte wel van God, dat hetzij in korten of in langen tijd, niet alleen gij, maar ook allen, die mij heden hooren, zoodanig werden als ik ben, uitgezonderd deze banden. De koning nu, de stadhouder, Bernice en die bij hem gezeten hadden, stonden op, en toen zij ter zijde gegaan waren, spraken zij tot elkander, zeggend: Deze mensch doet niets, dat den dood of banden verdient. En Agrippa zeide tot Festus: Deze mensch had kunnen losgelaten worden, indien hij zich niet op den keizer beroepen had.

Vs. 24. Ταῦτα ziet op vs. 23, het gezegde over Christus' lijden, opstanding en de vrucht daarvan voor Joden en heidenen. Paulus' woord werd afgebroken door dat van Festus, zooals blijkt uit ἀπολογουμένου (Praesens), als ook hieruit, dat Paulus voortgaat vs. 26 den koning aan te spreken. — Festus, de stadhouder, begreep van het vs. 23 gezegde niets. — Hij hield Paulus voor eenen dweper, die door zijne Schriftstudie op een dwaalspoor geleid was. — Gij raast! is wel overdrachtelijk gezegd, maar in ernst bedoeld. — Festus wil zeggen: Gij zijt al te geleerd. Met nadruk staat πολλά vóór σε. Vgl. bij γράμματα (= literae) Joh. 7 : 15. Zoowel op grond van deze rede, waarvan wij slechts een kort uittreksel hebben, als op grond van de mededeelingen van anderen kon Festus van Paulus' groote geleerdheid gehoord hebben. — Vgl. bij περιτρέπει Jos. Ant. 9, 4, 4 τοὺς παρόντας εἰς χαρὰν περιέτρεψε. — *Vs.* 25. Met kracht komt Paulus tegen de ingebrachte beschuldiging op. Hij was compos mentis, wist wat

hij zeide. Hij sprak woorden van objectieve waarheid en gezond verstand (Gen. qualitatis, vgl. 5: 20). Zijne woorden bevatten waarheid en getuigden van gezond verstand. Σωφροσύνη staat tegenover μανία (2 Kor. 5: 13). — Κράτιστε = machtige (vgl. 24: 3, Lk. 1: 3). — *Vs.* 26. Περὶ τούτων ziet op de feiten van Jezus' dood en opstanding. Paulus houdt zich overtuigd (πείθομαι), dat niets daarvan (d. i. van Jezus' openbare leven, bepaald van zijnen dood en zijne opstanding) den koning verborgen is. Τί na αὐτόν, dat de meeste get. lezen, wordt terecht in B als overtollig gemist. — Voor οὐθέν (zie BLASS, Gramm., S. 24) lezen sommige get. οὐδέν, dat door ℵ^{c} A E werd weggelaten. Bij οὐ . . . οὐθέν vgl. Lk. 4: 2, Joh. 8: 15 en mijn Wdb. II, bl. 462. De herhaling van de ontkenning geeft hier aan de ontkenning eene sterkere kracht. Minder juist is, τι te behouden en οὐθέν te verklaren door: in geen enkel opzicht. — Dit is niet in eenen hoek geschied, is eene litotes voor: dit is openlijk gebeurd. Vgl. PLATO, Gorg. 485 D βίον βιῶναι ἐν γωνίᾳ. — *Vs.* 27. Na eene kleine uitweiding naar aanleiding van de opmerking van Festus sluit Paulus aan vss. 22, 23 aan. Gelooft Paulus op grond van de voorspellingen van de Schrift aan den dood en de opstanding van Christus, dan moest ook Agrippa die feiten aannemen, daar hij op denzelfden grondslag als Paulus stond. Paulus wil deze gevolgtrekking ontleenen aan Agrippa's geloofsovertuiging. Hij wacht het antwoord niet af, maar geeft het zelf. — *Vs.* 28. Agrippa vindt het gepast, thans een eind aan het gesprek te maken. Paulus wordt hem te lastig en geeft te veel eene argumentatio ad hominem. — Ἐν ὀλίγῳ kan beteekenen: met weinig woorden (Ef. 3: 3) = δι' ὀλίγων of διὰ βραχέων (Lat. paucis). Maar dan zou men hier daarop niet ἐν μεγάλῳ, maar ἐν πολλῷ verwachten. Zij, die *met weinig woorden* verklaren, denken òf aan de kortheid van Paulus' rede: In zulk eene korte rede zoekt gij mij te overreden (με πείθεις vgl. 13: 43, 18: 4, 19: 8, 28: 23)? Of men denkt aan de weinige woorden, die Paulus nog aan zijne rede zou moeten toevoegen. Bedoeld is dan: Het gevolg zal zijn, dat gij mij in weinige woorden overreedt. Vgl. Hand. 12: 20, 14: 19, 19: 26. Deze verklaring komt overeen met de populaire: Bijna bewogen, een Christen te zijn. Maar bevreemding geeft dan in elk geval Χριστιανὸν ποιῆσαι, waarvoor men Χριστιανὸν γενέσθαι (E H L P) zou verwachten. Zou evenwel Agrippa werkelijk zoo ernstig

gestemd zijn geweest? Het is mogelijk, maar niet waarschijnlijk. Wij kennen hem niet uit de geschiedenis als een ernstig man, die de waarheid zocht. Zou de koning een oogenblik er aan gedacht hebben, zich aan de sekte van den gehaten Nazarener aan te sluiten? Geloove wie het kan! — Ἐν ὀλίγῳ kan ook beteekenen: in korten tijd (scil. χρόνῳ), staande tegenover ἐν μεγάλῳ, in langen tijd. Leest men με πείθεις, dan is evenwel Χρ. ποιῆσαι niet te verklaren en moet men Χρ. γενέσθαι lezen òf men moet πείθεις door πείθῃ (A) vervangen. De Syn. Vert. vertaalt: „Gij beweegt mij in korten tijd een Christen te worden", en noemt het een lichtzinnig woord, niet zonder schijn van beleefdheid uitgesproken. BLASS vat vs. 28 ironisch op en verklaart: In korten tijd (= gemakkelijk) overreedt gij u (πείθῃ), mij tot een Christen te hebben gemaakt (ποιῆσαι). Het schijnt mij toe, dat με πείθῃ eene verbetering is van με πείθεις en dat με πείθεις eene verbastering is van πέποιθας = vertrouwt gij (zie mijn N. T.). De koning wil zeggen: Gij doet een beroep op de profeten en stelt mij op uw standpunt. Gelooft gij mij zoo spoedig tot een Christen te maken? Gij zijt wel naïef. — Zeer weinig aannemelijk is de verklaring van L. S. POTEVIN (The Bibliotheca sacra, 1889, 562, 563): Een weinig (ἐν ὀλίγῳ = ὀλίγως) overreedt gij mij, mij als een Christen te gedragen (Χρ. ποιῆσαι naar het Lat. agere, als agere senatorem). Dit gebruik van ποιῆσαι lijkt mij ongemotiveerd en de verklaring van ἐν ὀλίγῳ gezocht. — Agrippa spreekt niet van een Nazireër, wat eene verachtelijke beteekenis hebben kon (24: 5), maar gebruikt een neutraal woord, Χριστιανόν, dat hier niet onhistorisch behoeft te zijn. Vgl. het aangeteekende bij 11: 26. — *Vs.* 20. Εὐξαίμην ἄν, een beleefde wensch = ik zou wel wenschen (echt Attisch uitgedrukt; εὔχεσθαι hier met den Dat., 2 Kor. 13: 7 πρὸς τὸν θεόν), dat èn in weinig tijds, als dat mogelijk was, èn in veel tijd, wanneer de noodzakelijkheid daartoe drong, niet alleen gij, maar ook allen, die mij heden hoorden, zoodanig werden als ik ben (omschrijving van het Christen-zijn, om het voorrecht daarvan aan te duiden), uitgezonderd deze banden (weemoedig, maar ook edel getuigenis). Wat de koning ironisch bedoelt, vat Paulus als ernst op en breidt den wensch tot alle aanwezigen uit. — *Vs.* 30. De aanwezigen worden naar den rang genoemd (de koning, de stadhouder, en dan Bernice met de andere aanwezigen nauw door τε καί

verbonden). De koning breekt het verhoor af. — *Vs.* 31. Betuiging van Paulus' onschuld evenals 23: 29 (vgl. het daarbij aangeteekende over δεσμοί). Wij krijgen hier niet den indruk, dat het woord „van dezen mensch" op Agrippa's gemoed eenen diepen indruk had gemaakt. Ἀναχωρεῖν = ter zijde gaan om te overleggen (23: 19). Τί na δεσμῶν van ℵ A is totaal overbodig en wordt dan ook B H L P weggelaten. — Hiermede is het slot van Paulus' gevangenschap te Cesarea beschreven.

HOOFDSTUK XXVII.

Vss. 1—20. Toen nu besloten was, dat wij zouden afvaren naar Italië, gaf men Paulus en eenige andere gevangenen over aan eenen hoofdman, genaamd Julius, van de keizerlijke bende. Wij nu gingen in een Adramytteensch schip, dat af zou varen naar de kustplaatsen van Azië, terwijl Aristarchus, een Macedoniër van Thessalonika bij ons was. En des anderen daags liepen wij te Sidon binnen, en Julius behandelde Paulus menschlievend en stond hem toe tot de vrienden te gaan en door hen verzorgd te worden. En vandaar afgestoken, voeren wij onder Cyprus langs, omdat de winden tegen waren. En wij voeren de zee langs Cilicië en Pamphylië door en kwamen te Myra in Lycië. En de hoofdman vond daar een Alexandrijnsch schip, onderweg naar Italië, en hij liet ons daarin overgaan. Toen wij nu eenige dagen langzaam voortvoeren en met moeite bij Knidus gekomen waren, daar de wind ons niet meêliep, voeren wij onder Creta bij Salmone langs, en zeilden met moeite daar voorbij en kwamen aan eene plaats, genaamd Schoone havens, waarbij de stad Lasea lag. Daar nu geruime tijd verloopen en de vaart reeds gevaarlijk was, omdat ook de vasten reeds voorbij was, ried Paulus hun aan, zeggend: Mannen! ik zie, dat de vaart met averij en groot verlies, niet alleen van de lading en het schip, maar ook van ons leven geschieden zal. Maar de hoofdman gaf meer gehoor aan den stuurman en den schipper dan aan hetgeen door Paulus gezegd werd. Daar nu de haven ongeschikt was om te overwinteren, vonden de meesten het geraden, vandaar af te varen, of zij misschien konden komen en overwinteren te Phenix, eene haven van Creta, die naar het Zuidwesten en het Noordwesten

ziet. Daar zij evenwel meenden, omdat een zachte Zuidenwind woei, hun doel bereikt te hebben, lichtten zij het anker en zeilden vlak langs Creta heen. Maar niet lang daarna sloeg er een stormwind van neer, genaamd Euroaquilo. Daar nu het schip werd medegesleept en aan den wind geen weerstand kon bieden, gaven wij het op en dreven heen. En onder een zeker eilandje, genaamd Cauda, geloopen zijnde, konden wij met moeite de boot machtig worden. Nadat zij haar hadden opgehaald, gebruikten zij hulpmiddelen, door het schip te ondergorden; en dewijl zij vreesden, dat zij op de Syrtis zouden vervallen, streken zij de zeilen en dreven zoo heen. Daar wij nu door den storm hevig geslingerd werden, deden zij den volgenden dag een uitworp, en op den derden dag wierpen zij met eigen handen het scheepsgereedschap uit. Toen nu gedurende vele dagen noch zon noch sterren zich lieten zien, en geen geringe storm aanhield, werd ons verder alle hoop om behouden te worden, benomen.

H. 27: 1—28: 15 wordt Paulus' reis naar Rome beschreven. — *Vs.* 1. Besloten werd, n. l. door den procurator, en het doel van het besluit wordt door τοῦ aangeduid. Het schijnt, dat Paulus' vrienden zijne gevangenschap met hem gedeeld hebben, want zij kwamen met hem te Cesarea en vertrokken met hem vandaar, eene voorstelling, welke VAN MANEN (bl. 80) onhistorisch vindt. Zijn Paulus' vrienden bij hem gebleven, dan zou slechts een kort tijdsverloop sedert zijne komst te Jeruzalem (21: 17) zijn verloopen, wat ik zoo vrij ben te betwijfelen. Vreemd is het Impf. παρεδίδουν, waarom BLASS (Acta a. h. l.) vraagt, of zij Paulus en de andere gevangenen somtijds overgaven onder het varen. — Uit ἑτέρους blijkt niet, dat de gevangenen andere Christenen waren. De schrijver had ook ἄλλους kunnen gebruiken. Vgl. 4: 12. Paulus zal onder de gevangenen eene bijzondere positie hebben ingenomen. Onder de andere gevangenen zullen er velen geweest zijn, die ter dood veroordeeld waren en in de arena het Romeinsche publiek moesten vermaken. De groote mate van vrijheid, welke Paulus op reis geniet, verwondert mij dus niet (anders VAN MANEN, bl. 79). — Over de keizerlijke bende (de σπεῖρα Σεβαστή) vgl. 10: 1. — *Vs.* 2. Ἀδραμυττηνός, ook - μυντηνός, - μυνητός geschreven (zie WINER—SCHMIEDEL, § 5, 26 d) heet het schip naar Adramyttium, eene zeestad van Mysië. — RAMSAY (St. Paul the traveller, p. 315) meent, dat Aristarchus (vgl. 19: 29, 20: 4) en de schrijver van het reisbericht zich als slaven van den apostel gedragen hebben

en als zoodanig toestemming hebben verkregen, Paulus te vergezellen. Hij wijst op een soortgelijk geval bij Plinius (Epist. III, 16). Het is evenwel ook mogelijk, dat zij als gewone passagiers zijn medegegaan. Omdat er geen druk direct verkeer was tusschen Cesarea en Rome, maakte men gebruik van eene particuliere gelegenheid en wel van een schip, welks eigenaar in Adramyttium woonde, en dat langs de kust naar Azië voer. — *Vs.* 3. Te Sidon bleef men blijkbaar eenige dagen met het oog op de vracht en de passagiers. — Φιλανθρώπως χρῆσθαί τινι (vgl. familiarite ruti aliquo) = iemand menschlievend behandelen, met hem omgaan. Zie 2 Kor. 13: 10. Paulus mocht heengaan, natuurlijk onder toezicht van eenen soldaat en van de zorg der vrienden of broeders genieten. Waarschijnlijk zullen zij hem gedurende zijn verblijf te Sidon goedgedaan hebben en hem van proviand voor de reis hebben voorzien. Op grond van floriac. leest BLASS (β/tekst zie mijn N. T. bij 27: 1), dat de vrienden tot Paulus kwamen en hem verzorgden. — *Vs.* 4. Van Sidon voeren zij langs de Oostkust van Cyprus, om de N. O. spits van het eiland, en lieten dus Cyprus links liggen, om beschut te zijn tegen de in den nazomer waaiende Westenwinden, die gevaarlijk konden worden. Zij gingen dus niet langs den kortsten weg naar Myra in Lycië (21: 3). B heeft Μύρρα (neutr. plur.), verschillende andere getuigen en ook inscripties lezen Μύρα. De lezingen Λύστρα(ν) en Σμύρναν zijn schrijffouten. — *Vs.* 5. Τὸ πέλαγος = de volle zee, het ruime sop, n. l. τὸν Κιλίκιον κόλπον (f., zie β/tekst). — 137, syr.p mg. flor. lezen na διαπλεύσαντες: δι' ἡμερῶν δεκάπεντε. — *Vs.* 6. Te Myra gingen zij (ἐμβιβάζειν is eene „vox nautica") op een Alexandrijnsch schip, dat koren uit Egypte naar Italië bracht. Het was zeker groot, want het kon vele passagiers bevatten. Om den Westenwind ging men niet direct naar Italië, maar met eenen omweg langs de Zuidzijde van Klein-Azië. — *Vs.* 7. De vaart ging langs de Z. W. kust van Klein-Azië, Noordwaarts voorbij Rhodus. De Westenwind was tegen. Overeenkomstig syr.sch. (quia non sinebat ventus ut proficisceremur recta) verklaren wij: daar ons de wind niet verder liet gaan, n. l. over Cnidus aan de Zuid-Westkust van Klein-Azië, naar de Zuidelijke spits van de Peloponnesus. BLASS gist προεῶντος, dat evenwel evenmin als προσεῶντος elders voorkomt. De bedoeling is niet, dat de wind niet eene landing in Cnidus toeliet (zoo MICHELSEN naar zijne conjectuur, zie mijn N. T.). — Wij voeren

onder de bescherming van Creta bij Salmone. De uit de Egeïsche zee waaiende N. wind maakte de vaart langs de Noordkust van Creta gevaarlijk. Daarom zouden zij langs de Zuidkust van het eiland varen en zochten bescherming bij het N. O. van Creta gelegene voorgebergte Salmone (Salmonium of Samomium, tegenw. kaap Sidero). — *Vs.* 8. Met moeite voer men langs de kust van Creta en kwam bij eene plaats, genaamd Schoone havens (nog thans aldus geheeten: Stus [εἰς τούς] Kalus Limiones), Oostwaarts van kaap Matala, de Zuidelijkste spits van Creta. Dicht daarbij lag Lasea (Λασαία of Λασσαία, Λασέα, Λαΐσσα, Ἄλασσα, Alasa, Thalassa), ons overigens onbekend, maar misschien = Ἁλαί van Stadiasmus maris magni 322, 323. — *Vs.* 9. Veel tijd was verloopen, nl. sedert zij bij Creta gekomen waren, niet sedert het begin der reis, dat hier geen zin zou geven. — Men vindt hier πλοός, Gen. van πλοῦς, alsof het van de 3e declinatie was evenals νοός van νοῦς. — Met τὴν νηστείαν is bedoeld de vasten van den grooten verzoendag op 10 Tisri (October) ten tijde van de dag- en nachtevening, welke in den herfst viel. Onnoodig is Bentley's gissing (zie mijn N. T.) τὸν ἐτησίαν = de passaatwind, de N. of N. W. wind. De Joodsche tijdrekening was meer gewoon bij Paulus (1 Kor. 16: 8). Zie ook Hand. 20: 6. Paulus' medereiziger, de schrijver van het reisbericht, kon, ook al was hij Christen uit de heidenen, aan deze terminologie gewoon zijn. — *Vs.* 10. Een goed zeeman was op den vs. 9 bedoelden tijd gewoon, zijn schip in veiligheid te brengen. Men staakte de vaart van 11 Nov. tot 5 Maart, en achtte haar reeds van af 14 Sept. gevaarlijk. Paulus vermaande op grond van zijne ervaring (2 Kor. 11: 25). Hij zag vooruit, in den geest (θεωρῶ). Opdat men niet μετὰ ὕβρεως (van ὑπέρ, wat de maat teboven gaat, overdr. van het stormgeweld op zee en de daardoor aangerichte schade, averij, ramp, vgl. Jos. Ant. 3, 6, 4 τὴν ἀπὸ τῶν ὄμβρων ὕβριν) met θεωρῶ zou verbinden, construeert de schrijver θεωρῶ met ὅτι, wat hij blijkens den daarop volgenden Acc. c. Inf. later vergeet. Levensgevaar was er ook voor Paulus, waarvoor God hem evenwel zou bewaren, wat daarom niet in strijd is met 23: 11. Paulus wilde zeker liefst in de plaats „Schoone havens" blijven en geen andere ankerplaats op Creta kiezen. Ging men kaap Matala voorbij, dan liep men gevaar verder door den N. wind van de kust van Creta af te drijven. De vaart van Creta naar Sicilië was op het bedoelde tijdstip ook niet zonder groot gevaar. —

Vs. 11. Gemeenschappelijk overleg werd gepleegd en scheepsraad gehouden. De centurio had zeker een woord van gewicht te spreken, evenwel niet hij, maar de meerderheid besliste (vs. 12). Het is daarom onjuist, uit vs. 11 de gevolgtrekking te maken, dat hier een keizerlijk transportschip bedoeld zou zijn, waarop de centurio het hoogste bevel had. De centurio luisterde meer naar den stuurman en den kapitein of den eigenaar van het schip (τῷ ναυκλήρῳ, vgl. Plut. Mor. 807 B ναύτας μὲν ἐκλέγεται κυβερνήτης καὶ κυβερνήτην ναύκληρος) dan naar hetgeen Paulus beweerde. In zaken van de zeevaart had de stuurman natuurlijk meer gezag dan de eigenaar van het schip en daarom gaat hier de κυβερνήτης aan den ναύκληρος vooraf. — *Vs.* 12. Daar de haven niet geschikt was om te overwinteren en men niet naar Italië durfde varen, besloten (ἔθεντο βουλήν) de meesten van de scheepslieden en de passagiers (eene minderheid hield zich aan Paulus) verder te gaan, en pogingen in het werk te stellen, de havenstad Phenix te bereiken. Phenix, eene stichting van Phoenicische zeelieden, met de haven Φοινικοῦς (vgl. Ptolem. 3: 17), het tegenwoordige Lutro aan de Zuidkust van het eiland ten O. van het voorgebergte Hermea, is de eenige haven op de Z.-kust van het eiland, waarin de schepen in ieder jaargetijde eene veilige schuilplaats vinden. De haven zag uit (βλέπειν = spectare, naar iets uitzien) naar het Z. W. (Λίψ = Africus) evenals naar het N. W. (Χῶρος = Caurus). De bedoeling kan niet zijn, dat de haven zoowel naar het Z. W. als naar het N. W. uitzag, in dien zin, dat zij naar beide kanten blootlag, want dan zou de haven geen bescherming hebben aangeboden. Maar dat de haven uitzag naar het W. en dat de haar omgevende kust de schepen tegen de uit het Z. en het N. komende winden beschermde. — *Vs.* 13. Daar zij bij den zachten Zuidenwind, die woei, meenden hun doelwit bereikt te hebben, niet ver van Creta af te dwalen, lichtten zij het anker (ἄραντες, eigenl. τὰς ναῦς ἀπὸ τῆς γῆς, Thuc. 1, 52) en zeilden vlak (ἆσσον van ἄγχι met de beteekenis van een Superl. = quam proxime) langs Creta heen. — *Vs.* 14. Niet lang daarna sloeg er (ἔβαλεν intrans.) een wervelwind of ἄνεμος τυφωνικός (van τυφώς) van het gebergte van Creta en dreef het schip van de kust af. De bedoelde wind heette Εὐρακύλων (van εὖρος Z. O. wind en aquilo, vgl. wat de transscriptie betreft Aquila = Ἀκύλας 18: 2). Omdat men de afleiding niet begreep, maakte men daarvan Εὐροκλύδων (van εὖρος en κλύδων, golf) en Εὐρυκλύδων (van εὐρύς, breed, en

κλύδων). — *Vs.* 15. Het schip werd medegesleept met den wind en daar het den wind geen weerstand kon bieden (καὶ μὴ δυναμένου, misschien beter met gig. te lezen μὴ δυνάμενοι, zonder καί, zooals reeds NABER, Mnemosyne, 1878, p. 91, giste), gaven wij het schip prijs (ἐπιδόντες) en dreven heen. — *Vs.* 16. Wij liepen onder een zeker eilandje, genaamd Cauda (Καῦδα, eigenlijk Καῦδος of Γαῦδος, thans Gavdho, Gozzo geheeten, ook wel Κλαῦδος en Κλαυδία geschreven) en konden met moeite de achter het schip gebondene boot, die als reddingsboot dienst moest doen, machtig worden. Gevaarlijk kon het worden, als de storm de boot losscheurde. Het eilandje gaf bescherming tegen den storm en gelegenheid, de boot op te trekken. — *Vs.* 17. Zij trokken de boot op en gebruikten hulpmiddelen (βοηθείαις), daar zij het schip ondergordden. De voorstelling is niet geheel duidelijk. Prof. NABER (Mnemosyne, 1878, p. 91—93) zegt: Te midden van eenen storm een schip met touwen vastsjorren, gaat niet aan. Dat kan alleen in eene veilige haven geschieden. Doch al wilde men het beproeven, waarom dan eerst de boot uit zee opgehaald? Niet het schip, maar de boot werd met touwen vastgesjord. Τὸ πλοῖον zou een zinstorend toevoegsel zijn. Het scheepsvolk gebruikt geen βοήθειαι, maar βοεῖαι, riemen, touwen. Lezen wij evenwel βοείαις, dan kan ἐχρῶντο niet blijven staan en vermoedelijk heeft Lukas geschreven: ἧν ἄραντες βοείαις ἰσχύρουν ὑποζώννυντες. — Wij erkennen, dat vele van de door NABER genoemde bezwaren gewettigd zijn. Doch hoe zou men van den door hem voorgestelden tekst den overgeleverden gemaakt hebben? Verwacht men hier daarenboven βοεῖαι voor riemen, touwen? Mij dunkt, wij kunnen de zaak zoo voorstellen: Toen men het schip niet meer meester was, kon men het niet meer tegen de golven opsturen. Werd het schip in het midden door sterke golven omhoog geheven, dan liep het gevaar te breken. Men moest dus de kiel versterken. Het omgorden geschiedde òf van het geheele schip in horizontale richting òf van het voorste gedeelte. Touwen werden van de boegspriet onder de kiel getrokken en samengebonden om daardoor de planken bij elkander te houden en tegen den golfslag te beschermen. — *Vs.* 17. Men vreesde, dat men door den N. O. wind van Creta zou worden afgedreven en geworpen (ἐκπέσωσιν, vgl. vss. 26, 29 = ἐκβληθῶσιν) op de Syrtis, d. i. dicht bij de zandbanken van de Afrikaansche kust. Daarom moest de snelheid van de vaart worden verminderd.

Χαλάσαντες τὸ σκεῦος kan òf zien op het reven van de zeilen, òf wanneer men meent, dat dit reeds geschied zal zijn, op het neêrlaten van ankers en touwen (σκεῦος kan van allerlei scheepsgereedschap gezegd worden). — *Vs.* 18. Daar wij nu door den storm hevig (σφοδρῶς = σφόδρα) geslingerd werden, deden zij den volgenden dag een uitworp (ἐποιοῦντο Impf., want de voltooiing hiervan kwam eerst vs. 19), om den diepgang te verminderen. De geheele lading werd eerst vs. 38 uitgeworpen. — *Vs.* 19. Op den derden dag wierpen zij (ἔρριψαν, Aor.) met eigen handen, niet wachtend, totdat het door golven en wind zou zijn weggeslagen, het scheepsgereedschap (vaten, touwwerk, enz., τὴν σκευήν = τὰ σκεύη) uit. Vgl. Jon. 1: 5. — *Vs.* 20. Wegens hevigen storm en duisternis wist men niet meer, waar men was en werd verder bij den dag (περιῃρεῖτο, Impf.) alle hoop om behouden te worden, benomen.

Vss. 21—44. Nadat men langen tijd zich van voedsel onthouden had, zeide Paulus, in hun midden staande: Men had, o mannen! mij gehoor moeten geven, niet van Creta afvaren en zich deze averij en dit verlies moeten besparen. En ook thans vermaan ik u goedsmoeds te zijn, want er zal onder u geen verlies zijn van iemands leven, behalve van het schip. Want dezen nacht stond bij mij een engel van den God, wien ik toebehoor, dien ik ook dien, die zeide: Vrees niet, Paulus! gij moet voor den keizer staan, en zie, God heeft u geschonken allen, die met u varen. Daarom weest welgemoed! mannen, want ik geloof God, dat het alzoo zal zijn, gelijk als tot mij gesproken is. Maar wij moeten op een zeker eiland schipbreuk lijden. Toen het nu de veertiende nacht was, dat wij in de Adriatische Zee ronddreven, vermoedde het scheepsvolk omtrent middernacht, dat hun eenig land naderde. En zij wierpen het dieplood uit en vonden twintig vademen, en een weinig verder wierpen zij wederom het dieplood uit en vonden vijftien vademen. En vreezend, dat wij ergens op klippen geworpen zouden worden, wierpen zij van den achtersteven vier ankers uit, en wenschten, dat het dag werd. Toen echter het scheepsvolk uit het schip zocht te vluchten en de boot in zee nederliet onder voorwendsel, dat zij van den voorsteven ankers zouden uitbrengen, zeide Paulus tot den hoofdman en de soldaten: Wanneer dezen niet in het schip blijven, kunt gij niet behouden worden. Toen kapten de soldaten de touwen van de boot en lieten haar vallen. En tegen den tijd, dat het

dag zou worden, vermaande Paulus allen, dat zij spijs zouden nemen, zeggend: Dertien dagen lang blijft gij al wachtend zonder eten en hebt niets genuttigd. Daarom vermaan ik u voedsel te nemen, want dit strekt tot uw behoud. Van niemand uwer toch zal een haar van het hoofd verloren gaan. En nadat hij dit gezegd en brood genomen had, dankte hij God voor het oog van allen, brak het en begon te eten. En zij werden allen goedsmoeds en gebruikten ook zelven spijs. Wij waren nu met zijn allen twee honderd zes en zeventig man in het schip. En nadat zij met spijs verzadigd waren, lichtten zij het schip, door het koren in de zee te werpen. Toen het nu dag geworden was, herkenden zij het land niet, maar bemerkten eenen zekeren inham, die een strand had, waarop zij overlegden, om, indien zij konden, het schip aan te zetten. En zij kapten de ankers, en lieten ze aan de zee over. Tegelijk maakten zij de roerbanden los, haalden het razeil naar den wind op en hielden op het strand aan. Maar op eene droogte vervallen, dreven zij het schip er op, en de voorsteven, die zich vastgezet had, bleef onbewegelijk zitten, maar de achtersteven werd door de kracht der golven uiteengeslagen. Het plan der soldaten nu was, de gevangenen te dooden, opdat niemand door weg te zwemmen ontvluchten zou. Maar de hoofdman, daar hij Paulus in het leven wilde houden, belette hen in dit voornemen en beval, dat zij, die zwemmen konden, zich het eerst zouden afwerpen, om aan land te komen, en de overigen, sommigen op planken, anderen op stukken van het schip. En zoo gebeurde het, dat allen behouden aan land kwamen.

Vs. 21. Πολλῆς τε ἀσιτίας ὑπαρχ. geeft moeilijkheid. Letterlijk zou het zijn: toen er groot gebrek aan voedsel was (vgl. ἄσιτοι vs. 33 en Jos. Ant. 12, 7, 1). Maar dan begrijpen wij niet, dat Paulus niet daarop zinspeelt en blijkbaar (zie vss. 36, 38) was er nog spijs aan boord. WEIZSÄCKER (Vert. N. T.) voegt deze woorden bij het voorgaande, waarbij zij blijkbaar niet behooren. Door verschillende gissingen (zie mijn N. T.) heeft men getracht, den tekst te verbeteren, doch m. i. zonder het gewenschte resultaat. De bedoeling moet zijn: Toen zij langen tijd zoowel uit gemis aan tijd als — en dit vooral — uit moedeloosheid niet gegeten hadden, stond Paulus op, bemoedigde hen en zeide, dat niemand het leven er bij zou inschieten. Hij geeft ook een zacht verwijt, dat men naar hem had moeten luisteren. — Κερδῆσαι = κερδᾶναι,

besparen. — *Vs.* 22. Bedoeld is: οὐδεὶς ἐξ ὑμῶν τὴν ψυχὴν ἀποβαλεῖ of οὐδεὶς ἐξ ὑμῶν τῆς ψυχῆς οὐδεμίαν ἀποβολὴν ποιήσεται, doch met het oog op het volgende πλὴν τοῦ πλοίου staat er eene passieve constructie ἀποβολὴ οὐδεμία ἔσται = οὐδὲν ἀπολεῖται. — *Vss.* 23, 24. Vgl. bij ᾧ καὶ λατρεύω Rom. 1 : 9. — Het nachtelijk visioen, waarop Paulus zich beroept, heeft overeenstemming met 18 : 9, 10, 23 : 11. Daar is het de Heer, hier een engel, die hem vermaant en hem wijst op het Goddelijk raadsbesluit (δεῖ). Door hunne eigenzinnigheid hadden de opvarenden de redding verbeurd, maar om Paulus' wil en op zijn gebed had God hun die naar Zijne gunst geschonken. Te Rome moest Paulus getuigen. Dat was het doel van de redding. — Met nadruk staat er πάντας τοὺς πλ. — *Vs.* 25. Opwekking om goedsmoeds te zijn door Paulus' vertrouwen op God. — *Vs.* 26 lijkt als een vaticinium ex eventu (vgl. 28 : 1). Dat zij op een eiland (niet op de Syrtis) teland zouden komen, was aan Paulus niet in het visioen gezegd en hoe kon hij het van elders weten? — *Vss.* 21—26 houdt men gewoonlijk voor eene vrije schepping van den redactor. Zoo b. v. VAN MANEN (bl. 81, 82), HOLTZMANN (H.-C.) en WENDT (S. 410). Men wijst op de moeilijkheid van ἀσιτίας vs. 21, op vss. 22, 26, die er als vaticinia ex eventu uitzien, en hierop, dat deze toespraak geen gevolgen schijnt gehad te hebben, zooals die van vs. 33 (vgl. vs. 36). WENDT meent, dat in de bron na vs. 20 de opmerking gestaan heeft, dat eene groote ἀσιτία kwam, dat Paulus niet versaagde, maar aan de in het visioen gegevene zekerheid vasthield, dat hij zijn doelwit, d. i. Rome bereiken zou.

Vs. 27. De veertiende nacht, nl. sedert het vertrek van „Schoone havens" (vs. 8). Men werd heen en weder gedreven (διαφερομένων ἡμῶν) in de Adriatische zee (ἐν τῷ Ἀδρίᾳ, hier in ruimeren zin, zoodat ook de Ionische zeeboezem en de Sicilische zee ingesloten werden, vgl. Ptolem. Geogr. 3, 4, 1; 15, 1). — Μέσον τῆς νυκτός = μεσονύκτιον. — Zij bemerkten òf aan de branding òf aan het slepen van het anker of de ankertouwen, dat hun eenig land naderde (eigenl. προσάγειν αὐτοὺς χώρᾳ; προσάγειν intrans. zooals meermalen LXX, vgl. mijn Wdb. I, 87). De voorstelling is niet wetenschappelijk juist, maar zeer natuurlijk en begrijpelijk. Vgl. Verg. Aen. 3, 72 provehimur portu, terraeque urbesque recedunt, en ἀναφάναντες δὲ τὴν Κύπρον Hand. 21 : 3. — *Vs.* 28. Βολίζειν = het dieplood of βολίς uitwerpen. — Ὀργυιά (plur. ὀργυιαί, vgl.

over het accent WINER—SCHMIEDEL § 6, 7, a) = het honderdste deel van een stadium = 1.85 meter. Eerst vond men twintig, later vijftien vademen water en daardoor bemerkte men, dat men dichter bij de kust kwam. — *Vs.* 29. Τραχεῖς τόποι zijn steenachtige of rotsachtige plaatsen, klippen. Vier ankers wierpen zij van den achtersteven, nadat zij ze zeker twee aan twee op eenigen afstand van elkander aan een touw bevestigd hadden. Vgl. Caes. B. civ. 1, 25 naves quaternis ancoris destinabat, ne fluctibus moverentur. — *Vs.* 30. De zeelieden zochten met behulp van de reddingsboot het schip te ontvluchten, onder voorwendsel, dat zij van den voorsteven ankers zouden uitbrengen. Liet men de ankers van het schip vallen, dan bleef het op dezelfde hoogte, doch wanneer men de ankers dichter landwaarts gebracht had, zou men met behulp van touwen het schip meer landwaarts trekken. — *Vs.* 31. Paulus zeide aan den hoofdman en de soldaten, die voor het toezicht op de gevangenen dienden, dat, wanneer het scheepsvolk niet in het schip bleef (zeker om straks krachtig te helpen), men niet behouden kon worden. — *Vs.* 32. Toen lieten de soldaten de nog aan een eind hangende boot in zee vallen, terwijl zij de touwen stuk hieuwen, om alzoo de poging te verijdelen. — *Vs.* 33. Tegen den tijd, dat het dag zou worden en men zijne krachten noodig had, wekte Paulus op, voedsel te gebruiken. Τεσσαρεσκαιδ. ἡμέραν = Acc. van tijd (het is de veertiende dag = het is dertien dagen geleden, zooals τρίτην ἡμέραν beteekent eergisteren, en het Fransche quinze jours = 14 dagen, of ons „acht dagen" eigenlijk is zeven dagen). Διατελεῖν cum Part. = voortdurend in eenen toestand zijn. — *Vs.* 34 Ἱρός cum Gen. slechts hier in het N. T. = strekkend tot. Vgl. Thuc. 3: 59, 1 οὐ πρὸς τῆς ὑμετέρας δόξης τάδε. — Ὑμετέρας = uw eigen. Gij zult ongerept blijven, geen haar zal van uw hoofd vallen (spreekwoordelijke uitdrukking). Vgl. LXX 1 Sam. 14: 45, 2 Sam. 14: 11, 1 Kon. 1: 52, Mt. 10: 30, Lk. 21: 18. — *Vs.* 35. Het breken van het brood en het dankgebed wijzen op de gewone manier van maaltijd houden bij de oude Christenen. Men sneed niet het brood, maar brak stukken van de groote brooden af. Er is hier geen kwestie van eenen liefdemaaltijd of avondmaal zooals 137, sah. syr.p mg. hebben gegist (waarop de β/tekst van BLASS en de tekst van HILGENFELD rusten), die na ἐσθίειν lezen: ἐπιδοὺς καὶ ἡμῖν (Lukas en Aristarchus). — *Vs.* 36. Paulus' voorbeeld werkte aanstekelijk en ook de anderen aten. In onder-

scheiding van vs. 33 (μηδὲν προσλαβόμενοι) staat hier προσλάμβ. cum Gen. part. (vgl. vs. 33 μεταλαβεῖν τροφῆς, vs. 38 κορεσθ. τροφῆς). — Onjuist is, dat vss. 33—36, wat oorspronkelijkheid betreft, met vss. 21—26 zouden staan en vallen. Geldige bezwaren zijn tegen vss. 33—36 niet ingebracht. Ik voor mij zie niet in, dat vss. 33—36 eene invoeging in de zg. „wij"-bron zouden zijn. — *Vs.* 37. Waarschijnlijk werd thans het getal koppen nauwkeurig opgenomen, opdat men later zou kunnen weten, of allen behouden waren. Het getal 276 is niet te groot en daarom ongeloofwaardig. Volgens Jos. Vit. 3 waren op het schip, waarmede hij naar Rome voer, circa 600 personen. Over de lezing van B, sah. (ongeveer 76) zie mijn N. T. — *Vs.* 38. NABER (zie mijn N. T.) heeft allerlei bezwaren tegen τὸν σῖτον. Het graan, dat zij naar Italië moesten brengen, hadden zij reeds lang weggeworpen. De proviand weg te werpen, zou lichtvaardig geweest zijn, want zij wisten wegens de duisternis niet, waar zij landen zouden, en nog veel minder, of zij niet in eene onherbergzame streek zouden komen. De groote mast met het groote zeil hadden zij reeds weggeworpen. Thans was aan de beurt de kleine mast of ὁ ἀκάτειος ἱστός. Vandaar dat zij vs. 40 het razeil naar den wind ophaalden. Men leze dus τὸν ἱστόν i. p. v. τὸν σῖτον. — Volkomen waar is, dat men de proviand niet weg kon werpen. Dit zou dwaas geweest zijn en ook voor het beoogde doel weinig gebaat hebben. Maar er is ook geen sprake van σιτία of ἄρτος (= proviand), maar van σῖτος. Nergens staat, ook niet vs. 18, dat zij reeds al het koren uitgeworpen hadden. Zij zullen dit zeker gedeeltelijk hebben gedaan. Ik zou zeggen: Nadat men zich door het gebruik van spijs versterkt had, was men krachtig genoeg, om de rest van het koren uit te werpen. Zoo is de betrekking te verklaren tusschen κορεσθέντες δὲ τροφῆς en ἐκούφιζον. — *Vs.* 39. Zij begrepen niet, waartoe het land behoorde, dat zij voor zich zagen, maar zij bemerkten eenen zekeren inham, die een oever of strand had, geschikt om te landen (αἰγιαλός teg. ἀκμή, steile kust). Misschien is een inham op Malta bedoeld, die nog naar Paulus heet. — Ἐξῶσαι = aanzetten, propellere (vgl. Thuc. 2, 90, 5). Ἐκσῶσαι van B* C (= het schip in veiligheid brengen, door het op het strand te laten loopen) is uit eene vergissing van oog of oor te verklaren. — *Vs.* 40. Het was lastig, de ankers op te trekken. Daarom sneed men liever de ankertouwen stuk en liet de ankers over aan de baren der

zee. Tegelijk maakte men de roerbanden los, die, zoo lang het schip voor anker lag, vastgebonden waren geweest. Bij groote schepen waren er twee roeren. Onder ἀρτέμων, - ονος, ὁ, heeft men te verstaan het fokzeil aan de voorste mast van het schip, anders δόλων genoemd, niet het bezaanzeil aan het achterste gedeelte, gewoonlijk ἐπίδρομος geheeten, en nog veel minder het zeil van den hoofdmast. Waarschijnlijk waren de groote masten reeds over boord geworpen. — Τῇ πνεούσῃ scil. αὔρᾳ. — *Vs.* 41. Τόπος διθάλασσος = eene plaats, die aan beide kanten zee heeft, waarschijnlijk eene zandbank met diep water er voor en er achter, misschien wel de St. Paulusbank in de St. Paulusbaai. Minder waarschijnlijk is het eene landtong, die zich onder den waterspiegel vooruitstrekte. — Ἐπικέλλω = heendrijven, voortbewegen van het schip, cum Acc. (bij Hom. Od. 9: 148 νῆας . . . ἐπικέλσαι, 9: 546 νῆα . . . ἐκέλσαμεν). In proza is het gewone woord ὀκέλλω, ἐποκέλλω. Zie ook B³LP ἐπώκειλαν. De schippers bemerkend, dat zij op zachteren bodem kwamen, lieten het schip zacht daarop loopen, hopend het zoo te redden, wat mislukte. Het voorste gedeelte zette zich vast (ἐρείσασα van ἐρείδω, intrans. ook Spreuk. 4: 4, gewoonlijk trans. = tegen iets aan plaatsen, steunen). — Na τῆς βίας lezen ℵ^c CHLP τῶν κυμάτων, andere getuigen laten het weg. Mogelijk is, dat het wegviel door het volgende τῶν δὲ στρατ. Maar het laat zich ook denken, dat er oorspronkelijk slechts τῆς βίας stond en afschrijvers τῶν κυμάτων er bij voegden, om de gedachte te verduidelijken. De kracht der golven beukte den achtersteven langzamerhand uit elkander (ἐλύετο Impf.). Leest men alleen τῆς βίας, dan is de stoot van het schip bedoeld, toen het op den grond liep. — *Vs.* 42. Βουλὴ ἐγένετο ἵνα = ἐβουλεύσαντο ἵνα (pass. van βουλὴν ποιεῖσθαι). — *Vs.* 43. Het plan der soldaten, de gevangenen te dooden, werd door den centurio verijdeld, die Paulus wilde redden. Van het begin af was hij Paulus goedgezind en hij had gedurende de reis eenen diepen indruk van Paulus gekregen. Hij beval, dat zij, die zwemmen konden, van het schip moesten afspringen, opdat zij, het eerst aan land gekomen, vandaar aan anderen de noodige hulp konden verschaffen. — *Vs.* 44. Ἐπὶ σανίσιν = op planken. Ἐπί τινων τῶν ἀπὸ τοῦ πλοίου = op stukken hout en andere voorwerpen van het schip. Ἐπί cum Dat. en vlak daarop cum Gen. is blijkbaar in dezelfde beteekenis gebezigd.

HOOFDSTUK XXVIII.

Vss. 1—15. En toen wij behouden waren, vernamen wij, dat het eiland Malta heette. En de vreemdelingen bewezen ons buitengewone menschlievendheid; want zij ontstaken een brandstapel en namen ons allen in om den invallenden regen en de koude. En nadat Paulus eene hoop rijzen bijeengeraapt en op het vuur gelegd had, kwam er door de hitte eene adder uit en greep zijne hand. Toen nu de vreemdelingen het dier aan zijne hand zagen hangen, zeiden zij tot elkander: Deze mensch is zeker een moordenaar, dien de wraak niet heeft willen laten leven, nadat hij aan de zee ontkomen is. Hij evenwel schudde het dier af in het vuur en leed niets kwaads. En zij verwachtten, dat hij zou opzwellen of plotseling dood neervallen. Toen zij evenwel lang wachtten en niets bijzonders aan hem zagen geschieden, veranderden zij van gevoelen en zeiden, dat hij een god was. In de omgeving nu van die plaats had de voornaamste van het eiland, Publius genaamd, een landgoed. Deze nam ons op en herbergde ons drie dagen lang vriendelijk. Het geschiedde nu, dat de vader van Publius aan koorts en buikloop lijdend te bed lag; en Paulus ging tot hem en gebeden hebbend, legde hij hem de handen op en genas hem. Toen nu dit geschied was, kwamen ook de anderen op het eiland, als zij ziekten hadden, en werden genezen. Zij eerden ons ook met vele eerbewijzen, en toen wij afvoeren, voorzagen zij ons van het noodige. Na drie maanden nu voeren wij af in een Alexandrijnsch schip, dat bij het eiland overwinterd had, met het teeken van de Dioscuren. En wij liepen te Syracuse binnen en bleven er drie dagen, en wij voeren vandaar om en kwamen te Rhegium. Toen nu na verloop van één dag de wind Zuid geworden was, kwamen wij den tweeden dag te Puteoli aan, waar wij broeders vonden en men ons verzocht, zeven dagen bij hen te blijven, en zoo gingen wij naar Rome. En vandaar waren de broeders, daar zij van ons gehoord hadden, ons tegemoet gekomen tot aan Forum Appii en Tres Tabernae; en Paulus hen gezien hebbend, dankte God en vatte moed.

Vs. 1. Eerst toen men behouden en wel aan land gekomen was, vernam men, dat het eiland Melite of Malta heette (met eene hoofdstad Melite, stichting van de Karthagers). Met het oog op de reisroute kan niet gedacht worden aan het eiland

Melite Illyrica (tegenwoordig Meleda). Ook de overlevering van de Acta Petri et Pauli getuigt voor Malta. — *Vs.* 2. Gewoonlijk zegt men: De inwoners, die geen Grieksch of Latijn, maar Punisch spraken, en wier taal de schipbreukelingen niet verstonden, heetten daarom barbaren (vgl. 1 Kor. 14: 11). Dit evenwel is onjuist. Ten tijde van Paulus' schipbreuk was het Punisch reeds lang eene doode taal geworden. Men verstond toen op Malta algemeen Grieksch of Latijn. Barbaren beteekent eenvoudig vreemdelingen. Zij bewezen (παρεῖχαν, Impf., met uitgang van Aor. I, vgl. εἶχαν Mk. 8: 7) ons niet gewone (οὐ τὴν τυχοῦσαν 19: 11) d. i. buitengewone menschlievendheid of vriendelijkheid. — NABER (zie mijn N. T.) meent, dat met het oog op het groote getal schipbreukelingen, meerdere vuren werden aangestoken en leest πυρά. — I. p. v. προσελάβοντο (tot zich nemen, nl. bij het vuur, vgl. Rom. 14: 1) leest BLASS (α en β/tekst) met ℵ* προσανελάμβανον, vulg. reficiebant, gig. refecerunt = zij lieten ons ons verkwikken, ons herstellen. — Πάντας, dat A, Chrysost. gig. ontbreekt, is volgens BLASS verdacht. Het staat hier evenwel terecht. Aan alle schipbreukelingen, niet alleen aan Paulus en zijne vrienden werd deze dienst bewezen. — *Vs.* 3. Van wege de hitte (ἀπό, Att. ὑπό) sprong eene vergiftige adder uit de hoop rijzen en greep (καθῆψεν, C juister καθήψατο, vgl. BLASS, Grammatik, S. 179) Paulus' hand. — *Vs.* 4. Πάντως = in elk geval, zeker (21: 22). De vreemdelingen concludeerden uit Paulus' ongeval, te meer daar hij een gevangene was, dat hij zeker een groot booswicht moest zijn, dien de wrekende gerechtigheid niet ongemoeid liet. — Dike, de godin der gerechtigheid, was de dochter van Zeus en Themis (Hesiod. Theog. 901), beschermster van het recht en de rechtbanken. Daar zij door hare bemoeiingen gerechtigheid, vrede en rust aanbrengt, heeten hare zusters bij Hesiodus Eunomia en Irene en hare dochter bij Pindarus (Pyth. 8: 1) Hesychia. Te Megara had zij een bijzonder heiligdom. — Nu de slang gebeten heeft, is het alsof het oordeel des doods reeds voltrokken is (εἴασεν, Aor.). — *Vs.* 6. Men schrijve πίμπρασθαι, niet πιμπρᾶσθαι, want wel in het activum, maar niet in het passivum heeft de overgang plaats van de werkw. op - άναι, - έναι, - όναι in de conjugatie op ω (BLASS, Gramm. S. 48). — Ἐπὶ πολύ vgl. ἐπὶ πλεῖον 20: 9, 24: 4. — Ἄτοπον = κακόν (vgl. 25: 5). —

Uit hun woord sprak de verandering van hun gevoelen (μεταβαλόμενοι). Zij meenden evenals de mannen van Lystre, dat hij een God was (14: 11—13). De constructie is gewrongen. Men had verwacht: ὡς δὲ ἐπὶ πολὺ προσδοκῶντες ἐθεώρουν . . ., μεταβ. κτέ. — *Vs.* 7. In den tweeden Punischen oorlog ging Malta van de Karthagers over aan de Romeinen, die het bestuur over het eiland opdroegen aan den praetor van Sicilië, wiens legaat hier bedoeld wordt. Deze heet hier ὁ πρῶτος τῆς νήσου, zooals een zekere Prudens, een Romeinsch eques Inscr. gr. Ital. et Sic. 601 πρῶτος Μελιταίων genoemd wordt. Wanneer in 201 vóór Chr. Malta onder Romeinsch bestuur kwam, is het eenvoudig dwaas te onderstellen, dat driehonderd jaren later de Romeinsche taal en zeden benevens de Grieksche taal niet op Malta doorgedrongen zouden zijn. — Πόπλιος kan de vertaling zijn van den naam Popilius of van den voornaam Publius. Vreemd is, dat een Romein alleen met zijnen voornaam genoemd wordt. Het volk zal hem bij zijnen voornaam genoemd hebben en de redactor nam dat over. — Publius nam ons (den centurio en de andere bevelhebbers, Paulus en zijne vrienden, natuurlijk niet alle schipbreukelingen) voorloopig (drie dagen) in zijn huis op (ἀναδεξάμενος = ὑποδεξάμενος, 17: 7), om ons daarna elders onder dak te brengen. — Φιλοφρόνως (φιλόφρων 1 Petr. 3: 8) = vriendelijk, welwillend, gul (2 Makk. 3: 9, 4 Makk. 8: 5). — *Vs.* 8. Het geschiedde nu (ἐγένετο, Att. συνέβη; vgl. 21: 35), dat de vader van Publius aan vele koortsaanvallen (πυρετοῖς) en buikloop of dysenterie (δυσεντέριον, latere vorm voor δυσεντερία, van ἔντερον) lijdend was (συνεχόμενον, vgl. Mt. 4: 24, Lk. 4: 38). Deze vader had van Paulus, dien wonderbaarlijken man gehoord, ontbood hem en Paulus legde hem de handen op (vgl. 9: 17, Lk. 4: 40 enz.) en genas hem. — *Vs.* 9. Paulus zal zeker in de stad vertoefd hebben, waarheen de zieken gebracht werden (ἀσθένειαι voor ziekten ook Mt. 8: 17, Lk. 5: 15 enz.). — *Vs.* 10. Feitelijk ziet οἵ op de genezenen, doch het zal wel meer in 't algemeen slaan op de bewoners van het eiland. Toen wij afvoeren, voorzagen zij ons (ἐπέθεντο) van het noodige voor de reis, wat wij voor onze behoeften (πρὸς τὰς χρείας) gebruiken konden. — *Vs.* 11. Met het oog op het bl. 290 opgemerkte en in verband met de drie maanden van dit vers en het gezegde 27: 9, 27 kunnen wij als waarschijnlijk stellen, dat de schip-

breuk ongeveer het einde van Nov. of begin Dec. heeft plaats gehad. Evenals 27: 6 begaf men zich weder op een Alexandrijnsch schip, met het teeken op de voorsteven van (παρασήμῳ, hier niet adj. afhangend van πλοίῳ, gekenmerkt door, maar subst. = τὸ παράσημον = het scheepswapen): De Dioscuren, Castor en Pollux, de schutspatronen der schippers. BLASS gist: ᾧ ἦν παράσημον Διοσκούρων. Moet men zoo lezen, dan had er ook Διόσκουροι kunnen staan. Ongeoorloofd is hier eene constructie aan te nemen παράσημός τινι insignis aliqua re. — *Vs.* 12. Oostwaarts van de kust van Sicilië ging men naar Syracuse en bleef daar drie dagen, misschien wel om tegenwind (zie vs. 13). — Met het oog op 8: 11, 13: 20 zou de lezing van B ἡμέραις τρισίν mogelijk zijn. — *Vs.* 13. Het omvaren (περιελθόντες) ziet waarschijnlijk hierop, dat men door den tegenwind eerst Oostwaarts voer, toen draaide en zich wendde naar de Zuidelijke spits van het vasteland Rhegium. — De lezing van ℵ* B περιελόντες is zeker eene schrijffout, daar gemakkelijk de Θ vóór Ο wegviel. Het kan niet beteekenen: de ankers lichtend (vgl. 27: 40). — Na verloop van éénen dag keerde de wind, werd Zuid en dus voor de vaart bijzonder gunstig en na verloop van twee dagen (δευτεραῖοι, vgl. Joh. 11: 39 τεταρταῖος) kwamen wij te Puteoli. Over dien afstand, dien men thans per stoomschip in éénen nacht aflegt, deed men vroeger vaak drie à vier dagen. Puteoli (bronnen = putten, genoemd naar de vele minerale bronnen), vroeger Dicaearchia, thans Pozzuoli (Westwaarts van Napels gelegen) geheeten, was een voorhaven van Rome en eene der levendigste zeeplaatsen van Italië, waar Spanjaarden, Egyptenaren, Syriërs en vooral de Phoenicische steden Tyrus en Berytus handelscompagniën hadden. Daar de vaart langs de kust van Latium lastig was, losten de schepen gewoonlijk te Puteoli en brachten kleinere schepen de goederen naar Rome of men transporteerde ze langs de via Appia. — *Vs.* 14. Dat te Puteoli Christenen gevonden werden, kan ons in deze handelsplaats niet verwonderen, vooral niet omdat reeds 4 vóór Chr. daar eene Joodsche gemeente was (Jos. Ant. 17, 12, 1, Bell. Jud. 2, 7, 1). Blijkbaar was het evenwel eene verrassing voor Paulus, daar Christenen te ontmoeten (εὑρόντες ἀδελφούς, het artikel ontbreekt). — *Vs.* 14. De centurio wachtte zeker bevelen van Rome af, hoe hij met het transport gevangenen moest handelen. Vandaar het oponthoud van zeven dagen te Puteoli. De broeders konden wel verzoeken, dat Paulus en

de zijnen gedurende het oponthoud bij hen (παρ' αὐτοῖς met nadruk, waarvoor H L P ἐπ' αὐτοῖς lezen) zouden vertoeven, maar hadden natuurlijk aangaande een langer of korter verblijf te Puteoli niets te zeggen. BLASS leest liever met H ἐπιμείναντες. De gedachte is dan: waar wij broeders gevonden hebben, vertroost werden, toen wij zeven dagen bij hen bleven. En onder zulke omstandigheden (οὕτως, vgl. o. a. 7: 8) gingen wij (ἤλθαμεν, beter was ἐπορευόμεθα, daar eerst vs. 16 het eind der reis vermeld wordt) naar Rome (door het artikel wordt Rome als het doel der reis aangeduid). Inmiddels konden de broeders te Rome van Paulus' aankomst gehoord hebben. RAMSAY (St. Paul the traveller, p. 347) meent, dat vs. 14 de ager Romanus en vs. 16 de eigenlijke stad bedoeld is.

Vs. 15. Εἰς ἀπάντησιν (waarvoor ook ὑπάντησιν of συνάντησιν had kunnen staan) = לִקְרַאת. — Van Puteoli liep de via Campana naar Capua en zoo kwam men op de via Appia, die over Sinuessa, Minturnae, Formiae, Tarracina, door de Pontijnsche moerassen naar Rome liep. Tusschen Tarracina en Rome had men verschillende pleisterplaatsen, waarvan hier twee Forum Appii (43 Rom. mijlen van Rome) en Tres Tabernae (33 Rom. mijlen van Rome) werden gevonden, waar de broeders (οἱ, de bekende, bepaalde, aan wie Paulus reeds vroeger zijnen brief geschreven had) hem opwachtten en verwelkomden. Sommigen waren verder gegaan dan de anderen. Men kon nu verder in eenen dag te Rome komen. Paulus gevoelde den geestelijken band, welke door zijnen brief gelegd was en thans versterkt werd. Hij dankte God daarvoor en greep moed (ἔλαβε θάρσος, vgl. λήθην λαμβ. 2 Petr. 1: 9, ὑπόμνησιν 2 Tim. 1: 5).

Vss. 16—31. Toen wij nu te Rome gekomen waren, werd aan Paulus toegestaan, op zichzelven te wonen met den soldaat, die hem bewaakte. En het geschiedde na drie dagen, dat hij de voornaamsten der Joden samenriep. Toen wij nu samengekomen waren, zeide hij tot hen: Mannen broeders! ik, die niets gedaan heb tegen het volk of de vaderlijke gebruiken, ben gevangen uit Jeruzalem overgeleverd in de handen der Romeinen, die dan ook na mij verhoord te hebben, mij wilden loslaten, omdat er geen schuld des doods in mij was. Maar toen de Joden daartegen opkwamen, werd ik genoodzaakt, mij op den keizer te beroepen, niet alsof ik mijn volk van iets had te beschuldigen. Om deze reden dan heb ik gevraagd om u te zien en toe te spreken,

want om de hope Israels ben ik in deze keten gesloten. En zij zeiden tot hem: Wij hebben geen brieven over u ontvangen uit Judea, en ook is niemand der broeders hier gekomen, en heeft iets kwaads van u geboodschapt of gesproken. Maar wij verlangen van u te weten, wat uwe gevoelens zijn. Want wat deze secte aangaat, ons is bekend, dat zij overal wordt tegengesproken. Toen zij nu eenen dag voor hem bepaald hadden, kwamen verscheidenen tot hem in de herberg en hij verklaarde en betuigde voor hen het koninkrijk Gods, en hij trachtte hen te overtuigen aangaande Jezus, uitgaande van de wet van Mozes en de profeten, van den morgen tot den avond. En sommigen lieten zich overtuigen door hetgeen gezegd werd, maar anderen waren ongeloovig. Toen zij dan met elkander oneens waren, scheidden zij, toen Paulus dit ééne woord gezegd had: Terecht heeft de Heilige Geest door Jezaja den profeet tot uwe vaderen gesproken, zeggend: Ga tot dit volk en zeg: Met het gehoor zult gij hooren en geenszins verstaan, en ziende zult gij zien en geenszins opmerken. Want het hart van dit volk is verstokt en met hunne ooren hebben zij bezwaarlijk gehoord en hunne oogen hebben zij toegesloten, opdat zij niet met de oogen zien, met de ooren hooren, met het hart verstaan en zich bekeeren, en ik hen geneze. Het zij u dan bekend, dat dit heil Gods aan de heidenen gezonden is. Zij zullen ook gehoor geven. En hij bleef twee volle jaren in eene eigene gehuurde woning en hij ontving allen, die tot hem kwamen, en predikte het koninkrijk Gods en leerde aangaande den Heer Jezus met alle vrijmoedigheid onverhinderd.

Vs. 16. Aan Paulus werd toegestaan met den hem bewakenden soldaat, dus onder de custodia militaris, afzonderlijk (καθ' ἑαυτόν), buiten de παρεμβολή (zie 137, demid.), de kazerne of legerplaats, in eene eigene gehuurde woning (vs. 30) te vertoeven. Onduidelijk is, wie die toestemming gaf. Daarom vullen HLP minuskelhss., syr.p mg. gig. par. prov. aan, dat de centurio de gevangenen overgaf aan den στρατοπεδάρχης, die toen Afranius Burrus was, na wiens dood in 62 twee praefecti werden benoemd. Deze στρατοπ. wordt in gig. genoemd princeps peregrinorum en in par. praefectus. Is hij de praefectus praetorio, dan is bedoeld: het hoofd van de keizerlijke lijfwacht, aan wien de centurio Julius Paulus overgaf met een bericht van den procurator Festus. De keizer liet zijne jurisdictie door den praefectus praetorio uitoefenen, zooals o. a. blijkt uit den brief van Trajanus ad Plinium 57 (met het oog op iemand, die tegen het vonnis van den stadhouder in

hooger beroep gekomen was: vinctus mitti ad praefectos praetoris mei debet), hetgeen sedert de 3e eeuw eene vaste gewoonte was. Men heeft opgemerkt (MOMMSEN, Sitzungsb. d. berl. Ak. 1895, S. 495 ff.), dat de praefectus niets met het toezicht op de gevangenissen te maken had, doch dat wordt hier van Paulus ook niet vermeld. Aan den praefectus werden de gevangenen overgeleverd en aan mindere beambten kan hij de zorg hebben overgelaten, waar zij gehuisvest moesten worden. MOMMSEN (a. a. O.) en RAMSAY (St. Paul etc., p. 348) denken bij den στρατοπ. aan den princeps peregrinorum (zie gig.), het hoofd van de milites peregrini of frumentarii, centuriones van buitenlandsche legioenen, die voor de gemeenschap tusschen den keizer en de legers gebezigd werden, voor de proviandeering zorgden en als koeriers en politiedienaren dienst deden. Zij hadden te Rome hunne legerplaats op den mons Caelius (castra peregrinorum). Tegen deze opvatting evenwel pleit, dat het bestaan van dien princeps peregrinorum en zijne soldaten niet vóór den tijd van Septimius Severus (+ 211) blijkt. De vert. van cod. gig. (3e eeuw) heeft waarschijnlijk eene terminologie uit zijnen tijd overgebracht op dien van Paulus. — *Vs.* 17. Het reisbericht is in het vorige vers geëindigd. Thans is de redactor aan het woord, die op het eind van zijn boek duidelijk wil aantoonen, dat niet de Romeinen, maar de Joden de schuld van Paulus' gevangenneming droegen en zij door hunne ongehoorzaamheid zelven den stoot gegeven hadden tot de prediking van het evangelie onder de heidenen. — Te Rome bestonden verschillende Joodsche gemeenten (vgl. E. SCHÜRER, Geschichte u. s. w., III, S. 44—49), wier hoofden (πρῶτοι als de γερουσιάρχαι, ἄρχοντες, πρεσβύτεροι, ἀρχισυνάγωγοι) hij na verloop van drie dagen samenriep. Paulus zeide (ἔλεγεν Impf., omdat hij een antwoord verwachtte, vgl. ἠρώτα 3: 3), dat hij in strijd met de beschuldiging der Joden (21: 28, 25: 8, 10) niets gedaan had, wat vijandig was aan het volk en de zeden der Joden. — Overeenkomstig het doel van den redactor, maar niet geheel naar de historische werkelijkheid (zie 21: 33) stelt hij het zóó voor, alsof de Joden Paulus gevangen genomen hebben (zie ook 21: 11, 23: 27). — *Vs.* 18 krijgt men den indruk, alsof Felix en Festus na het verhoor en vóór Paulus' beroep op den keizer hem hadden willen loslaten, terwijl volgens 25: 18, 25, 26: 32 die betuiging van Paulus' onschuld eerst na het beroep op den keizer uitgesproken werd. — *Vs.* 19. Het beroep op den keizer was volgens 25: 11 aan het dralen van Festus, niet

bepaald aan de tegenspraak der Joden te wijten. — Als beschuldiger tegen zijn volk evenwel zou Paulus niet bij den keizer optreden. — In 137, $c^{scr.}$ syr.p $^{mg.}$ staat achter Ἰουδ.: καὶ ἐπικραζόντων· αἶρε τὸν ἐχθρὸν ἡμῶν (vgl. 21: 36, 22: 22, 25: 24), terwijl dezelfde getuigen benevens gig. par. prov. na κατηγορεῖν lezen: ἀλλ' ἵνα λυτρώσωμαι τ. ψυχήν μου ἐκ θανάτου. Zie BLASS' β/tekst. — *Vs.* 20. Παρεκάλεσα = ik heb gevraagd (niet ontboden) en ὑμᾶς behoort als object bij ἰδεῖν, terwijl bij προσλαλῆσαι in gedachte ὑμῖν moet worden ingevuld. — Εἵνεκεν is Ion. vorm voor ἕνεκα (vgl. Luk. 4: 18, 2 Kor. 3: 10) en vgl. bij τὴν ἄλυσιν ταύτην περίκειμαι (ik lig in deze keten, ik ben daarin gesloten) 4 Makk. 12: 3, Hebr. 5: 2. Verschil van opvatting betreffende de hoop, d. i. de Messiaansche verwachting, welke Paulus met Israel gemeen heeft, is de grond van zijn lijden. Vgl. 26: 6, 7. Paulus zegt: deze hoop is in Jezus vervuld, de Joden ontkennen zulks. Zooveel mogelijk wordt hier de apostel als ééns geestes met de Joden voorgesteld. Van verschil van opvatting betreffende de Joodsche wet wordt niet gerept, om de Joden te Rome niet ongunstig te stemmen.

Vs. 21. De Joden meenen uit Paulus' woorden zijn vermoeden op te maken, dat de Joden uit Judea kwaad van hem hadden gesproken, wat zij beslist ontkennen. Dit kan waar zijn, daar de Joden vóór Paulus' beroep op den keizer geen aanleiding hadden, aan hunne geloofsgenooten te Rome over hem te schrijven, en zij na zijn beroep de gelegenheid daartoe misten. Hiermede is evenwel niet ontkend, dat zooals uit den brief aan de Romeinen blijkt (vgl. mijne Geschiedenis B. N. V. bl. 90, 91), Joodsch-Christelijke dwaalleeraars de Christenen te Rome tegen Paulus hadden gewaarschuwd, toen zij van Paulus' plannen, om de gemeente van Rome te bezoeken, gehoord hadden. — *Vs.* 22. De Joden doen zich hier voor, alsof zij niets van het Christendom (deze sekte, zie 24: 5, niet 5: 17, 15: 5, waar αἵρεσις richting is van Farizeërs en Sadduceërs) weten, dan dat zij overal tegengesproken wordt. Περὶ μέν staat tegenover: van u evenwel zullen wij nadere bijzonderheden vernemen. Zeer voorzichtig drukken de Joden zich uit, wanneer zij vragen van Paulus te hooren, wat zijne gevoelens zijn (ἃ φρονεῖς, vgl. Gal. 5: 10, Fil. 3: 15). Zij wilden weten, wat hij van de hope Israels dacht. De betuiging van dit vers is zeer zonderling met het oog op het feit, dat reeds eenige jaren te Rome eene Christelijke gemeente

bestond, die wel hoofzakelijk heidensch-Christelijk was, doch ook eene Joodsch-Christelijke minderheid bevatte. De beteekenis van de wet in de bedeeling des heils, Paulus' houding tegenover zijn volk, de verwerping door God van Israel en de aanneming van de heidenen waren daar juist punten in kwestie geweest. Hadden de Joden niets daarvan gehoord en had de Christelijke gemeente geen propaganda onder de Joden zoeken te maken? — Was het edict van Claudius „de pellendis Judaeis" van 49 na Chr. niet uitgelokt door eenige opstootjes, die tengevolge van de prediking van Christus in den kring der Joden ontstaan waren? Zie bl. 200. Hadden de Joden niets van Paulus' zendingswerkzaamheid gehoord en van de oppositie, welke hij herhaaldelijk van de zijde der Joden hadden gehad? Dit alles zou begrijpelijk geweest zijn, als de hier bedoelde Joden in eenen uithoek der wereld hadden gewoond. Thans evenwel komt mij de voorstelling van dit vers historisch onwaarschijnlijk voor en is zij zeker het werk van den redactor, die de ontmoeting van Paulus met de Joden te Rome eerst zoo vriendschappelijk mogelijk wil afschilderen. — *Vs.* 23. Zeer velen (πλείονες, vgl. 2: 40, 13: 31, niet meer dan de vorige maal, wat er niet staat) kwamen op den bepaalden dag in Paulus' herberg (ξενίαν = κατάλυμα ἢ καταγωγεῖον, Filem. 22 = gastvrijheid), d. i. in zijne gehuurde woning (vs. 30), waar hij eene zekere mate van vrijheid genoot. — Ἐξετίθετο staat zonder object evenals 11: 4, want τὴν βασ. τ. θ. behoort bij διαμαρτυρ. — Πείθων is niet overtuigend, maar trachtend te overtuigen, met overtuiging sprekend. Vgl. 13: 43, 18: 4, 19: 8. Paulus ging uit van (ἀπό vgl. 17: 2) de wet van Mozes en de profeten (24: 14, 26: 22). — *Vs.* 24. Ἐπείθοντο = lieten zich overtuigen (terugslag op πείθων τε αὐτούς), niet gaven gehoor. Anderen waren ongeloovig (ἀπιστεῖν = ἀπειθεῖν). De Impf. hier en vs. 25 willen schilderen. — *Vss.* 25—27. Toen zij met elkander oneens (ἀσύμφωνοι, vgl. Sap. 18: 10) waren, nl. over het geloof in Jezus als den Christus, scheidden zij of gingen zij uiteen, nadat Paulus niet vele woorden meer, maar dit ééne uit Jez. 6: 9, 10 naar de LXX gesproken, en getoond had, dat de verstoktheid der Joden reeds in het O. T. voorspeld was. Καλῶς = terecht, treffend (Mt. 15: 7, Mk. 7: 6. — De ongeloovige Joden worden hier als de vertegenwoordigers van het Jodendom beschouwd, dat in zijn geheel den Christus verwierp. Ἀπελύοντο εἰπόντος is ongeveer = ἀπολυομένων εἶπεν. Het gezegde van vs. 25^a wordt

in het onechte vers 29 (zie de lezing van H L P enz. in mijn N. T.) herhaald: en toen hij dit gezegd had, gingen de Joden heen, terwijl zij onder elkander eenen grooten twist hadden. Men wilde in deze bijvoeging duidelijk uitdrukken, dat de Joden niet heengingen, voordat zij duidelijk hun vonnis hadden vernomen. De aanhaling uit Jezaja vinden wij ook Mt. 13: 13—15 en parall. pl. benevens Joh. 12: 40. — *Vs.* 25 behelst eene zeer ontwikkelde inspiratie-theorie. De Heilige Geest spreekt door Jezaja, vgl. Hand. 1: 16. — Jezaja sprak tot uwe (niet ἡμῶν, zooals H L P vulg. gig. lezen) vaderen, zegt Paulus. — Over εἰπόν vs. 26 (dat BLASS Attisch εἶπον schrijft) vgl. WINER—SCHMIEDEL § 6, 7, d. — *Vs.* 28. Tengevolge dan van uw ongeloof zij u bekend, dat dit heil (σωτήριον = σωτηρία, LXX en Lk. 2: 30, 3: 6) Gods (van God uitgaande) aan de heidenen gezonden is. Zij zullen ook (καί de correlatie met ἀπεστάλη aanduidend) gehoor geven. Op het eind van de Hand. deed Paulus dezelfde ervaring op, welke hij in het begin zijner zendingsreis (13: 46, 47) gehad had. — *Vs.* 30. Paulus bleef twee jaren lang (διετίαν, vgl. 24: 27) in zijne gehuurde woning, die zeker dicht bij de kazerne der praetorianen gelegen was, evenals in de nabijheid van het keizerlijk paleis. Zoo konden de praetorianen beter over hem de wacht houden en zoo kon hij in aanraking komen met hen, die van het huis des keizers waren (vgl. mijne Gesch. B. N. V., bl. 143). Onzeker is, of Paulus deze gehuurde woning door de verdiensten van zijn werk of door liefdegaven, b. v. door die van Filippi, welke Epaphroditus blijkens den brief aan de Fil. hem bracht, betaald heeft. Op het eind van zijne gevangenschap, welke van 61—63 na Chr. duurde, schreef hij den brief aan de Filippiërs, waaruit blijkt, dat het zwaard van Damocles hem telkens boven het hoofd hing. Wie ook tot hem kwam, hij mocht ze voortdurend ontvangen (ἀπεδέχετο Impf.). Uit πάντας is niet op te maken, wie de bezoekers waren. De get. 137, syr.p mg. gig. par. zeggen, dat het Joden zoowel als Grieken waren en gig. par. voegen er bij, dat Paulus met hen redetwistte (et disputabat cum). — Dat het Paulus aan kleingeestige tegenstanders zelfs onder de Christenen te Rome niet ontbrak, blijkt uit zijnen brief aan Fil. — *Vs.* 31. De apostel predikte, dat het koninkrijk Gods in en met Jezus gekomen was en onderwees zijne hoorders nader aangaande Jezus met alle vrijmoedigheid onverhinderd. Op grond van den brief aan de Fil. weten wij, dat dit niet zonder zegen geschiedde. — Uit ἀκωλύτως blijkt,

dunkt mij, zonneklaar des schrijvers bekendheid, dat Paulus later verhinderd werd, het evangelie te Rome te prediken. Schreef de redactor omtrent 110 na Chr. (zie mijne Gesch. B. N. V., bl. 423), dan zal hij wel degelijk van Paulus' marteldood in 64 of 67 na Chr. geweten hebben, al deelt hij dien niet mede. In eene biographie van Paulus zou diens einde niet hebben mogen ontbreken. Doch de redactor wilde aantoonen, wat Jezus naar luid van 1: 8 door de apostelen voor de stichting der kerk had gedaan. Mij dunkt, het plotseling afbreken van de Acta moet hieruit verklaard worden, dat het doel van den schrijver bereikt was, aan te toonen, hoe het evangelie zijnen triomftocht door de wereld had volbracht en ook te Rome de blijde boodschap aan de heidenen was verkondigd, omdat de Joden onbekeerlijk bleven. De belofte van 23: 11 was vervuld. Vgl. over verschillende pogingen, om het plotseling afbreken van de Acta te verklaren, mijne Gesch. B. N. V., bl. 405—407. — Den Westerschen tekst van vs. 31, welken BLASS op grond van syr.p tolet. demid. par. wernig. prov. vaststelde, liet ik afdrukken in mijn N. T. als F. R.